

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E
TURGUTLU (1839-1908)**

Hazırlayan
İlker Mümin ÇAĞLAR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA

MANİSA
2014

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E TURGUTLU (1839-1908)

İlker Mümin ÇAĞLAR

Danışman
Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA

MANİSA
2014

ÖZET

Çalışma konumuz, 1839-1908 yılları arasındaki dönem dâhilinde, Osmanlı Devleti'nin yapısını önemli ölçüde etkileyen Tanzimat'ın ilanı ile II. Meşrutiyet idaresi arasındaki modernleşme sürecinin, Turgutlu ölçeğinde yansımalarını ve izdüşümlerini kapsamaktadır. Şehrin bulunduğu coğrafyanın ve dönemin gelişmelerinin, Turgutlu'ya yaptığı etkiler, bilhassa nüfus ve iktisadi yapı üzerindeki değişimler çalışmamızda ele alınmıştır.

Kaza'da, nüfusun doğal seyri dışında hızla artması, tarım ürünlerinde pamuk ve üzümün, hububata nazaran daha çok ekim alanı olarak tercih edilmesi, küçük ölçekli işletme sayısında artış ve fabrikaların kurulmaya başlama süreci, eserde ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca bu süreçte Turgutlu'nun, bir köyden tam anlamıyla bir "Kaza" hüviyetine kavuşması, idari yapının dönemin usulüne göre teşekkül etmesi, gayrimüslim nüfusun genel nüfus içerisindeki yerinin, sadece oran bakımından değil, sosyal ve iktisadi hayattaki etkisine göre de arttırması ve 1866 yılında şehre demiryolunun gelmesinin, Turgutlu'ya etkileri değerlendirilmiştir.

Kısacası bu çalışmada, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e (1839-1908) kadar geçen süre içerisinde Turgutlu'nun sosyal, ekonomik, idarî ve demografik yapısı işlenmiştir. Şehrin nüfusu, dinî yapısı, meslekî teşekkülleri, eğitim ve kültürel yapısı, tarım, hayvancılık, ticaret, sanayi gibi iktisadî yapısını oluşturan unsurları, idarî teşkilâtı ve yönetim evreleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgutlu, Kasaba, Tanzimat, Meşrutiyet, Kasaba Demiryolu.

ABSTRACT

Our study topic involves the process of modernisation between the announcement of administrative reforms (Tanzimat) and administration of second constitutional monarchy (Meşrutiyet) which importantly influenced the structure of Ottoman Empire between the years 1839 and 1908. We handled this modernisation process's reflections and projections from the point of Turgutlu. The influences that the geographical location and developments of the term done to Turgutlu were shown mostly by the changes of demographical and economical structure.

The unexpectedly increase of the population in the town, the preference of growing cotton and grape instead of grain, the increase on the number of small business enterprises and establishments of the factories come across to this term and the reasons to all these are tried to be explained in detail.

In this process, Turgutlu has become a complete town from a village, the administrative structure were formed according to the term's procedure and the population of the non-Muslim people increased not only from the point of proportion but also from the point of the social and economical life and the arrival of the railroad to the city in 1866, the effects were evaluated to Turgutlu.

In brief, in this study, the social, economical, administrative and demographical structure of Turgutlu during the period starting from administrative reforms (Tanzimat) until to the second constitutional monarchy (Meşrutiyet) (1839-1908) has been handled. The population of the town, the religious structure, professional elements, educational and cultural structure, the economical situation of agriculture, stock raising, trade and industry, the administrative organization, sections and the management terms have also been tried to be explained.

Key words : Turgutlu, town, administrative reforms (Tanzimat) constitutional monarchy (meşrutiyet), the town's railway.

Doktora tezi olarak sunduğum “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Turgutlu (1839-1908)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih .../.../2014
İlker Mümin ÇAĞLAR

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10057331
Yazar Adı / Soyadı	İLKER MÜMİN ÇAĞLAR
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 22700401512
Telefon	5058540655
E-Posta	magnisa45@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	TANZİMAT'TAN II.MEŞRUTİYET'E TURGUTLU (1839-1908)
Tezin Tercümesi	The administrative reforms until to the second constitutional monarchy Turgutlu (1839-1908).
Konu	Tarih = History
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Doktora
Yılı	2014
Sayfa	284
Tez Danışmanları	PROF. DR. MUZAFFER TEPEKAYA 16985037368
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 13.11.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

13.11.2014

İmza:.....

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 15/01/2014 tarih ve 1/5 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi İlker Mümin ÇAĞLAR'ın "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Turgutlu (1839-1908)" konulu tezi incelenmiş ve aday 17.10.2014 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 120 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

*

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

**

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA

(Danışman)

ÜYE

Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Ferhat BERBER

ÜYE

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU

Evet

Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Doktora tez konusu olarak belirlediğimiz "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Turgutlu (1839-1908)" konulu çalışmamız, Yakınçağ Osmanlı yerel tarihi üzerine bir araştırmadır. Son yıllara kadar Osmanlı tarihi üzerine yazılan eserler genel olarak siyasî ve askerî cihetli konuları ihtiva etmektedir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren katettiği gelişmeleri sadece siyasî ve askerî merkezli olaylarla izah edip, bunlardan kabul edilebilir sonuçlar çıkarmak her zaman mümkün olmayabilir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yerel iktisadî ve sosyal koşulları da bilmek gerekir. Bu şartları belirlerken, izlenecek yollardan birisi de devletin idarî taksimatının en alt birimi olan nahiye ve kazalardan başlayarak, üst yönetim birimi olan sancak ve eyaletler düzeyinde de çalışmalar yapmaktır. İdarî, sosyal ve iktisadî hususlarda devletin koymuş olduğu kuralların uygulama alanları, idarî taksimat içerisindeki bu birimlerdir.

Yerel tarih alanında kaleme alınan bu eser, Turgutlu'nun 1839-1908 yılları arasında, başta sosyo-ekonomik durumu olmak üzere, çeşitli yönleriyle kültürel ve demografik yapısı hakkında veri ve tahliller içeren bir çalışmadır. Mikro düzeyde XIX. yüzyıl modernleşme sürecinin, mahallî seviyede yansımalarının izlendiği, bütünü oluşturan parçaların Batı Anadolu'daki bir örneğidir.

"Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Turgutlu (1839-1908)" konulu çalışmamız giriş ve beş bölümden meydana gelmektedir.

"Giriş"te, istifade ettiğimiz kaynaklar hakkında bilgiler verdiğimiz gibi, yerel tarih yazıcılığı alanında, bizlere tarz ve üslup olarak öncülük eden, çalışma seyrimizin belirlenmesinde ve konu dâhilinde değineceğimiz hususların güzergâh sınırlarını çizmekte model aldığımız eserlerle beraber, konumuzla alâkalı yapılan bazı çalışmalar hakkında kritiklerde de bulunulmuştur. Yine bu kısımda ayrıca, Turgutlu adı ve Turgutlu'nun tarihî gelişimi üzerinde durulmuş olup, Türk İdaresinden önce Turgutlu, Türklerin hâkimiyetine girme süreci ve Osmanlılar döneminde Turgutlu konu başlıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

"Birinci Bölüm"de, Turgutlu'nun idarî teşkilâtı ve taksimatından bahsedilmiştir. Konu ele alınırken, Turgutlu'nun yönetim evreleri detaylı olarak anlatılmış ve bu

dönemde Turgutlu’da görev yapan kaza müdürü, kaymakam, belediye reisi ve diğer yöneticilerden tespit edilebilenlerin isimleri verilmiştir.

“İkinci Bölüm”de, Turgutlu’nun sosyal yapısı ortaya koyulmaya çalışılarak, nüfusu, dinî yapısı, meslekî unsurlar vb. hususlar değerlendirilmiştir.

“Üçüncü Bölüm”de, Turgutlu’nun iktisadî yapısı çalışılmıştır. Burada Turgutlu’nun tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayi gibi ekonomik durumunu belirleyen dinamikler işlenmiş olup, Turgutlu’ya ait vergi ve öşürler ile alâkalı bilgilere de yer verilmiştir.

“Dördüncü Bölüm”de, Turgutlu’nun incelenen dönemindeki eğitim ve kültür alanına değinilmiştir. Bu bağlamda Turgutlu’daki medreseler, mektepler ve rüşdiyelerden bahsedilmiştir. Yine aynı bölümde, Turgutlu’daki kütüphane ve Turgutlu doğumlu devlet memurları hakkında da bilgiler verilmiştir.

“Beşinci Bölüm”de ise, Kasaba Demiryolu ele alınarak, demiryolunun tarihî gelişimi ve Turgutlu’ya yaptığı katkılar belirtilmiştir.

Konu ele alınırken muhtelif belge, kitap, defter ve salnamelerde tarihler Hicrî, Rumî ve çok az da olsa Milâdî olarak geçmektedir. Bu sebeple tarihlendirmede bir karışıklık yaşanması ihtimali ortaya çıkmıştır. Bunun önüne geçebilmek için, Hicrî ve Rumî tarihler, Milâdî tarihe çevrilmiştir. Belgelerde gün, ay ve yıl itibarıyla tarihleri Hicrî ve Rumî olanların, tam olarak Milâdî tarih karşılığı yazılabilmiş, fakat gün ve ay belirtilmeden sadece yılı verilenlerin ise Miladî karşılığı, ay olarak en çok hangi yıla tekabül ediyorsa, o yıl kullanılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, konunun tespitinden itibaren bütün safhalarında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA’ya, zaman zaman kendisine bilgisinden istifade etmek için başvurduğum, Turgutlu Eski Belediye Başkanlarından Mehmet Tüzel GÖKYAYLA Beyefendiye, tezi hazırladığım sırada aynı kaygıyı benimle taşıyan eşim İpek ÇAĞLAR’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca doktora eğitimim ve tez çalışmalarım sırasında her türlü destek ve eleştirileriyle yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Keziban ACAR, Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK ve Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

İlker Mümin ÇAĞLAR

Manisa 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
YEMİN METNİ.....	IV
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XIV
TABLolar LİSTESİ.....	XVI
GİRİŞ TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TURGUTLU TARİHİ	
A- Kaynaklar ve Araştırmalar.....	1
1- Kaynaklar.....	1
2- Araştırmalar.....	3
B- Turgutlu Hakkında Genel Bilgiler.....	5
1- Turgutlu'nun Coğrafi Özellikleri.....	5
2- Turgutlu İsmi	6
3- Eskiçağlarda Turgutlu.....	8
4- Saruhanoğulları İdaresinde Turgutlu.....	10
5- Osmanlılar Döneminde Turgutlu.....	11
6- Turgutlu'da Aşiretlerin İskânı	18
1. BÖLÜM TURGUTLU KAZASININ İDARİ TEŞKİLÂTI VE TAKSİMÂTI	
A- Kaza Yönetimi.....	21
1- Tanzimat'ın İlk Yıllarında Turgutlu Kazası'nda Yönetim.....	21
2- Kaza Müdürü.....	23
3- Kaymakam.....	28
4- Kaza Meclisi.....	34
B- Belediye Teşkilatı.....	37
1- Belediyeciliğin Tarihi Gelişimi.....	37
2- Turgutlu Belediyesi.....	40
3- Belediye Teşkilatındaki Diğer Görevliler.....	44
4- Belediye Teşkilatı Kurulmasının Turgutlu'ya Katkıları.....	47

C- Adli İdare.....	48
1- Naib.....	49
2- Müftü.....	51
3- Turgutlu'daki Mahkemeler.....	52
a) Meclis-i Devâî (Nizamiye Mahkemeleri).....	53
b) Ticaret Mahkemesi.....	54
D- Redîf Teşkilâtı.....	55
1- Anadolu'da Redîf Askeri Teşkilâtının Kurulması.....	55
2- Turgutlu Redîf Taburu.....	57
E- Kazadaki Diğer Görevliler.....	59
1- Tahrirat Katibi.....	59
2- Mal Müdürü.....	60
3- Sandık Emini.....	61
2.BÖLÜM TURGUTLU'DA SOSYAL HAYAT	
A- Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları	63
1- Turgutlu Nüfusu.....	65
2- Turgutlu Nüfus Olayları.....	76
3- Turgutlu Nüfus İdaresi.....	77
B- Turgutlu'da Dinî ve Sosyal Yapılar	78
1- Zâviye ve Vakıflar.....	78
2- Vakıfların Turgutlu'ya Katkıları.....	93
3- Türbeler.....	94
4- Camiler ve Mescidler.....	95
5- Hamamlar.....	101
C- Turgutlu'da Meslekler.....	103
1- Meslekler ve Mesleki Yapılanma.....	103
a- Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dahil Edilemeyenler	104
b- Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler.....	105
c- Giyim Eşyaları İle Dericilik ve Dokumacılık Sektörüne Ait Meslekler.....	107
d- Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler.....	109
e- Emtia ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler.....	111
f- Kamu Hizmetleri İle İlgili Meslekler.....	115

g- Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler.....	118
h- Fizikî Güç (İşçilik) İle İlgili Meslekler.....	121
2- Turgutlu Kazası'nın Meslekî Yapısının Genel Değerlendirmesi.....	122
D- Turgutlu'yu Etkileyen Âfetler.....	127
1- Depremler.....	127
2- Çekirge İstilaları.....	129
3- Sel Baskınları.....	130
4- Salgın Hastalıklar.....	130
5- Diğer Âfetler.....	132
E- Turgutlu'da Eşkıyalık Faaliyetleri.....	134
3. BÖLÜM TURGUTLU EKONOMİSİ	
A- Tarım.....	138
1- Arazi Dağılımı.....	142
2- Turgutlu'da Büyük Arazi Sahipleri.....	144
3- Arazi Büyüklüğüne Göre İşletmeler.....	146
4- Tarım Ürünleri	148
a) Hububat	148
b) Baklagiller.....	151
c) Sanayi Bitkileri.....	152
d) Bağcılık.....	155
e) Bahçecilik.....	158
B- Hayvancılık.....	158
1- Büyükbaş Hayvancılık.....	159
a) Manda ve İnek.....	159
b) Dana, Düve, Tosun ve Buzağı.....	161
2- Küçükbaş Hayvancılık.....	162
3- Yükl ve Binek Hayvanları.....	163
4- Arıcılık.....	167
C- Ticaret.....	167
1- Ticarî Faaliyetler.....	167
2- Çarşı ve Pazarlar.....	169
3- Hanlar.....	170
4- Ticarî Kuruluşlar.....	171

D- Sanayi.....	173
E- Fiyatlar ve Ücretler.....	176
1- Hayvan Fiyatları.....	177
2- Taşınmazların Fiyatları.....	177
3- Tarım Ürünleri Fiyatları.....	178
4- Giyim Eşyalarının Fiyatları.....	179
5- Muhtelif Ev Eşyalarının Fiyatları.....	180
6- Silah ve At Koşum Takımı Fiyatları.....	181
7- Muhtelif Kumaş Cinslerinin Fiyatları.....	182
8- Ev Eşyalarının Fiyatları.....	183
F- Turgutlu Kazası'ndan Alınan Vergiler.....	184
1- Osmanlı Devleti'nde Vergi Düzeni ve Tahrirler.....	184
a) Vergi Düzeninin Alt Yapısını Oluşturan Tahrirler.....	184
b) Tanzimat Döneminde Malî Alanda Islahatlar.....	186
2- Vergi ve Öşürler.....	187
a) Öşür Vergisi.....	187
b) Adet-i Ağnam.....	190
c) Vergi-yi Mahsusa	191
d) Resm-i Kovan.....	195
e) Öşr-i Bostan.....	197
4. BÖLÜM TURGUTLU'DA EĞİTİM ve KÜLTÜR	
A- Tanzimat Döneminde Eğitim Teşkilâtı.....	200
B- Turgutlu'da Eğitim.....	202
1- Medreseler.....	202
2- Turgutlu'daki Medreseler.....	204
3- Mektepler.....	207
a) İlköğretim Düzeyindeki Erkek Mektepleri	207
b) Kız Mektepleri.....	214
4- Rüşdiyeler.....	215
a) Rüşdiye Mektepleri.....	215
b) Turgutlu Mekteb-i Rüşdiyesi	218
5- Turgutlu Gayrimüslim Mektepleri.....	223
a) Gayrimüslim Mekteplerinin Tarihi Gelişimi.....	223

6- Turgutlu Çırak Mektebi.....	229
7- Turgutlu Kütüphanesi.....	230
C- Turgutlu Doğumlu Devlet Memurları.....	231
D- Turgutlu'daki Kitaplar.....	235
5. BÖLÜM KASABA (TURGUTLU) DEMİRYOLU	
A- Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Faaliyetleri.....	239
B- İzmir-Kasaba Demiryolu.....	241
1- Tarihi Gelişimi.....	241
2- Kasaba Demiryolu Mukavelesnamesi.....	245
3- Kasaba Demiryolu'nun Şartnamesi.....	246
a) 1863 Tarihli Demiryolu Şartnamesi.....	246
b) 1888 Tarihli Kasaba Demiryolu Şartnamesi.....	248
4- Kasaba Demiryolu Görevlileri.....	250
5- Kasaba Demiryolundan Elde Edilen Gelir.....	251
6- Yolcu Taşıma Ücretleri.....	254
7- Demiryolu Hattında Meydana Gelen Kazalar.....	255
8- Yapılan Nakliyat.....	256
9- Demiryolu'nun Turgutlu'ya Etkileri.....	257
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	261
KAYNAKÇA.....	265
EKLER.....	278

KISALTMALAR

A.g.b.	: Adı geçen belge
A.g.d	: Adı geçen dergi
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.n.	: Adı geçen nizamname
A.g.t.	: Adı geçen tez
AE.SMHD.I	: Ali Emiri I. Mahmud
A.MKT	: Sadaret Mektubi Kalemi
A.MKT. MHM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi
A.MKT. MVL.	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala
A.MKT. UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.V.S.	: Aydın Vilayeti Salnamesi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. MF.	: Cevdet Maarif
C.ADL.	: Cevdet Adliye
C.EV	: Cevdet Evkaf
Çev.	: Çeviren
D.BŞM.MHF.	: Bab-1 Defter Başmuhasebe Muhallefat
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
D.N.	: Defter No
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. SAİD.d.	: Dahiliye Nezareti Sicilli Ahval Defteri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DTCFD	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
EV.d	: Evkaf Defteri
HAT	: Hatt-ı Humayun
Haz.	: Hazırlayan
HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
İ. AS.	: İrade Askeri
İ. TAL	: İrade Taltifat
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.HUS	: İrade Hususi
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL	: İrade Meclis- Vala
İÜİF	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
K.N.	: Kayıt No
KK.	: Kamil Kepeci
Kt.No:	: Kutu No
M.L.	: Maliye Nezareti
M.L. VRD. TMT.d	: Varidat Muhasebesi Temettuat Defteri

M.U.N.	: Mecmua-i Umur-u Nafia
M.N.U.S.	: Maarif-i Nezaret-i Umumiye Salnamesi
MF.M.K.T.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
ML. CRD	: Ceride Muhasebesi
MVL	: Meclis-i Vala
NFS.d,	: Nüfus Defteri
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan Sayfaya
S.	: Sayı
S.D.A.	: Salname-i Devlet-i Aliye
SDÜ.Yay,	: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları
T.K.	: Tevliyet Kutusu
TKAE Yay,	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: Ve devamı
V.G.M.A	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Y.PRK.ASK	: Yıldız Perekende Askeri Maruzat
Yay.	: Yayınları
YT. Yay.	: Yeni Türkiye Yayınları
Zbt. No	: Zabıt No

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Turgutlu Kaza Müdürleri
Tablo 2:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Kazası Kaymakamları
Tablo 3:	Yıllara Göre Turgutlu Kaza Meclisi'nin Üyeleri
Tablo 4:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Belediye Reisleri
Tablo 5:	Turgutlu'da Tespit Edilebilen Meclis Azaları ve Görev Yaptığı Yıllar
Tablo 6:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Belediyesi Sandık Eminleri
Tablo 7:	Yıllara Göre Turgutlu Belediyesinde Görev Alan Kâtipler
Tablo 8:	Yıllara Göre Turgutlu Belediyesinde Görev Alan Tabipler
Tablo 9:	Turgutlu Belediyesi'nin Yıllara Göre Geliri
Tablo 10:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Naibleri
Tablo 11:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Müftüleri
Tablo 12:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Tahrirat Kâtipleri
Tablo 13:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Mal Müdürleri
Tablo 14:	Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Sandık Eminleri
Tablo 15:	1842 Tarihli Ceride Defterine Göre Turgutlu'nun Nüfusu
Tablo 16:	1842 Tarihli Ceride Defterine Göre Turgutlu'da Hane Başına Düşen Kişi Sayısı
Tablo 17:	Turgutlu Temettuat Defterleri'ne Göre Turgutlu'nun 1845 Yılı Tahmini Nüfusu
Tablo 18:	Turgutlu'nun 1842 ve 1845 Yıllarının Tahmini Nüfusunun Karşılaştırılması
Tablo 19:	Salnamelere Göre Turgutlu'nun Merkez Nüfusu
Tablo 20:	Salnamelere Göre Turgutlu Nüfusu Yüzdelik Dağılımı
Tablo 21:	Yıllara Göre Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı
Tablo 22:	Muhtelif Yıllarda Gayrimüslim Nüfusun Yüzdelik Dağılımı
Tablo 23:	Salnamelere Göre Turgutlu'nun Umumi Nüfusu
Tablo 24:	Yıllara Göre Turgutlu Merkezine Ait Tahmini Nüfus (Müslim –Gayrimüslim)
Tablo 25:	Muhtelif Yıllara Göre Turgutlu'daki Nüfus Olaylarının Sayısı
Tablo 26:	Yıllara Göre Nüfus Dairesi Görevlileri
Tablo 27:	Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler (Müslim)
Tablo 28:	Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler (Gayrimüslim)
Tablo 29:	Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler
Tablo 30:	Dokumacılık ve Dericilik İle Giyim Eşyası Üreten - Satan Meslekler
Tablo 31:	Gıda İle İlgili Meslekler
Tablo 32:	Emtia ve Hizmet Sunan Meslekler
Tablo 33:	Dinî İdarî ve Eğitim İle İlgili Alanda Hizmet Veren Meslekler
Tablo 34:	Mal ve Hizmet Üretim Ticaret Yapan Kişilere Ait Meslekler
Tablo 35:	İşçilik İle İlgili Meslekler
Tablo 36:	Müslüman Halkın Mesleki Dağılım Oranı (%)
Tablo 37:	Gayrimüslimlerin Mesleki Dağılım Oranı (%)
Tablo 38:	Turgutlu'yu Etkileyen Depremler
Tablo 39:	Turgutlu'yu Etkileyen Çekirge İstilaları
Tablo 40:	Turgutlu'yu Etkileyen Sel Baskınları
Tablo 41:	Turgutlu'yu Etkileyen Muhtelif Afetler
Tablo 42:	Turgutlu'da Dönüm Olarak Arazi Dağılımı
Tablo 43:	Turgutlu'daki Mezru Arazilerin Etnik Guruplara Göre Dağılımı (%)
Tablo 44:	Büyük Arazi Sahipleri
Tablo 45:	Tarım İşletmelerinin Tasnifi
Tablo 46:	Toprak Sahipliği Durumu
Tablo 47:	Mahallelere Göre Kile Cinsinden Hububat Üretimi
Tablo 48:	Turgutlu'da Kıyye Cinsinden Baklagil Üretimi
Tablo 49:	Turgutlu'da Yetiştirilen Sanayi Bitkileri
Tablo 50:	Turgutlu'da Bağcılık
Tablo 51:	Sağman İnek ve Manda Yetiştiren Hane Sayısı
Tablo 52:	Mahallelere Göre Sağman İnek ve Manda Sayısı
Tablo 53:	Dana, Düve, Tosun ve Buzağı Sayıları

Tablo 54:	Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı
Tablo 55:	Küçükbaş Hayvan Sayısı
Tablo 56:	Yük ve Binek Hayvanı Sahibi Hane Sayısı
Tablo 57:	Mahallelere Göre Yük ve Binek Hayvanları Sayısı
Tablo 58:	Turgutlu'da Arılık
Tablo 59:	Hayvan Fiyatları
Tablo 60:	19. Yüzyılda Taşınmazların Cinsi ve Fiyatları
Tablo 61:	Tarım Ürünlerine Ait Fiyatlar
Tablo 62:	Giyim Eşyalarının Fiyatları
Tablo 63:	Mutfak Eşyalarının Fiyatları
Tablo 64:	Silah ve At Koşum Takımlarının Fiyatları
Tablo 65:	Muhtelif Kumaş Cinslerinin Fiyatları
Tablo 66:	Ev Eşyalarının Fiyatları
Tablo 67:	Öşür Vergilerinin Aynî Olarak Dağılımı
Tablo 68:	Öşür Vergilerinin Nakdi Olarak Dağılımı
Tablo 69:	Ağnam Vergisinin Mahallelere Göre Dağılımı ve Ortalamaları
Tablo 70:	Vergi-yi Mahsusanın Mahallelere Göre Dağılımı ve Ortalaması
Tablo 71:	Müslüman Halktan Vergiden Muaf Olanların Mahallelere Göre Dağılımı
Tablo 72:	Gayrimüslim Halktan ve Kıbtîlerden Alınan Vergiler ve Hane Başına Ortalama Vergi-yi Mahsusa Miktarı
Tablo 73:	Gayrimüslim Halktan Vergiden Muaf Olanlar
Tablo 74:	Resm-i Kovan Vergisi
Tablo 75:	Resm-i Kovan Vergisi Alınan Gayrimüslimler
Tablo 76:	Öşr-i Bostan Vergisi
Tablo 77:	Turgutlu Şehri'nin Bütün Vergileri ve Vergi Yüğü
Tablo 78:	Vergi Çeşitlerinin Toplam Vergi İçindeki Oranı
Tablo 79:	Turgutlu'da Bulunan Medreseler
Tablo 80:	1891 Yılında Şehirlerdeki İbtidai Mekteplerde Uygulanan Program ve Görülen Dersler
Tablo 81:	Yıllara Göre Turgutlu Mekteplerinde Görev Yapan Muallimler ve Bevvablar
Tablo 82:	Yıllara Göre Turgutlu Mekteplerinin Öğrenci ve Muallim Sayısı
Tablo 83:	Turgutlu Rüşdiyeleri'nde Yıllara Göre Öğrenci Sayıları
Tablo 84:	Muhtelif Yıllara Ait Rum Okullarının Öğrenci Sayıları
Tablo 85:	Musevilere Ait Okulların Yıllara Göre Öğretmen ve Öğrenci Sayıları
Tablo 86:	Ermenilere Ait Okulların Yıllara Göre Öğretmen ve Öğrenci Sayıları
Tablo 87:	Turgutlu'ya Ait Muhtelif Tereke Kayıtlarına Göre Turgutlu'daki Kitaplar
Tablo 88:	İzmir Alaşehir Demiryolu Hattının Güzergâhı
Tablo 89:	Yıllara Göre İzmir-Kasaba-Alaşehir Hattından Elde Edilen Gelir
Tablo 90:	Yıllara Göre Yolcu ve Eşya Taşımacılığında Elde Edilen Gelir
Tablo 91:	İzmir-Kasaba Demiryolu Taşıma Ücretleri
Tablo 92:	Muhtelif Yıllarda Demiryolunda Meydana Gelen Kazalar ve Sonuçları
Tablo 93:	Muhtelif Yıllarda Demiryolu Üzerinden Yapılan Yolcu, Asker, Hayvan ve Yük Nakliyatı

GİRİŞ

TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TURGUTLU TARİHİ

A- Kaynaklar ve Araştırmalar

1. Kaynaklar

Yerel tarih alanında ön plana çıkan çalışmalarda, Anadolu kaza ve şehirlerinin iktisadî ve sosyal tarihleri ele alınmaktadır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan tasnif çalışmaları sonucunda, araştırmacıların hizmetine sunulan, Temettuat Defterleri ve Nüfus Defterleri¹ ile bu çalışmalarda belirgin bir artışın olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından birini 1844/45 tarihli temettuat defterleri oluşturmaktadır. Temettuat defterleri birçok Anadolu şehir, kasaba ve köyleri için kaydedilmiş ve bu yerler hakkında başta ekonomisi olmak üzere, sosyal ve kültürel açıdan bilgilerin yer aldığı defterler zinciridir. Turgutlu'ya ait olan temettuat defterlerindeki bütün bilgiler büyük bir titizlikle tablolara dökülmüş ve daha sonra bunlar değerlendirmeye alınmıştır.²

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin ettiğimiz, vakıflara ait defter ve belgelerden elde edilen bilgiler, konumuz açısından oldukça önemlidir. Eğitimden, din hizmetleri gibi birçok alanda tesis edilmiş olan vakıflara ait kayıtlar, incelediğimiz dönemin temel başvuru kaynaklarından birisi olmuştur. Bu sayede, bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısının Turgutlu'daki tezahürleri ortaya koyulmuştur. Bunların incelenmesi ile birlikte, Turgutlu'nun sosyal, iktisadî, eğitim ve dinî yapısı hakkında bilgiler elde edilmiştir.

¹ Turgutlu'ya ait Nüfus Defterleri için Bkz. BOA, NFS.d, 2893-2894; 1258 tarihli Ceride Defteri için Bkz. BOA, ML. CRD, 655.

² Turgutlu'ya ait Temettuat Defterleri için Bkz BOA, M.L. VRD. TMT.d, 2760, 2761, 2763, 2764, 9388.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif tasniflerden Turgutlu ile alakalı birçok belge temin edilip, bunlar büyük bir titizlikle incelenmiş olup, dönemimizle alakalı olanlar değerlendirilmiştir. Yine Aydın Vilâyetine ait salnameler de temel başvuru kaynaklarımızın başında yer almaktadır. Diğer taraftan Devlet Salnameleri ve Maarif Nezareti Salnameleri de bizim için kıymetli veriler içermektedir. Bu kapsamda, Aydın Vilayeti Salnameleri³ ile Devlet Salnameleri⁴ ve Maarif Nezareti Salnameleri'nden⁵ konumuzla ilgili bilgileri derleyip, bunlara çalışmamızda yer verdik.

Yerel tarih çalışmaları açısından diğer bir önemli kaynak da, Şer'iyye Sicilleri'dir. Ancak, gerek Turgutlu mahkemesi arşivinde, gerekse Milli Kütüphane'de yaptığımız araştırmalar sonucunda, döneme ait müstakil Turgutlu Mahkemesi Şer'iyye Sicili kayıtlarına ulaşamadık. Bu kayıtlar, büyük ihtimalle birçok Anadolu kentinde olduğu gibi, Yunan işgali sırasında yakılarak yok edilmiştir. Bunun yanında, Manisa Şer'iyye Sicilleri üzerinde yaptığımız çalışmalar sırasında, az da olsa Turgutlu ile ilgili kayıtlara ulaşabildik.

Seyahatnamelerin kültür tarihimiz için ihtiva ettikleri değerin önemi nedeniyle, seyyahların bölgemiz dâhilinde yaptıkları geziler neticesinde, bilgiler veren eserleri irdelenmiştir. Bunlardan ilki, dönem olarak XVII. yüzyıla denk gelmesine rağmen, şüphesiz Osmanlı sosyal hayatının tespiti için elzem bir kaynak teşkil eden, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. XVII. yüzyılın ikinci yarısına dair, Turgutlu'nun imar, nüfus ve ekonomik hayatına ilişkin gözlemlerini aktaran Evliya Çelebi, Kasaba'nın tarihsel süreç içerisindeki gelişim seyrinde, mukayese imkânı sağlayacak veriler sunmaktadır.⁶ Ayrıca Turgutlu ile ilgili, XVII. yüzyılın ortalarında, Anadolu'ya gelen Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier,⁷ 1733 yılında, Turgutlu hakkında bilgi veren İngiliz seyyah Richard Chandler⁸ ve 1830'larda Turgutlu'ya uğrayan seyyah Charles Texier'in, gezi notları,⁹ sosyal hayata dair kıymetli kaynaklardır.

³ Aydın Vilayeti Salnameleri, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1311, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326.

⁴ Devleti Aliyye Salnameleri, 1307, 1309, 1310, 1311, 1312, 1318, 1320, 1322, 1324.

⁵ Maarif Nezâreti Umumiye Salnameleri, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

⁶ Mehmet Şeker, "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Turgutlu ve Sosyal Hayatı", Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler) Turgutlu 4-5 Eylül 1995.

⁷ Jean Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

⁸ Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğunda Veba, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

⁹ Charles Texier, Küçük Asya, Maarif Nezareti Neşriyatından, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1923.

Dönemin İzmir mahallî basınından, Ahenk ve Hizmet gazeteleri taranmış olup, pek fazla rastlanamasa da, Turgutlu hakkında yapılan haberlere ait elde edilen bilgiler, tez içerisinde ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Ayrıca, İkdâm, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havâdis ve Tercüman-ı Hakikat gibi ulusal çapta yayın yapan, İstanbul menşeli gazetelerden de istifade edilmiştir. Bunların yanında, çalışma konumuza ait dönemde, biraz biyografik bir tarzda kaleme alınmış olan edebiyat eserlerinden, Filibeli Ahmed Hilmi'nin “Âmak-ı Hayal”i ile Mizancı Mehmet Murat'ın “Turfanda mı Tufa mı?” gibi romanlarından da, bilhassa yer tasvirleri kullanmak marifetiyle, yararlanılmıştır.

Ayrıca bir nevi envanter ve istatistikî bilgi sunmak amacıyla, Fransız coğrafyacı Vital Cuinet tarafından kaleme alınan “La Turquie D'asie (Geographie Administrative)” isimli eserin Turgutlu ile alakalı kısımları, Fransızcadan çevrilerek, 1890 yılının Turgutlusu'na ait veriler kullanılmıştır.¹⁰ Yine Cevad Sami'nin 1906 yılında yayınladığı, Aydın Vilâyetinin geneli hakkında malumat veren Nevsâl-ı İktisâdî'de (Aydın Vilâyet-i Celîlesinin Ahvâl-i Tabîiyye, Zirâiye, Ticâriye ve İktisâdiye ve Sâir Ahvâlinden Bahs),¹¹ Turgutlu'yla ilgili yer alan bilgiler, sunduğu mukayese imkânıyla değerli olup, bu amaçla da faydalanılmıştır.

2. Araştırmalar

Turgutlu'nun, çalışmamızın konusunu teşkil eden 1839-1908 yıllarını kapsayan, sosyal, idarî, iktisadî ve kültürel yapısına dair, tüm bu konuları bir bütün halinde bünyesinde barındıran, müstakil bir eser bulunmamaktadır. Konu ve dönem itibariyle bizim çalışmamıza en yakın, Turgutlu ile alakalı yazılmış eser, Saadet Tekin tarafından neşredilen,¹² “Temettuat Defterlerine Göre Turgutlu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)” isimli makaledir. Fakat yapılan bu çalışmada, Turgutlu merkezine ait, iki temettuat defteri, muhtemelen gözden kaçırıldığı için kullanılmamıştır. Bunlar, Turgutlu merkezine ait beş defter içerisinden, 9388 numaralı Zeytincik Mahallesi'nin kayıtlı olduğu defter ile 2764 numaralı “Milel-i Selâse” ismiyle, Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslüman Kıbtîlerin bilgilerinin yer aldığı defterdir. Neticede Turgutlu'nun o dönemdeki en büyük mahallesi olan Zeytincik Mahallesi ahalisi ile tüm gayrimüslim ve

¹⁰ Vital Cuinet, La Turquie D'asie (Geographie Administrative), Paris 1894.

¹¹ Cevad Sami, Nevsâl-i İktisâdî, (Aydın Vilâyet-i Celîlesinin Ahvâl-i Tabîiyye, Zirâiye, Ticâriye ve İktisâdiye ve Sâir Ahvâlinden Bahs), İzmir 1323

¹² Saadet Tekin, “Temettuat Defterlerine Göre Turgutlu'nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)”, Tarih Okulu, S.XII, Ocak-Nisan 2012, ss.193-220.

Kıbtîlere ait veriler kullanılamamıştır. Bunun sonucunda da genel anlamda verilen ortalama değerler ve demografik yapıyla ilgili değerlendirmelerde yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Çalışma sahamızla doğrudan ilişkili olmasa da, konu bakımından benzerlik taşıyan, Şenol Çelik tarafından kaleme alınan,¹³ “1659/1660 (H.1070-1071) Tarihli Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası” ve Mehmet Günay tarafından yazılan,¹⁴ “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Turgutlu Kasabası” isimli makaleler ile Feridun Emecen’in sunduğu, “Bir Osmanlı Kasabası’nın Kuruluşu ve Yükselişi (1500-1700)” adlı sempozyum bildirisi, zaman olarak bizim çalıştığımız dönemin öncesine tekabül etmelerine rağmen, Turgutlu’nun tarihsel gelişimini ortaya koymaları ve konuyu ele alıp, işleyişlerindeki metot ve usullerin bize örnek olması bakımından değerlidirler.

Çalışmamızda, Turgutlu’nun Manisa ile bütünlük arz eden ortak coğrafi, idarî ve sosyo-kültürel özellikleri hasebiyle, Manisa tarihi hakkında kaleme alınmış eserlerden de, istifade etme yoluna gittik. O nedenle, Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen başta olmak üzere, Feridun Emecen’in, Yuzo Nagata’nın konuyla ilgili kitaplarına, referans amaçlı sıkça atıfta bulunduk. Bunların yanında Manisa ile alakalı yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden de yararlandığımız gibi, amatör bir bakışla da olsa, iyi niyet ve büyük gayretlerle meydana getirilmiş, Turgutlu yerel tarihi çalışmalarından, M. Niyazi Dinçsoy’un eserini,¹⁵ müellifin biraz da bizim araştırdığımız döneme tanıklık eden bilgiler sunmasından dolayı, benzerlerine göre, bu kitaba hususen ayrı bir yer atfettik. Tüm bunların yanında, bölümler içerisindeki konular hakkında, genel mahiyette bilgi vermek amacıyla kullanılan eserler, kaynakça kısmında belirtilmiştir.

¹³ Şenol Çelik, “1659/1660 (H.1070-1071)Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.16, İstanbul 2007.

¹⁴ Mehmet Günay, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Turgutlu Kasabası”, Sosyal Bilimler Dergisi, C.IX, Ekim 2011.

¹⁵ M. Niyazi Dinçsoy, Yöremizin Tarihinde Turgutlu’nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk, Taş Matbaacılık, Manisa 1998. 1914 Turgutlu doğumlu olan M. Niyazi Dinçsoy, bir zamanlar, Turgutlu Limoncu Camii Medresesi müderrislerinden olan dedesi Cinnizade Hafız Mehmet Efendi ve yine bir dönem Turgutlu’da Rüşdiye Mektebi Muallimliği yapan babası İsmail Hakkı Efendi’den de, kitabında atıflar da bulunarak, bizim araştırdığımız dönemle alakalı, döneme tanıklık eden gözlere ait bilgiler sunmaktadır.

B- Turgutlu Hakkında Genel Bilgiler

1. Turgutlu'nun Coğrafi Özellikleri

Şehirlerin, bölgelerin, hatta ülkelerin coğrafi özelliklerinin bilinmesi, sosyo-ekonomik tarih bakımından çok önemlidir. Çünkü coğrafi özellikler bir yerleşim yerinin tarihini doğrudan etkiler. Yerleşim yerlerinin yüzey şekilleri, konumu ve iklimi o yerleşim yerinin tarihsel gelişiminde önemli bir yer tutar. Bu sebeple Turgutlu tarihi hakkında doğru tahliller yapabilmek için buranın coğrafi özelliklerini ortaya koymanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

Manisa iline bağlı olan Turgutlu; doğusunda Ahmetli, güneyinde Ödemiş ve Bayındır, kuzeyinde Akhisar, batısında İzmir ve Manisa illeri ile komşu olup ilçe merkezinin güneyinden E-23 (İzmir-Ankara) karayolu, kuzeyinden ise İzmir-Uşak-Afyon demiryolu geçmektedir. Ulaşım, il ve ilçelere bu yollarla yapılmaktadır. Demiryolunun İzmir'den Turgutlu'ya kadar olan 32 km.lik ilk kısmı 1863-1865 tarihleri arasında yapılmış olup, 1866'da işletmeye açılmıştır. 1873-1875 yılları arasında da 76 km. daha yapılarak Alaşehir'e kadar uzatılmıştır. E-93 karayolu ise hayli yoğun bir trafiğe sahip olup, iki geliş-iki gidiş olarak bölünmüş yoldur.

Turgutlu'nun Manisa'ya uzaklığı 30 km İzmir'e uzaklığı ise 45 km.dir. İlçe 38° 29' 24" kuzey enlemleri ile 27° 42' 2" doğu boylamları arasında yer alır. Ege Denizi'nin 55 km. doğusunda olup denizden yüksekliği 78 metredir. Yüzölçümü ise 530 km²'dir. Kuzeyde Gediz Nehri, güneyde Irlamaz Çayı, batıda Nif Çayı ve doğuda Karacalı Çayı bulunmaktadır. Ayrıca Ahmetli Deresi, Akçapınar Deresi, Karacalı Deresi ve Irlamaz Deresi gibi küçük çaylar da mevcuttur. Şehir, Gediz Vadisi üzerinde kurulmuştur. Gediz nehri ilçeyi doğudan batıya doğru katetmektedir.¹⁶ Turgutlu'nun yerleştiği alan Gediz nehrinin oluşturduğu büyük bir ovadır. Ovanın güneyinden itibaren yükseklik artmakta

¹⁶ <http://www.turgutlu.gov.tr/?s=turgutlu> (Bilgiler 21 Mart 2012 tarihinde alınmıştır).

ve Bozdağın uzantılarıyla birleşmektedir. Bu arazi tamamen volkanik teşekküllerden oluşmuştur.¹⁷

Turgutlu ilçesi, Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Bu iklimin etkisine bağlı olarak, yazlar sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçmektedir. Kar yağışı ve donma olayları nadir olarak gerçekleşmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 17°C civarındadır. En düşük sıcaklık ortalaması 3°C, en yüksek sıcaklık ortalaması 31°C olarak gerçekleşmektedir. En yüksek sıcaklık Temmuz'da 44°C olarak tespit edilmiştir. Günlük rüzgâr verileri incelendiğinde, en yüksek frekans (% 30) batı sektörlü rüzgârlara aittir. Bunun ardından güneybatı ve kuzeybatı yönlü hava akımları gelir. Turgutlu'nun ortalama nispi nem değerleri, kış aylarında % 70–75, Temmuzda en düşük % 44–49 seviyesinde gerçekleşmektedir. Bulutluluk değerleri genel olarak düşüktür. Kış aylarında 5,3 ile 6,4 arası, ilkbaharda 3,6 ile 5,3 arasında yer alan bulutluluk değerleri, yaz aylarında 1,1 gibi epey düşük değerlere inmektedir. Turgutlu ve çevresinde, yıl içinde elde edilen yağışın önemli bölümü, kış mevsiminde gerçekleşmektedir. Yaza girildiğinde bölge kuru hava kütlelerinin etkisi altına girmektedir. Yıllık yağış ortalaması 660–670 mm düzeyindedir.¹⁸

Şehir yaz aylarında Afrika'nın kuzeyinden gelen sıcak hava kütesinin, kış aylarında ise, Kuzey Atlantik basınç sahasının etkisi altına girmektedir. Bunların tesiriyle Turgutlu ve yakın çevresinin subtropikal iklim şartlarına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu özelliğin ortaya çıkmasında sahanın coğrafi konumu ve sahip olduğu morfoloji önemli rol oynamaktadır.¹⁹ Buraya kadar genel olarak coğrafi özelliklerinden bahsettiğimiz Turgutlu'nun dâhil olduğu Orta Gediz havzası; elverişli fiziki yapısı, uygun iklimi, verimli topraklarıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

2. Turgutlu İsmi

Turgutlu isminin menşei hususunda elde kesin bilgiler olmaması, bir takım rivayetlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Aşağıda geniş biçimde ifade edileceği

¹⁷ Cenap Refik Orkon, Manisa Coğrafyası, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1937, s.77.

¹⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Turgutlu> (Bilgiler 21 Mart 2012 tarihinde alınmıştır).

¹⁹ Hasan Çukur, "Turgutlu ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası", Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997, s.6.

üzere, “Turgutlu” isminin ilk söyleniş biçimi “Turudlu” veya “Durutlu” şeklindedir. Turgutlu’nun ismiyle alâkalı bir bilgiyi de, XVII. yüzyılın ortalarında, Anadolu’ya gelen Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier’den almaktayız, gezdiği yerleri kaleme alan Tavernier, eserinde Turgutlu’dan da bahseder. Ovanın ortasında kurulmuş, küçük ve güzel bir yerleşim yeri olan “Durgut”ta konakladıklarını belirtir.²⁰ Tavernier ile çağdaş olan Evliya Çelebi de eserinde Turgutlu’yu, “Durkutlu” şeklinde yazmıştır.²¹ Turgutlu’nun ismi Osmanlı Devleti resmi belgelerinde ise “Kasaba-i Turudlu/Kasba-i Turgutlu” biçiminde geçmektedir.

Bir müddet sonra, Turgutlu/Turudlu ismi bırakılarak sadece “Kasaba” denilmeye başlanılmış ve Turgutlu daha çok “Kasaba” olarak ifade edilmiştir. Resmi kayıtlarda da “Kasaba Kazası” biçiminde zikredilmesi, bunun en büyük ispatıdır. Tuncer Baykara, “Kasaba” kelimesinin, Osmanlılarda bir yerleşim birimine verilebilmesi için, o mahallin en az dört köy büyüklüğüne sahip, Cuma namazı kılınan ve pazar kurulan bir yer olması gibi şartları taşıması gerektiğini belirtir. “Kasaba”nın kasap kelimesiyle de bir bağlantısının bulunabileceğini söyleyerek, her gün et kesilip tüketilebilecek kadar, büyük bir iskân merkezi vasfıyla da, bu kelimenin ortaya çıkmış olabileceğini belirtir. “Kasaba”ların statüsünü ise, kaza merkezi ile köy arası bir kalabalıkta, fakat idari merkezi olmayan iskân yerleri olarak açıklar.²² “Kasaba” isminin manasıyla ilgili olarak 1830’larda Turgutlu’ya uğrayan seyyah Charles Texier, gezi notlarında, şehre “Kasaba” denilmesinin sebebini, öğrendiğine göre, kasaba kelimesinin istihkâm anlamına gelmesinden kaynaklandığını belirtir. Fakat burada böyle bir istihkâm izine rastlamadığını da eserine not düşer.²³

Turgutlu’nun, Saruhanoğulları ile birlikte bölgeye gelen Turud veya Turudlu Türkmenleri tarafından, yaklaşık olarak XIV. yüzyılın başlarında, bugünkü Hacı Zeynel Cami civarında bir köy olarak kurulduğu, bir müddet sonra hızlı bir şekilde büyüyerek Yengi Nahiyesinin idari merkezi olduğu²⁴ şeklinde belirtildiği gibi,

²⁰ Jean Baptiste Tavernier, Tavernier Seyahatnamesi, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s.123.

²¹ Mehmet Şeker, “Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Turgutlu ve Sosyal Hayatı”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler) Turgutlu 4-5 Eylül 1995, s.63.

²² Tuncer Baykara, “Kasaba: Selçuklu Çağından Günümüze Bir İskan Yeri Kavramı”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler) Turgutlu 4-5 Eylül 1995, ss.52-54.

²³ Charles Texier, Küçük Asya, Maarif Nezareti Neşriyatından, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1923, s.79.

²⁴ Muzaffer Tepekaya, Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri, Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları, Turgutlu 2008, s.2.

“Turgutlu/Turudlu”²⁵ isminin, buraya II. Murat Devri’nde yerleşen bir aşiretten kaldığı biçimde bir görüş de hâkimdir.²⁶

3. Eskiçağlarda Turgutlu

Eskiçağ’da Turgutlu’da, yerleşim yeri olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Turgutlu’nun doğusunda yer alan Alaşehir’deki antik Philedelphia (Filedelphiya) ve Salihli yakınlarındaki Sardes ile batısında yer alan Aeol ve İon kentlerinde (Kyme, Fokaia, Panaztepe, Bayraklı, Limantepe, Klazomenai, Erytrai, Efesos vb.) eski çağlardan kalma kalıntılar bulunmaktadır. Turgutlu ve civarında tespit edilen höyükler²⁷ olmasına rağmen buralarda henüz kazı yapılmamıştır.²⁸ Ancak, yüzeysel olarak yapılan araştırmalarda bölgedeki yerleşimin M.Ö. 5 bin ve 4 binli yıllara kadar indiği görülmektedir.²⁹

²⁵ Muhtelif belge ve kaynaklarda Tugut, Turgutlu, Turkutlu, Durgut, Durgutlu isimlerini taşıyan bir Türkmen-Yörük aşireti vardır. Boz-ulus aşiretinden Manavlu/Tabanlı Türkmenleri olan Turgutlu konar-göçer Türkmenlerinden olup, asıl olarak Bozok Sancağı’nın Kocalı Kazasına iskân olmuşlardır. Bkz. Teoman Ergül, Turgutlu’nun Kısa Tarihi ve Kurtuluş Savaşındaki Yeri, İzmir 1990, s.6-7.

²⁶ Cevdet Türkay, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler” isimli eserinde Turgutlu civarında, “Durgutlu” isimli bir aşiretin iskân edildiğini belirtmektedir. Bkz. Cevdet Türkay, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.437.

²⁷ Urganlı Köyü’nün kuzeyinde yer alan Asartepe’nin M.Ö. II. Bin yılından kalma önemli bir merkez olduğu belirlenmiştir. Yine Turgutlu-İzmir Karayolu’nun 400 m. Kuzeyinde Ulucak Köyü’nde yer alan Ulucak Höyüğü bir diğer höyüktür. Burada 1990 yılında yüzey araştırması yapılmıştır. Bu ikisinden başka, Turgutlu-İzmir karayolu boyunca Yenmiş, Armutlu ve Ören Köyleri’nde de höyükler bulunmaktadır. Bkz. Recep Yıldırım, “Turgutlu ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997, s.31.

²⁸ Turgutlu eski belediye başkanlarından M. Tüzel Gökyayla’nın, 17 Mayıs 2012 tarihinde, Turgutlu tarihi ile ilgili kendisiyle yaptığımız söyleşi de bizle paylaştığı, bölgenin eskiçağ dönemine ait ipuçlarını içeren yaşadığı bir olayı, buraya aktarmayı uygun bulduk. ” 1980’li yılların sonunda Dağmarmara Karaköy’de belediyemizin destek verdiği camii inşaatının temel kazısı esnasında, bize bir kitabeye rastlanıldığı bilgisi verildi. Bunun üzerine hemen çalışmanın durdurulması talimatını verip, bahsi geçen yere gittik. Gerçekten de denildiği gibi, inşaat sahasından Grekçe’ye benzeyen bir alfabeye yazılmış bir kitabenin çıkarılmış olduğunu gördük. Durumu Manisa Müzesi Müdürlüğü’ne bildirip, konu hakkında detaylı inceleme ve araştırmaya müteakip varılacak sonuca göre, inşaatı devam edilmesi kararını verdik. Müze yetkililerince, yerinde yapılan incelemeler sonucunda, bu kitabenin, şimdi hatırlayabildiğim kadarıyla M.Ö. 3 yüz veya M.S. 3 yüzlerle ait olduğu ve kitabede, bölgeye bir rahip tarafından, halkın istifadesi için getirilen suya dair bilgilere yer verildiği söylendi. Yine köylülerce bize, 1950’li yıllarda Orman İdaresi’nin, Karaköy’de yaptırdığı bir bina inşaatının temel çalışması sırasında, dağdan yol buldurularak getirilen bir suya rastlanıldığı söylenmişti. Benim kanaatimce inşaat alanında ortaya çıkarılan bu su, kitabe de bahsi geçen su olabilir.”

²⁹ Recep Yıldırım, A.g.e., s.32.

Turgutlu ile Gökkaya köyü arasında bulunan tepelerden birinde arkeolojik buluntulardan görüldüğü kadarıyla, tarihi yaklaşık olarak M.Ö. 2. yüzyıla dayandığı tahmin edilen Troketta adında küçük bir yerleşimin bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰

Hikmet Bozkurt ve Nazmi Bayçın tarafından hazırlanmış fakat basılmamış “Manisa Tarihi” adlı çalışmanın, Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan daktilo yazımı nüshalarında, Turgutlu ve çevresine ait Eskiçağ dönemine ilişkin, yaptıkları saha çalışması ile derledikleri bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada, Manisa müzesinde sergilenen ve Turgutlu merkezi ile yakın çevresinden çıkarılan tarihi eserlerden de bahsedilir. Bu kitapta adı geçen eserlerin bazıları şunlardır: Turgutlu’da 1930’lu yılların başında Halkevi yapılırken, bir aslan heykeline rastlanıldığı, avını parçalayan bir aslanın tasvir edildiği bu heykelde, aslanın oturmuş ve avının başını iki ön ayağının altına almış vaziyette olduğu ve heykelin beyaz mermerden yapılarak, aslanın avını ise bir öküzün teşkil ettiği belirtilir. Ayrıca bu çalışmada, Manisa müzesinde bulunan Turgutlu’ya ait diğer bir eserin de, üzerinde kartal başı bulunan bir sütun olduğu anlatılır.³¹

Yine Bozkurt’la Bayçın’ın eserinde, Derbent köyü civarında Küpyar denilen tepe üzerinde çok eski bir kale harabesi ile Derbent köyünün 2 km. doğusunda, Küçük Boztepe denilen mevkide iki tane sun’i mağara ve Büyük Boztepe mevkiinde de üç tane sun’i mağara bulunduğu bahsedilir. Ayrıca Derbent köyünün beş kilometre doğusunda Sivrice denilen tepede bir sun’i mağara ve eski bir kale kalıntısı yer aldığı belirtilerek, bu dönemde Derbent köyünde evlerin yapımı sırasında çok sayıda tarihi taşın kullanılmış olduğu vurgulanır.³² Bu durum Sinirli köyü için de geçerlidir. Evlerin temellerinde, merdivenlerinde ve bahçe duvarlarında tarihi değeri olan taşların kullanıldığı görülmektedir.

Urganlı’dan çıkan ve Manisa müzesinde sergilenmekte olan, çevrenin tarihi geçmişine tanıklık eden seramik kandiller ve kapların da bulunduğu, ayrıca İzzettin ve Temrek köyleri arasında halkın kale dediği yerde, birkaç bina kalıntısı görüldüğü, bu

³⁰ <http://www.hasanmalay.com/index.php/din/kehanet>(Bilgiler 10 Temmuz 2013 tarihinde alınmıştır). Troketta ismine 1888 yılında Turgutlu ile Derbent Köyü arasında bulunan bir yazıtta rastlıyoruz. Bu yazıtın üç cephesinde de Grekçe ile yazılmış bir kehanet yer almaktadır. Bu kehanete göre Kaisareia Troketta’da meydana gelen bir salgın hastalıktan ve bu salgın hastalık kurtulmak için Trokettalıların yapması gerekenlerden bahsedilmektedir. Bugün bu taş Manisa müzesinde sergilenmektedir.

³¹ Hikmet Bozkurt – Nazmi Bayçın, Basılmamış Manisa Tarihi, Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan daktilo yazımı nüshasından, s.64.

³² Bozkurt – Bayçın, A.g.e., s.67.

bina kalıntılarının yanında birer metre uzunluğunda üç sütun parçasının da yer aldığı yine bu çalışmada dile getirilir.³³ Bunların yanın da, Dalbahçe köyü yakınlarında çıkarılan bir çeşme kitabesi ve su kemerleri kalıntıları da M.Ö.'ki dönemlere ait Turgutlu çevresinde bulunan arkeolojik eserlerdir.

Bir iskan merkezi olarak Turgutlu'nun bugün ulaştığı hudutlar içerisinde geçmişten bugüne, Bizans dönemine ait bir yerleşim yerinin mevcudiyetine dair hiçbir belge, kayıt ve emare yoktur; Turgutlu, başlangıçta Türkler tarafından kurulup, zaman içerisinde büyümüş bir yerleşim merkezidir. Fakat bu konuyla ilgili, Yahudi araştırmacı Avram Galanti'nin, bölgede yaptığı incelemeler neticesinde, kendisinin Musevi mezarlığına rastladığını ve burada 1391 tarihli bir mezar taşı bulunduğunu söyleyerek, Bizans ve Saruhanoğulları döneminde Turgutlu'nun bir iskân alanı olduğunu ve bu yerde Yahudi gruplarının da bulunduğunu iddaa etmektedir. Buradan da yola çıkarak Turgutlu'nun (o dönemdeki ismiyle Turudlu), Saruhan Beyliği döneminde meskûn bir mahal olabileceğini ifade etmektedir.³⁴

4. Saruhanoğulları İdaresinde Turgutlu

Saruhanoğulları tarafından, Turgutlu ve çevresinin Türk hâkimiyetine girişi XIV. yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Bu tarihlerde Anadolu'da başlayan Moğol istilası neticesinde, birçok Türkmen boyu Batı Anadolu'ya yönelmiş ve uç bölgelerdeki Bizans'ın yerleşim birimleri Türkmenlerin eline geçmiştir. Saruhan Bey de bu zamanda bölgeye gelmiş ve 1313 yılında Manisa'yı, Çaybaşı – Kırık taraflarından yaptığı bir taarruzla Bizans'tan almış ve beyliğin merkezi yapmıştır.³⁵ Bu tarihlere yakın bir dönemde de, Turgutlu'nun kurulduğu alanın, Saruhanoğulları'nın eline geçtiğini tahmin etmek mümkündür.

Saruhan Bey'in, Celaleddin Harzemşah'ın kumandanlarından aynı isimdeki bir zatın torunu olduğuna dair, Selçukname-i İbni Bibi ve Döğinyinin Hunlar Tarihinde bilgiler mevcut olmakla birlikte, Saruhan Bey'in Germiyanogulları kumandanlarından

³³ Bozkurt – Bayçın, A.g.e., s.68.

³⁴ Feridun M. Emecen, "Bir Osmanlı Kasabası'nın Kuruluşu ve Yükselişi" Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997, s.56.

³⁵ Gediz, "Manisa Tarih Üzerinde Araştırmalar", Gediz Dergisi, S.16, Manisa 1938, s.6.

biri olduğunu iddia edenlerde vardır.³⁶ Saruhan Bey'in nereden geldiği ve hangi Türk boyuna mensup olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Germiyanogulları'nın, Yassıçemen Savaşı'ndan sonra yenilerek Anadolu'ya gelen Harzemşahlar'ın bir boyu³⁷ olduğu düşünülürse, Saruhan Bey'in hem Germiyanogulları'nın bir kumandanı hem de Celaleddin Harzemşah'ın kumandanlarından, Saruhan'ın torunu olması da mümkündür.

Turgutlu'nun Saruhanogulları döneminde var olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Turgutlu topraklarının Saruhanogulları'na ait olduğu hususunda hiçbir tereddüt yoktur.³⁸ Müneccimbaşı Saruhan Emareti'nin; Güzelhisar, Akhisar, Tarhaniyat, Marmara, Gördük, Gördes, Kayacık, Adala, Demirci, Nif, Ilıca, Turgutlu, Foça ve Karacalar şehirlerinden oluştuğunu söylemektedir.³⁹

5. Osmanlılar Döneminde Turgutlu

1531 yılında Turgutlu,⁴⁰ Manisa'ya bağlı "Yengi Nahiyesi"nin merkez köyü durumundadır. Bu nahiyenin 40 köyü ve 3 mezraası bulunmaktadır. Manisa Merkez Nahiyesi'nden sonra Yengi, köy sayısı en fazla nahiye konumundadır.⁴¹ 1531 yılına ait "Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde" Yengi nahiyesinin köyleri şu şekilde belirtilmiştir: Abdâl-Alî, Alacayan, Ayıldüce, Azîzlü, Bostancılı, Bozköy, Budakluca,

³⁶ Gediz, A.g.m., s.6.

³⁷ Cevdet Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zâviyeler", International Periodical For The Languages, Volume 3/4, Spring 2009, s.2266. İbni Batûta Seyahatnamesinde, Manisa'ya geldiğinde Saruhan Bey ile ilgili şahit olduğu bir vakayı şöyle nakleder: "Şehrin sultanı Saruhan adı taşır. Bu beldeye girdiğimiz zaman onu birkaç ay önce vefat etmiş olan oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesi ile sabahını anne ve baba bu türbede geçirdiler. Çocuğun cesedi tahnit edilerek kalaylı demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı örtülmemiş bir kubbeye asılmıştı. Bir müddet sonra çatının kubbesi örtülecek, tabut yere indirilerek ortaya konacak, üstüne de ölenin elbiseleri konulacaktı." Bkz. Muhammed Et-Tancî, İbni Batûta Seyahatnamesi, C.I, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s.210. Bu tarz cenaze merasimi İslamiyet öncesi Türk kültüründe görülen bir adettir. İslamiyet sonrasında da bu gelenek muhtemelen bir süre bazı Türk boylarında yaşamıştır. Bu adet eski Türkler de daha çok Kırğızlarda, Kitanlarda, Tatarlarda, Yakutlarda ve Bulgarlarda görülmüştür. Bkz. Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkerleri, TTKY, Ankara 1995, s.121-122.

³⁸ Çağatay Uluçay, Saruhan Beyliği'nin sınırının doğuda Alaşehir'in batısına, batıda İzmir Körfezi'ne, kuzeyde Bergama'dan, güneyde ise Nif (Kemalapaşa), Turgutlu ve Mendeşhorya'nın (Kemaliye) güneyine kadar uzandığını belirtmektedir. Bkz. Çağatay Uluçay, "Saruhanogulları" İA, C.X, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s.140.

³⁹ Mustafa Eravcı, Mustafa Korkmaz, Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri, Manisa Valiliği Yayını, Manisa 1999, s.19.

⁴⁰ Bu dönemdeki kaynaklarda Turgutlu'nun adı "Turudlu" olarak geçmektedir. Turudlu bir Türkmen aşiretinin adıdır. Bu yerleşim yerini kuranlar bu adı taşıyan Türkmenlerdir. Bu Türkmen grubunun buraya yerleşiminin Saruhan Beyliği döneminde olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak, bu konuda bir belge bulunmadığı için şimdilik tahminden öteye gitmemektedir. Daha geniş bilgi için Bkz. Emecen, Turgutlu Sosyo-Ekonomik..., s.56.

⁴¹ Feridun M. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.111.

Cimri Yakûb, Çebuğalu, Evliyadanlu, Geğın, Umûr-beylu, Göğezlü, Gümülcelü, Güvençlü, Hamza-beylü, Hoca, İsmailce, Kâsumlu, Kayrak, Kızıl Yakûblu, Kîrizman, Kozluca, Körköy, Köse-Örenlü, Köseler, Küçük Yaylalu, Mazılı, Ormenos, Sinirlü, Toyca havlı, Turudlu (Turgudlu), Yabuklu, Yaya, Yayla-i Kebîr, Yeni-beylü ve Yiregiren köyleridir.⁴² XVII. asrın başlarından itibaren, gerek konumu ve gerekse ekonomik faaliyetleri sebebiyle Turgutlu köyü gelişmeye başlamıştır. Buna paralel olarak da, “Yengi” ismi yavaş yavaş unutulmuş ve nahiye merkez köyün adı olan, “Turgutlu” denilmeye başlanmıştır.⁴³

1531 yılında Turgutlu’da, 117 hane, 57 mücerred, bir a’ma, bir ehl-i berat ile aynı tarihte köyde 100 hane, 14 mücerredten müteşekkil mukataa yörükleri de bulunmaktaydı.⁴⁴ Bu dönemde Turgutlu’nun nüfusunu 1200 civarında tahmin etmek mümkündür.⁴⁵ Ancak kısa bir müddet içersinde Turgutlu’nun geliştiği görülmektedir. Bundaki en büyük pay şüphesiz Turgutlu’nun coğrafi konumudur. Buna bağlı olarak 1575 yılında köyün nüfusu oldukça kalabalıklaşmış ve beş mahalleye ayrılmıştır. Bu mahalleler Cami Mahallesi, Orta Mahallesi, Sinan Mahallesi, Veled-i Menteşe Mahallesi ve Yeni Mescid Mahallesi’dir. Cami Mahallesi 128 hane, 71 mücerred; Orta Mahalle 63 hane, 26 mücerred, bir yaşlı, bir muhassıl, bir imam; Sinan Mahallesi, 24 hane, 28 mücerred, bir muhassıl; Veled-i Menteşe Mahallesi 25 hane, 17 mücerred, bir muhassıl; Yeni Mescid ise 39 hane, 25 mücerredten meydana gelmektedir.⁴⁶ Toplam olarak bu dönemde Turgutlu’da, 273 hane, 186 mücerred, bir imam, bir yaşlı, üç muhassıl ile köyün çevresinde 75 hane, 28 mücerred mukataa ve 3 hane, 2 mücerred ellici yörükleri de bulunmaktaydı.⁴⁷ Bu dönemde ise nüfus yaklaşık 2000 civarındaydı.

1531 yılından, 1575 yılına kadar geçen 44 yıllık sürede nüfus yaklaşık 800 kişi kadar yani % 66 oranında artmıştır. 1659 yılına gelindiğinde ise bu yıla ait avarız defterinden Turgutlu’nun nüfusu ile ilgili şu verileri alıyoruz:⁴⁸ Turgutlu’daki mahalle

⁴² 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), BOA Yayınları, Ankara 1995, ss.126-133.

⁴³ Emecen, A.g.e., s.114.

⁴⁴ Emecen, A.g.e., s.211.

⁴⁵ Mehmet Günay, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Turgutlu Kasabası”, Sosyal Bilimler Dergisi, C.IX, Ekim 2011, s.714.

⁴⁶ Emecen, XVI. Asırda..., s.212.

⁴⁷ Bu nüfusa vergi mükellefi olmayanlar ve kadınlar dâhil değildir.

⁴⁸ Şenol Çelik, “1659/1660 (H.1070-1071)Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.16, İstanbul 2007, s.47. 1659 yılına ait Turgutlu ile alakalı verilen nüfus değerlerinde bu makale esas alınmıştır.

sayısı 1575 yılına göre 3 mahalle daha artarak, Turgutlu'nun mahalle sayısı 8'e yükselmiştir. Bu yeni eklenen mahalleler Çömlekçi, Yenice ve Zeytuncük mahalleleridir. Turgutlu'nun nüfusunun artmasıyla beraber muhtemelen göçlerle yeni gelenler, Turgutlu'nun etrafına yerleşerek bu mahalleleri oluşturmuşlardır.⁴⁹ 1659 yılında Turgutlu'daki toplam hane sayısı 1175 ve avarızhane sayısı ise 156 görülmektedir. Toplam hane sayısından hareketle bu dönemde Turgutlu'nun nüfusunun 6000 civarı olduğunu söyleyebiliriz.

Turgutlu'nun 1754 yılına ait avarızhane sayılarını içeren bir çalışmanın verilerinden, o dönemdeki nüfusun tahmini olarak ifade etmeye çalışırsak ki 1754 yılında Turgutlu'daki avarızhane sayısı 186 olarak görülmektedir.⁵⁰ 1659 yılına göre avarızhane sayısı 30 hane artmıştır. Bu da yaklaşık olarak % 19'luk bir artışa tekabül etmektedir. Tabii ki avarızhane sayısındaki bu artış, Turgutlu'nun ekonomik olarak zenginleşmesiyle de açıklanabileceği gibi nüfus artışıyla da açıklanabilir ya da her ikisi de etkili olmuştur diyebiliriz. Fakat biz burada avarızhane sayısındaki artışı, nüfus artışı ile ilişkilendirip, bir değer bulmaya çalışacağız. Elimizde Turgutlu'nun XVIII. asrını içeren başka bir nüfus verisi olmadığından, 1754 yılına ait Turgutlu'nun nüfusunun 1659 yılından itibaren avarızhane sayısındaki %19'luk artışa göre hesaplırsak, Turgutlu'nun 1754 yılında yaklaşık olarak 7000 civarı bir nüfusa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Periyodik olarak Turgutlu'ya ait elimizdeki 1531, 1575, 1659 ve 1754 yıllarını gösterir tahminî nüfus verileri çok kısa zaman dilimlerinde, Turgutlu'da çok hızlı bir nüfus artışı olduğunu göstermektedir. Bu kadar kısa süre zarfında meydana gelen nüfustaki bu artışlar bize bu dönemlerde Turgutlu'ya hızlı bir göç dalgası yaşandığını düşündürmektedir. Arşiv belgelerinden bu göçün izlerini sürmek mümkündür. 1659 tarihli avarız defterine işlenen hane reislerinin isimlerinin başına lakap olarak yer adlarının da yazılması, -Alaşehirli Mehmed bin falanca gibi- bu kişilerin Turgutluya yakın zaman da geldiklerini ve şöhet olarak bu şekilde tanındıklarını göstermektedir.⁵¹

Turgutlu'nun bu nüfus hareketleri içerisinde dikkati çeken diğer bir husus da söz edilen dönemlerde Turgutlu'da gayrimüslim nüfusun bulunmamasıdır. Başta Rumlar

⁴⁹ Çelik, A.g.m., s.51.

⁵⁰ Yuzo Nagata, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, TTKY, Ankara 1997, s.15.

⁵¹ Çelik, A.g.m., s.51.

olmak üzere gayrimüslim nüfusun Turgutlu ve çevresine yoğun bir şekilde gelmesi XVIII. yüzyıl sonlarını bulur.⁵²

Turgutlu'da nüfusun çoğalmasına paralel olarak, dinî yapılardaki artışı, Turgutlu'nun tarihsel gelişimi içerisinde ayrıca takip edecek olursak, 1575 yılında köyde bir caminin, dört mescidin, bir hamamın ve bir muallim-hanenin bulunduğunu, ayrıca 1531 yılında Turgutlu'nun tek zâviyesi olan, Papaz-obası Zâviyesi'ne, bu dönemde iki tane daha zâviye eklendiğini görürüz.⁵³ Turgutlu'nun en eski camilerinden biri olan Sinan Camii de⁵⁴ XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. Sinan Çavuş ismindeki bir hayırsever tarafından bina ve inşa ettirilen caminin bir de vakfı bulunmaktadır. Mahalleden 19 kişi, 8945 akçeyi bu caminin vakfına bağışlamıştır. Yine bu dönemde II. Selim'in kapu ağalarından Hüseyin Ağa tarafından bir hamam yaptırılarak, senelik 100 akçeye kiraya verilmiştir.⁵⁵

Turgutlu'nun idarî bağlamdaki tarihî seyrine bakacak olursak; gerek ekonomik faaliyetler, gerek nüfusun artması ve gerekse de mimari alandaki gelişim ve değişmelere rağmen Turgutlu XVI. yüzyılda hâlâ “köy” statüsündedir. Halkın büyük bir çoğunluğu çiftçilikle meşgul olmaktadır. Köy ahalisi, tohumunu devletten almadığı için, elde ettikleri mahsulün 1/3'ünü padişah hasası eminlerine veriyordu. Turgutlu bu dönemde, Kasımlı, Kör ve Yaya köyleri ile birlikte bir “has ünitesi” teşkil ederek, padişah hasalarına dâhil bulunmaktaydı. Bu üniteye ait köylerin mahsulleri birlikte hesap ediliyordu. Bu dört köyde pamuk ziraatının oldukça önemli bir yere haiz olduğu görülmektedir. Turgutlu ve civarında yetişen mahsullerin başında da pamuk gelmekteydi. Sadece pamuktan alınan öşrün değeri, bu adı geçen dört köyden müteşekkil has ünitesi için, 30.000 akçe civarında idi. Ayrıca bahsedilen bu dönemde Turgutlu'da, soğan, bürölce, bostan, bağcılık da diğer tarım faaliyetleri arasında yer almaktaydı. Hayvancılık faaliyeti olarak, koyun ve arıcılık yine önemli bir yere sahipti. Bütün bu ekonomik faaliyetlerin sonucunda, Turgutlu has gelirinin toplamının da 82.002 akçe olduğu görülmektedir.⁵⁶

⁵² 1770 Mora isyanından sonra Tesalya ve Makedonya'da bulunan Rumlar, İzmir, Aydın ve Manisa taraflarına çokça göç etmişlerdir. Bkz. Nagata, A.g.e., s.22.

⁵³ Emecen, A.g.e., s.212.

⁵⁴ Günümüzde Turgutlu'da bu isimde bir cami bulunmamaktadır.

⁵⁵ Emecen, A.g.e., s.212.

⁵⁶ Emecen, A.g.e. s.213.

1633 yılına gelindiğinde de, Turgutlu yine köy yapısını korumaktadır. Bu tarihteki bir şer'iyye sicili kaydında, Turgutlu köy olarak gösterilmiş ve halkının büyük bir çoğunluğunun ortakçı⁵⁷ olduğu, diğer bir ifade ile çiftçilikle meşgul oldukları belirtilmiştir.⁵⁸ Turgutlu, III. Mehmed devrinden itibaren Valide Sultanların hassına tahsis edilmiştir.⁵⁹ Ancak, bu dönemde devlet içersindeki eşkıyalık faaliyetleri, özellikle celali eşkıyası Turgutlu'yu olumsuz yönde etkilemiş, köyün topraklarının verimliliği eşkıyanın iştihanı kabartmış, köy sık sık taarruz ve tahribata uğramıştır. Bu sebeple eşkıyadan korunmak için, köyün etrafı tamamen surlarla çevrilmiş, bu durum hem kasaba halkı için emniyet teşkil etmiş, hem de emniyetli olduğu için pazar kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Turgutlu nüfusunun daha da artmasını sağlamıştır. Turgutlu'nun Yengi Nahiyesi'nin yerini almaya başlaması da bu dönemlere rast gelmektedir.

1660 yılında ise Turgutlu artık “nahiye” olarak görülmektedir. Bu tarihte Turgutlu, idarî olarak sekiz mahalle⁶⁰ ve on altı köy ile 1175 haneden meydana gelmektedir.⁶¹ Bu dönemde Turgutlu, Manisa'ya bağlı ve Manisa Kadısı tarafından tayin edilen nâibler tarafından idare edilmektedir. Turgutlu'nun bu yıllarda büyüyüp gelişmesindeki diğer etmenler şunlardır: Turgutlu'nun mümbit topraklara, bol su kaynaklarına ve elverişli bir iklime sahip olması, XVII. yüzyıldan itibaren Rumeli'deki siyasî ve sosyal çalkantılar nedeniyle, İstanbul'un zahire, hayvan ve sınaî emtia ihtiyacını temin eden bölgelerinin değişmesiyle, Turgutlu'nun da bu bölgelerden biri olması,⁶² cazibe merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Ayrıca İzmir'in önemli bir ticaret merkezi olarak, İran İpeği'nin Avrupa'ya ihraç edildiği bir limana sahip oluşu, bu yol

⁵⁷ Ortakçılık sistemi Anadolu Selçukluları döneminde başlamıştır. Osmanlılarda bu sistemi çok az da olsa devam etmiştir. Padişah haslarında çalışan çiftçilere ortakçı reâya, toprağında ve sahib-i arzlarla işbirliği yapan çiftçilere ortak denilmiştir. Bkz. Kemal Çiçek, Kastamonu Sancağı ve Nahiyelerinde Şerik Reâya, Osmanlı Araştırmaları C.XIII, İstanbul 1993, s.60.

⁵⁸ Çelik, A.g.m., s.46.

⁵⁹ 1061/1650 Tarihli bir şer'iyye sicili kaydında, Valide Sultan'ın havâs-ı şeriflerinden (haslarından) olan Turgutlu Hâssı'nın vergilerinin toplanması için, Padişah tarafından “Mustafa Ağa” isimli birisinin görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır. Bkz. Caner Yılmaz, H. 1060 – 1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 NO'lu Manisa Şer'iyye Sicili, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005, s.72.

⁶⁰ Bu dönemde Turgutlu'nun mahalleleri Cami-i Atik, Cami-i Cedid, Çömlekçi, Menteşbaba, Orta, Sinancık, Yenice ve Zeytuncük Mahalleleridir. Bkz. Şenol Çelik A.g.m., s.47. Turgutlu Temettuat Defterleri'nde Cami-i atik Mahallesinin ismi zikredilmezken, Sinancık Mahallesi'nin ismi de Hacı Sinan Mahallesi olarak geçmektedir.

⁶¹ Çelik, A.g.m., s.38.

⁶² Nagata, A.g.e., s.11.

üzerinde bulunan Turgutlu'nun büyüyüp gelişmesinde ve ekonomik açıdan güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.⁶³

Evliya Çelebi de bu tarihlerde Turgutlu'ya uğramıştır. Onun ifadesine göre Turgutlu, 1500 hane, dört cami, on bir han, 300 dükkân ve yedi kahvehaneden mürekkeptir. Evliya Çelebi, burayı “şehir-i cedid” olarak överek, önceleri Kasaba'nın böyle mamur bir şehir olmadığını ancak, valide sultanların hassı olmasını müteakıb burasının geliştiği ve yeni binalarla şehrin güzelleştiğini belirtmektedir.⁶⁴ Burada pazar kurulması, ekonomik olarak gelişmeyi hızlandırırken, Turgutlu'nun da “Kasaba” haline gelmesini sağlamıştır. İç Anadolu'yu Manisa ve İzmir'e bağlayan yol üzerindeki Turgutlu, artık halk arasında da “Kasaba” olarak anılmaya başlamıştır. Ayrıca kaynaklardaki Turudlu ismi de terk edilerek, “Turgutlu”ya dönüşmüştür.⁶⁵

Turgutlu'nun bir kaza merkezi olması 1730 yılından önceki bir tarihtir. Çünkü 1730 yılında Turgutlu'dan kaza olarak bahsedilmektedir.⁶⁶ Tahminen XVIII. yüzyıldan itibaren, Turgutlu'nun bir kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Bundan sonraki tarihlerde Turgutlu'nun idare şeklinin “voyvodalık”⁶⁸ olduğunu görüyoruz. Bilindiği gibi, Osmanlıların klasik yönetim tarzında kaza ve daha küçük yerleşim birimlerinde beledi hizmetler kadılar ve nâibler tarafından yapılmaktaydı.⁶⁹ Ancak, Tanzimat'tan önce meydana gelen bir takım değişimler, Osmanlı idaresinde kadılık kurumunun da zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Bunun neticesin de belediye hizmetlerinin ifasında başka yöneticilerin, bu alandaki boşlukları doldurmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Tanzimat öncesindeki bu değişimlerin sonucu olarak kadılık kurumu zayıflarken idarî ve malî alanda da hazine voyvodalığı önem kazanmaya başlamıştır. Voyvodalığın Osmanlı taşrasında yaygın bir uygulama haline gelmesi ile birlikte taşradaki beledi,

⁶³ Günay, A.g.m. s.715.

⁶⁴ Çelik, A.g.m., s.46.

⁶⁵ Emecen, Turgutlu Sosyo-Ekonomik..., s.58.

⁶⁶ İbrahim Gökçen, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950, s.33.

⁶⁷ Bir kaza merkezi olarak Turgutlu'nun köyleri şunlardır: Yaylalı, Ermenas, Sofular, Karamaniler, Çongara, Çobanisa mea Işıkhacı, Klizman, Yılcıboz, Elhachaliller, Babaca, Kuşluk, İsmailce, Köşeler, Seyfe, Akaçhavlu, Kürkçütararı. Bkz.Gökçen,A.g.e, s.32.

⁶⁸ Voyvoda, Slavca kökenli bir kelime olup, reis, ağa gibi anlamlara gelmektedir. Osmanlı'da iltizama bırakılan yerlerin vergilerini toplayan ve mültezimlerce görevlendirilen tahsildarla, vezir haslarına bakan görevlilere bu ad verilirdi. Tanzimat'a kadar eyalet valileri ile sancak mutasarrıflarının, kendilerini temsilen kazalara görevlendirdikleri bazı görevlilere de “voyvoda” denilmekte idi. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983, s.595.

⁶⁹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, Amme İdaresi Dergisi, C.IX, S.1, Ankara 1976, s.96.

güvenlik, askerî ve daha başka hizmetlerin voyvodalar tarafından ifa edilmeye başlandığı görülmektedir.⁷⁰

Turgutlu'da görev yapmış olan voyvodaların isimlerinin tamamını tespit etmek mümkün olmamıştır. İsmi tespit edilebilen en eski voyvoda Abdurrahman Ağa'dır. Abdurrahman Ağa, 1667 yılında Turgutlu Voyvodası'dır.⁷¹ 1788 yılından önceki bir tarihte voyvoda olarak, Seyfi-zade Seyfullah Halil Ağa görev yapmaktadır.⁷² Halil Ağa, bir sonraki yıl alacağı vergileri, içinde bulunduğu yılda tahsil etmeye kalkıştığı için, halk tarafından şikâyet edilmiş, merkezce mukataa hesaplarının denetiminden sonra görevinden azledilmiş ve hakkında idam kararı çıkartılmıştır. Bunun üzerine kendisinin, İstanbul'a kaçtığı ve orada iken vefat ettiği görülmektedir. Turgutlu ve civarındaki menkul ve gayr-i menkullerine de devlet tarafından el konulmuş olup, bu mallar müzayedeye çıkarılarak satılmıştır.⁷³

Hakkında bilgi elde edebildiğimiz voydalardan bir diğeri de İbrahim Ağa'dır. İbrahim Ağa "Seyfizadeler" ailesine mensuptur. 1788 yılında bu göreve geldiği tahmin edilmektedir. 1802 yılında görevinden azledilmiş ve 1808 yılında vefat etmiştir.⁷⁴ 1792 tarihli bir belgede Turgutlu Voyvodası olarak Seyfullah Halid Ağa'nın ismi geçmektedir.⁷⁵ Bu zat hakkında detaylı bilgi elde edilememiştir.

Tespit edilebildiğimiz bir diğer voyvoda ise, Hacı Pulat Ağa'dır. Hacı Pulat Ağa, bir dönem Manisa ve civarında etkin bir rol oynayan, bazı üyelerinin ayanlığa kadar yükselebildiği Karaosmanoğulları sülalesindendir.⁷⁶ Hacı Pulat Ağa, 1780 yılından

⁷⁰ Kemal Kaya, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi", C.XXVI, S.41, Ankara 2007, s.102.

⁷¹ Günay, A.g.m., s.717.

⁷² BOA, C.ML., 24929/604 (H.1205) .

⁷³ Meral Hoşbilgin, 228 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi Hicri 1203-1206/ Miladi 1789-1792, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2004, ss.213-251.

⁷⁴ Cahit Telci, "Turgutlu Voyvodası Es-Seyyid El-Hac İbrahim Ağa'nın 1809 yılında Zabt Edilen Muhallefatı", Manisa Araştırmaları Dergisi, Manisa 2002, s.48.

⁷⁵ BOA, D.BŞM.MHF., 55/93.

⁷⁶ Karaosmanoğulları sülalesi, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Saruhan müteselliğiymiş bir sülaledir. Özellikle, Manisa ve civarındaki eşkiyanın ortadan kaldırılmasında büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Bu durum nüfuzlarının oldukça artmasına sebep olmuştur. Manisa, Turgutlu, Akhisar ve Kırkağaç gibi şehirlerde endüstrinin ve ticaretin gelişmesine öncülük etmişler, tarım ve hayvancılık için de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Tanzimat'tan önceki dönemde Manisa'da "ayanlık" görevini de üstlenmişlerdir. Bunun yanında başta Manisa olmak üzere birçok şehirde vakıflar kurmuşlar, onlarca cami, medrese, mektep ve kütüphane gibi ilim ve irfan müesseseleri açarken, köprü, yol, çeşme gibi hayır işleri de yaparak, bulundukları bölgenin imarına katkıda bulunmuşlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Yuzo Nagata (çev. İlker Külbilge), "Türkiye'de Tanzimat Öncesi Dönemde Ayanların Bölgesel Gelişimdeki Rolü: Karaosmanoğulları Ailesi Hakkında Bir Çalışma", Manisa Araştırmaları Dergisi, Celal Bayar

1802 yılına kadar Menemen Voyvodalığı'nı yapmıştır. 1802 yılında Turgutlu'da göreve başlamış⁷⁷ ve 1806 yılında bu görevini ifa ederken vefat etmiştir.⁷⁸

6. Turgutlu'da Âşiretlerin İskânı

Osmanlı Devleti'nin bünyesi içinde yer alan en önemli sınıflardan birini, yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesinde olduğu kadar, boş yerlerin şenlendirilerek ekonomik bir hareketlilik sağlanmasında, kasaba ve köyler kurulmasında son derece önemli rol oynayan konargöçer aşiretler oluşturmaktaydı. Elimizde kesin bir delil olmamasına rağmen Aydın Vilayetine iskân edildiği bilinen Durgutlu ve Durutlu aşiretlerinin Turgutlu'ya isimlerini verdiklerini söylemek mümkündür.

Konar-göçerler, yaylak ve kışlak bölgeleri arasında hareket halinde olduklarından “göçebe” tabiriyle isimlendirilmekteyseler de, Anadolu'daki aşiretlerin yaşam tarzları itibariyle bu kelimenin ifade ettiği hayatı tam anlamıyla yaşamadıkları bilinmektedir. Çünkü bunlar, yaylakta havanlarını otlatmakta, dolayısıyla hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Kışlaklarında ise, kondukları yerlerde küçük çaplı da olsa ziraat yapmaktaydılar.⁷⁹ Bu sebeple, tam bir göçebe hayat tarzı içinde olmayan konargöçerlerin, göçebelikle yerleşik hayat arasında bir ara şekle sahip olduklarından, bunlar resmi kayıtlarda “konargöçer”,⁸⁰ “hayme-nişin”⁸¹ şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Turgutlu'da XVI. ve XVII. yüzyıllarda Türkmen ve Yörük aşiretlerinden tespit edebildiklerimiz: Azizler,⁸² Ağzıaçıklı,⁸³ Beğilli,⁸⁴ Germiyan Yahşili,⁸⁵ İsmailce,⁸⁶

Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Kültür Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Manisa 2002, s.33.

⁷⁷ Kaya, A.g.m., s.109.

⁷⁸ Nagata, A.g.m., s.43.

⁷⁹ 1302 Tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, s.268, “Efrad-ı aşair hengam-ı şitada kışlaklara ve eyyam-ı sayfda yaylalara giderek bir müddet aram eder ve mesela bu gün Aydın Vilayeti dâhilinde bulunan bir kabile üç beş gün sonra vilayet-i mütacavireden birine gider idi.” İfadeleri yer almaktadır.

⁸⁰ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayıncılık, 1987 İstanbul, s.12.

⁸¹ 1302 Tarihli A.V.S., s.268.

⁸² Türkay, A.g.e., s.51.

⁸³ Türkay, A.g.e., s.183.

⁸⁴ Türkay, A.g.e., s.235.

⁸⁵ Türkay, A.g.e., s.372.

⁸⁶ Türkay, A.g.e., s.441.

Karahayıdli,⁸⁷ Keşli,⁸⁸ Kethüdalı,⁸⁹ Kozanlar, Öksüzler⁹⁰ Küçük hacılı,⁹¹ Durgutlu (Turgutlu)⁹² ve Yenibeğli,⁹³ aşiretleridir.

İskân, konar-göçer kabilelerin, yerleşik insanların bulunduğu, mesken, kasaba, köy ve şehirlere geçici ya da kalıcı olarak yerleştirilmelerini ifade etmektedir.⁹⁴ XVIII. yüzyılda Aydın vilayetinde göçebe olarak yaşayan bir takım aşiretler mecburi iskâna tabi tutulmuştur. Bu dönemde başta Aydın olmak üzere, Bursa, Konya ve Karesi vilayetlerindeki aşiretlerin sayısı birkaç yüz bin olarak ifade edilmektedir.⁹⁵ Aşiretlerin ve dolayısıyla Aydın vilayeti çevresindeki aşiretlerin de zorunlu iskânı Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar sürmüştür.

Konargöçer hayat tarzı süren bu aşiretlerin iskânının birçok sebebi olduğu aşikârdır. Öncelikle bunlardan tam anlamıyla vergi alınamadığını düşünmek gayet tabiidir. Aydın vilayeti salnamesinde ise, iskân sebeplerinden askerlik hususuna dikkat çekilmektedir. Devamlı hareket halinde olan aşiretlerde askerlik çağına gelmiş olan erkeklerin kur'alarının yüz yüze çekilemediği, bu sebeple kur'aların gıyaben çekildiği ifade edilmektedir. Gıyaben çekilen kur'a sonucunda askere alınacak elemanların yerleri belli olmadığı için, bunlara ulaşmanın oldukça zor olduğu, yerleri tespit edilenlerin ise silahlanarak dağı çıktıkları ve eşkıyalığa başladığı belirtilmektedir. 1883 yılında tamamen ortadan kaldırılan eşkıya çetelerinin ekseriyetinin konargöçer aşiretlerden ve asker kaçaklarından oluştuğu yine salnamelerde yer alan bilgilerdendir.⁹⁶

Yukarıda ismi verilen aşiretlerden hangilerinin bizim incelediğimiz dönemde Turgutlu'da varlığını sürdürdüğünü anlamak oldukça zordur. Temettuat defterlerinden 1844 yılında, Sancaklı Yörük aşiretinin Kemalpaşa ile Turgutlu arasında muhtelif

⁸⁷ Türkay, A.g.e., s.473.

⁸⁸ Türkay, A.g.e., s.510.

⁸⁹ Türkay, A.g.e., s.510.

⁹⁰ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), BOA Yayınları, Ankara 1995, s.76-77.

⁹¹ Türkay, A.g.e., s.561.

⁹² Türkay, A.g.e., s.738.

⁹³ Türkay, A.g.e., s.771.

⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, XVII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.20.

⁹⁵ Yağmur Say, "Karakeçili Aşireti ve Eskişehir'e İskânı İle Kuyucak Karyesindeki Özbekli Cemaati", Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3 Spring 2009, s.1911.

⁹⁶ 1302 Tarihli A.V.S., s.269.

mıntıkalarda iskân edilmiş olduklarını görmekteyiz.⁹⁷ Ayrıca 1863 ve 1873 yıllarına ait Manisa Sicil Defterleri'nde, Turgutlu çevresinde iskân edilen iki aşiret görülmektedir. Bunlar Araplı Türkmen aşiretiyle, Çepni Türkmen aşiretidir.⁹⁸ Ancak, 1885 yılından itibaren Turgutlu'daki aşiretler⁹⁹ mecburi iskâna tabi tutulmuştur. Turgutlu'da iskân edilen kişi sayısı 1.907'dir. Bunlardan 947'si kadın ve 955'i erkektir. Bunlar için inşa edilen ev sayısı 183'tür.¹⁰⁰ Buna göre her on kişi için bir ev inşa edilmiş görülmektedir. Böyle olunca da iskân edilen aşiretlerin hane bazında kalabalık nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Aydın Vilayetinin tamamında iskân edilen kişi sayısı 66.237'dir. Bunlar yerleştirildikten sonra, nüfus sayımları tam olarak yapılmış ve boş olan mîrî araziden kendilerine toprak tahsis edilmiştir. Ayrıca ihtiyaç sahipleri için tarım aletleri de verilerek, ziraatla meşgul olmaları sağlanmıştır.¹⁰¹ İskân edilen halkın genellikle yerleşik hayata çabucak adapte olduğu ve tarımsal faaliyetlere başladığı görülmektedir.

Bunun yanında yerleşik hayatı kabul etmeyen aşiretler de vardır. Bazıları iskân edildiği yerlerden firar etmişler ancak, yakalanarak tekrar aynı yerde iskâna tabi tutulmuşlardır. Alınan önlemler sonuç vermiş ve iskân edilen halkın tamamının yerlerinde olmaları temin edilmiştir.¹⁰² Alınan bu önlemlerin en başında, iskâna tabi tutulan halkın ellerinden çadırlarının alınarak, parça parça kesilip, satılması gelir. Buradan elde edilen parayla da iskân mahallerine mektepler yapılmış. Bazı yerlerde ise, çadırların paraları sahiplerinin eline verilmiştir.¹⁰³

⁹⁷ BOA, ML.VRD.TMT.d, 2447, s.3-4.

⁹⁸ İbrahim Gökçen, 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul 1946, s.94-95. Araplı Türkmen Aşireti'nin 18. yüzyılın sonlarında, Alaşehir'in Göbekli köyü hududuna iskân olduklarına dair elimizde belgeler bulunmaktadır: Bkz. BOA, ML.VRD.TMT.d, 1415, s.2. Bu aşiret 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alaşehir, Salihli, Kula, Turgutlu ve Kemalpaşa civarına kadar farklı yerlere yayılmıştır.

⁹⁹ Turgutlu'da 1885 yılından itibaren zorunlu iskâna tabi tutulan çeşitli Türkmen ve Yörük Aşiretleri'nden bizim saha çalışmasıyla tespit edebildiğimiz diğer aşiretler ise şunlardır: Karakeçili, Sarıtekeli, Afşar, Kızılkeçili, Konya civarı ve Toros dağları taraflarından gelen Yörük aşiretleridir.

¹⁰⁰ A.g.s., s.270.

¹⁰¹ A.g.s., s.271.

¹⁰² A.g.s., s.271.

¹⁰³ A.g.s., s.271.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURGUTLU KAZASININ İDARİ TEŞKİLATI VE TAKSİMATI

A- Kaza Yönetimi

1. Tanzimat'ın İlk Yıllarında Turgutlu Kazası'nda Yönetim

Osmanlı taşra teşkilatının temel birimi sancaktı. Sancaklar, her birinin başında birer kadının bulunduğu “kaza” adı verilen idari birimlere ayrılmıştı. Bu dönemde Osmanlı idari yapısında kaza yönetiminin başı kadıdır. Kadıların, şer’î hükümlerin icrası, şer’iyye sicillerinin yazılması veya yazdırılması, veli veya vasîsi olmayanların evlendirilmesi, mirasların taksim edilmesi, yetim ve kayıp kişilerin mallarının muhafazası, ilmiye sınıfının, vakıf görevlilerinin, vasî ve vekillerin tayin ve azledilmesi, borç alacak ve miras davalarının karara bağlanması, vakıfların tescilinin yapılıp muhasebesinin kontrol edilmesi gibi birçok görevi bulunmaktaydı.¹⁰⁴

II. Mahmut döneminde, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla birlikte, hemen hemen her alanda yeni düzenlemeler yapılmış, yeniçerilerin üstlendikleri görevler de yeni bazı kurum ve kuruluşlara devredilmeye başlanmıştır. Ayanlığın kaldırılması, muhtarlık teşkilatının kurulması, nüfus sayımı yapılarak defter nazırlıklarının oluşturulması, redif teşkilatının eyalet ve sancak merkezlerinde hizmete girmesi gibi bazı değişiklikler devletin yeni bir yapıya kavuşmasına sebep olmuş, 1836 yılında müşirliklerin kurulması ile birlikte klasik idari yapı birçok yönüyle değişmiştir.¹⁰⁵

Tanzimat’ın taşrada uygulanabilmesi için yapılan idarî düzenlemelerden biri, muhassıllık¹⁰⁶ teşkilatının kurulmasıdır. 1840 yılının başlarından itibaren padişahlar

¹⁰⁴ Halil İnalçık, “Mahkeme”, İA, C.VII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.150.

¹⁰⁵ Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK, Ankara 1997, s.14.

¹⁰⁶ Muhassıl, hâsıl eden, husule getiren kimse manasına gelmektedir. Muhassıllık, emvâl-i emiriyyeyi tahsiliyle me’mûr olan adam, tahsildar manasınadır. Muhassıllık, en büyük vazifesini Tanzimat-ı

tarafından “memur-u müstakil” olarak seçilen muhassıllar, Tanzimat’ın uygulandığı bölgelere gönderildi. Muhassıllar vergiyi vali ve ayanların kontrollerinden alarak devlet hazinesi adına tahsil edilmesini sağlayacak maaşlı devlet memurlarıydı. Muhassıllar tayin oldukları eyalet ve livaların bütün malî işlerinden sorumlu idiler. Tanzimat’ın taşrada tanıtılmasında da aktif rol oynayacaklardı.¹⁰⁷ Bu kısa dönem içinde Turgutlu’da görev yapan muhassıllar hakkında detaylı bilgi elde edilememiştir. Tespit edilebilen tek muhassıl Mehmed İzzet Bey’dir. Mehmed İzzet Bey görevinde lakayt davrandığı ve yolsuzluk yaptığı şikâyeti üzerine vazifesinden azledilmiştir. Bir anlamda sürgün cezası olarak Bursa’ya gönderilmiştir.¹⁰⁸ Yerine kimin tayin edildiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Turgutlu muhassıllığının 1840 yılı geliri ise, 1.266.713 kuruştur.¹⁰⁹

Bu dönem kaza yönetiminde de bir takım değişimlerin ve gelişmelerin yaşandığı bir devirdir. Tanzimat’ın uygulandığı eyaletlerde maliye işleri muhassıllara verilmiş, iki yıla yakın süren bu uygulamadan sonuç alınamamıştır. Bu sebeple 1842 yılı başlarından itibaren iltizam usulüne geri dönmüş ve eyaletlerin maliye işleri defterdar denilen görevliye verilmiştir.¹¹⁰ Ancak muhassıllara yardımcı olmaları için oluşturulan “Muhassıl Meclisleri”, bu dönemde “Kaza Meclisleri” adını alarak uzun süre varlığını devam ettirmiştir.¹¹¹

Osmanlılarda bir idarî birim olarak “Kaza” tabiri aslında kuruluş döneminden itibaren kullanılmaktaydı. Tanzimat Dönemi’ne kadar, mahkemelerin, kadı veya naibin bulunduğu her yerleşim bölgesi, eyalet merkezi, sancak veya voyvodalıkla yönetilen kasaba ve köyler topluluğu kaza adı altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tanzimat Dönemi’ne kadarki kaza kavramı ile Tanzimat’ın ilanından sonraki kaza kavramı arasında isim benzerliğinden başka bir benzerlik yoktur.¹¹² Turgutlu Kazası’nın idari sahası içerisinde, 1844 yılında sadece 2 köy bulunmaktadır. Bunlar Ermenas (İrlamaz)

Hayriye’nin ibtiday-ı neşrinde ifa etmiş ve teşkilat-ı cedideye esas olacak vesaiti ihzar etmiştir. Tanzimat-ı Hayriye i’lân edilir edilmez her tarafa muhassıllar tayin edilerek, tanzimatın esasî demek olan emlak ve nüfus tahriri ile verginin tayini maddesi ve memleket ümurunun ru’yet ve idaresi bunlara tevdi edilmiştir. (Metnin Osmanlıca kaynağı için, Bkz. Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavaidi, Dersaadet 1328, s.199-200)

¹⁰⁷ Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, Darendе Temettuat Defterleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, C.I, İstanbul 2002, s.4.

¹⁰⁸ BOA, MVL., 1091/3.

¹⁰⁹ BOA, KK., 5886.

¹¹⁰ Mutullah Sungur, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi” Türkler, C.VI, Ankara 2002, s.752.

¹¹¹ Musa Çadircı, Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2007, s.231.

¹¹² Çadircı, A.g.e.,s.232.

ve İzzettin köyleridir.¹¹³ 1898 yılına gelindiğinde ise, Turgutlu'ya tâbi, 2 nahiye ve 10 köy mevcuttur. Nahiyeler; Ilıca (nahiyenin merkezi Ahmedli köyüdür) ve Dağmarmara (merkezi Karaköy), köyler; Çebni, Ermenas, Bozkır, Kayrak, Gökgedik, Dalbahçe, Avşar, Derbend, Arablı Sarı Bey ve Arablı Tepeköy'dür.¹¹⁴

2. Kaza Müdürü

Kaza Müdürlüğü Tanzimatla gündeme gelen yeni bir kurumdur. Bu kuruma, özellikle aşar vergisini toplamak için, halkın güvenlik ve refahını sağlamak amacıyla her sancak ve kazada hanedan ve diğer ileri gelen aile mensubu kimseler arasından “müdür” seçme fikri, Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye’de tartışılarak, oy birliği ile kabul edilmiş, Padişah da bu kararı onaylamıştır.¹¹⁵

Alınan bu karar gereğince, her eyaletin maliye, mülkiye ve zaptiye işleri valiye emaneten havale edilecekti. Ona yardımcı olarak defterdar veriliyor, eyalete bağlı sancaklara ise kaymakamlar tayin ediliyordu. Kaza adı verilen ve yeni oluşturulan idari birimlere “eşraf-ı hanedandan birer müdür” seçilmesi öngörülüyordu. Bu sayede ülkenin kalkınmasında ve halkın güvenlik içinde geçinip, vergilerini ödemesin de bir güçle karşılaşmayacağı düşünülüyordu.¹¹⁶

Kaza müdürleri seçimle iş başına geleceklerdi. Bunun günümüzdeki gibi modern anlamda bir seçim olduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım tarzı olmaz. Tuna Vilayet Nizamnamesi’nde seçimde uygulanacak olan yöntem detaylı olarak belirtilmiştir. Buna göre kaza müdürleri iki seneliğine seçilecektir. Kaza müdürü, naib veya kadı, müftü ve gayrimüslim ahalinin her sınıfından gelen ruhânî reislerinin ve kaza kâtiplerinin yer aldığı bir heyet oluşturulacaktı. Bu heyet gerek kaza merkezinde, gerekse kazaya bağlı köylerde oturan ve senelik en az 150 kuruş vergi veren, 30 yaşını doldurmuş, mümkün olduğu kadar okur-yazar olanlar arasından tercih edilmek üzere, bir kişiyi kaza müdürü olarak belirleyecekti.¹¹⁷ Seçilecek kişide bir takım vasıflar da aranmaktadır. Kaza

¹¹³ BOA, ML.VRD.TMT.d, 2762.

¹¹⁴ 1316 Tarihli A.V.S., s.451.

¹¹⁵ Bu bilgiler Takvim-i Vekayi’nin 14 Şubat 1842 tarih ve 238. Sayısında yer almaktadır. Bkz. Çadırcı, A.g.e., s.232.

¹¹⁶ Çadırcı, A.g.e.,s.253.

¹¹⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.V, S.2, Mart 1996, s.79.

müdürü seçilecek kişinin, iyi huylu, becerikli, işbilir, devletin ve halkın menfaatlerini koruyacak niteliklere sahip olması gerekiyordu.¹¹⁸

Kaza müdürlerinin yolsuzluk yapmalarını önlemek için kefalet uygulaması yoluna gidilmiştir. Buna göre kaza müdürleri kendilerine halkın güvendiği bir kefil seçecekti. Bu sayede kaza müdürü kendisinin denetimini kabul etmiş olacak ve görevini kötüye kullanarak, haksız kazanç elde edemeyecekti. Müdürlerin herhangi bir yolsuzluğu tespit edilirse, kefiller müdürlerin zimmetlerine geçirdikleri malların değerini ödeyeceklerdi. Kaza müdürlerinin seçim usulü, her ne kadar yukarıda açıklandığı gibi yapılması kararı verilmiş olursa da, uygulama her zaman bu şekilde gerçekleşmemiştir. Zaman zaman sancak kaymakamları bu göreve kendi akraba ve yandaşlarını getirmişlerdir.¹¹⁹

Kaza müdürlerinin en öncelikli görevleri, kendilerine bağlı köylerin vergilerinin toplanmasını sağlamak, bunun yanında halkın, güvenlik içinde geçimlerini temin etmek ve Tanzimat'ın ilanı ile birlikte gelen yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştıracak tedbirleri almaktır.¹²⁰ Ayrıca Vilâyet merkezinden yapılması istenen vazifeleri de yerine getireceklerdi. Kaza merkezinin ve köylerinin asayişini temin etmek, halkın canını, malını koruyup, askerlerin halktan haksız yere mal ve para almasını önlemek de görevleri arasında idi. Kazanın herhangi bir yerinde hırsızlık veya yol kesme gibi bir duyum alındığı zaman, vakit kaybetmeden askerleri olay mahalline sevk ederek, suçluların yakalanıp, cezalandırılmalarını sağlayacaklardı. Devlete ait malların zayi olmamasına dikkat etmek, mültezimlerin ellerindeki fermana göre hareket edip etmediklerini denetlemek yine kaza müdürlerinin görevlerindendi.¹²¹ Kaza müdürleri kazada bulunan askerlerin amiri konumunda idi. Sancak kaymakamlarının emirleri ve zaptiye nizamnamesinde yazılı olan usule göre bunları görevlendirebileceklerdi.¹²²

Kurumun ortaya çıkmasının hemen akabinde, müdürlerin yürütecekleri görev karşılığında maaş ödenmesi düşünülmüştür. Fakat daha sonraki tarihlerde bu düşüncenin uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bazı büyük kazalarda, bu duruma

¹¹⁸ Musa Çadircı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", Belleten, C.LIII, S.206, Ankara 1989, s.230.

¹¹⁹ Çadircı, A.g.m., s.232.

¹²⁰ Çadircı, A.g.m., s.238.

¹²¹ Ertan Gökmen, Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Demirci Kazası, Demirci Belediyesi, İzmir 2007, s.32.

¹²² Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin 53. maddesi için Bkz. Seyitdanhoğlu, Tuna Vilayet Nizamnamesi...,s.76.

istisna olarak, müdürlerin maaşlarının halktan toplanılması yoluna gidilmiş. Bununla birlikte, yanlarında hesap ve yazı işlerinde yardımcı olmak amacıyla bir veya iki kâtip bulundurması da sağlanmıştır.¹²³

Seçimle iş başına gelmelerine rağmen valiler kaza müdürlerinin görevlerine son verebilirlerdi. Ancak bunun için suçun sabit olması ve hükûmetten izin alınması gerekiyordu. Hakkında şikâyet vaki olan bir kaza müdürü muhakeme edilmeden ve hakkındaki iddia ispat edilmeden görevinden alınamayacak ve görev yeri değiştirilemeyecekti.¹²⁴ Valiler genellikle kaza müdürlerini, zimmetlerine para geçirdikleri veya halktan muhtelif isimler altında fazladan vergi talebinde bulundukları zamanlarda görevlerinden alıyorlardı. Kaza müdürünün zimmetine para geçirdiği tespit edildiği zaman, bu para hazineye geri ödettiriliyordu. Herhangi bir müdür görevinden alındığında, yerine müdür gelinceye kadar, bir vekil belirleniyor ve bazen bu vekillerin, asaleten tayin edildiği de oluyordu. Müdürün işini tam olarak yapamaması veya halkın o bölgeden birinin müdür olmasını istememesi durumunda, merkezden bir kaza müdürünün atanması gerçekleştiriliyordu.¹²⁵

Yukarıda da ifade edildiği gibi kaza müdürlerinin en önemli görevi vergilerin toplanmasını sağlamaktı. Bu yüzden onları birer yönetici olarak değil de, kaza merkezlerinde sürekli oturan birer tahsildar olarak nitelendirmek mümkündür.¹²⁶ Ancak müdürlerin tek görevinin tahsildarlık olduğunu söylemek de doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Çünkü meclis aracılığıyla yönetimi ilgilendiren meselelerde de görevleri olduğu aşikârdır. Tanzimat öncesi bazı yerleşim birimlerinde voyvodaların ve çoğu yerde de ayanların yaptıkları hizmetler, Tanzimat'ın ilanından sonra kaza müdürleri tarafından yapılmaya başlanılmıştır. Vergilerin toplanması ve iç güvenliğin sağlanması hususunda üstlenmiş oldukları sorumlulukları uzun süre yerine getirmişlerdir. Ancak uygulamadan istenilen başarı sağlanamamıştır. Bu sebeple yeni önlemler alınma yoluna gidilmiştir. Yapılan değişiklikle müdürlük kurumu kaldırılmış, yerine kaza yöneticisi olarak hükümetçe “kaymakam” tayin edilmiştir.

¹²³ Tuna Vilayet Nizamnamesinin 40. Maddesi Bkz. Seyitdanlıoğlu, A.g.m., s.75.

¹²⁴ Erdoğan Keleş, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi için Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, Tarih Araştırmaları Dergisi, S.38, Ankara 2005, s.270.

¹²⁵ Hüseyin Muşmal, “Tanzimat Reformlarının Uygulanması Hakkında Konya Valisi Selim Paşa’ya Verilen Talimat-ı Seniyye” Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.19, 2008, s.107.

¹²⁶ Çadircı, Tanzimat Sürecinde Ülke..., s.244.

Kaza müdürleri 1842 tarihinden “Vilâyet Nizamnamesi”nin çıkarıldığı 1864 yılına kadar görev yaptılar. Bu tarihler arasında Turgutlu Kazası’nda görev yapan kaza müdürlerinin hepsini tespit etmek mümkün olmadı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden elde ettiğimiz bazı belgeler, bu kaza müdürleri hakkında kısmen bilgi vermektedirler.

Turgutlu’da, tespit edebildiğimiz kaza müdürleri şunlardır:

Abdülhamid Efendi: Turgutlu Kazası’nın tespit edebildiğimiz ilk kaza müdürü Abdülhamid Efendi’dir. Abdülhamid Efendi’nin göreve ne zaman başladığı belli olmamakla birlikte, görevi bırakma tarihi 1854’tür. Görevini kanunlar dairesinde ve adilane bir biçimde ifa etmiştir. Bu tutumu sayesinde halkın hoşnutluğunu ve rızasını kazanmıştır. Ancak kendisini çekemeyen bazı kişiler onu önce İzmir Meclis-i Kebiri’ne daha sonra da Anadolu Teftiş Memuru bulunan İsmet Paşa’ya şikâyet etmişlerdir.¹²⁷

Hasan Tahsin Efendi: Tespit edebildiğimiz bir diğer kaza müdürü Hasan Tahsin Efendi’dir. Hasan Tahsin Efendi 1854 yılında göreve başlamış, 1855 yılında ise bu görevden ayrılmıştır. Buradan sonra Çal Kazası’na müdür olarak tayin edilmiştir.¹²⁸ 1855 tarihli bir belgede¹²⁹ Saruhan Eski Kaymakamı Sadık Bey’in eşkıyaları yanında toplayarak, Turgutlu civarındaki bazı boş arazileri zapt etmeye çalıştığı ve bunun sonucunda da isim verilmeden Turgutlu Kazası müdürünün yapılan tehditler sonucunda istifa ettiği bilgisi yer almaktadır. Tarih olarak değerlendirildiği zaman bu kişinin Hasan Tahsin Efendi olması ihtimali büyüktür.

Ârif Ağa: 1855 yılında Turgutlu kazası müdürü olarak tayin edilmiştir.¹³⁰ Turgutlu Kazası Müdürü Arif Ağa’nın işlerinde lakayt olması sebebiyle,¹³¹ buranın müdürlüğüne Sart Kazası eski müdürü Hacı Hüseyin Efendi’nin tayin edilmesi ve ona beş yüz kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.¹³²

¹²⁷ BOA, HR. MKT., 72/15.

¹²⁸ BOA, A.MKT. MVL., 78/23.

¹²⁹ BOA, A.MKT. UM, 185/52.

¹³⁰ BOA, MKT. MVL., 72/32.

¹³¹ 1854 tarihli bir başka belgede Arif Efendi’nin yaşlı olması ve işleri tam anlamıyla yapamadığı için görevinden alındığı belirtilmektedir. Bkz. BOA, A.MKT.MVL., 72/32.

¹³² BOA, İ.MVL., 356/15545.

Hacı Hüseyin Efendi: Turgutlu Kazası'na tayin edilmeden önce Sart Kazası müdürlüğünü yapmaktaydı. 1856 yılında Turgutlu Kazası'na tayin olmuştur. Bu görevine karşılık kendisine beş yüz kuruş maaş verilmiştir.¹³³

İsmail Hakkı Ağa: Turgutlu Kazası'nın bir diğer müdürü İsmail Hakkı Efendi'dir. Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın emektarlarından. Göreve başlama tarihi tespit edilememiştir. Çünkü bu göreve atandığı belirtilen belgede, tarih bulunmamaktadır.¹³⁴ Görevi esnasında bir takım uygunsuz davranışlarda bulunduğu için 1858 yılında görevinden alınmış ve daha sonra bir başka göreve tayin edilme isteği de uygun görülmemiştir.¹³⁵

Selim Ağa: 1858 yılında Turgutlu Kazası'na müdür olarak tayin edilmiştir.¹³⁶ Selim Ağa'nın bu görevi ne zaman bıraktığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Hafız Ahmed Efendi: Rikâb-ı hümayun kapıcıbaşlarından.¹³⁷ Hafız Ahmed Efendi'nin hangi yılda kaza müdürü olduğu belli değildir. Fakat vazifesinden ayrılış tarihi 1860 yılıdır. Görevinin sonlanması bir şikâyet binaen veya tarafına isnat edilen bir suçtan dolayı değil, kendi istifasıyla olmuştur. Müdürlüğü esnasında Turgutlu halkı kendisinden gayet memnun olmuş. Bu sebeple bu görevinden sonra İzmir valiliğine, Hafız Ahmed Efendi'nin münasip bir görevde istihdam edilmesi istenilmiştir.¹³⁸

Ancak daha sonra kendisi İzmir vilayetine bir dilekçe vererek tekrar eski görevine dönmeyi talep etmiştir. Fakat bu isteği kabul edilmemiş, ileride boşalacak bir kazada müdür olarak görevlendireceği belirtilmiştir.¹³⁹

Yahya Bey: Hafız Ahmed Efendi'nin vazifesini bırakmasından sonra, 1861 yılında Turgutlu Kazası müdürü olarak tayin edilmiştir. Daha öncesin de Tersâne-i Âmire miralaylığı da yapmıştır.¹⁴⁰ Görevi ne zaman bıraktığı hususunda ise, bir kayıt mevcut değildir.

¹³³ A.g.b.

¹³⁴ BOA, A.MKT.UM, 405/9.

¹³⁵ BOA A.MKT.UM, 299/72.

¹³⁶ BOA, MVL, 574/5.

¹³⁷ BOA, A.MKT.UM, 449/44

¹³⁸ BOA, A.MKT.UM, 458/13.

¹³⁹ A.g.b.

¹⁴⁰ BOA, A.MKT.MVL., 121/27.

Ali Rıza Efendi: 1863 yılında kaza müdürlüğüne getirilmiştir.¹⁴¹ Görevinden ne zaman ayrıldığına dair ise, bir bilgi yoktur.

Tablo 1: Turgutlu Kaza Müdürleri

Turgutlu Kaza Müdürleri	Görev Tarihleri
Abdülhamid Efendi	1854
Hasan Tahsin Efendi	1854– 1855
Ârif Ağa	1855– 1856
Hacı Hüseyin Efendi	1856
İsmail Hakkı Efendi	1858
Selim Ağa	1858
Hafız Ahmed Efendi	1861
Yahya Bey	1861
Ali Rıza Efendi	1863

3. Kaymakam

“Kaymakam” tabiri Osmanlılarda Tanzimat’tan önce de kullanılan bir terimdir. Lakin o dönemde karşıladığı anlamla, Tanzimat sürecinde kullanılan tabir birbirinden çok farklıdır. Tanzimat’tan önce, sadrazamın payitahttan ayrıldığı zamanlarda, kubbe altı vezirlerinden vezir-i sâni, yerine vekâlet eder ve bu vekâleti müddetince de kendisine “kaymakam” denilirdi.¹⁴²

Tanzimat Fermanının ilânı ile birlikte Osmanlı klasik sisteminde eyaletlerin alt birimi olan sancaklar, yine temel idarî birim olma özelliğini korumuşlardır. Ancak bu dönemde sancakların idaresi mütesellimlerden alınmış, yerlerine kaymakam denilen görevliler atanmıştır.

¹⁴¹ BOA, M.VL. 68/664

¹⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara1988, s.180.

1864 Vilayet Nizamnamesi,¹⁴³ Tanzimat'tan sonra taşra yönetiminde yapılan ilk sistemli düzenlemedir. Fransız yönetim örgütlenmesini model olarak alan bu Nizamname'de, özellikle idari taksimat alanında yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Nizamname ile vilayet, sancak, kaza ve köy yönetimi ayrıntıları ile belirtilmiştir. En büyük yönetim birimi "Eyalet"ten "Vilâyet"e çevrilmiştir. Vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiyelere ayrılmıştır. Vilâyet yönetimi valiye, sancak yönetimi mutasarrıfa, kaza yönetimi ise kaymakamlara bırakılmıştır.¹⁴⁴ Ancak yönetim birimi olarak kaza, 1842 yılındaki statüsünü korumuştur. Böylece "kaza müdürü" yerine "kaymakam" iş başına getirilmiştir. Kaza müdürü ile kaymakamın arasındaki bir fark da kaza müdürleri seçimle iş başına gelirken, kaymakamların atama ile iş başına gelmeleridir.¹⁴⁵ Böylece en önemli değişiklik kaza yönetiminde yapılmıştır.¹⁴⁶

1871 İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesi'nde de vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy yönetimi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu nizamnamede yine bir önceki nizamnamede belirtildiği üzere, kazalar kaymakamlar tarafından idare edilecekti.¹⁴⁷ Kazanın başına getirilen kaymakamlar başında bulundukları kazanın malî, mülkî ve askerî işlerinden sorumluydular.¹⁴⁸

1864 Nizamnamesinden sonra kazalara idareci olarak kaza müdürlerinin yerine, kaymakamların tayin edilmeye başlamasıyla beraber, bizim tespit edebildiğimiz Turgutlu kazası kaymakamları ve haklarında derleyebildiğimiz bilgiler şu şekildedir:

¹⁴³ Aynı tarihte hazırlanan Tuna Vilayet Nizamnamesi, bu nizamnameden ayrıdır. Tuna Vilayet Nizamnamesinde Tuna Vilayetinin 7 sancağa ayrılacağı ve her sancakta kaymakamların bulunacağı, kazaların başında ise müdürlerin bulunacağı ifade ediliyordu. Bkz. Seyitdanlıoğlu, A.g.m., s.77.

¹⁴⁴ 7 Cemaziyelahir 1281 (7 Kasım 1864) Vilayet Nizamnamesi'nin üçüncü maddesinde "Her bir kaza dahi kaymakamlıktır." İfadeleri yer almaktadır. Bkz. Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare - i Umumiye - i, Vilâyât Talimâtname'si", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.XIV, S.1, Ocak 2005, s.90.

¹⁴⁵ 1281 Vilayet Nizamnamesi'nin kırk üçüncü maddesinde kaymakamdan bahsedilirken "taraf-ı devletten mansub bir kaymakam" ifadeleriyle kaymakamın tayinle iş başına geleceği ifade edilmektedir. Bkz. Tural, A.g.m., s.115.

¹⁴⁶ Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.252.

¹⁴⁷ 1871 İdare-i Vilayet-i Umumi Nizamnamesinde "Kazâ idâresinin re'is ve mes'ûlü ka'immakam olub hey'et-i me'mûrin-i icrâiyyesi kazâ kâtibleriyle defter-i hakânî ve emlâk ve nüfus ketebesinden ve kazâ hey'et-i zabtiyesinin âmirinden ibâretidir" biçiminde ifade edilmektedir. Bkz. Mehmed Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri-VI: 1871 Vilâyet Nizamnamesi ve Getirdikleri", Çağdaş Yerel Yönetimler, C.5, S.6, Ankara 1996, s.89-99.

¹⁴⁸ 1871 Nizamnamesinin 43. maddesi için Bkz. Seyitdanlıoğlu, A.g.m., s.93; Süleyman Oğuz, Osmanlı Vilayeti İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885), Ankara 1986, s.19.

Ahmed Sezai Efendi: 1879 yılında, Turgutlu’da kaymakamlık görevini ifa etmektedir. Hangi tarihte kaymakam olarak tayin edildiği ise belli değildir. Hakkında bundan başka bir bilgi de bulunmamaktadır.¹⁴⁹

Hacı Hasan Ziya Efendi: 1880 yılında kaymakam olarak görev yapmıştır. Kendisi hakkında başka bir bilgiye de ulaşılamamıştır.¹⁵⁰

Cemal Bey: 1881¹⁵¹ yılında Turgutlu Kaymakamı olarak göreve başlamıştır. Salise¹⁵², yani üçüncü rütbededir. 1882,¹⁵³ 1883¹⁵⁴ ve 1884¹⁵⁵ yıllarında da bu görevi yürüttüğü görülmektedir.

Affan Bey: 1885 yılında kaymakam olarak tayin edilmiş ve 1887 yılına kadar görevine devam etmiştir.¹⁵⁶ 1887 yılında ise bu görevinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Hüseyin Hüsnü Bey: 1887 yılında Turgutlu Kaymakamı olarak göreve başlamıştır.¹⁵⁷ 1888 tarihinde Hatice isminde bir kadına, tecavüz ettiği hususunda şikâyetle bulunulmuştur. Bu konunun araştırılması için, bir tetkik heyeti kurulmuştur.¹⁵⁸ 1889 yılında bu görevinden ayrılarak, Alaşehir Kazasına kaymakam olarak tayin edilmiştir.¹⁵⁹

Ali Rıza Bey: Alaşehir Kaymakamı iken 1889 yılında bu göreve tayin edilmiştir. Rütbesi “saniye”dir.¹⁶⁰ Aynı yıl görevinin başında iken vefat etmiştir.¹⁶¹

Mustafa Efendi: Kuzucan Kaymakamı iken Ali Rıza Efendi’nin vefat etmesi ile birlikte vekâleten bu göreve tayin edilmiştir. Bu görevine karşılık kendisine yarım maaş tahsis edilmiştir.¹⁶²

¹⁴⁹ 1296 Tarihli, A.V.S., s.124.

¹⁵⁰ 1297 Tarihli, A.V.S., s.135.

¹⁵¹ 1298 Tarihli, A.V.S., s.160.

¹⁵² Osmanlılarda mülkiye rütbelerinden birisi olup, “saniye” ile “Rabia” arasındadır. Daha geniş bilgi için Bkz. Pakalın, A.g.e., C.III, s.104.

¹⁵³ 1299 Tarihli, A.V.S., s.203.

¹⁵⁴ 1300 Tarihli, A.V.S., s.203.

¹⁵⁵ 1301 Tarihli, A.V.S., s.143.

¹⁵⁶ 1303 Tarihli, A.V.S., s.112.

¹⁵⁷ 1304 Tarihli, A.V.S., s.315.

¹⁵⁸ BOA, DH.MKT., 1512/65.

¹⁵⁹ BOA, DH.MKT., 1548/69.

¹⁶⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında bu tarih 1306 olarak gösterilirken (Bkz. BOA, DH.MKT., 1548/69.), Aydın Vilayeti Salnamelerinde 1305 olarak gösterilmiştir. Bkz. 1305 Tarihli, A.V.S., s.127.

¹⁶¹ BOA, DH.MKT., 1681/34.

¹⁶² A.g.b.

İsmail Hakkı Efendi: 1889 yılında Kasaba (Turgutlu) Kazası Kaymakamı olarak tayin edilmiştir. Rütbesi “salise”dir.¹⁶³ İsmail Hakkı Bey’in oldukça başarılı bir kaymakam olduğu anlaşılmaktadır. Bu başarılarından dolayı ödüllendirilmiştir. Bu ödül beşinci rütbeden mecidi nişan-ı zîşanıdır.¹⁶⁴ İsmail Hakkı Bey’in ödüllendirilmeye layık görülen bu başarılı çalışmaları; askeri depo, kalem odası, cephanelik ve muhacirler için yeni evler inşa ettirmesidir.¹⁶⁵ Ancak, hakkında bazı olumsuzluklara da rastlanılmaktadır. Mesela, idare meclisi azası Süruri Efendi ile birlikte halka zulüm yaptıkları hususunda bir şikâyet vuku bulmuştur. Zulüm olarak da, katillik, namusa tasallut olduğu belirtilmiştir. Kendisi hakkında, isnad edilen suçlamalar üzerine inceleme başlatılmıştır.¹⁶⁶ Fakat bu tahkikat neticesinde, şikâyet mebni durumla alâkalı bir sonuca ulaşamamıştır. Görevini sürdürdüğüne ve daha sonra da Süruri Bey’in belediye reisi olarak görev yaptığına bakılırsa, bu şikâyetlerin aslı yoktur. İsmail Hakkı Bey, 1895 yılında Kuşadası Kaymakamlığı’na tayin edilmiştir.¹⁶⁷

Said Bey¹⁶⁸: 1895 yılında kaymakam olarak tayin edilmiştir. Rütbesi “saniye”dir.¹⁶⁹ 1889 yılında ise rütbesi “mütemayız”dır.¹⁷⁰ Bu görevini 1900 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁷¹ Hakkında iki defa şikâyet vuku bulmuştur. Birincisi 1896 yılında,¹⁷² diğeri ise 1898 yılında birtakım işlerden menfaat temin ettiği ve muhtarların yolsuzluklarına göz yumduğuyla alakalıdır.¹⁷³ Ancak, bu şikâyetlerin ne şekilde değerlendirilip, bir neticeye varıldığına dair bir bilgi edinilememiştir..

İsmail Hakkı Bey: 1900 yılında mütemayız rütbesi ile bu göreve tayin olmuştur.¹⁷⁴ Bundan önceki görevi Kuşadası Kaymakamlığı’dır.¹⁷⁵ Ancak halk ile birtakım uyuşmazlıklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Hakkında defalarca şikâyetler vuku

¹⁶³ 1308 Tarihli A.V.S., s.136; İsmail Hakkı Efendi’ye bu rütbenin tevcihi, Turgutlu Kazası Kaymakamlığı sırasında, 12 Haziran 1890 yılında olmuştur. Bkz. BOA, İ.DH., 1181/92382.

¹⁶⁴ BOA, İ.DH., 1254-98400.

¹⁶⁵ BOA, DH.MKT., 184/31.

¹⁶⁶ BOA, DH.MKT., 457/12.

¹⁶⁷ BOA, İ.DH., 1313.

¹⁶⁸ Salnamelerde Mehmed Sait Bey olarak geçmektedir.

¹⁶⁹ 1314 Tarihli A.V.S., s.423; BOA., İ.DH., 1313.

¹⁷⁰ 1317 Tarihli A.V.S., s.391.

¹⁷¹ 1318 Tarihli A.V.S., s.534.

¹⁷² Bu şikâyetin konusu, Said Bey’in, bazı işlerde menfaat temin ettiğinin anlaşılması, bu babda terk edilmiş arazi üzerine askeri bina inşa edilirken zimmetine para geçirdiği, bu durumun kaza eşrafından bazılarının ve redif mülazımı tarafından gönderilen dilekçelerden anlaşıldığı, durumun tahkik edilerek gereği yapılacağı belirtilmektedir. Bkz. BOA, DH.MKT., 2235/138.

¹⁷³ BOA, DH. MKT., 2235/139.

¹⁷⁴ 1319 Tarihli A.V.S., s.347.

¹⁷⁵ BOA, BEO, 1518/113786.

bulmuştur. Bu şikâyetlerden birisi de Turgutlu Kazası naibi Mehmed Sıtkı Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun sebebi, bazı hukuksuz işlerini şer'iyeye kâtibine yaptırmaya çalışmasıdır. Bu istekleri şer'iyeye kâtibi tarafından reddedilince, kâtibi hapsettirmiştir. Aynı zamanda bir takım tehditlerde de bulunmuştur.¹⁷⁶ Bütün bu olumsuz davranışlarından dolayı görevinden azledilmiştir.¹⁷⁷ Görevi bırakma tarihi 1903 yılıdır.¹⁷⁸

Şevket Bey¹⁷⁹: 1903 yılında Turgutlu Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. Bundan önceki görevi Kemah Kazası Kaymakamlığı'dır. Bu görevinden istifa edip, bir müddet boşta kaldıktan sonra Turgutlu'ya tayin edilmiştir.¹⁸⁰

Mehmed Cemal Bey: Urla Kazası Kaymakamı iken 1903 yılında Turgutlu Kazası'na tayin edilmiştir.¹⁸¹ Mütamayiz rütbesindedir.¹⁸² 1906 yılında yine bu görevdedir.¹⁸³ Aynı yıl Alaşehir Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir.

Mehmed Şakir Efendi: Daha önce Ödemiş Kaymakamı iken 1906 yılında Turgutlu Kazası'na kaymakam olarak tayin edilmiştir.¹⁸⁴ Rütbesi "mütamayiz"dir. Görevini ifa etmekte iken hacca gitmek için müracaat etmiştir. Hac izni çıkmış, ancak zevcesi ile beraber hac yolunda iken Rodos'ta hastalanmıştır. Bu sebeple hac vazifesini yerine getirememiştir.¹⁸⁵ 1907 yılında Mehmed Şakir Efendi'nin tayini Bartın Kazası'na çıkmıştır.¹⁸⁶

Ahmed Lütfü Bey: Bartın Kaymakamı iken, Mehmed Şakir Efendi ile becayiş yapmış ve 1907 yılında Turgutlu Kazası'nda göreve başlamıştır.¹⁸⁷ Ancak, hakkında birtakım şikâyetler meydana gelmiştir. Bu şikâyetlerden birisi de kendisinin bazı kötü alışkanlıklarının olduğu ve rüşvet aldığıdır. Yapılan tahkikat neticesinde bu sebeple

¹⁷⁶ BOA, DH.MKT., 2518/105.

¹⁷⁷ BOA, DH.MKT., 694/10.

¹⁷⁸ 1321 Tarihli Salname-i Devlet-i Aliye (S.D.A.), s.342; BOA, BEO, 2067/155024.

¹⁷⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında Şevket Bey'in Turgutlu'ya kaymakam olarak tayin edildiğine dair kayıt bulunmasına rağmen, gerek Aydın Vilayeti Salnamelerinde ve gerekse de Devlet Salnameleri'nde bu isme rastlanmamıştır. Bu durumda Şevket Bey, tayin edildiği halde ya görevine hiç başlamış ya da çok az görev yaptığı anlaşılmaktadır.

¹⁸⁰ BOA, DH.MKT., 694/10.

¹⁸¹ BOA, BEO, 2544/169564.

¹⁸² 1322 Tarihli S.D.A., s.671.

¹⁸³ 1324 Tarihli, S.D.A., s.805.

¹⁸⁴ BOA, BEO, 2960/221947.

¹⁸⁵ BOA, BEO, 3163/237208.

¹⁸⁶ BOA, DH.MKT., 1216/85.

¹⁸⁷ BOA, İ.DH., 1462/1325.

görevinden alınmıştır.¹⁸⁸ Daha sonra, detaylı olarak tekrar soruşturma yapılmış ve kaymakamın suçsuz olduğu, hakkında söylenenlerin birtakım dedikodulardan ibaret olduğu anlaşılmıştır.¹⁸⁹ Fakat görevinin iade edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Mehmed Saadettin Bey: Mehmed Saadettin Bey, Akhisar Kazası Kaymakam Vekili iken Ahmed Lütfü Efendi'nin görevinden azledilmesinden sonra, Turgutlu Kazası Kaymakam Vekilliği'ne atanmıştır. Bu görevde sadece iki ay kadar kalmıştır. Daha sonra Saruhan Sancağı İdare Meclisi Kâtipliği'ne tayin olmuştur.¹⁹⁰

Eşref Efendi: 1908 yılında bu göreve tayin edilmiştir.¹⁹¹ 1909 yılında vazifesinden ayrılarak, Adana Vali Yardımcısı olmuştur.¹⁹²

Rıfat Efendi: Daha önce Nazilli Kazası Kaymakamı iken, 1909 yılında Turgutlu Kaymakamı olarak tayin edilmiştir.¹⁹³

Tablo 2: Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Kazası Kaymakamları

Kaymakamın İsmi	Rütbesi Nişanı	-	Salname Tarihi ve Sh. No.
Ahmed Sezâî Efendi	-	-	H.1296/1879, s.124.
Hacı Hasan Ziya Efendi	-	-	H.1297/1880, s.135.
Cemal Bey	Sâlise	-	H.1298/1881, s.160.
Cemal Bey	Sâlise	-	H.1299/1882, s.203.
Cemal Bey	Sâlise	-	H.1300/1883, s.203.
Cemal Bey	Sâlise	5.M.	H.1301/1884, s.143.
Affan Bey	Sânîye	-	H.1302/1885, s.131.
Affan Bey	Sânîye	-	H.1303/1886, s.112.
Hüseyin Hüsnü Bey	-	-	H.1304/1887, s.315.
Ali Rıza Bey	Sânîye	-	H.1305/1888, s.127.
İsmail Hakkı Efendi	-	-	H.1306/1889, s.162.
İsmail Hakkı Efendi	Sâlise	-	H.1308/1891, C.I, s.136.
İsmail Hakkı Efendi	Sâlise	5.M.	H.1311/1894, s.245.
İsmail Hakkı Efendi	Sâlise	5.M.	H.1312/1895, s.435.
İsmail Hakkı Efendi	Sâlise	5.M.	H.1313/1896, s.426.
Said Bey	Sânîye	-	H.1314/1897, s.423.
Said Bey	Sânîye	-	H.1315/1898, s.462.
Said Bey	Sânîye	-	H.1316/1899, s.443.
Said Bey	Mütemâyiz	-	H.1317/1899, s.391.
İsmail Hakkı Bey	Mütemâyiz	-	H.1319/1901, s.347.

¹⁸⁸ BOA, DH.MKT., 77.

¹⁸⁹ BOA, DH.MKT., 2861/70

¹⁹⁰ BOA, DH. SAİD.d., 16/ 233.

¹⁹¹ BOA, DH.MKT., 77.

¹⁹² BOA, DH.MKT., 2751/26.

¹⁹³ Takvim-i Vekayi 15 Mart 1325 Tarihli Sayısı; BAO, BEO, 3519/263862.

İsmail Hakkı Efendi	Mütemâyiz 4.M.	H.1320/1902, s.252.
İsmail Hakkı Efendi	Mütemâyiz 4.M.	H.1321/1903, s.242.
Mehmed Cemal Bey	Mütemâyiz 5.M.	H.1323/1905, s.330.
Ahmed Lütü Bey	Mütemâyiz 4.M.	H.1326/1908, s.657.

4. Kaza Meclisi

Tanzimat döneminde taşra yönetimine dair yönetim birimlerden birisi de kaza idare meclisleridir. Kaza idare meclisleri kaymakamın başkanlığında, mal müdürü, tahrirat kâtibi, naib, müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeler ve ikisi Müslüman ikisi de gayrimüslim, dört seçilmiş üyeden kurulmaktaydı. Kaza meclisleri, idarî davaları, kaza gelir ve giderlerini inceler, hıfzıssıhha ile ilgili kararlar alır, beledi tesislerin, köy yollarının yapımı ve onarımı gibi birtakım konuları görüşür ve gerekli hallerde bu durumları karara bağlarlardı. Bunların dışında kaza meclislerinin en önemli görevlerinden birisi de vergi için yapılan itirazların değerlendirilmesidir. Mahalleler ve kazaya bağlı köylerden alınan veya alınması plânlanan vergilere itiraz edenler de kaza meclislerine başvurulardı. Burada yapılan değerlendirme sonucuna göre, verginin alınıp, alınmayacağına veya miktarına müdahale edilirdi. Kaza meclisleri, kaymakamın yetkisi dâhilindeki mukaveleler ve alım satım işlerinin usule uygunluğunu da incelemekle mükellefi.¹⁹⁴

Kaza meclislerinin en önemli görevleri, devletin temel gelir kaynağı olan vergiler hususunda idi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, vergilere itirazlar bu meclise yapılmıyordu. Bunun yanında bu meclisler vasıtasıyla köylerde imam ve muhtarlar tarafından hazırlanıp gönderilen vergi dağıtım cetvelleri incelenerek, bir önceki senenin vergi gelirleri ile karşılaştırılırdı. Vergisi artan ve azalan köyler tespit edilerek vergisi azalan köyler hakkında gerekli tedbirlerin alınması sağlanırdı.¹⁹⁵ Kaza meclisleri çalışmalarını kaza idaresi hakkındaki Tanzimat nizamına göre yapmak ve kaymakama sunmak zorundaydılar.¹⁹⁶

¹⁹⁴ İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara 2000, s.82.

¹⁹⁵ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu ...,s.243.

¹⁹⁶ İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnamesinde kaza meclislerinin görevleri şu şekilde yer almaktadır. “*Doksanikinci Madde:* Fasl-ı sâñide gösterilen husûsâtıdan Meclis-i İdâre-i Kazânın vezâ’ifi vâridât ve mesârif-i kazânın tedkîki ve menâfi-i umûmîyye sandıkları muhâsebatının rü’yeti ve hükümetin kâffe-i emvâl-i menkûle ve gayri-menkûlesinin idâre ve muhâfazası ve Meclis-i İdâre-i livâ kararıyla tarh olunan

Yönetimde etkinliği çok az olmakla beraber, kaza düzeyinde eşrafın yöneticilerle işbirliği yapmalarında ve işlerin daha kolay yürütülmesinde idarecilere önemli oranda faydaları dokunmaktaydı. Diğer taraftan, mühim konularda karar alma yetkisinden mahrum olmaları, kırtasiyeciliği artırmakta, bazı önemsiz işlerin bile sürüncemede kalmasına sebep olmaktaydı.¹⁹⁷

1 Ağustos 1848 tarihli Turgutlu Kasabası Meclisi'nden altı kişinin imzaladığı bir vesikada, imzaları bulunan kişiler, görevlerini hak ve adalet ölçüsü içerisinde yapacaklarına dair teminat vermişlerdir. Bu teminatlarını bir taahhütname olarak hazırladıklarını ve bir suretini mahkeme siciline kayıt edilmek üzere verdiklerini, bunun haricinde icap eden yerlere de göndereceklerini belirtmişlerdir.¹⁹⁸

Vilayet salnameleri incelendiği zaman meclislerin iki birimden oluştuğu görülmektedir. Bunlardan birincisi azay-ı tabiiyye denilen tabi üyeler, diğeri de azay-ı mentahabe denilen seçilmiş üyelerdir. Tabii üyelerin reisi kaymakamdır. Kaymakamdan başka bu üyelerin içinde naib, mal müdürü ve tahrirat kâtibi de yer almaktadır. Ancak, bunun yanında kazadaki diğeri idarecilere de görev verildiği olmuştur. Mesela, 1881 yılındaki kaza meclisinde evkaf vekili ve tapu kâtibi de bulunmaktaydı.¹⁹⁹

Yıllara göre tespit edebildiğimiz seçilen kaza meclisi üyeleri ise şunlardır:²⁰⁰

Tablo 3: Yıllara Göre Turgutlu Kaza Meclisi'nin Üyeleri

Yıllar	Müslüman Üye	Müslüman Üye	Gayrimüslim Üye	Gayrimüslim Üye
1296/1879	Mustafa Efendi	Ebu Bekir Hilmi Efendi	Yorgaki Efendi	Mihail Efendi
1297/1880	Mustafa Efendi	Ebu Bekir Efendi	Estemat Efendi	
1298/1881	Mustafa Efendi	Ebu Bekir Efendi	Hacı Estemat	

tekâlifin mahallât ve kuraya (mahalleler ve köylere) taksîmi ve sıhhat-i umûmîyyeye müteallik tedâbir ittihâzı ve me'mûrîn muhâkemâtından nizâmen hükümlerine me'zûn oldukları mevaddın rû'yeti ve karyeler ile idâre-i mahsûsa tahtında olan nâhiyeler beyninde (arasında) turuk-ı husûsiyyenin inââtı ve hükümete â'id müzâyidât ve mübâyaât ve mukavelât ve sarfiyyâtından nizâmât veya evâmîr-i resmîyye ile ka'immakamın me'zûniyyeti dâhilinde olanlarının doğrudan doğruya rû'yeti ve me'zûniyyeti hâricinde bulunanları hakkında meclis-i idâre-i livâya tahkikat-ı ibtidâ'îyye istihzârı husûslardır. Kazâ idâre meclisleri kararlarını bâ-mazbata ka'immakama tebliğ ider." Metnin tamamı için Bkz. Mehmet Seyitdanhoğlu, Yerel Yönetim Metinleri VII: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", Çağdaş Yerel Yönetimler, C.V, S.6, Kasım 1996, ss.89-99.

¹⁹⁷ Çadırcı, A.g.e., s.259-260.

¹⁹⁸ BOA, A.MKT., 117/13. Söz konusu belgede; İmzalardan okunabilenler şunlardır: Es-Seyyid Abdurrahman Nafi, Ferdi Abdullah, Asım....., Mustafa ibni Mustafa, Kocabaş Yorgi veled Agob...

¹⁹⁹ 1298 Tarihli, A.V.S., s.160.

²⁰⁰ İsimlerin tamamı ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

			Efendi	
1299/1882	Mustafa Efendi	Hacı Ali Ağa	Hayim Efendi	
1300/1883	Mustafa Efendi	Hacı Ali Ağa	Hayim Efendi	
1302/1885	Hacı Hasan Efendi	Ahmed Efendi	Panayot Efendi	Agob Efendi
1303/1886	Hacı Hasan Efendi	Ahmed Efendi	Panayot Efendi	Agop Efendi
1304/1887	Mustafa Efendi	(boş-münhal)	Panayot	Agop Efendi
1305/1888	Hacı Hasan Efendi	Mustafa Efendi	Haralmiyo	Murino Efendi
1306/1889	Hacı Hasan Efendi	Ragıp Efendi	Haralmiyo	Ohannes Efendi
1308/1891	Hacı Ali Ağa	Ragıp Efendi	Fabi Efendi	Sağmon Efendi
1313/1895	Said Efendi	Hacı Ali Ağa	Yenako Efendi	Kirkor Efendi
1314/1896	Said Efendi	Hacı Halil Ağa	Yenako	Kirkor Efendi
1315/1897	Said Efendi	Hacı Halil Ağa	Cabi Efendi	Yenako Efendi
1316/1898	Sururi Efendi	Hacı Halil Ağa	Yanu (?) Efendi	Yenako Efendi
1319/1901	Ahmed Efendi	Hacı Halil Ağa	Ohannes Efendi	
1321/1903	Bekir Efendi	Hüseyin Efendi	Hacı Kirkor	
1323/1905	Bekir Efendi	Neşet Efendi	Yako Efendi	
1326/1908	Bekir Efendi	Hacı Halil Ağa	Perikli Efendi	

Tablo incelendiği zaman görülen en önemli husus üye sayısıdır. Üyelerin bazı yıllar dört kişi, bazı yıllar ise üç kişi olduğu görülmektedir. Üç üye olduğu yıllar, iki tanesi Müslüman, bir tanesi de gayrimüslim, dört üye olduğu zaman da, ikisi Müslüman, ikisi de gayrimüslimdir. Gayrimüslim üyelerin hepsi “Efendi”²⁰¹ unvanını kullanırken, Müslüman üyelerin “Efendi” ve “Ağa” unvanlarını kullandıkları görülmektedir. 1886 yılında Müslüman üyelerden birisi yazılmamış, ikincisinin yerine “münhal” yani boş ifadesi yazılmıştır.

Meclis azalığına seçilen bir üye genellikle bir seneden fazla süreyle bu görevinde kalmaktadır. Mustafa Efendi 1879 yılı ile 1887 yılları arasında muhtelif zamanlarda toplam altı yıl, Ebu Bekir Efendi üç yıl, Bekir Efendi üç yıl, Hacı Hasan Ağa yine muhtelif zamanlarda dört yıl, Hacı Halil Ağa beş yıl ve Said Efendi üç yıl

²⁰¹ Efendi, Rumcadan dilimize geçmiş bir kelime olup, sahip, seyyid, çelebi, hoca, molla, okumuş manasına gelmektedir. Bkz. Abdurrahman Vefik, Tekâlif Kavâidi, Matbaa-i Kader, Dersaadet 1328, s.215.

azalık görevinde bulunmuşlardır. Bunların haricindekiler birer ve ikişer yıl görev yapmışlardır. Gayrimüslim azalardan ise, Panayot Efendi ve Agob Efendi üç yıl, Yenako Efendi dört yıl azalık görevini yürütmüştür. Diğerleri ise bir veya iki yıl azalıkta bulunmuşlardır.

B- Belediye Teşkilatı

1- Belediyeciliğin Tarihi Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda belediyeler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Her alanda yenileşme ve gelişme sürecine hız kazandıran Tanzimat hareketinden, belediyecilik de nasibini almıştır. Geleneksel Osmanlı şehir yöntemi, bu dönemde meydana gelen sosyo-ekonomik ve demografik değişiklikler sebebiyle yetersiz durumdadır. Bu hal, şehir yönetimi alanında da yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Modern belediyecilik de, bu değişimin getirmiş olduğu kurumlaşmanın bir ürünü olarak zuhur etmiştir.

Klasik Osmanlı şehir yönetiminde belediye hizmetlerinin yürütülmesinde en önemli kurum, kadılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadıların belediye hizmetleriyle ilgili görevleri arasında, şehrin temizliğinin yapılması, ticaretin sağlıklı bir biçimde yürütülmesi, esnafın kontrolü, çarşı ve pazarın denetimi, malların fiyatlarının belirlenmesi ve şehrin imar düzenin gözetilmesi sayılabilir.²⁰² Kadının, narh tespitinde muhtesip, şehrin imar düzeninin denetimi konusunda ise mimarbaşı, en büyük yardımcısıydı.²⁰³

Tanzimat'ın ilânının öncesinde, kadılık teşkilatı da devletin yönetiminde genel olarak meydana gelen bozulmalardan etkilenmiştir. Bu kurumunun eski gücünü kaybetmeye başlaması ile birlikte kadıların birtakım görevleri mütesellim ve ayanların kontrolüne geçmeye başlamıştır. Kadıların şehrin belediye işlerini göremeyecek duruma

²⁰² İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü", Amme İdaresi Dergisi, C.IX, S.1, ss.96-107.

²⁰³ Ortaylı, A.g.m., s.99.

gelmesi üzerine, öncelikle bu işlevi yerine getirmek amacıyla 1826 yılında, İhtisab Nazırlığı ve ona bağlı olarak taşrada İhtisab Müdürlükleri oluşturulmuştur.²⁰⁴

Osmanlılarda belediyeçilik, Kırım Savaşı sırasında müttefik devletlerin etkisiyle İstanbul Şehremaneti'nin kurulmasıyla başlar. Rusya ile girişilen bu savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Avrupalı İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularının gelmesi, kentin nüfusunu olağanüstü artırmış, temizlik, sağlık ve ulaşım sorunları büyüyerek, içinden çıkılmaz bir hal almıştır. İhtisab Nezareti'nin bu hizmetleri görmesinde bir yetersizlik görülünce, bunları yerine getirmek için yeni bir kurum oluşturulması da kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunun sonucunda da modern belediyeçiliğin ilk örneği sayılan İstanbul Şehremaneti 13 Haziran 1854 yılında kurulmuştur.²⁰⁵

İlk belediye örneğini teşkil eden İstanbul Şehremaneti'nin başında, Şehremini adı verilen padişah tarafından tayin edilen bir memur görevlendirilmişti. Şehreminin yanında, yine tayini padişah tarafından yapılan on iki kişilik şehremaneti meclisi bulunmaktaydı. Meclis, bir karar ve istişare organı niteliğinde olup, eskiden kadılar tarafından gerçekleştirilen klasik beledi hizmetleri ile buna ek olarak modern anlamda bazı hizmetleri üstlenmişti.²⁰⁶

1864 Vilayet Nizamnamesi'nin 4. maddesinde her köyün bir “idare-i belediye” olarak kabul edildiği belirtilmektedir. Bu madde, Osmanlı kent yönetiminde belediye kurumunun gerekliliğinin devlet adamlarınca anlaşıldığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ancak, 1864 Nizamnamesi'nde taşra belediyelerinin kurulmasını düzenleyecek kurallar yer almamaktaydı. Bu durum çerçevesinde belediye yönetimleri oluşturulurken, ihtiyaç duyulan yasal düzenlemeler ancak, 1867 yılında yürürlüğe konulabilmiştir.²⁰⁷

25 Temmuz 1867 tarihinde yayımlanan talimatname²⁰⁸ ile belediye meclislerinin görevleri detaylı olarak ele alınmıştır.

²⁰⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremanetin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.V, S.4, s.76.

²⁰⁵ İlber Ortaylı, DİA, “Belediye”, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.400.

²⁰⁶ Halil Nadaroğlu, *Mahalli İdareler; Teorisi, Ekonomisi, Uygulaması*, Beta Yayınları, İstanbul 2001, s.19.

²⁰⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Bir Belge, Yerel Yönetim Metinleri (XV) Daire-i Belediye Meclislerinin Tertibi Hakkında Talimat”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.VII, S.4, Ekim 1998, s.133.

²⁰⁸ Bu talimatname Düstur I. Tertip, C.II, ss.491-497’de yayımlanmıştır. Transkripsiyon için Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.VII, S.4, Ekim 1998, ss.133-139.

Buna göre, sokakların düzenlenmesi, lağım, kaldırımlar ve yolların yapılması belediye meclislerinin görevlerinin başında gelmekte idi. Ayrıca geceleri sokak kandillerinin yakılması, Ebniye Nizamnamesi'nde yazılı olan usul ve kaidelerin yerine getirilmesi, her türlü ölçü ve tartı aletlerinin kontrollerinin yapılması yine belediyelerin vazifelerindendi. Lokanta ve benzeri yerlerde insanlara zararlı, genel sağlığa uymayan maddelerin satılmasının yasaklanması da belediye tarafından yerine getirilecekti. Yangın tulumlarının kontrolü ve muhafazası yine belediyelerce yapılacaktı. Çarşı bekçilerinin tayini, memleket hastanesinin denetimi, belediyelerin bir diğer görevi idi. Bunların yanında sosyal bir görev olarak aciz ve fakir kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve geçimlerinin kolaylaştırılması için gerekli tedbiri yine belediye alacaktı.

Talimatnamelere göre belediye başkanı, devlet memurları arasından seçilecek ve görevi fahrî olarak yürütecekti. Belediye başkanı, başkan yardımcısı ve altı üyeden oluşan belediye meclislerinin toplantılarını belediye başkanı yönetecek ve aldıkları kararları onay için vali ve vilayet meclislerinin onayına sunacaktı. Belediye meclisi, malî, idarî ve adlî işlere karışmayacak, yalnızca yukarıda belirtilen görevlerini yürüteceklerdi. Ayrıca, talimatnameyle belirlenen gelirlerinin (harç, ceza, tescil) dışında ve üstünde harcama yetkisi bulunmayacaktı.²⁰⁹

Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlılarda taşra belediyeleri ve ona ait organlar 1864 Vilâyet Nizamnamesi'ne bağlı olarak çıkarılan bu talimatname ile oluşturulmuştur.

1871 Vilâyet Nizamnamesi'nin 124. maddesi de belediye meclisin görevleri hakkındadır. Binaların inşaat durumlarını incelemek, gerek şahıs ve gerekse vakıflara ait çeşmelerin tamirini yapmak, inşaatı noksan ve yıkılmak üzere olan binaları yıkarak, bunların hafriyatını kaldırmak belediye meclisinin sorumluluğundaydı. Ayrıca ulaşımın kolaylığı için gerekli tedbirleri almak, memleketin temiz ve güzel olmasını sağlamak, halkın toplandığı mekânların güvenliğini ve düzenini tertip etmek, ücretleri dengelemek, ölçü ve tartıların kanunlar çerçevesinde yapıldığını kontrol etmek, yangın tulumlarının gerekli bakımını yapmak, iskele, meydan, mesire yerleri gibi yerlerin tesisini ve yollarını aydınlatma giderlerini karşılamak, meclisin vazifeleri arasındaydı.²¹⁰

²⁰⁹ Seyitdanlıoğlu, A.g.m., s.135.

²¹⁰ 1871 Vilâyet Nizamnamesi 124. madde, Bkz. Seyitdanlıoğlu, s.136.

2- Turgutlu Belediyesi

Turgutlu kazasında, belediye teşkilâtının ne zaman kurulduğunu Osmanlı arşiv belgelerinden bulmak mümkün olmamıştır. Fakat M. Niyazi Dinçsoy, Turgutlu tarihini kaleme aldığı eserinde, Turgutlu Belediyesi'nin kuruluş yılını, 1872 olarak verir.²¹¹ Vilâyet salnamelerinden bu konuda bilgi almak istediğimizde ise, Aydın vilayetinin ilk salnamesinin, 1879 yılında yayımlanmasından dolayı belirlenebilen ilk belediye reisi ve belediye meclisi de, 1879 yılına aittir. Bu tarihte belediye meclisi beş üye ve bir reis olmak üzere toplam altı kişiden oluşmaktadır. Mevcut altı kişinin üç tanesi Müslüman, üç tanesi de gayrimüslimdir. Tespit edilebilen tarihlerdeki Turgutlu belediye reislerinin tümü Müslüman'dır. Ama meclislerin tamamında gayrimüslim üye bulunmaktadır.

Tablo 4: Aydın Vilâyet Salnameleri'ne Göre Turgutlu Belediye Reisleri

Reislerin İsimleri	Payeleri	Salname Tarihi ve Sh. No.
Hacı Hasan Efendi	-	H.1296/M.1879, s.124.
Hacı Hasan Efendi	-	H.1297/M.1880, s.136.
Hacı Hasan Efendi	-	H.1298/M.1881, s.161.
Hacı Hasan Efendi	-	H.1299/M.1882, s.204.
İsmail Efendi	-	H.1300/M.1883, s.204.
Bekir Efendi	-	H.1301/M.1884, s.145.
Bekir Efendi	-	H.1302/M.1885, s.133.
Bekir Efendi	-	H.1303/M.1886, s.113.
Sürurî Efendi	-	H.1304/M.1887, s.316.
Sürurî Efendi	-	H.1305/M.1888, s.128.
Sürurî Efendi	-	H.1306/M.1889, s.163.
Sürurî Efendi	-	H.1308/M.1891, C.1, s.137.
Âkif Efendi	-	H.1311/M.1893, s.245.
Sürurî Efendi	-	H.1312/M.1894, s.435.
Sürurî Efendi	-	H.1313/M.1895, s.427.
Sürurî Efendi	-	H.1314/M.1896, s.424.
Sürurî Efendi	-	H.1315/M.1897, s.463.
Bekir Hilmi Efendi	-	H.1316/M.1899, s.444.
Bekir Hilmi Efendi	-	H.1317/M.1899, s.392.
Bekir Hilmi Efendi	-	H.1319/M.1901, s.349.
Sürurî Efendi	4.Osmanî - Edirne Ruusu	H.1320/M.1902, s.353.
Sürurî Efendi	4.Osmanî - Edirne Ruusu	H.1321/M.1903, s.343.
Sürurî Efendi	4.Osmanî - Edirne Ruusu	H.1323/M.1905, s.331.
Neş'et Efendi	-	H.1326/M.1908, s.658.

²¹¹ M. Niyazi Dinçsoy, Yöremizin Tarihinde Turgutlu'nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk, Taş Matbaacılık, Manisa 1998, s.169. Dinçsoy'dan atfen, "Belediye teşkilatı 1872' de kurulmuştur. Bu münasebetle yapılan dinî törende," Mevlidi Şerifi", o zaman Limoncu Camii Medresesi müderrislerinden dedem Cinnizade Hafız Mehmet Efendi okumuş, duâsını, onun babası duâhân Hüseyin Efendi yapmış, o tarihte yine medrese öğrencisi olan babam İsmail Hakkı Efendi de Aşır okumuştur. Ben, bunu, ay ve gün olarak saptamaya çalıştım. Sadece Hızır-İlyas'tan iki hafta önce olduğunu öğrenebildim. Hızır-İlyas Mayıs'ın 6. günü olduğuna göre, (22 ya da 23) Nisan olarak hesaplanabilir".

Yukarıda da ifade edildiği gibi belediye reisleri kazanın eşrafından seçilip, mutasarrıfın tayini ve valinin onayı ile görev yapacak ve bu yaptığı görev karşılığında herhangi bir ücret almayacaktı. Turgutlu’da görev yapan belediye reislerinin hepsinin unvanı “Efendi”dir. Tespit edilen yedi belediye reisinden bir tanesi “Hacı”dır. Bu durumda nizamnameye uyulduğu ve belediye reislerinin eşraftan seçildiği anlaşılmaktadır.

Belediye reislerinin içinde en çok dikkati çeken kişi Sürurî Efendi’dir. Süruri Efendi, Aydın Vilâyet Salnameleri’ne göre, yaklaşık 11 yıl Turgutlu belediye reisliği görevini yürütmüştür. Bu durum Sürurî Efendi’nin, o dönem Turgutlusu’nda cidden hatırı sayılır bir kimse olduğunu düşündürmektedir.

Kasabanın büyüklüğüne göre, belediye meclislerine altı veya on iki üye seçimi öngörülmüştür.²¹² Yaptığımız incelemede Turgutlu’da buna titizlikle uyulduğu görülmekle beraber, bazı senelerde bir reis ve altı azanın görev yaptığı da tespit edilmiştir. Belediye meclisi azalığı seçiminde oy kullanacakların, seçimin yapılacağı kasabada ikamet edip, yirmi beş yaşını tamamlamış, elli kuruşun üzerinde vergi veren ve Osmanlı tebaasına mensup kişiler olmaları gerekiyordu.

Kanunen cinayet ve başka bir suçtan mahkûm bulunanlar, askerî işlerde çalışanlar, belediyeye tâbi bir görevde bulunanlar, hâlihazırda kadılık veya nâiblik yapanlar, belediyenin inşa işlerinde müteahhitlik vazifesi icra edenler meclis âzâlığına seçilemiyorlardı.²¹³

Belediye meclisinin haftada iki defa toplanması esastı, fakat gerektiğinde olağanüstü hallerde, bu duruma bakılmaksızın meclis toplanabilirdi. Üyelerden üçte ikisi bulunmadıkça toplantı icra edilemezdi. Herhangi bir konuda oylama yapılacağı zaman, eşitlik olduğu takdirde, reisin oyunun bulunduğu tarafın kararı kabul edilecekti.²¹⁴

²¹² Veysel Atasoy, Türkiye’de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi, İstanbul 1992, s.35.

²¹³ 1871 Vilayet Nizamnamesi 114. ve 115. maddeleri Bkz. Seyitdanlıoğlu, A.g.m.ss.133-139.

²¹⁴ A.g.n., Madde 120, 122, 123.

Tablo 5: Turgutlu’da Tespit Edilebilen Belediye Meclisi Âzâları ve Görev Yaptığı Yıllar²¹⁵

Yıl Hicri/Miladi	Müslüman Üyeler	Gayrimüslim Üyeler
1296/1879	Hasan Efendi İbrahim Ağa Hacı Hasan Ağa	Haralambo Efendi Baruh Efendi Pandalaki Efendi Ohannes Efendi
1297/1880	Katipzade Hacı Hasan Efendi Hacı İbrahim Ağa Ömer Ağazade Hacı Hasan Efendi	Pandlaki Efendi Haralambo Efendi Hacı Ohannes Efendi Baruh Efendi
1298/1881	Hasan Efendi İbrahim Ağa Hasan Efendi	Pandalaki Efendi Haralambo Efendi Ohannes Efendi Baruh Efendi
1299/1882	Hacı Hasan Efendi İsmail Efendi İbrahim Efendi Mahmud Efendi	Bedros Efendi Eşkinazi Efendi Ohannes Efendi
1300/1883	Hacı İbrahim Efendi Mahmud Efendi	Bedros Efendi Morina Eşkinazi Efendi Hacı Ohannes Efendi
1302/1885	Hacı Ahmed Zühdü Efendi Hacı Mehmed Efendi Hacı Ali Ağa	Ohannes Efendi
1303/1886	Hacı Halil Ağa Ahmed Efendi Hacı Hüseyin Efendi İbrahim Efendi	Haralambo Efendi Hayim Efendi
1304/1887	Hacı Halil Ağa Ahmed Efendi Hacı İbrahim Efendi	Hayim Efendi
1305/1888	İbrahim Efendi Mehmed Ağa Hacı Ahmed Ağa	Uzun Yorgi Efendi Petro Efendi Ohannes Efendi
1306/1889	İbrahim Efendi	Uzun Yorgi Efendi

²¹⁵ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

	Mehmed Ağa Hacı Ahmed Ağa	Petro Efendi Ohannes Efendi
1308/1891	Bekir Efendi Hacı Ali Ağa Hacı Halil Ağa Hacı Ahmed Efendi Râşid Efendi Hacı İbrahim Efendi	-
1313/1895	Mehmed Efendi Hacı Necib Efendi Kasap Bekir Efendi Ahmed Efendi	Bakkal İlya Efendi Ohannes Efendi
1314/1896	Mehmed Efendi Hacı Necib Efendi Kasap Bekir Efendi Ahmed Efendi	Bakkal İlya Efendi Ohannes Efendi
1315/1897	Bekir Efendi Hacı Necib Ağa Hacı Mehmed Efendi	İstemat Efendi İlya Efendi
1316/1898	Ragıp Efendi Hacı Necib Efendi Mehmed Efendi	Hacı İstemat Efendi Hacı Kirkor Efendi
1317/1899	Ragıp Efendi Hacı Necib Efendi Mehmed Efendi	Hacı İstemat Efendi Hacı Kirkor Efendi
1319/1901	Hacı Mehmed Efendi İbrahim Efendi Hacı Ali Efendi	Kirkor Efendi Yordan Efendi
1321/1903	Hacı Hasan Efendi İbrahim Efendi Hacı İbrahim Efendi	Agob Efendi İlya Efendi
1323/1905	Hacı Halil Efendi Hilmi Efendi İbrahim Efendi Hacı Mehmed Efendi	İlya Efendi
1326/1908	Hüseyin Efendi Hacı Mehmed Efendi İbrahim Efendi	

3- Belediye Teşkilâtındaki Diğer Görevliler

1871 Vilâyet Nizamnamesi'nde belediyenin diğer görevlileri hakkında da bilgiler yer almaktadır. Belediyelerde mühendis, tabip, kâtip ve sandık emini bulundurulması esastı. Turgutlu'da mühendisin dışında, diğer memurlar görev yapmaktadır. Nizamname gereği Turgutlu Belediyesi'nde sandık emini çalıştığı görülmektedir. Sandık eminliği görevi için, "Daire-i Belediyenin Teşkiline ve Memurların Vezaifine Dair Nizamname"de,²¹⁶ meclis azalarından birisinin sandık emini olarak seçileceği ve bu sandık eminin süresiz ve meccanen, yani ücret almadan hizmet edeceği belirtilmiştir.²¹⁷

Tablo 6: Aydın Vilâyeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Belediyesi Sandık Eminleri

Turgutlu Sandık Eminleri	Görev Tarihleri
Ahmed Efendi	H.1299/M.1882, s.124.
Ahmed Efendi	H.1300/M.1883, s.204.
Ahmed Efendi	H.1301/M.1884, s.145.
Ahmed Efendi	H.1302/M.1885, s.133.
Süleyman Efendi	H.1303/M.1886, s.113.
Süleyman Efendi	H.1304/M.1887, s.316.
Fehmi Efendi	H.1305/M.1888, s.128.
İbrahim Efendi	H.1306/M.1889, s.163.
Şakir Efendi	H.1311/M.1894, s.245.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1312/M.1894, s.435.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1313/M.1895, s.427.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1314/M.1896, s.424.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1315/M.1897, s.463.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1316/M.1898, s.444.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1317/M.1899, s.392.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1319/M.1901, s.348.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1320/M.1902, s.353.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1321/M.1903, s.343.
İbrahim Efendi	H.1323/M.1905, s.331.
Katib ve Sandık Emni İbrahim Efendi	H.1326/M.1908, s.659.

²¹⁶ Düstur, Def'a-i Saniye, İstanbul 1281, ss.214-230; Metnin transkripsiyonu için Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.IV, S6, Kasım 1995, ss.85-102.

²¹⁷ Seyitdanlıoğlu, A.g.m., 23. Bend.

Sandık emînlerinin belediye nizamnamesine göre iki senede bir değiştirilmeleri gerekiyordu.²¹⁸ Ancak yukarıdaki tablo incelendiğinde görüleceği üzere, buna çok fazla dikkat edilmediği, hatta bazı yıllarda, sandık emîni tayini dahi yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde sandık emînin görevini belediye kâtipi üstlenmiştir. Sandık emîni, kefalet-i mutebereye göre görev yapar, belediyeye ait gelirleri toplar, reis tarafından evrak üzerine “verile” yazılmadıkça ve kâtip tarafından imzalanmadıkça para harcayamazdı.²¹⁹

Belediyelerde görev yapacak kâtipler meclis tarafından tayin edilecek ve onlara hizmetleri karşılığı maaş verilecekti. Ayrıca kâtip meclis görüşmelerine katılamayacaktı. Azalardan birisi veya reis tarafından çağrılmadıkça meclisin toplandığı yere de giremeyecekti. Belediyeye ait defterlerin düzeni, tutulması, her türlü senet, ilan ve ihbarların kaleme alınması görevi kâtime aitti. Vergiler hakkında yapılan senetleri deftere kaydetmek yine kâtinin görevleri arasında idi. Neticede kâtibler belediyedeki tüm yazışmalardan sorumluydular.²²⁰

Tablo 7: Yıllara Göre Turgutlu Belediyesinde Görev Alan Kâtibler²²¹

Turgutlu Belediyesinde Görev Alan Kâtibler	Görev Tarihleri Hicri/Miladi
Nuri Efendi	1296/1879-1300/1883
İbrahim Efendi	1302/1884-1305/1888
Arif Hikmet Efendi	1305/1888
Habib Efendi	1306/1889
İbrahim Efendi	1313/1895-1321/1903
Memduh Efendi	1323/1905
İbrahim Efendi	1326/1908

²¹⁸ Gökmen, A.g.e., s.31.

²¹⁹ Gökmen, A.g.e., s.31.

²²⁰ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri ..., s.190.

²²¹ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S.'den alınmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre Turgutlu’da, kâtiblerden bazılarının sadece bir sene vazife yaptığı görülürken, uzun yıllar bu görevi ifa edenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Mesela İbrahim Efendi 1895 yılından, 1903 yılına kadar, 8 yıl belediye kâtibliği görevini yürütmüştür.

Belediyelerin bir mühendis ile mekteb-i tıbbiye nezaretinden bu konuda ehil olduklarını gösteren diplomaları tasdiklenmiş, bir tabib bulundurması esastı. Bunlara “memleket tabibi” veya “belediye tabibi” ismi veriliyordu.²²² Tabib konusunda Turgutlu’nun oldukça şanslı olduğu görülmektedir. Çünkü birkaç senenin haricinde, hemen hemen her sene Turgutlu’da bir tabib görev yapmıştır.

Turgutlu Belediyesi’ne bağlı olarak görev yapan tabibler şunlardır:

Tablo 8: Yıllara Göre Turgutlu Belediyesinde Görev Alan Tabibler²²³

Turgutlu Belediyesinde Görev Alan Tabipler	Görev Tarihleri Hicri/Miladi
Harsuli Efendi	1300/1883-1302/1885
Fotyadi Efendi	1302/1885-1303/1886
Habib Süleyman Efendi	1303/1886-1313/1895
Ziya Bey	1313/1895-1326/1908

Tabloda görüldüğü üzere tabiplerin bazıları gayrimüslimdir. Ancak 1886 yılından sonra, 9 yıl Habib Süleyman Efendi ve 13 yıl da Ziya Bey, belediye tabipliği görevinde bulunmuştur.

Nizamname gereği belediyelerin mühendis ve mimar bulundurması gerekiyordu. Bu mühendis ve mimarların icap eden ilim ve sanat dalında öğrenimlerini tamamlamış ve ellerinde diplomaları olması lazımdı.²²⁴ Bu mimar ve mühendisler görevli oldukları belediye sınırları içerisindeki her türlü binanın yapım işlerini denetleyecekler ve belediye tarafından yaptırılacak olan inşaatların masraflarını belirleyeceklerdi. Bu hükümler gereğince Turgutlu Belediyesi’nde mühendis çalıştırılmadığı, sadece mimar bulunduğu anlaşılmaktadır. Mimar olarak tespit edilen tek kişi ise, 1879-1883 yılları arasında görev yapan Süleyman Efendi’dir.

²²² Gökmen, A.g.e., s.52.

²²³ İsimler ve tarihler ilgili A.V.S’den alınmıştır.

²²⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri (I), Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.4, S.6, Ankara 1995, s.85.

Tablo 9: Turgutlu Belediyesi'nin Yıllara Göre Geliri

Yıllar Hicri/Miladi	Kaydedilen Gelir/Kuruş²²⁵
1315/1897	62.000
1316/1898	70.000
1317/1899	70.000
1319/1901	60.000
1321/1903	60.000
1323/1905	60.000
1326/1908	63.000

Yıllara göre Turgutlu Belediyesinin gelirleri yukarıdaki tabloda verilmiştir. Fakat belediyenin varidat kaynakları hakkında elimizde bir bilgi yoktur. Tabloda da görüldüğü gibi seneler içerisinde, Turgutlu Belediyesi'ne ait gelir miktarı, 60.000 ile 70.000 kuruş arasında seyretmektedir

4- Belediye Teşkilâtı Kurulmasının Turgutlu'ya Katkıları

Tanzimatla beraber birçok konuda olduğu gibi, mahallî idareler alanında da yenileşme hareketine gidilmiş, 1864 Vilayet Nizâmnamesi ve 1867 yılında yayınlanan talimatnameyle, Osmanlı Devleti'nde modern belediyeçilik çalışmaları başlamış olup, bu süreç nihayetinde, Turgutlu'da da 1872 yılında belediye müessesesi teşkil edilmiştir. Bu tarihin öncesi ve sonrası olmak üzere Turgutlu genelinde kamu hizmetlerinin nasıl ifa edildiğini izah etmek ve belediyenin kurulmasıyla hâsıl olan vaziyeti açıklamak gerekirse, ilk olarak vakıf müesseselerinden bahsetmek icap eder.

Osmanlı Devleti'ne belediyeler kuruluncaya kadar, kamu hizmetlerinin ifası mahallî kaynaklarca yapılmaktaydı. Vakıflar bu noktada sosyal ve beledî faaliyetleri karşılamakta en büyük paya sahipti. Hayırseverlerin vakfettikleri mallarının akarı, yine vakıf banisinin belirlediği hizmetler için kullanılır, bu iş vakfiyede belirtilen mütevellî marifetiyle yerine getirilirdi. Vakıfların da dâhil olduğu bölümde daha ayrıntılı şekilde

²²⁵ Gelirler ilgili yılların A.V.S'den alınmıştır.

belirtileceği gibi, şehrin kaldırım ve yollarının yapımından, cami, medrese inşaatlarına ve müderrisle imamların maaşlarının ödenmesine kadar birçok alanda ihtiyaca karşılık vermişlerdir.

Yine Tanzimat öncesinde kadılar ile imamlar beledî hizmetlerin kaza ve mahalle bazında ifasında mühim bir rol oynamışlardır. Şehirlerin büyümesiyle alt yapı ve imar çalışmalarında yükün artması, sosyo-ekonomik hayattaki çeşitliliğin getirdiği hareketlilik, mahallî alanda çağın gerektirdiği modern müesseselerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Turgutlu’da da 1872 yılında belediye teşkilatının kurulmasıyla birlikte, şehir hüviyetinin kazanılması, halkın, yerel hizmetlerin karşılanmasında istek ve şikâyetlerini dile getirebilecek, resmi bir icra mercii bulabilmesi, tek elden şehrin gelişiminin yönlendirilebilmesi, halk nezninde resmi bir müessesede devlet erkinin somut bir şekle bürünmesi, kamu idaresiyle kişiler arasındaki yakınlaşmayı arttırmıştır.

Eşraf içerisinde seçilmiş olsa da, bir başkan ve temsilcilerden oluşan belediye meclisi, demokratik yaşam tarzının halkın bünyesine geçmesinde bir nüve teşkil etmiştir. Bu noktadan sonra ise vakıflar daha çok dinî bir müessese cihetine girerek, mahallî idarelerdeki etkileri azalmıştır. Turgutlu’da belediyenin teşekkülü, demir yolunun gelmesi, Kaza’da redif birliklerinin kurulması gibi gelişmeler, Turgutlu’da bir memur zümresinin doğmasını sağlamıştır. Daha çok orta sınıfa mensup, okur-yazar ve şehirli bir yaşam tarzını benimseyen bu kesim, zaman içerisinde giyim ve kuşamdan, sosyal hayatla, siyasi yapının uyumuna kadar pek çok alanda öncü bir rol üstlenmiş olmalıdırlar.

C- Adlî İdare

Osmanlı hukuku denilince aklımıza İslâm hukukunun esaslarıyla bu hukukun altı asırlık uygulamaları sonucunda aldığı şekiller gelmektedir. Bunlara Osmanlı hükümdarlarının kendilerine tanınan alanlarda koyduğu hukuk kurulları ve kanunlarını da eklemek gerekir. Osmanlı hukukunu oluşturan bu iki unsurdan İslâm Hukukuna “şer’î”, Osmanlı Devleti tarafından konulan hukuk kurallarına ise “örfî” denilmektedir. Bu durum hukuki belgelerde, şer’-i şerîf ve kanun-u münif şeklinde birlikte

anılmıştır.²²⁶ Tanzimat döneminde ise başta ticaret ve ceza kanunları olmak üzere Fransa'dan bazı kanunlar alınmıştır.

1. Nâib

Osmanlı Devleti'nde yargıya ait vazifelerinin yanında kadılar, mahallî, mülkî, idarî alanlarla, esnafı denetleme ve narh tayini gibi beledî işleri de yürütmekteydiler.²²⁷ Kadılar, kazaskerlere, kazaskerler de sadrazama bağlıydılar.

Nâibler ise, kadı tarafından tayin edilmekte ve gittikleri mahalde kadı adına onun görevini yerine getirmekteydiler. Kadı, genellikle görev yapacağı mahallin medresesinden icazet almış olan ulema arasından nâib seçerlerdi. Nâibler kadılar tarafından kaleme alınmış “niyabet müraselesi” ile tayin edilir ve bir yıl süre ile vekil olarak görev yaparlardı.²²⁸ Nâiblerin en önemli görevi davalara bakmak ve gerektiği hallerde keşfe çıkmaktı.²²⁹

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde, hukukla ilgili bütün sorunlar, İslâm hukukunun ön gördüğü kurallar çerçevesinde şariat mahkemelerinde görüşülüp sonuçlandırılmaktaydı. Tânzimat'ın ilan edildiği tarih olan 1839'dan birkaç yıl sonrasına kadar, bu kurum dışında adalet işlerinin yürütüldüğü yetkili başka kuruluş yoktu.²³⁰

Kadı tarafından tayin edilen nâiblerin atama kararlarının, şeyhülislamca da onaylanması gerekiyordu. Ataması yapılan nâib, kazada şer'î meselelerinin çözümü yanında, sultan ve diğer üst yöneticiler tarafından emredilen işleri de yürütmekle mükellefti.²³¹

İncelediğimiz dönemde imparatorluk sathında hukukî maumeleler artık Kadılar tarafından değil, o makama kaim olmak üzere tayin edilen ve naib olarak isimlendirilen görevliler tarafından ifa edilmektedir. Turgutlu Kazası'nda görev yapan nâiblerin hepsini tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu konudaki en eski bilgiler 1841 yılına aittir.

²²⁶ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi” Türkler, C.X, Editör Salim Koca, Ankara 2002, s.15.

²²⁷ Ebul'ulâ Mardin, “Kadı”, İA, C.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, s.44.

²²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1984, s.276.

²²⁹ Ortaylı, Osmanlı Kadı'sının..., s.31.

²³⁰ Çadircı, Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri..., s.79-80.

²³¹ Rifat Özdemir, XIX.Yüzyılın İlk yarısında Ankara, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.179.

Belirtilen tarihte Turgutlu Nâibi Abdurrahman Zeki Efendi'dir. Ancak mahiyetini tespit edemediğimiz bir suçtan dolayı, sürgün cezasına çarptırılmıştır. Daha sonra ise bu cezası affolunmuştur.²³² İsmi belirleyebildiğimiz bir diğer naib, Osman Efendi'dir. Fakat Osman Efendi'nin hangi tarihlerde naiblik yaptığı tespit edilememiştir. Ancak 1850 yılındaki bir belgede, kendisiyle ilgili, "Turgutlu Nâib-i esbak"ı ifadeleri geçmektedir. Bu durumda, Osman Efendi'nin, 1850 yılından önceki bir tarihte naiblik yaptığı anlaşılmaktadır.²³³ Bunlardan başka 1852 yılında Ali Es'ad Efendi,²³⁴ 1860 yılında ise nâib Abdülhamid Efendi'dir. Bu görevinden sonra Menemen Kazası nâibliğine tayin olmuştur.²³⁵ 1878 yılında da Ahmed Hilmi Efendi'nin Turgutlu Nâibliğine atandığı görülmektedir.²³⁶ Bu isimlerin haricinde tespit edilebilen naibler ve görev yaptıkları yıllar şu şekildedir:

Tablo 10: Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Naibleri

Tahrirat Kâtibinin İsmi	Salname Tarihi ve Sh. No.
Şerif Efendi	H.1296/M.1879, s.124.
Yahya Efendi	H.1297/M.1880, s.135.
Yahya Efendi	H.1298/M.1881, s.160.
Ali Hîmmeti Efendi	H.1299/M.1882, s.203.
Ali Hîmmeti Efendi	H.1300/M.1883, s.203.
Ali Hîmmeti Efendi	H.1301/M.1884, s.143.
Mehmed Nûrî Efendi	H.1302/M.1885, s.131.
Mehmed Efendi -Bursa Ruusu	H.1303/M.1886, s.112.
Mehmed Vehbi Efendi	H.1304/M.1887, s.315.
Mustafa Âsım Efendi -İstanbul Ruusu	H.1305/M.1888, s.127.
Mustafa Âsım Efendi -İstanbul Ruusu	H.1306/M.1889, s.162.
Hasan İsmet Efendi -Edirne Ruusu	H.1308/M.1891, C.1, s.136.
Osman Hayri Efendi	H.1311/M.1893, s.245.
Mustafa İzzet Efendi	H.1312/M.1894, s.435.
Mustafa İzzet Efendi	H.1313/M.1895, s.426.
Mehmed Râsih Efendi	H.1314/M.1896, s.423.
Tevfik Efendi	H.1315/M.1897, s.462.
Tevfik Efendi	H.1316/M.1899, s.443.
Tevfik Efendi	H.1317/M.1899, s.391.
Halil Efendi	H.1319/M.1901, s.347.

²³² BOA, İ.MVL, 28/471.

²³³ Bu belgede Turgutlu Eski Nâibi Osman Efendi'nin kardeşi ve birkaç kişi ile birlikte ekmiş oldukları tütünün tezkire almadan Kütahya'ya götürdükleri ve burada satmaya çalıştıkları ihbarı alınmıştır. Bu durum üzerine Hüdâvendigar Vilâyeti tarafından, gerekli tahkikatın yapılarak, gümrük vergisinin alınması hususunda Sadaret'e yazı yazılmıştır. Bkz. A.MKT. UM, 18/32.

²³⁴ BOA, DH. SAİD.d., 3/566.

²³⁵ BOA, A.MKT. MHM., 163/69.

²³⁶ BOA, DH.SAİD.d., 172/278.

Ahmed Sami Efendi -İzmir Pâye-i Mücerredi	H.1320/M.1902, s.352.
Ahmed Sami Efendi -İzmir Pâye-i Mücerredi	H.1321/M.1903, s.342.
Ali Rıza Efendi	H.1323/M.1905, s.330.
İsmail Hakkı Efendi	H.1326/M.1908, s.657.

Bu naibler içerisinde başarılarından dolayı ödüllendirilenler de bulunmaktadır. Bu naibler, Mustafa Asım Efendi,²³⁷ Ahmed Asım Efendi²³⁸ ve Halil Hamdullah Efendi'dir.²³⁹

2. Müftü

Kazalarda yönetimde söz sahibi olan bir diğer görevli müftüdür. Müftü, Osmanlılarda Hanefî fıkı üzerine kendilerine sorulan hususî ve umumî şer'î ve hukukî meselelerde dinî hükümlere uyarak karar veren kişiydi.²⁴⁰ Nâibten başka müftü de kadının mahkeme işlerinde en büyük yardımcısı durumundaydı. Kadı tereddüde düştüğü bazı durumlarda fetva için müftüye başvuruyordu. Müftüler kendilerine fetvası istenilen meselede, Hanefî fıkının muteber kaynaklarına başvurarak çözümlemeye giderlerdi. Müftülerin vermiş olduğu fetvalar, kadının karar almasını kolaylaştırıyordu. Gerçi kadı, devleti temsil ediyordu ve müftünün görüşüne uymak zorunda değildi. Ancak müftü bir mesele hakkında dinin görüşünü bildiriyordu ki, bu da kadı için meşruiyet kaynağını teşkil ediyordu. Kadı sadece şer'î değil, örfî hususlarda da müftüden fetva sorabiliyordu. Müftülük kazalarda halkın sadece dinî değil sosyal, ekonomik, idarî ve hukuki konularda da karşılaştıkları problemlerle ilgili olarak sık sık başvurdukları bir makamdı.²⁴¹

İdarî bakımdan bir mutasarrıf, mütesellim veya nâib kadar etkili olmayan müftülerin, sosyal hayatta küçümsenemeyecek derecede etkileri vardı. Müftülerin atanması ve azilleri şeyhülislamların “mektub”u ile olmaktaydı. Şeyhülislam ilmi kudretine güvendiği bir kişiyi, yazdığı “mektub” ile müftü olarak tayin etmekteydi.²⁴²

²³⁷ BOA, İ.DH.,90157/1153.

²³⁸ BOA, İ.TAL, 328/1322-M-083.

²³⁹ BOA, BEO, 1659/124375.

²⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1965, s.173.

²⁴¹ M. Ali Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Kardelen Kitapevi, Isparta 1998, s.223.

²⁴² Özdemir, A.g.e., s.205.

Tablo 11: Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Müftüleri

Müftülerin İsimleri	Salname Tarihi ve Sh. No.
Mustafa Niyazi Efendi	H.1296/M.1879, s.124.
Mustafa Efendi	H.1297/M.1880, s.135.
Mustafa Efendi	H.1298/M.1881, s.161.
Bildirilmemiş	H.1299/M.1882.
Mustafa Efendi	H.1300/M.1883, s.203.
Mustafa Efendi	H.1301/M.1884, s.143.
Mustafa Efendi	H.1302/M.1885, s.131.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1303/M.1886, s.113.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1304/M.1887, s.315.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1305/M.1888, s.127.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1306/M.1889, s.162.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1308/M.1891, C.1, s.136.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1311/M.1893, s.245.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1312/M.1894, s.435.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1313/M.1895, s.426.
Mustafa Efendi -Edirne Ruusu	H.1314/M.1896, s.423.
Bildirilmemiş	H.1315/M.1897.
Bildirilmemiş	H.1316/M.1899, s.443.
Bildirilmemiş	H.1317/M.1899.
Mustafa Niyazi Efendi	H.1319/M.1901, s.347.
Mustafa Niyazi Efendi	H.1320/M.1902, s.352.
Mustafa Niyazi Efendi	H.1321/M.1903, s.342.
Mustafa Niyazi Efendi	H.1323/M.1905, s.330.
Hacı Mehmed Efendi	H.1326/M.1908, s.657.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Turgutlu'da müftülük makamını icra eden kişilerin bu işi, uzun yıllar yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Mustafa Efendi'dir, 14 yıl müftülük yapan Mustafa Efendi'nin, muhtelif salnamelerde, Edirne Ruusu payesine haiz olduğu da belirtilmektedir. Bir diğer müftü Mustafa Niyazi Efendi, bu görevi 5 yıl yerine getirmiştir. Hacı Mehmed Efendi'nin ise, 1908 yılından sonraki durumu hakkında, çalıştığımız dönem dışında kalmasından dolayı, bilgi sahibi değiliz.

3. Turgutlu'daki Mahkemeler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar hukukî meselelerin çözüme kavuşturulduğu tek merci Şer'î mahkemelerdi. Şer'î mahkemelerin en yetkilisi kadı idi. Kadı'nın yanında nâib, kâtip, muhızır ve mübaşir gibi bir takım görevliler de olurdu. Kadılar, kendilerine gelen davaları evlerinde veya camilerin münasip yerlerinde dinleyip, karara bağlardı. İlk önceleri kadınların muayyen bir maaşları yoktu. Vakıf

veya mahkeme gelirleriyle geçinirlerdi. Kadıların dava bakmanın yanında, bulundukları yerin idarî, malî, belediye işleri ve noterlik gibi vazifeleri de vardı.²⁴³

Tanzimat’la birlikte Osmanlı Devleti’nin kurum ve kuruluşlarındaki düzenlemeler, hukuk alanında da yenilikler yapılmasını kaçınılmaz hale getirdi. Bu bağlamda Tanzimat’la birlikte başlayan kanunlaştırma hareketleri yeni mahkemelerin açılmasına zemin hazırladı.²⁴⁴

a) Meclis-i Deâvi (Nizamiye Mahkemeleri)

Meclis-i Deavi’nin de içinde yer aldığı Nizamiye mahkemeleri Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışmasını önlemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu mahkemeler, Müslüman olan ve olmayan Osmanlı uyruğuna sahip vatandaşlar için müşterek mahkemelerdi. Şeriat mahkemeleri ile cemaat mahkemelerinin bakmakla yükümlü oldukları, evlenme, boşanma, miras, tapu gibi anlaşmazlıklar dışında kalan davaları, yine bu mahkemeler görüşüp, karara bağlardı.²⁴⁵

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi’nde “Meclis-i Deâvi” ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Buna göre, “her kazada bir meclis-i deâvi”nin açılması esastı. Kaza nâibinin reislik ettiği meclis-i deâvide “mümeyyiz” olarak belirtilmiş üçü Müslüman üçü de gayrimüslim altı aza bulunacaktı.²⁴⁶

Turgutlu’nun “Meclis-i Deâvi” bilgilerine ulaşılabildiğimiz en eski tarih 1879 yılına aittir. Ancak Meclis-i Deâvi’nin Turgutlu’da hangi tarihte kurulduğu net olarak bilinmemektedir. Reisliğini Naib Şerif Efendi’nin yaptığı meclisin kâtipliğini de Kamil Efendi icra etmektedir. Meclisin Müslüman üyeleri Hacı Mustafa ve İsmail Efendi, gayrimüslim üyeleri ise Bedros Efendi ve Baruh Efendi’dir.²⁴⁷

1879 tarihinde çıkan bir fermanla Deavi Meclisleri’nin adı, “Kaza Bidayet Mahkemesi” olarak değiştirilmiştir.²⁴⁸ Bidayet mahkemeleri, günümüzdeki asliye hukuk

²⁴³ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010, s.8.

²⁴⁴ Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, Tanzimat, C.I, İstanbul 1999, s.202.

²⁴⁵ Musa Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.280.

²⁴⁶ Düstur, I. Tertip, C.I, s.617.

²⁴⁷ 1296 Tarihli, A.V.S., s.134.

²⁴⁸ İbrahim Durhan, “Tanzimat Döneminde Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XII, S.3-4, Erzincan 2008, s.65.

mahkemelerinin fonksiyonunu karşılamaktaydı. İleriki yıllarda hukuk dairesi, ceza dairesi ve icra dairesi adlı alt birimlere de ayrılmıştır.

1880 yılında Turgutlu Bidayet Mahkemesi'nin reisliğini Behci Efendi'nin yaptığı görülmektedir. Mümeyyizleri, Küçük Hafız-zade Hacı Ahmed Efendi ve İsteratu Efendi, kâtibi ise Kâmil Efendi'dir. 1881 yılında Turgutlu Bidâyet Mahkemesi'ne bu görevlilerin yanında ikinci kâtip, müstantik, mübâşir ve bir odacı da eklenmiştir. Bu tarihte mahkemenin kurumsallaştığı ve özel daireye veya binaya taşındığı ortaya çıkmaktadır.

1886 yılında ise Turgutlu Bidayet Mahkemesi'ne “mukavelat muharriri” unvanlı bir görevli daha kaydedilmiştir. Bu tarihten sonra, 1908 yılına kadar olan bütün salnamelerde, mahkemenin yapısı bu şekilde olmuş, yani bir reis, birisi Müslüman, birisi gayrimüslim iki aza, bir müstantik, iki kâtip ve bir odacı mahkemede yer almıştır.

b) Ticaret Mahkemesi

Osmanlı tabiiyetinde bulunan tacirler ile yabancı tacirler arasındaki uyuşmazlıklardan doğan davalar, önceleri yerli ve yabancı tacirlerden oluşan Gümrük Emniyeti başkanlığındaki komisyonlarda görülmekte idi.²⁴⁹ Tanzimatla birlikte bu davaların ve anlaşmazlıkların görüşülüp, karara bağlanması için ticaret mahkemeleri teşkil edilmeye başlandı.

Ticaret mahkemelerindeki yargılama usulü hakkında 1861 yılına kadar özel bir düzenleme mevcut değildi. Bu tarihe kadar geleneksel yargılama usulü, geçici olarak uygulanmaktaydı. 1861 yılında çıkarılan “Usûl-i Muhâkeme-i Ticârete Dâir Nizâm-nâme” ile bu mahkemelerde uygulanmak üzere özel bir yargılama usulü getirilerek, ticaret mahkemelerinin çalışma esasları belirlendi.²⁵⁰

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin 23. ve 24. maddeleri gereği her vilayette birer “meclis-i ticaret” teşkil edilince, ticaret mahkemelerinin teşkilâtı yurt genelinde yayılmış oldu. Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak çalışan bu mahkemeler, 1876'dan sonra

²⁴⁹ Nevin Ünal Özkorkut, “Kapitilasyonların Osmanlı Devleti'nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. LIII, S.2, Ankara 2004, ss.83-94.

²⁵⁰ Durhan, A.g.m., s.78.

Adliye Nezareti'ne bağlandı. Başta vilâyet merkezlerinde kurulan ticâret mahkemeleri, daha sonraları kazalarda da açılmaya başlandı.²⁵¹

Turgutlu'da ticaret mahkemelerinin ne zaman teşekkül edildiği tam olarak belli olmamakla birlikte, 1897 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde, "Turgutlu Ticaret Mahkemesi" ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Daha önceki yıllara ait salnamelerde bu konuda bir malumat bulunmadığından yola çıkarak, Turgutlu Ticaret Mahkemesi'nin, 1897 yılında teşkil edildiğini tahmin etmek mümkündür. Ticaret mahkemelerinin reisi, bidayet mahkemelerinde olduğu gibi naibtir. Mahkemede ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim dört aza ile bir kâtip görev yapmaktadır. Müslüman ve gayrimüslim azalarından birer tanesi, aynı zamanda bidayet mahkemesinin de azasıdır. 1897 yılında reisliğini Tevfik Efendi'nin yürüttüğü Turgutlu Ticaret Mahkemesi'nin, Müslüman azaları Neşet Efendi ve Cafer Efendi; gayrimüslim üyeleri ise Agob Efendi ve Yordan Efendi'dir. Mahkemenin kâtipliğini ise Mehmed Talip Efendi yürütmektedir.²⁵²

1906 yılına kadar ikisi gayrimüslim ve ikisi de Müslim olmak üzere mahkemede toplam dört üye yer almaktadır. Ancak, 1906 yılında üye sayısı ikisi Müslüman ve diğeri de gayrimüslim olmak üzere üçe düşmüştür. Bu dönemde reisliğini naib Ali Rıza Efendi'nin yaptığı mahkemenin üyeleri, Hacı Panayot Efendi, Akif Efendi ve Mehmed Efendi, kâtibi ise Bekir Efendi'dir.²⁵³ Bundan sonraki yıllarda Turgutlu Ticaret Mahkemesi'nin yapısında bir değişiklik olmamıştır.

D- Redif Teşkilatı

1. Anadolu'da Redîf Askerleri Teşkilatının Kurulması

II. Mahmud'un ıslahatlarından en önemlilerinden birisi de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak, yerine "Asâkîr-i Mansûra-i Muhammediyye" adıyla yeni bir ordunun kurulmasıdır. Bu ordunun mevcudu 12 bin kişiden oluşuyordu. Bu kadar sayıya sahip bir ordu ile imparatorluk sınırlarını korumak, devletin iç ve dış güvenliğini sağlamak mümkün değildi. Asker sayısını artırmak amacıyla, askerlik çağına gelmiş büyük bir

²⁵¹ Durhan, A.g.m., s.78.

²⁵² 1315 Tarihli A.V.S., s.462.

²⁵³ 1323 Tarihli A.V.S., s.330.

kitleyi yerinden kıpırdatmadan ve fazla bir masraf yapmadan askerlik hizmetine almak gerekiyordu ve bu nedenle 1834'te, "Redîf-i Asâkir-i Mansûre" adıyla yeni bir ordu kuruldu.²⁵⁴ Böylece memleketin muhafazası ve müdafaası için gerekli sayıda askerin sürekli kışla ile karargâhlarda kalması sonucu doğacak malî yükün ve memleket dâhilinde yaratacağı tarımsal alandaki iş gücü kaybının önüne geçilmiş olunacaktı. İşte tüm bu hususlar göz önüne alınarak, hem gerektiğinde askerî hizmetin alınması hem de üretimde işgücü kaybının yaşanmaması için "Redîf" sistemine geçildi.²⁵⁵

Meclis-i Şura'da, "Redîf Taburları"nın Anadolu'da teşkilâtlanması hususunda bir karar alındı. Buna göre, devletin sınırları içersinde bulunan bütün sancakların kapsadığı kazalarda, subayları ile birlikte 1400'er kişilik birer tabur teşkil ettirilecekti. Şayet küçük kazalardan bu kadar asker çıkaracak nüfus yoksa böylesi yerler civar kazalarla birleştirilecek, böylece tabur ortaklaşa tertip ettirilecekti.²⁵⁶

Redif askeri yazılacak kimseler, 23-32 yaşları arasında olup, seçilecek olan gençlerin askerliğe engel teşkil edebilecek sağlık problemlerinin olmaması gerekiyordu.²⁵⁷ Redîf Askerî Teşkilâtı'nın kurulmasını emreden ferman eyalet valilerinin eline geçer geçmez harekete geçmişler, bunlar derhal asker yazmaya ve taburlarını tamamlamaya başlamışlardı. Bu durum halkta da bir büyük memnuniyet meydana getirmiş ve onlar da teşkilâtlanmaya yardımcı olmuşlardı.²⁵⁸

1836 yılında Meclis-i Şura'da, Redîf Teşkilatı'nın kurulmuş olduğu bütün sancakların, bir merkez etrafında toplanması hususunda bir karar alınmış ve bu doğrultuda devlet yedi müşirliğe bölünmüştür. Turgutlu'nun içinde yer aldığı Saruhan Sancağı da, Aydın Redîf Müşirliği adı altında, Yakub Paşa'ya verilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁴ Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri ..., s.61.

²⁵⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre", İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi, S.12, 1981-1982, s.127.

²⁵⁶ Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.VIII, S.14, Ankara 1975, s.66.

²⁵⁷ Çadircı, A.g.m., s.67.

²⁵⁸ Çadircı, A.g.m., s.68.

²⁵⁹ Çadircı, A.g.m., s.70. Aydın Redîf Müşirliği verilen Yakub Paşa'nın, Aydın Muhassılı olmasından bu zatın, Karaosmanoğlu Yakub Paşa olduğu anlaşıyor. Bkz. Kütükoğlu, A.g.m., s.143. Nagata'nın, "Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde, Karaosmanoğlu Yakub Paşa'nın 1830 yılında vezarete yükseldiği, 1833'de Aydın Valisi olduğu, 1837 yılına kadar bu görevinde kaldığı ve sonrasın da, Aydın Müşirliğinden de azledildiği belirtilmektedir. Bkz. Nagata, A.g.e., s.55-56.

2. Turgutlu Redif Taburu

Turgutlu'da da yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, bir redif taburu kurulmuştur. Ancak, bu taburun tam olarak hangi tarihte kurulduğu belli değildir. Turgutlu Redif Birlikleri'nden bahseden, bizim ulaşabildiğimiz en eski tarihli bilgi, 1883 yılına aittir. 3. Turgutlu ve Ilıca Kazaları Aşair Bölüğü'nden bahseden bu yıla ait Aydın Vilayeti Salnamesi'nde, bölüm görevlilerinin isimleri verilmiştir.²⁶⁰ Bu bölüm, muhtemelen Turgutlu'ya yeni iskân edilen aşiretlerden tertip edilen bir redif birliğidir. 1891 tarihli, Turgutlu Redif Taburu hakkında detaylı bilgi içermeyen bir belgede ise, Turgutlu Redif Taburu'na ait deponun resmî açılışı sırasında ortaya çıkan tifo hastalığının önleildiği bildirilmektedir.²⁶¹ Ayrıca 1896 ile 1903 yılları arasında farklı aralıklarla Turgutlu Kazası Kaymakamlığı'nı yapan İsmail Hakkı Bey tarafından, bu tabura bir de cephanelik inşa ettirilmiştir.²⁶² 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ise Turgutlu Redif Taburu hakkında daha detaylı bilgiler bulunmaktadır. Salnamede, 4. Turgutlu Redif Taburu'nun, 78. İzmir Mukaddem Alayı'na bağlı olduğu belirtilmektedir.²⁶³

1891 yılı Turgutlu Redif Taburu görevlileri şunlardır:

Binbaşı İsmail Ağa, Kola Ağası Ömer Kâşif Ağa, Tabur kâtibi Ahmed Nuri Efendi, Yüzbaşı-ı evvel Mehmed Fehmi Efendi, Yüzbaşı-ı sâni Mehmed Rif'aa Efendi, Mülâzım-ı sâni Hüseyin Efendi, Yüzbaşı-ı evvel Abdullah Ağa, Yüzbaşı-ı sâni Abdurrahman Ağa, Mülâzım-ı sâni Halil Ağa, Yüzbaşı-ı evvel Abdülkerim Efendi, Yüzbaşı-ı sâni Mehmed Ağa, Mülâzım-ı sâni Şakir Efendi'dir.²⁶⁴

Bu konu hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir başka belge, 1894 yılına aittir. Bu belgede ise, Aydın Fırkası'na bağlı 46. Alayın I. Turgutlu Redif Taburu Kaymakamı Besim Cudi Bey'in, Piyade 55. Alay Miralaylığı'na terfi ettiği belirtilmektedir. Bu belgeden Turgutlu Redif Taburu'nun, 78. İzmir Mukaddem

²⁶⁰ 1300 Tarihli A.V.S., s.95.

²⁶¹ BOA, Y.PRK.ASK, 56/66.

²⁶² BOA, DH.MKT., 184/31.

²⁶³ 1308 Tarihli A.V.S., s.197.

²⁶⁴ 1308 Tarihli A.V.S., s.197.

Alayı'ndan ayrılarak, 3. Ordu-yu Hümayun'un, 46. Alayı'na bağlandığı anlaşılmaktadır.²⁶⁵

Turgutlu Redif Taburu'nun komutanı kaymakam (yarbay) rütbesinde bir subaydır.²⁶⁶ Kaymakam'dan sonra binbaşı ve kolağası rütbelerinde iki yetkili daha bulunuyordu. Dört bölükten oluşan taburun, her bölümünde birer yüzbaşı da mevcuttu. Bölüklerde, mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sanî rütbelerinde görevliler de yer almaktaydı. Depo memuru ve tüfekçi yine taburda görev yapanlar arasında idi.

1895 yılı Turgutlu Redif Taburu görevlileri şunlardır:

Kaymakam Besim Bey, Binbaşı İdris Efendi, Kolağası Mehmed Hulusi Efendi, Tüfekçi Ağâh Efendi, Depo Memuru Ahmed Efendi'dir. Birinci bölük yüzbaşı Şerif Ağa ve Ahmed Ağa, mülâzım-ı sânisî Mehmed Şaduman Efendi'dir. İkinci Bölüğün yüzbaşı Ali Rıza Efendi ve Mehmed Ağa, mülâzım-ı sanisi ise Salih Efendi'dir. Mehmed Ağa'nın 5. dereceden Mecidiye Nişanı aldığı belirtilmektedir. Üçüncü bölümün yüzbaşı Bekir Efendi, mülâzım-ı evveli Yusuf Efendi ve mülâzım-ı sânisî Süleyman Ağa'dır. Dördüncü bölükte İbrahim Efendi yüzbaşı ve Aziz Efendi de mülâzım-ı sânidir.²⁶⁷

1896 yılında Kaymakam Besim Bey'in tayini çıktığı için bu makam boş görülmektedir. Diğer görevlilerin hepsi aynıdır.²⁶⁸ Bundan sonraki yıllarda da Turgutlu Redif Taburu'nun teşkilatlanmasında bir değişiklik olmamıştır.

Aydın Vilayet Salnameleri'nin, Turgutlu Redif Taburu'nda görev yapan askerlerin girmiş oldukları savaşlar hakkında, bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Örnek olarak, birinci bölük mülâzım-ı sânilerinden Kadri Efendi ve ikinci bölük yüzbaşlarından Ali Rıza Efendi, Yunan muharebesine katılmış ve "Yunan Madalyası" ile ödüllendirilmiştir.²⁶⁹ Bir başka ödül alan görevli de 1903 yılında Turgutlu Redif

²⁶⁵ BOA, İ. AS., L/07-11; 1908 yılına gelindiğinde Turgutlu'daki bu tabura, Kırkaltıncı Alay'ın I. Cedid Taburu'nun da eklendiğini görüyoruz. Bkz. Tepekaya, A.g.e., s.12.

²⁶⁶ Redif Askeri Teşkilatının en yüksek rütbesinde Müşir bulunmaktaydı. Müşirden sonra rütbeler sırasıyla, Ferik, Miralay, Kaymakam, Binbaşı, Alay Emni, Sağkol Ağası-Sol Ağası, Tabur Kâtibi, Yüzbaşı, Mülâzım, Başçavuş, Çavuş, Bölük Emni, Onbaşı ve Nefer olarak belirlenmişti. Bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, TTK Yayınları, Ankara 1970, s.151.

²⁶⁷ 1313 Tarihli A.V.S., s.429.

²⁶⁸ 1314 Tarihli A.V.S., s.425.

²⁶⁹ 1326 Tarihli A.V.S., s.661.

Alayı Kaymakamı olarak görev yapan Hamdi Bey'dir. Hamdi Bey'e göstermiş olduğu başarılarından dolayı, üçüncü Osmanî Nişanı verilmiştir.²⁷⁰

E- Kazadaki Diğer Görevliler

1. Tahrirat Kâtibi

Tahrirat kâtipleri, kazalarda yazı işleriyle vazifeli bulunan görevlilerdir.²⁷¹ Vilayet nizamnamelerinde, kaza tahrirat kâtiplerinin sayısının bir veya yeterli olmazsa iki olabileceği ifade edilmiştir. İncelediğimiz dönemde Turgutlu Kazası'nda bir adet tahrirat kâtibinin görev yaptığı görülmektedir. Turgutlu tahrirat kâtipliğini, 1879 yılında ilk olarak Ratib Efendi'nin yaptığı görülmektedir. Bundan önceki tahrirat kâtipleri hakkında bilgi elde edilememiştir.

Tablo 12: Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Tahrirat Kâtipleri

Tahrirat Kâtibinin İsmi	Salname Tarihi ve Sh. No.
Ratib Efendi	H.1296/M.1879, s.124.
Mişon nâm- diğer Feyz Efendi	H.1297/M.1880, s.135.
Ratib Efendi	H.1298/M.1881, s.160.
Hüseyin Efendi	H.1299/M.1882, s.203.
Hüseyin Hüsnü Efendi	H.1300/M.1883, s.203.
Haşim Efendi	H.1301/M.1884, s.143.
Haşim Efendi	H.1302/M.1885, s.131.
Haşim Efendi	H.1303/M.1886, s.112.
İsmail Efendi	H.1304/M.1887, s.315.
İsmail Efendi	H.1305/M.1888, s.127.
İsmail Efendi	H.1306/M.1889, s.162.
İsmail Efendi	H.1308/M.1891, C.1, s.136.
İsmail Efendi	H.1311/M.1893, s.245.
İsmail Efendi	H.1312/M.1894, s.435.
İsmail Efendi	H.1313/M.1895, s.426.
Mustafa Âsım Efendi	H.1314/M.1896, s.423.
Mustafa Âsım Efendi	H.1315/M.1897, s.462.
Mustafa Âsım Efendi	H.1316/M.1899, s.443.
Mustafa Âsım Efendi	H.1317/M.1899, s.391.
Âsım Efendi	H.1319/M.1901, s.347.
Ârif Efendi	H.1320/M.1902, s.352.
Ârif Hikmet Efendi	H.1321/M.1903, s.342.
Ârif Hikmet Efendi	H.1323/M.1905, s.330.
Ârif Hikmet Efendi	H.1326/M.1908, s.657.

²⁷⁰ BOA, İ. TAL, Ş/055-316.

²⁷¹ Pakalın, A.g.e., C.III, s.377.

Bu tahrirat kâtiplerinden İsmail Nuri Efendi hakkında, 1894 tarihinde yolsuzluk yaptığı hususunda şikâyet vuku bulmuştur. Sadaret tarafından Aydın Valiliği'ne bir yazı yazılarak, bu durumun araştırılması ve neticenin Dersaadet'e bildirilmesi istenilmiştir.²⁷² Ancak bu konunun neticesi hakkında bir bilgi elde edilememiştir.

2- Mal Müdürü

Mal müdürleri, kazaların yönetiminde söz sahibi olup, kazanın mali işlerinden sorumlu idi. Mal müdürlerinin vazifesi, maliyeye ait işleri vilayet nizamnamelerinde belirlenen hükümlerce yerine getirmektir. Bu husustaki görevleri, 1849 yılında çıkarılan talimatname ile belirlenmiştir. Mal müdürleri, kazaya ait muhasebe evrakını, gelir kaynaklarıyla birlikte malî yıl başlangıcı olan Mart ayı başında, kaymakamlık yoluyla valiliğin tasdikinden geçirttikten sonra, bu defter ve belgeleri, Maliye Nezaretine göndermekle mükelleftir.²⁷³

Tablo 13: Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Mal Müdürleri

Mal Müdürlerinin İsmi	Salname Tarihi ve Sh. No.
Mustafa Şekib Efendi	H.1296/M.1879, s.124.
Tahir Efendi	H.1297/M.1880, s.135.
Tahir Efendi	H.1298/M.1881, s.160.
Tevfik Efendi	H.1299/M.1882, s.203.
Mehmet Tevfik Efendi	H.1300/M.1883, s.203.
Mehmet Tevfik Efendi	H.1301/M.1884, s.143.
Mehmet Tevfik Efendi	H.1302/M.1885, s.131.
Mehmet Tevfik Efendi	H.1303/M.1886, s.112.
Mehmet Tevfik Efendi	H.1304/M.1887, s.315.
Edhem Bey	H.1305/M.1888, s.127.
Edhem Bey	H.1306/M.1889, s.162.
Kadri Efendi	H.1308/M.1891, C.1, s.136.
Kadri Efendi	H.1311/M.1893, s.245.
Kadri Efendi	H.1312/M.1894, s.435.
Kadri Efendi	H.1313/M.1895, s.426.
Kadri Efendi	H.1314/M.1896, s.423.
Kadri Efendi	H.1315/M.1897, s.462.
Kadri Efendi	H.1316/M.1899, s.443.
Kâzım Efendi	H.1317/M.1899, s.391.
Kâzım Efendi - 4.Osmâni Nişanı - Rütbesi Sâlise	H.1319/M.1901, s.347.

²⁷² BOA, DH.MKT., 351/64.

²⁷³ Çadircı, Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri..., s.225.

Kâzım Efendi - 4.Osmâni Nişanı - Rütbesi Sâlise	H.1320/M.1902, s.352.
Kâzım Efendi - 4.Osmâni Nişanı - Rütbesi Sâlise	H.1321/M.1903, s.342.
Kâzım Efendi - 4.Osmâni Nişanı - Rütbesi Sâlise	H.1323/M.1905, s.330.
Kâzım Efendi - Gümüş İftihar- Rütbesi Sâlise	H.1326/M.1908, s.657.

Yukarıdaki tabloda muhtelif yıllarda görev yapan mal müdürlerinin isimleri ve görev yaptıkları tarihler görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi Turgutlu mal müdürleri sık sık değişmemektedir. En az görev yapan mal müdürleri, Mustafa Şekip Efendi ile Edhem Bey'dir. Diğer görevliler ise yedişer, sekizer yıl görev yapmışlardır.

3- Sandık Emni

II. Mahmud döneminde, giderlerin tek elden karşılanması amacıyla oluşturulan memleket sandıklarının başındaki görevliye sandık emni adı verilmekteydi. Sandık emni bulundukları idarî birimlerin ileri gelenleri tarafından seçilmekte idi. Yaptıkları hizmetler karşılığında kendilerine, toplanan vergilerden ücret ödeniyordu. Sandık emni, toplanan bütün hazine giderlerini teslim almakta ve gerektiğinde harcamaları buradan yapmaktaydı. Görevli asker ve memurların maaşları da buradan ödenmekteydi.²⁷⁴

Sandık emni sandıktan para çekme ve yerine koyma meselesinde tek başlarına yetkili değillerdi. Sandık, meclis üyelerinden bir kaçının huzurunda açılabiliniyor, işlemler bittikten sonra tekrar hazır bulunanların mühürleriyle de mühürleniyordu. Böylece yolsuzlukların önüne geçilmesi hedefleniyordu.²⁷⁵

Tablo 14: Aydın Vilayeti Salnameleri'ne Göre Turgutlu Sandık Emni

Sandık Emninin İsmi	Salname Tarihi ve Sh. No.
Agob Efendi	H.1296/M.1879, s.124.
Mehmed Efendi	H.1297/M.1880, s.135.
Mehmed Efendi	H.1298/M.1881, s.160.
Belirtilmemiş	H.1299/M.1882.
Agob Efendi	H.1300/M.1883, s.203.
Belirtilmemiş	H.1301/M.1884.
Hacı Ali Efendi	H.1302/M.1885, s.131.
Belirtilmemiş	H.1303/M.1886.
Belirtilmemiş	H.1304/M.1887.

²⁷⁴ Çadircı, A.g.e., 230.

²⁷⁵ Çadircı, A.g.e., s.231.

Belirtilmemiş	H.1305/M.1888.
Belirtilmemiş	H.1306/M.1889.
Süleyman Efendi	H.1308/M.1891, C.1, s.137.
İsmail Efendi	H.1311/M.1893, s.246.
İsmail Efendi	H.1312/M.1894, s.436.
Fehmi Efendi	H.1313/M.1895, s.428.
Fehmi Efendi	H.1314/M.1896, s.424.
Nuh Efendi	H.1315/M.1897, s.462.
Nuh Efendi	H.1316/M.1899, s.443.
Fehmi Efendi	H.1317/M.1899, s.391.
Fehmi Efendi	H.1319/M.1901, s.347.
Nuh Efendi	H.1320/M.1902, s.352.
Fehmi Efendi	H.1321/M.1903, s.342.
Fehmi Efendi	H.1323/M.1905, s.330.
Fehmi Efendi	H.1326/M.1908, s.658.

Tabloda da görüldüğü üzere sandık eminlerinden iki tanesi tesadüfen aynı ismi taşıyan, farklı gayrimüslim fertler olabileceği gibi, bu isimlerin aynı kişiyi ifade etme ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü mevcut iki ismin arasında, dört sene kadar bir zaman farkı vardır. Diğer görevlilerin ise tamamı Müslüman'dır.

İKİNCİ BÖLÜM

TURGUTLU'DA SOSYAL HAYAT

A- Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları

Devletlerin veya sosyal grupların tarihinin yazılmasında nüfus meselesi, sosyo-ekonomik durumun belirlenmesi için, son derece önemlidir. Bir milletin, topluluğun veya şehrin gerçek görünümünü araştıranlar, bunu ancak o toplumu oluşturan nüfusun özelliklerini öğrendikten sonra ortaya koyabilirler. Sosyologlar ve ekonomistler nüfus ile kalkınma ilişkisine dikkat çekerek, nüfusu ekonomik kalkınmaya tesir eden bir faktör olarak incelemektedirler. Nüfus artışı ve azalması, nüfus-üretim ilişkileri, nüfusa ait nitelik ve nicelik bilgileri, sosyal ve ekonomik yapının açıklanmasında temel veriler olarak ele alınmaktadır.²⁷⁶ Nüfus araştırmalarında ayrıntılara girilerek yapılan sağlam tasnifler ve tahliller, devletin gelecek hakkında planlar yapmasında da önemli katkı sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nde “nüfus sayımı” addedilebilecek bir uygulama yapılmamıştır. Ancak, nüfus sayımları toprak yazımı, vergi ve asker toplamak münasebetiyle gerçekleşmiştir. Toprak kaydı ve vergi mükelleflerinin tespiti için hazırlanan tapu tahrir defterleri, Osmanlı Devleti'nin nüfusunu tespit etmek için en eski ve en güvenilir kaynaklardır. Esas olarak XV. ve XVI. yüzyılları kapsayan ama XVII. yüzyılda da bazı örneklerini gördüğümüz bu defterler, Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerle, insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından, bizlere istatistiksel analize uygun en zengin sayısal verileri sunmaktadırlar.²⁷⁷ Ancak tahrir defterlerinde kişi yerine vergi yükümlüsü hane, yani geniş aile birimi esas alınmıştır. Bazen de vergi yükümlüsü olarak evlenmemiş erkekler ve dul kadınlarda da sayıma dâhil edilmiştir. Tarih araştırmacıları modern demografi biliminin metotlarını kullanarak, söz konusu

²⁷⁶ Mehmet Eröz, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitapevi, İstanbul 1982, s.355.

²⁷⁷ Halil İncalcık - Şevket Pamuk, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001, ss.35-50.

sayımlardaki bilgilerden faydalanıp, gerçek nüfusu hesaplama girişimleri yapmışlardır.²⁷⁸

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda, erkek ve kadınların bir arada kaydedildiği bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk önemli nüfus tespiti, II. Mahmut zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde, idari, askeri ve mali alanlarda yapılan reformların yerine getirilebilmesi, planlama ve düzenlemeler yapılabilmesi için, ülkedeki mevcut nüfus verisine ihtiyaç duyulmuştur. Nitekim 1831 yılında Osmanlı Devleti'nin genelinde yeni oluşturulan askeri düzeni sağlam bir temele oturtabilmek ve ülkenin asker potansiyelini tespit edebilmek amacıyla, sadece erkek nüfusun sayıldığı bir nüfus sayımı yapılmıştır.²⁷⁹ Bu sayımı yapmak ve nüfus işleri ile uğraşmak üzere Ceride Nezareti kurulmuş, eyalet ve sancak merkezlerinde ise buna paralel olarak, nüfus işlerine bakmak üzere, Defter Nazırlığı oluşturulmaya başlanmıştır.²⁸⁰ Bundan sonra XIX. yüzyılda nüfusla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan sayımların en karakteristik özelliği, öncekiler gibi toprak veya mülk yazımı amacıyla değil, doğrudan nüfusu tespit için yapılmış olmasıdır.²⁸¹ Ancak kaynakların nüfusla ilgili nitelik ve nicelik hususunda kısıtlı bilgiler içermesi kesin sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılmamaktadır. 1831 yılında yapılan bu nüfus sayımı modern anlamda bir nüfus sayımı olmayıp, birtakım eksiklikleri de olsa, o döneme ait fikir vermesi bakımında dikkate değerdir.²⁸²

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte, malî reformlar çerçevesinde bu kez temettuat sayımlarına gidilmiştir. Temettuat tahrirlerinin de yapılmasının gerçek amacının malî verileri derlemek olması nedeniyle, bunlar da nüfus bakımından dolaylı bilgiler vermektedir. Çünkü temettuat defterleri istatistikî sonuçlar derlemek için hazırlanmamıştır. Bunların asıl yapılma amacı, malî anlamda devletin vergi sistemini

²⁷⁸ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.32, 1979, s.332.

²⁷⁹ Havva Erdoğan, "820 Numaralı Temettuat Defterine Göre Tanzimat'ın ilk Yıllarında Mucur ve Hacıbektaş'ın Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.VI, S.1, Yıl 2005, s.96.

²⁸⁰ Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin..., s.44.

²⁸¹ Cevdet Küçük, "Tanzimat Dönemi Erzurum'un Nüfus Durumu", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (1976-1977), İstanbul 1977, S.7-8, s.185.

²⁸² Kemal Karpaz, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s.150.

bir düzene sokmak ve gelirlerini hesaplamak için, Tanzimat olarak adlandırılan geniş kapsamlı bir reform hareketinin, yan ürünü olarak ortaya çıkmıştır.²⁸³

Bu sebeple, temettuat defterlerinden, bir yerin tam anlamıyla gerçek nüfusunu elde etmek mümkün değildir. Çünkü bu defterlerde sadece hane sayıları bulunmaktadır. Fakat sayımların hane esasına göre yapılmış olması, temettuat defterlerinin ihtiva ettiği bilgileri daha da zenginleştirmekte ve sayımlara adeta bir istatistikî anket özelliği kazandırmaktadır.²⁸⁴

1. Turgutlu Nüfusu

1831 yılında yapılan sayımın sonuçları Enver Ziya Karal tarafından yayımlanmıştır.²⁸⁵ Karal tarafından yayımlanan bu sayıma ait hülâsa kayıt defterinde, Turgutlu Kazası nüfusu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen Turgutlu'nun XIX. yüzyılda nüfusunu aydınlatacak kaynaklar mevcuttur. Bunlar Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif defterler ve salnamelerdir.²⁸⁶ Turgutlu'nun nüfusu ile ulaşabildiğimiz en eski kaynak ise 1842 tarihli ceride defteridir.²⁸⁷ Bu deftere göre Turgutlu'nun nüfusunun 6.934 olduğu tahmin edilmiştir.²⁸⁸ Bunun 5.870'i Müslüman, 1034'ü gayrimüslim ve 30'u da Müslüman Kıbtîdir.²⁸⁹

²⁸³ Tevfik Güran, "XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s.77.

²⁸⁴ Güran, A.g.m., s.79.

²⁸⁵ Bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1943.

²⁸⁶ Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Turgutlu Kazası'na ait iki tane müstakil nüfus defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda elde edilen bilgiler ile 1258 tarihli ceride defterindeki verilerin aynı olduğu tespit edildiği için, bu defterler ayrıca değerlendirmeye alınmamıştır. Nüfus defterlerinde mahallelerde yaşayan erkek nüfusunun tamamı, isim, şöhet, baba adı ve yaş olarak verilmiştir. Ceride Defterinde ise, veriler icmal haldedir. Nüfus Defterleri için Bkz. BOA, NFS.d, 2893-2894; 1258 tarihli ceride defteri için Bkz. BOA, ML. CRD, 655.

²⁸⁷ BOA, ML. CRD, 655, s.5.

²⁸⁸ Buradaki nüfus verileri defterdeki verilen erkek nüfusundan yola çıkılarak, kadın sayısının da aynı olduğu varsayılarak iki ile çarpılmasından elde edilmiştir. 1258 tarihli bu ceride defterinde mahallelerden başka, Han-ı Kebir, Han-ı Hacı Ahmed Ağa, Han-ı Çorbacı, Han-ı Kabasakal, Han-ı Hacı Abbas Ağa, Han-ı Çırapazarı, Han-ı Boyacıoğlu, Han-ı Çavuş, Han-ı Çınarlı, Han-ı İki Kuyulu, Han-ı Ağaoğlu, Han-ı Seyfioğlu, Han-ı Çakıroğlu, Koca Rumhane, Han-ı Hacı Polad Ağa, Han-ı Hacı Osman Ağa, Han-ı Sancaktaroğlu, Han-ı Katırcı Penayut, Han-ı Vakf, Han-ı Arab Ağa, Han-ı Arifoğlu hanlarında misafir olarak kalanlar da yazılmıştır. Fakat bunların Turgutlu'nun yerlisi olmadığı ve misafir olarak bu hanlarda kaldıkları düşünülerek nüfus verilerine dahil edilmemiştir.

²⁸⁹ Temettuat defterlerinde kıbtîler "milel-i selase" defterinde gayrimüslimlerle beraber kaydedilmişlerdir. Bunların Müslüman veya gayrimüslim olduğu defterde açıkça ifade edilmemesine rağmen, kullandıkları isimlerden yola çıkılarak Müslüman kabul edilmiştir. 1258 tarihli bu defterde ise, Kıbtîlerin Müslüman olduğu kayıtlıdır.

Tablo 15: 1842 Tarihli Ceride Defteri'ne Göre Turgutlu'nun Nüfusu

Mahalle Adı	Müslim Hane	Gayrimüslim Hane			Müslüman Kıbtî Hane	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Nüfus			Müslüman Kıbtî	Toplam
		Ermeni	Rum	Yahudi			Ermeni	Rum	Yahudi		
Cami-i Cedid	127	6	5	36	5	462	24	14	186	16	702
Çömlekçi	261	15		3	-	950	64		34	-	1048
Menteş Baba	285				-	1010				-	1100
Orta Mahallesi	177			6	-	606			24	-	630
Yenice	257	10	13		4	912	64	50		14	1040
Zeytincik	470	19	68	30	-	1840	104	310	156	-	2410
TOPLAM	1577	50	86	75	9	5870	256	374	400	30	6930

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman en kalabalık nüfusa sahip mahallenin Zeytincik Mahallesi olduğu görülecektir. Toplamda 2.410 nüfusa sahip olan Zeytincik Mahallesi'nin nüfusu, toplam nüfusun % 34,7'sini oluşturmaktadır. Bundan sonra 1.100 nüfus ve % 15,8 oranla Mentеш Baba Mahallesi, 1.048 nüfus ve % 15,1 oranla Çömlekçi Mahallesi, 702 nüfus ve % 10,1 oranla Cami-i Cedid Mahallesi ve en son olarak da 630 nüfus ve % 9,1 oranla Orta Mahallesi gelmektedir. Temettuat Defterlerinde yer alan Hacı Sinan Mahallesi bu defterde yer almamaktadır.

Turgutlu'da yaşayan gayrimüslimler, Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Bu unsurların hepsinin toplamı 1.030'dur. Bu sayı toplam nüfusun % 14,8'ini oluşturmaktadır. Gayrimüslim nüfusun en fazla yaşadığı mahalle yine Zeytincik Mahallesi'dir. Zeytincik Mahallesi'nde yaşayan gayrimüslim nüfusun toplamı 570'dir. Bu mahalleyi 224 nüfusla Cami-i Cedid Mahallesi, sonra 114 nüfusla Yenice Mahallesi ve 98 nüfusla Çömlekçi Mahallesi takip etmektedir. En az gayrimüslim nüfusun yaşadığı mahalle, 24 kişiyle Orta Mahallesi'dir. Mentеш Baba Mahallesi'nde ise gayrimüslim nüfus yer almamaktadır.

Gayrimüslim unsurların en kalabalığı Yahudiler olup, toplamı 400 kişidir. Bu sayı toplam gayrimüslim nüfusunun, % 38,8'ni oluşturmaktadır. 374 kişiyle Rumlar ikinci sırada yer almakta olup, bunların gayrimüslimler içerisindeki oranı % 36,3'tür.

En az nüfusa sahip gayrimüslim unsur ise 256 kişiyle Ermeniler olup, bunlar gayrimüslim nüfusun % 24,8’ni oluşturmaktadırlar.

Kayıtlı Kıbtî nüfus pek fazla olmamasına rağmen, ceride defterinde yer almış olması oldukça dikkat çekicidir. Müslüman Kıbtîler 9 hanede, 30 nüfus olarak bulunmaktadır. Bu rakam da toplam nüfusta % 0,4’lük bir oran oluşturmaktadır. Kıbtîler Yenice ve Camii-i Cedid Mahallesi’nde yaşamaktadırlar.

Tablo 16: 1842 Tarihli Ceride Defteri’ne Göre Turgutlu’da Hane Başına Düşen Kişi Sayısı

Mahalle Adı	Hane Başına Düşün Nüfus				
	Müslüman Nüfus	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslüman Kıbtî
Cami-i Cedid	3,7	4	4,6	5,1	3,2
Çömlekçi	3,7	4,2	-	11,3	-
Menteş Baba	3,5	-	-	-	-
Orta Mahallesi	3,4	-	-	4	-
Yenice	3,5	6,4	3,8		3,5
Zeytincik	3,9	5,4	4,5	5,2	-
ORTALAMA²⁹⁰	3,7	5,1	4,3	5,3	3,3

Yukarıdaki tablo, 1842 tarihli ceride defterinden elde edilen veriler ışığında Turgutlu Nüfusu’nun ortalama hane başına düşen kişi sayısını göstermektedir. Burada görüldüğü üzere hane başına düşen ortalama kişi sayısı 3,3 ile 5,3 arasında değişmektedir. Müslüman nüfus hane başına ortalama 3,7 rakamına, gayrimüslim nüfus, hane başına 4,9 rakamına ve Müslüman Kıbtî nüfus ise hane başına 3,3 rakamına tekabül etmektedir. 1842 tarihli ceride defterine göre, Turgutlu’da 1577 hane Müslim, 50 hane Ermeni, 86 hane Rum, 75 hane Yahudi ve 9 hane Müslüman Kıbtî bulunmakta

²⁹⁰ Ortalamalar toplam millet nüfusunun toplam hanelere bölünmesi ve yuvarlanması yöntemiyle elde edilmiştir.

olup, Turgutlu'daki toplam hane sayısı 1797'dir. Mevcut verilerden yola çıkarak bu deftere göre, Turgutlu'da her hanede ortalama olarak 4 kişi yaşamaktadır diyebiliriz.

1844/1845 yılları için Turgutlu nüfusunun hesaplanması aşamasında, bundan sonraki en önemli kaynak temettuat defterleridir.²⁹¹ Turgutlu'nun temettuat tahrirleri 1844 Ağustos ayından, 1845 Şubat ayına kadar toplam altı ay sürmüştür. Turgutlu ile Ilıca Nahiyesi'nin tahrirleri birlikte yapılmıştır. Bu tahrirlerde görev alan kâtip sayısı 5'tir. Bu kâtipler, İbrahim Efendi, Ahmed Efendi, Süleyman Efendi, Mustafa Efendi ve Bekir Efendilerdir. Kâtiplere aylık 100 ile 200 kuruş arasında ücret ödenmiştir. Bunun sonucunda kâtiplere ödenen miktar toplam 4000 kuruştur. Ayrıca 200 kuruş da kâğıt ve kırtasiye masrafı edilmiştir.²⁹²

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nin, nüfus sayılarını tespit etmek için, tahrir defterlerindeki hane sayılarının beş ile çarpılması uygulaması, Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülmüştür. Bu hesaplama yöntemi, tarihçiler arasında kabul görmüştür. Benzer uygulamayı temettuat çalışmaları için de pek çok araştırmacı kullanmıştır.²⁹³ Ancak, Tablo 16'da görüldüğü gibi bu hesaplama yöntemi Turgutlu için uygun değildir. Bu sebeple Temettuat defterlerinden elde edilen veriler değerlendirilirken yukarıda verdiğimiz rakamlar üzerinden gitmemizin, daha gerçeğe yakın sayıları verme imkânı oluşturacağını düşündük. Bu yöntemi kullanarak, 1844/1845 yılında, Turgutlu'nun tahminî nüfusunu elde etmeye çalıştık.

²⁹¹ BOA, M.L. VRD. TMT.d, 2760, 2761, 2763, 2764, 9399.

²⁹² Ertan Gökmen, "Saruhan Sancağı'nda Temettuat Tahriri" Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ahmed Yesevi Üniversitesi Yayınları, S.45, Yıl 2008, ss.73-90.

²⁹³ Erdoğan, A.g.m., s.96.; Daha geniş bilgi için Bkz. Göyünç, A.g.m., s.333.

Tablo 17: Turgutlu Temettuat Defterleri'ne Göre Turgutlu'nun 1845 Yılı Tahmini Nüfusu

Mahalle Adı	Müslim Hane	Gayr-i Müslim Hane			Kıbtî	Müslim Nüfus	Gayrimüslim Nüfus			Kıbtî	Toplam
		Ermeni	Rum	Yahudi			Ermeni	Rum	Yahudi		
Cami-i Cedid	138	15	5	37	6	511	77	22	196	20	826
Çömlekçi	287	13		5		1062	66		27		1155
Hacı Sinan	65					241					241
Menteş Baba	279					1032					1032
Orta Mahallesi	171			5		633			27		660
Yenice	274	11	9		5	1014	56	39		17	1126
Zeytincik	513	24	89	26		1898	123	383	139		2543
TOPLAM	1727	63	103	73	11	6391	322	444	389	37	7583

Yukarıda bahsettiğimiz usul ile bu mahallelerin tahminî nüfusunu ortaya koyduğumuz zaman Turgutlu'nun toplam nüfusunu 7.583 kişi olarak buluruz. Bu nüfusun büyük bir kısmını Müslümanlar oluşturmaktadır ki, Müslümanların sayısı 6.391 olarak hesaplanmıştır. Bundan sonra Rumlar gelmektedir, Rumların nüfusu da 444'tür. Rumları takiben 389 nüfus ile Yahudiler ve 322 nüfus ile de Ermeniler gelmektedir. Temettuat defterlerinde “Kıbtîyan” olarak kaydedilen Çingene nüfus ise 37'dir. Kıbtîler, temettuat defterlerinde “milel-i selase” yani üç millet defterinde ayrıca “Kıbtîyan” olarak kaydedilmiştir. Ancak bunların kullandıkları isimler Müslüman ismidir. Bu sebeple, değerlendirmeye alınırken Kıbtîler, gayrimüslim olarak değil, ayrı bir millet olarak ele alınmıştır.²⁹⁴ Şayet Barkan'ın Osmanlı Devleti için, bir yerin nüfus hesaplamasında kullanılan, hane başına 5 kişilik ortalamayı, Turgutlu temettuat defterlerindeki hane sayısına göre uygulaysaydık, o vakit 1845 yılı tahmini Turgutlu'nun nüfusunu, 9.885 kişi olarak tespit ederdik.

²⁹⁴ Kıbtîler, Turgutlu Temettuat Defterleri'nde, gayrimüslim milletlerle beraber “milel-i selase” defterlerine yazılıp, temettularının da burada hesaplamasından dolayı, biz de bu defterin yazım biçimine sadık kalmak için, Kıbtîleri gayrimüslimlerle birlikte, ayrı bir millet olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

Tablo 18: Turgutlu'nun 1842 ve 1845 Yıllarının Tahminî Nüfusunun Karşılaştırılması²⁹⁵

Millet	1842			1845			Yüzdelik Artış
	Hane	Tahmini Nüfus	Toplan Nüfus İçindeki Yüzdesi	Hane	Tahmini Nüfus	Toplan Nüfus İçindeki Yüzdesi	
Müslim	1577	5870	84,7	1727	6391	83,8	4,8
Ermeni	50	256	3,6	63	322	4,4	25,8
Rum	86	374	5,4	103	444	6,1	18,7
Yahudi	75	400	5,8	73	389	5,2	-2,75
Kıbtî	9	30	0,5	11	37	0,5	23,3
TOPLAM	1797	6930	100	1977	7583	100	5,9

Üç yıl içerisinde Turgutlu nüfusunda % 5,9'luk bir artış görülmüştür. Ancak en büyük nüfus artışı % 25,8'lik artış ile Ermeni nüfustadır. Bundan başka Kıbtî nüfusta % 23,3, Rum nüfusta % 18,7 artış görülürken en az artış % 4,8'lik artış ile Müslüman nüfusta olmuştur. Yahudi nüfusta ise % 2,7'lik bir azalmaya rastlanır.

Toplam nüfus içindeki milletlerin yüzdelik oranlarında da değişiklik olmuştur. Müslüman nüfus % 84'den % 83,8'e; Yahudi nüfus ise % 5,8'den % 5,2'ye düşmüştür. Kıbtî nüfusun her iki sayımda da toplam nüfus içindeki oranı % 0,5'tir. Diğerlerinde ise az veya çok bir artış söz konusudur. Ermeni nüfus % 3,6'dan % 4,4'e; Rum nüfus % 5,4'ten % 6,1'e yükselmiştir.

Osmanlı döneminde Turgutlu'nun nüfusuna dair bilgiler Aydın Vilayet Salnameleri'nde de bulunmaktadır. Bu salnamelerde erkek ve kadın nüfusu ayrı ayrı verilmiştir. Ayrıca, çoğunlukla gayrimüslimlerin nüfusları milletler halinde, yine kadın erkek olarak belirtilmiştir. Bu durumda bize, oldukça farklı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır.

²⁹⁵ Bu veriler 1258 Sayılı Ceride Defteri'nden ve Turgutlu Temettuat Defterleri'nden alınmıştır.

Muhtelif Salnamelere Göre Turgutlu'nun nüfusu şu şekildedir:

Tablo 19: Salnamelere Göre Turgutlu'nun Merkez Nüfusu²⁹⁶

YILLAR Hicri/Miladi	Gayrimüslim			Müslim			Toplam		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1308/1891	-	-	-	-	-	-	6.973	7.728	14.701
1313/1895	-	-	-	-	-	-	7.308	7.955	15.263
1314/1896	-	-	-	-	-	-	8.879	8.776	17.655
1315/1897	1.750	1.806	3.556	4.964	5.038	10.002	6.714	6.844	13.558
1316/1898	1.956	1.972	3.928	5.027	5.323	10.350	6.983	7.295	14.278
1317/1899	1.997	2.018	4.015	5.058	5.191	10.249	7.055	7.209	14.264
1318/1900	1.956	1.971	3.927	5.027	5.223	10.250	6.983	7.194	14.177
1321/1903	1.993	1.984	3.977	5.366	5.441	10.807	7.359	7.425	14.784
1323/1905	1.963	1.971	3.934	5.327	5.527	10.854	7.290	7.498	14.788
1326/1908	2.009	2.040	4.049	5.430	5.480	10.910	7.439	7.520	14.959

Aydın Vilayeti Salnameleri'nin 1891 ile 1908 yılları arasında muhtelif salnamelerde yer alan nüfus bilgileri, yukarıdaki tabloda verilmiştir. Burada bazı yıllarda dalgalanma olsa da genellikle, yıllar içerisinde Turgutlu nüfusunun düzenli bir seyir izlediği görülür. 1896 yılındaki büyük artışın ve hemen ertesi yıl meydana gelen büyük düşüşünün ise sebebi anlaşılamamıştır. Bu tarihte verilerin salnameye yanlış yazıldığı da düşünülebilir.

²⁹⁶ Bu veriler A.V.S.'den alınmıştır.

Tablo 20: Salnamelere Göre Turgutlu Nüfusu Yüzdelik Dağılımı²⁹⁷

Yıllar Hicri/Miladi	Erkeklerin Oranı (%)	Kadınların Oranı (%)	Gayrimüslimlerin Oranı (%)	Müslümanların Oranı (%)
1308/1891	52,6	47,4	-	-
1313/1895	52,2	47,8	-	-
1314/1896	49,8	50,2	-	-
1315/1897	50,5	49,5	26,2	73,8
1316/1898	51,1	48,9	27,5	72,5
1317/1899	50,6	49,4	28,1	71,9
1318/1900	50,8	49,2	27,6	72,4
1321/1903	50,3	49,7	26,9	73,1
1323/1905	50,8	49,2	26,6	73,4
1326/1908	50,1	49,9	26,1	73,9

Yukarıdaki tabloda salnamelerdeki nüfus verilerinden yararlanarak toplam nüfus içindeki erkeklerin, kadınların, Müslümanların ve gayrimüslimlerin oranları belirlenmiştir. Burada da görüldüğü üzere nüfusların tespit edildiği yılların çoğunda erkek nüfusu fazladır. Sadece 1896 yılında kadın nüfus fazla olup, bu yılda kadınların oranı % 50,2, erkeklerin oranı ise % 49,8'dir. Ancak erkek nüfusun fazla olduğu yıllarda da erkek nüfus ile kadın nüfusun arasında pek fazla bir fark bulunmamaktadır. Erkeklerin oranının en fazla olduğu yıl 1891 yılı olup, % 52,6'dır. 1895 yılında % 52,2, 1898 yılında ise % 51,1'dir. Bunların haricindeki senelerde % 50 seviyelerindedir.

1897 yılından itibaren gayrimüslim nüfus, mensup oldukları etnik gruba göre ayrı ayrı verilmiştir. 1897 yılından 1908 yılına kadar Müslümanlar ile gayrimüslimlerin oranlarında pek fazla değişiklik olmamıştır. Gayrimüslimlerin oran olarak en fazla olduğu yıl 1899 olup, % 28,1'dir. En az olduğu yıl ise 1908 aittir ve oran % 26,1'dir. Gayrimüslim nüfusun tespit edilebildiği en eski yıl 1842 yılıdır. Bu tarihte gayrimüslim nüfusun, genel nüfusa oranı % 14,8'dir. 50 senede gayrimüslim nüfusun iki katına

²⁹⁷ Bu veriler A.V.S.'den alınmıştır.

çıkması dikkat çekicidir. Bu artışın doğal bir artış olmadığı, göçler sebebiyle bu nüfusun arttığı anlaşılmaktadır. Çünkü Turgutlu'daki gayrimüslim unsurlar yerli olmayıp, buraya sonradan yerleşmişlerdir.²⁹⁸

Tablo 21: Yıllara Göre Gayrimüslim Nüfusun Milletlere Göre Dağılımı²⁹⁹

Yıl Hicri/Miladi	Ermeni			Rum			Yahudi			Gayrimüslim Toplam		
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
1305/1888	231	251	482	1.183	1.295	2.478	340	389	729	1.754	1.935	3.689
1315/1897	236	197	433	1.145	1.206	2.351	369	388	757	1.750	1.791	3.541
1316/1898	240	197	437	1.223	1.271	2.494	493	491	984	1.956	1.959	3.915
1317/1899	238	209	447	1.253	1.287	2.540	506	509	1.015	1.997	2.005	4.002
1318/1900	240	197	437	1.223	1.271	2.494	493	491	984	1.956	1.959	3.915
1321/1903	241	195	436	1.232	1.263	2.495	520	514	1.034	1.993	1.972	3.965
1323/1905	240	198	438	1.208	1.238	2.446	515	523	1.038	1.963	1.959	3.922
1326/1908	245	201	446	1.270	1.263	2.533	525	533	1.058	2.040	1.997	4.037

Yukarıdaki tabloda gayrimüslim nüfusun sayıları yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere Ermeni ve Rum nüfusu yıllar içerisinde pek değişiklik göstermemesine rağmen, Yahudi nüfus hızlı bir şekilde artmıştır. En büyük nüfusa sahip etnik grup Rumlardır. Ancak, 1888 yılından 1908 yılına kadar, gayrimüslim nüfus içinde Yahudi nüfus oranı artarken, buna paralel olarak Rum nüfusun oranı azalmıştır. 1888 yılında Rum nüfusun toplam gayrimüslim nüfusa oranı % 67,2, Yahudi nüfusun oranı ise % 19,7 iken, bu tarihten sonra mevcut oran süratli bir biçimde değişmeye başlamış, 1908 yılına gelindiği zaman, Yahudi nüfusun oranı, gayrimüslim nüfus içinde % 27,6'ya yükselirken, Rum nüfusun oranı % 60,8'e gerilemiştir. Bu tarihler arasında buraya yoğun bir Yahudi göçünün olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1888 yılında 729 olan Yahudi nüfusu, 21 yıl içerisinde 1.058'e yükselmiştir. Bu da % 31,1'lik bir artış demektir. Ermeni nüfusunda dikkat çekici bir hareketlenme söz konusu değildir.

²⁹⁸ 1308 Tarihli A.V.S., s.581; Georgios Nakracas eserinde, 1770 yılındaki Mora isyanının bastırılmasından sonra, Rumların Ege Bölgesi'ne ve aynı hat üzerindeki Turgutlu'ya da bu tarihlerde geldiklerinden bahseder. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s.58.

²⁹⁹ Bu veriler A.V.S.'den alınmıştır.

Tablo 22: Muhtelif Yıllarda Gayrimüslim Nüfusun Yüzdelik Dağılımı³⁰⁰

Yıl Hicri/Miladi	Ermeni oran	Rum oran	Yahudi oran
1305/1888	13,1	67,2	19,7
1315/1897	12,2	66,3	21,5
1316/1898	11,2	63,7	25,1
1317/1899	11,2	63,5	25,3
1318/1900	11,2	63,7	25,1
1321/1903	10,9	62,9	26,2
1323/1905	11,2	62,3	26,5
1326/1908	11,6	60,8	27,6

Tablo 23: Salnamelere Göre Turgutlu'nun Umumî Nüfusu³⁰¹

Yıllar Hicri/Miladi	Gayrimüslim			Müslim			Toplam		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
1296/1879	-	-	-	-	-	-	-	-	21901
1308/1891	2152	1913	4065	10320	11074	21394	12472	12987	25459
1313/1895	1972	2077	4049	10596	11120	21716	12568	13197	25765
1314/1896	1884	2058	3942	10641	11178	21819	12525	13236	25761
1315/1897	1980	2064	4044	10658	11211	21869	12638	13275	25913
1316/1898	2137	2146	4283	10909	11492	22401	13046	13638	26684
1317/1899	2171	2212	4383	10988	11555	22543	13159	13767	26926
1318/1900	2208	2180	4388	11101	11557	22658	13309	13737	27046
1323/1905	2232	2180	4412	11708	12156	23864	13940	14336	28276
1326/1908	2168	2247	4415	12635	13446	26081	14803	15693	30496

³⁰⁰ Bu veriler yıllara göre A.V.S.'den alınmıştır.

³⁰¹ Bu veriler yıllara göre A.V.S.'den alınmıştır.

1891 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nde gayrimüslim halkın altı milletten oluştuğu belirtilmektedir. Ancak, bu milletler hakkında malumat verilmemiştir. Yine aynı salnamede gayrimüslim halkın, Turgutlu kasabasının yerli halkı olmadığı ve muhtelif mahallerden Kasaba'ya gelerek yerleştiği bilgisi yer almaktadır.³⁰²

Vital Cunet, 1890'lı yıllarda Turgutlu Kazası'nın nüfusu ile ilgili bilgiler vermiştir. Cunet'e göre 1890 yılında Turgutlu'nun toplam nüfusu 41.732'dir. Bu nüfusun, 36.900'ü Müslüman, 3.232'si Rum (Cunet'in ifadesi ile Ortadoks Yunan), 1000'i Ermeni ve 600'ü Yahudilerden meydana gelmektedir.³⁰³

Cunet eserinde, şehrin merkez nüfusunu ise 23.000 olarak verir. Bu nüfusun 19.900'ünün Müslüman, 1.500'ünün Rum, 1.000'inin Ermeni ve 600'ünün de Yahudi olduğunu belirtir.³⁰⁴ Buradan anlaşıldığına göre, Turgutlu'nun merkezinin yanında köylerinde de Rumlar bulunmaktadır ve bu değerlere göre Turgutlu köylerinde yaşayan Rum nüfusu 1732 kişidir. Bu da bize, Cunet'in verdiği bilgilere göre, Turgutlu'da, şehir merkezinde bulunandan daha fazla sayıda Rum'un, 1880'li yıllarda Turgutlu'nun köylerinde, Ermeni ve Yahudi nüfusun tamamının ise Turgutlu merkezinde yaşadığını göstermektedir. Fakat Cunet'in eserinden çıkardığımız, Turgutlu'nun köylerine dair Rum nüfusu verilerini, başka bir kaynakla mukayese edip, tam anlamıyla geçerliliğini test edebilme imkânına sahip değiliz.

³⁰² 1308 Tarihli A.V.S., s.581. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Aydın Vilayeti'ne "Helen Muhacirleri" olarak adlandırılan, Rum göçmenleri akını olmuştur. Bunda, Yunan isyanı sırasında (1821-1827), kaçan Rumların mallarının kendilerine geri verilmesi, hatta onların dönmeleri için davetkâr davranılması etkili olmuştur. Rumlar'da Osmanlı Devleti'ne geri dönerken, bu olumlu havanın etkisiyle yanlarında, yeni göçmenlerde getirmişlerdir. Genellikle kıyı bölgelere yerleşen bu Rumlar, demiryolu hattı boyunca ilerlemişlerdir. Bkz. R. Funda Barbaros, 1830-1930 Döneminde Sosyo-Ekonomik Çözüm Arayışları Çerçevesinde İzmir'de Sanayileşme, EBSO Yayını, İzmir 1995, s.25.

³⁰³ Cunet, A.g.e., s.553.

³⁰⁴ Cunet, A.g.e., s.554.

Tablo 24: Yıllara Göre Turgutlu Merkezine Ait Tahminî Nüfus³⁰⁵

Yıllar	1531 yılında	1575 yılında	1659 yılında	1754 yılında	1842 yılında	1845 yılında	1891 yılında	1908 yılında
Nüfus (Kişi)	1158	1971	5875	6991	8985	9885	14701	14959

2. Turgutlu Nüfus Olayları

Değişik yıllarda Turgutlu'nun nüfus olayları hakkında salnamelerden bilgiler elde edilebilmektedir. 1894 yılında 535 doğum, 583 ölüm, 408 evlenme, 96 boşanma olayı olmuştur. Ayrıca 7 kişi de göç etmiştir.³⁰⁶ 1895 yılında ise doğum ve ölüm hadiseleri bir önceki seneye göre oldukça artmıştır. Bu yıl içerisinde 1298 doğum ve 991 ölüm vuku bulmuştur. 401 evlenme olurken, 69'da boşanma gerçekleşmiştir.³⁰⁷

1896 yılında ise, 1144 doğum, 1118 ölüm, 487 evlenme ve 108 boşanma meydana gelmiştir.³⁰⁸ Bu tarihte, bir önceki seneye göre boşanmaların oldukça arttığı görülmektedir. 1897 yılında ise doğum ve ölüm olaylarının sayısında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bu yıl içinde 655 doğum ve 634 ölüm gözlenirken, evlenme önceki senelerdeki sayıya yakın olarak 451 olarak gerçekleşmiştir. Boşanma sayısı ise 84'tür.³⁰⁹

³⁰⁵ Hane sayılarına göre toplam nüfus hesaplanırken, her hane 5 ile çarpılmıştır. 1531 yılında Turgutlu'da, toplam 217 hane, 71 mücerred, bir a'ma ile bir ehl-i berat bulunmaktaydı. Bkz. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, s.211. 1575 yılında Turgutlu'da, toplam 351 hane, 216 mücerred bulunmaktaydı. Bkz. Emecen, A.g.e., s.212. 1659 yılında Turgutlu'daki toplam hane sayısı 1175 ve avârizhane sayısı ise 156 idi. Bkz. Çelik, A.g.m., s.47. 1754 yılında Turgutlu'daki avârizhane sayısı, 1659 yılına nispeten, %19 artışla 186 hanedir. Bkz. Nagata, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları ..., s.15. (1754 yılına ait Turgutlu'nun tahmini nüfus değeri bulunurken, 1754 yılı avârizhane sayısındaki artış oranına göre, 1659 yılı nüfusunun %19 arttığı düşünülerek hesaplanmıştır.) 1842 yılında Turgutlu'da, 1797 hane bulunmaktadır. Turgutlu Nüfus Defterleri için Bkz. BOA, NFS.d, 2893-2894; 1258 tarihli ceride defteri için Bkz. BOA, ML. CRD, 655. Gayrimüslim nüfusa dair ilk veriler 1842 yılına aittir. 1845 yılında Turgutlu'da, Turgutlu Temettuat Defterleri'ne göre 1977 hane bulunmaktadır. 1308/1891 Tarihli A.V.S. göre, Turgutlu toplam nüfusu 14.701 kişidir. Vital Cuinet eserinde, bu tarihlerde, şehrin merkez nüfusunu ise 23.000 kişi olarak verir. Bkz. Cuinet, A.g.e., s.554. Biz tablonun hazırlanmasında, salname verilerinin kullanılmasını uygun bulduk. 1326/1908 Tarihli A.V.S. göre, Turgutlu toplam nüfusu 14.959 kişidir.

³⁰⁶ 1315 Tarihli A.V.S., s.469.

³⁰⁷ 1317 Tarihli A.V.S., s.450.

³⁰⁸ 1317 Tarihli A.V.S., s.399.

³⁰⁹ 1317 Tarihli A.V.S., s.355.

1901 yılında ölüm ve doğum hadiselerinde büyük bir değişiklik olmamıştır. Bu yılda 456 doğum, 521 ölüm, 240 evlenme ve 73 boşanma meydana gelmiştir.³¹⁰ Bu tarihte ölenlerin sayısı doğanların sayısından fazla olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, evlenme önceki yıllara göre oldukça gerilemiş ve 240'a düşmüştür.

Tablo 25: Muhtelif Yıllara Göre Turgutlu'daki Nüfus Olaylarının Sayısı

YIL Hicri/Milâdî	Doğum	Ölüm	Evlenme	Boşanma	Göç
1312/1894	535	583	408	96	7
1313/1895	1298	991	401	69	-
1314/1896	1144	1118	487	108	-
1315/1897	655	624	451	84	-
1319/1901	456	521	240	73	-

3. Turgutlu Nüfus İdaresi

Turgutlu'da nüfus idaresinin ne zaman kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki en eski belge 1854 yılına aittir. Bu tarihte Arif Efendi ismindeki bir şahsın Turgutlu nüfus müdürlüğüne tayin edildiği anlaşılmaktadır.³¹¹ Buradan yola çıkarak, bu tarihten önce Turgutlu'da nüfus idaresinin var olduğunu söyleyebiliriz.

Muhtelif yıllarda Turgutlu nüfus memurluğu ve kâtipliğini yapanlar şu şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 26: Yıllara Göre Nüfus Dairesi Görevlileri

Yıllar ³¹² Hicri/Milâdî	Nüfus Memuru	Nüfus Kâtibi
1302/1885	İzzet Efendi	Hüseyin Sırrı Efendi
1303/1886	İzzet Efendi	Hüseyin Sırrı Efendi
1304/1887	Veli Efendi	Hüseyin Sırrı Efendi
1305/1887	Veli Efendi	Şerif Efendi

³¹⁰ 1323 Tarihli A.V.S., s.335.

³¹¹ BOA, A.MKT. MV.L.,72/32.

³¹² İsimler ait oldukları yılların A.V.S.'den tespit edilmiştir.

1308/1891	Şerif Efendi	Mustafa Efendi
1313/1895	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi
1314/1896	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi
1315/1897	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi
1316/1898	Mustafa Efendi	Osman Efendi
1317/1899	Mustafa Efendi	Osman Efendi
1319/1901	Mustafa Efendi	Osman Efendi
1321/1903	Mustafa Efendi	Osman Efendi
1323/1905	Sırrı Efendi	Osman Efendi
1326/1908	Ali Rüştü Efendi	Niyazi Efendi

B- Turgutlu'da Dinî Ve Sosyal Yapılar

1. Zâviye ve Vakıflar

Zâviye, bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağladıkları, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yahut bina topluluğunu ifade etmektedir.³¹³ Zâviye kelimesi ile eş anlamlı olarak hankâh, şavma, düveyre, dergâh, tekke, asitane tabirleri de kullanılmıştır. Osmanlılarda XV. yüzyıldan sonra zâviye sırf şehir, kasaba ve köylerdeki tekkelerle, geçit, derbent ve yol üzerinde bulunan, yolcuların ve diğer misafirlerin yemek yiyip, birkaç gün misafir kalabilecekleri mekânlar için kullanılmıştır. Zâviyeler sayesinde halkın birliği sağlandığı gibi, iskân meselesi de büyük ölçüde çözüme kavuşmuştur.³¹⁴

Anadolu topraklarında zâviyeler konusu Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ile paralellik arz etmektedir. Anadolu'da zâviyeler, ilk devirlerden itibaren bir iskân unsuru olmuşlar ve İslamiyet'in yayılmasında en önemli rolü oynamışlardır.³¹⁵ Buradan yola çıkarak Turgutlu'daki zâviyelerin de, Turgutlu ve çevresinde, bu işlevi yerine getirdiklerini düşünebiliriz.

³¹³ Ahmed Yaşar Ocak, "Zâviyeler", Vakıflar Dergisi, S.12, Ankara 1978, s.250.

³¹⁴ Ahmed Yaşar Ocak, "Zâviye" İA., C.XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986, s.468.

³¹⁵ Ocak, A.g.m., s.255.

Osmanlıların, kurulduğu dönemde zâviyeler konusunda uygulamış oldukları temel siyaset, yeni fethedilen topraklarda yerleşen şeyhlere, vakıflar tahsis edip zâviyeler açmak veya vakfı olanların vakfını genişletmenin yanında, Selçuklulardan ve diğer beyliklerden intikal eden zâviyelerin vakıf ve imtiyazlarını olduğu gibi bırakmak yönünde idi. Hatta bunlara bazen yeni vakıflarda takviye edildiği olmuştur. Osmanlılar ve diğer beylikler döneminde Horasan taraflarından gelen birçok şeyh Anadolu'nun batı tarafında yerleşmiştir. Bunların bir kısmı Anadolu fetihlerine bizzat katılmışlar, bir kısmı ise civar köylere veya tamamen boş yerlere yerleşerek, müritleri ile beraber ziraat ve hayvancılıkla meşgul olmuşlardır. Onların, tercihan boş topraklar üzerinde kurdukları zâviyeler bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline gelmekteydi. Aşağıda da ifade edileceği gibi, Turgutlu'nun Menteş Baba Mahallesi, burada kurulmuş olan, Menteş Baba Zâviyesi etrafında yapılanmıştır. Zâviyelerin bu şekilde ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, bu bölgelerdeki askeri harekâtı da kolaylaştırmıştır.³¹⁶

Osmanlı Devleti'nin, devlet otoritesinin tam anlamıyla merkezîleştiği ve kuvvetlendiği dönemlerde, zâviyelere tanınan vergi muafiyeti gibi birtakım imtiyazlar yavaş yavaş kısıtlanmaya başlamıştır.³¹⁷ Son dönemlerinde ise üstlendikleri misyonu kaybeden ve gittikçe yozlaşan zâviyeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ortadan kaldırılmıştır.

Turgutlu ve çevresinde Osmanlılar zamanında pek çok zâviye bulunmaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi bunların büyük bir çoğunluğunun fetih dönemlerine kadar uzandığını tahmin etmek zor değildir. Malazgirt Savaşı ile başlayıp Miryakefelon Savaşı ile tamamen kontrol altına alınan Anadolu'da, Türk iskânlarının sağlanılmasında zâviyeler vasıtasıyla, Ahi teşkilatları ile çeşitli tarikatların önemli rol üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Bu husus Manisa ve çevresindeki zâviyelerin incelenmesi sonucunda da ortaya çıkmaktadır. Bu bölgedeki zâviyeler hakkında bilgiler, XIV. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu yüzyılda yaşamış ünlü seyyah İbn-i Batuta, Anadolu'da ziyaret ettiği

³¹⁶ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", Vakıf Dergisi, C.II, Ankara 1942, s.285.

³¹⁷ Barkan, A.g.m., s.257.

yerlerdeki zâviyelerde de misafir olarak konaklamış ve bu meyanda Manisa’da, Saruhan Bey Zâviyesine de konuk olmuştur.³¹⁸

İncelediğimiz kaynaklara göre Turgutlu’ya ait en eski zâviye kaydı, 1519 tarihli Menteş Baba Zâviyesi ve Kutlu Bey Zâviyesi’dir.³¹⁹ Bu zâviyelerden Kutlu Bey Zâviyesi, Saruhanoğulları’ndan, Abdullah Kutlu Bey tarafından yaptırılmıştır.

Turgutlu’daki diğer zâviyeler ve hakkında elde edilen bilgiler şu şekildedir:

Halil Efendi Zâviyesi: Turgutlu’da yer alan zâviyelerden birisidir.³²⁰ Hakkında detaylı bilgi yoktur.

Şeyh Mahmud Zâviyesi: Manisa Şer’iyye Sicilleri’nde, 1576 yılına ait bir kayıta bu zâviyeden bahsedilmektedir.³²¹

Ma-i Leziz Zâviyesi: Turgutlu’da yer alan zâviyelerden birisi de Ma-i Leziz Zâviyesi’dir.³²² Ma-i Leziz, tatlı su anlamına gelmektedir. Bu zâviye hakkında yeterli bilgi yoktur.

Kutlu Bey Zâviyesi: Turgutlu’daki zâviyelerden bir diğeri de Kutlu Bey Zâviyesi’dir.³²³ Saruhanoğulları zamanında, Abdullah Kutlu Bey ismindeki bir zat tarafından tesis edilmiştir. Bu zâviyeye Urganlı Köyü’ndeki bir çiftlik vakfedilmiştir. Bu zâviyenin 1519 yılında geliri 1000 kuruş olarak kaydedilmiştir.³²⁴

Sindel Baba Zâviyesi: Manisa Şer’iyye Sicilleri’nde, 1600 yılına ait bir kayıta bu zâviyeden bahsedilmektedir.³²⁵

Mesud Efendi Zâviyesi: Bu zâviyenin de adından başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.³²⁶

Gözlü Baba Zâviyesi: Yengi’ye bağlı Azizli Karyesi’nde bulunan bu zâviye, Manisa Şer’iyye Sicilleri içerisinde, 1605 tarihli bir kayıta yer almaktadır.³²⁷

³¹⁸ İbrahim Gökçen, XVI ve XVII. Asırlarda Saruhan Zâviye ve Yatırları, Marifet Basımevi, İstanbul 1946, s.13.

³¹⁹ Reyhan Savaş, 398 No’lu Tapu Tahrir Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi), Manisa 2009, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.43.

³²⁰ BOA., EV.d, 23979.

³²¹ Gökçen, A.g.e., s.50.

³²² A.g.b.

³²³ A.g.b.

³²⁴ Savaş, A.g.t., s.48.

³²⁵ Gökçen, A.g.e., s.37.

³²⁶ BOA., EV.d, 23979.

Müftü Efendi Zâviyesi:³²⁸ Yine adından başka herhangi bir bilgi elde edilemeyen zâviyelerden birisidir.

Sümbül Baba ve Âşık Baba Zâviyesi: 1604 tarihi ile kayıtlı bir hükümde, Manisa Şer'iyye Sicilleri'nde geçmektedir.³²⁹

Okçu Baba Zâviyesi: Turgutlu Kazası'nın Azizli Karyesi'nde yer alan bir zâviyedir. Manisa sicillerinde, 1606 tarihi ile kayıtlı bir kararda adı geçmektedir.³³⁰ Bu zâviyeye ait bir de vakıf vardır. Vakfın, 173 dönüm arazisi bulunmaktadır.³³¹ Bektaşî tekkelerinden birisi olarak anılmaktadır.³³²

Menteş Baba Zâviyesi: Turgutlu'da yer alan zâviyelerden birisidir.³³³ Bu zâviyeye ait de bir vakıf vardır. Vakfa ait bilgiler aşağıda verilecektir. İsminden yola çıkılarak, Mentüş Baba Mahallesi'nin bu zâviye etrafında kurulduğunu tahmin etmek mümkündür.

İbrahim Seydi Zâviyesi: Zâviyenin zaviyadarı Mustafa Halife'nin vefat etmesi ile birlikte, buranın zaviyadarlığına Ağrıboz muhacirlerinden ve Halvetiye Tarikatı Şeyhi Şeyh Hasan Efendi İbni Ali Halife teklif edilmiştir. Bu durum Evkaf Nezareti tarafından uygun görülmüş ve bu kişinin eline 1846 yılında, zaviyadarlık beratı verilmiştir. Bu zâviyede fakir ve fukaraya yemek verilmektedir.³³⁴

Çeken Baba Zâviyesi: İsminden başka bir bilgi edilemeyen zâviyelerdendir.³³⁵

Papaz Obası Zâviyesi: Turgutlu merkezinde yer alan zâviyelerden bir tanesidir.³³⁶ XVI. yüzyıl kayıtlarında yer alan bu zâviyenin ismine, daha sonraki dönemlerde rastlanılamamıştır. Bu durum, zâviyenin zaman içersinde ortadan kalktığını ortaya koymaktadır.

³²⁷ Gökçen, A.g.e., s.72.

³²⁸ A.g.b.

³²⁹ Gökçen, A.g.e., s.71.

³³⁰ Gökçen, A.g.e., s.74.

³³¹ Cahit Telci, Saruhan Sancağı Bektaşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibariyle), Manisa, Kasım 1997, Sayı 14, ss.33-54.

³³² BOA, C.EV, 103/5131.

³³³ Gökçen, A.g.e., s.39.

³³⁴ BOA, C.EV, 31016.

³³⁵ BOA, C.EV, 659/33216.

³³⁶ Emecen, XVI. Asırda..., s.212.

Kurdoğlu Şeyh İsmail Zâviyesi: 1610 tarihi ile kayıtlı olarak Manisa Şer'iyye Sicilleri'nde ismi geçen bir zâviyedir. Zâviyenin kurucusu, Kurdoğlu Şeyh İsmail'in türbesinin de Kurşunlu Köyü'nde olduğu yine sicillerden anlaşılmaktadır.³³⁷

Hoşkadem Paşa Zâviyesi: Muhtemelen XVI. yüzyılda Turgutlu'da bulunan bu zâviye dışında, aynı zatın Sinirli köyünde de bir zâviyesi mevcuttur.³³⁸

Şeyh İsmail Zâviyesi: Bu zâviyenin mutasarrıflığı evlattan evlada geçmektedir.³³⁹ Hakkında detaylı bilgi elde edilememiştir.

Hamza Efendi Zâviyesi: 1737 senesi öşür geliri 1.604 kuruş olarak kaydedilen ve hakkında başka bir bilgiye ulaşılamayan bir zâviyedir.³⁴⁰

Hamza Baba Zâviyesi: Hamza Baba Köyü'nde bulunan bir zâviyedir. Her ne kadar Hamza Baba Köyü Turgutlu idari sınırları içerisinde olmasa da, hem yakınlığıyla hem de Turgutlulular tarafından Hamza Baba türbesine duyulan saygı ve Ona gösterilen manevi değer cihetiyle sahiplenilir. Bu sebeple mezkûr zaviyeye burada yer verilmiştir. Zâviyeye dair ilk tarihi kayıtlar 1520-1521 yıllarına ait olmasının yanında, kuruluşunun XIV. ve XV. asırlara kadar gittiği de bölgede dile getirilir. 1844-1845 yıllarına ait köyün temettuat defterlerinde, zâviyenin varlığının devam ettiği görülmektedir.³⁴¹

Uşşaki Hakkı Baba Dergâhı: Hacı Muharrem Mahallesi'nde yer alan bir dergâh olup, Uşşaki tarikatına bağlıdır. 1879 yılında dergâhın mütevellî heyeti Zerzemiş Oğulları'ndan oluşmaktadır. Bu tarihte dergâhın postnişini, aynı aileden 78 yaşındaki Muhyiddin Efendi'dir. Ancak, belirlenemeyen bir tarihte dergâh tamamen yanmıştır.³⁴²

Menteş Baba Zâviyesi Vakfı: Turgutlu'da yer alan zâviyelerden ve bu zâviyeye ait vakıflardan birisidir. Bu vakfa ait Musa Kuyusu adıyla bir kuyu ve zâviye bulunmaktadır. Zâviyenin giderleri, kuyunun bakım ve onarımı için bağlar vakfedilmiştir.³⁴³ Bu vakfa ait Tapu Tahrir defterlerinde de bilgiler bulunmaktadır.

³³⁷ Gökçen, A.g.e., s.80-81.

³³⁸ Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1940, s.118; Gökçen, A.g.e., s.39.

³³⁹ Uluçay, A.g.e., s.97.

³⁴⁰ Hoşbilgin, A.g.t., s.198.

³⁴¹ Necdet Bilgi, "Hamza Baba Köyü'nün XIX. Yüzyılın Ortalarındaki Sosyal ve Ekonomik Yapısı (2444 Numaralı Temettuat Defteri'ne Göre)", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2014/69, s. 41.

³⁴² T.K., No.2, s.1.

³⁴³ Gökçen, A.g.e.,s.39.

Mevcut bilgilere göre bu zâviye, 1519 yılından daha önce kurulmuştur. Zâviye Derviş Hacı Şems isimindeki bir zatın tasarrufu altında iken, onun kendi isteği ile bırakmasıyla, Abd Mehmed isimindeki bir başka zata geçmiştir. 1519 yılındaki mutasarrıfı da bu zattır. Bu tarihteki senelik geliri 50 akçedir.³⁴⁴ Menteş Baba Mahallesi'nin bu zâviye etrafında kurulduğunu tahmin etmek mümkündür.

Seyfizade Vakfı: 1888 senesinde mütevellisi Aişe Hanım'dır. Bir anlamda bir aşevi gibi çalıştığı görülmektedir. Gelirlerinin başında dükkân kiralari gelmektedir. Dükkânların sayısı verilmemekle birlikte, 7588 kuruşluk gelirin olduğu kaydedilmiştir. Gider olarak, dükkânların tamirleri, yemek giderleri, aşevinde çalışanlara ödenen ücretler görülmektedir.³⁴⁵ 1889 senesinde gelir olarak, dükkân icarlarının yanında baraka icarları da eklenmiştir. Gider olarak yine bir önceki senede belirtilen giderler gösterilmiştir.³⁴⁶

İbrahim Seydi Zâviyesi Vakfı: Zâviyenin zaviyadarı Mustafa Halife'nin vefat etmesi ile birlikte, buranın zaviyadarlığına Ağrıboz muhacirlerinden ve Halvetiye Tarikatı Şeyhi Şeyh Hasan Efendi İbni Ali Halife teklif edilmiştir. Bu durum Evkaf Nezareti tarafından uygun görülmüş ve bu kişinin eline, 1846 yılında zaviyadarlık beratı verilmiştir. Bu zâviyede fakir ve fukaraya yemek verilmektedir.³⁴⁷

Esmâ Hanım Vakfı: Esmâ Hanım, Karaosmanoğulları'ndan Hacı Hüseyin Efendi'nin zevcesidir. Turgutlu'da Şerbethane Boğazında bir tüfekçi dükkânını vakfetmiştir. Buranın gelirleri fakir fukaraya harcanacaktır.³⁴⁸

Fatma Hanım Vakfı: Manisa'nın Deveciyan Mahallesi'nden Köse-zade Hacı Ahmed Ağa'nın kızıdır. Hâyır sahibi bu kadın, Manisa'nın muhtelif yerlerinden başka Turgutlu'ya da bir akaratını vakfetmiştir. Fakat bu akarat hakkında bilgi mevcut değildir. Buralardan elde edilen gelirler, Ramazan ayı ve bayram gecelerinde yakılan fenerlere yağ almak amacıyla, ayrıca babası tarafından yaptırılmış olan çeşmenin tamiri için sarfedilecektir.³⁴⁹

³⁴⁴ Savaş, A.g.t., s.43.

³⁴⁵ BOA, EV.d, 26840, s.1.

³⁴⁶ A.g.b., s.2.

³⁴⁷ BOA, C.EV, 31016.

³⁴⁸ İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar II, CHP Manisa Halkevi Yayını, Manisa 1950, s.57-58.

³⁴⁹ Gökçen, A.g.e., s.60.

Hacı Mehmed Ağa Vakfı: Manisa Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın vakfıdır. Bu zat Karaosmanoğullarından İbrahim Ağa'nın oğludur. Manisa'nın muhtelif yerlerindeki arazi, dükkân ve benzerlerinin yanında Turgutlu'da da, Cami-i Cedid Mahallesi'nde bir yağhane, bir Yahudihane ve bir şermethaneyi vakfetmiştir. Buradan elde edilen gelirler, fakir fukaraya dağıtılacaktır.³⁵⁰

İbrahim Ağa Vakfı: Seyfizade Es-seyyid İbrahim Ağa tarafından tesis edilen bir vakıftır. İbrahim Ağa Turgutlu Voyvadası olup, babası Mustafa Ağa'dır. Müderris Halil Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Efendi'nin mütevelliliğini yaptığı vakıf Turgutlu'dadır. Vakfa gelir olarak, Soğanpazarı, Buğday Loncası ve Yeni Çarşı'da birbirlerine bitişik olarak tek katlı on sekiz adet, terzi, bezzaz, koltukçu, tütüncü dükkânları, yine Turgutlu'da birbirine bitişik olarak yaptırılmış yirmi dokuz adet, terzi, bezirgân, attar, tütüncü, mısırcı, çamaşırhane, nalçacı, kilitçi, bıçakçı, kuyumcu, eskici yemişçi, hırdavatçı, fenerci, çubukçu, yorgancı, koltukçu, leblebici, kavukçu dükkânları vakfedilmiştir. Yine Parmak Kapı yakınlarında bakkal dükkânı, Çarşı Kapı bitişiğinde kandilci dükkânı ile Subaşı denilen mevkide tatlı suyu yine bu vakfa tahsis etmiştir. Bu vakıf bir aile vakfıdır. Buranın gelirleri tamamen bu zatın çocuklarına aittir. Sosyal bir müessese hüviyetinde değildir.³⁵¹

Kasap Hasan Vakfı: Turgutlu'da Kestane Pazarı'nda bulunan mescide ait bir vakıftır. Mescidin ismi belli değildir. Mescidi yaptıran zat Hasan Efendi olmasına rağmen vakıf, oğlu İbrahim Efendi'ye aittir.³⁵²

Mustafa Ağa Vakfı: Piyale Ağazade diye meşhurdur. Babası El-Hac Piyale Çavuştur. Mustafa Ağa'nın Ahmet, Mahmut ve Abdürrahim isminde üç oğlu bulunmaktadır. Bu zat hayatta iken Turgutlu'da Tahıl Pazarı'nda kendi mülkü olan 20 adet dükkânı vakfetmiştir. Buranın gelirini yine Turgutlu'da inşa ettirmiş olduğu camiye vakfetmiştir. Bu vakfa ait dükkânlar, Pamuk Pazarı'nda bir kahvehane, caminin bitişiğinde bir kahvehane, bir bakkal dükkânı, yorgancı dükkânı, tütüncü dükkânıdır.³⁵³ Muhtelif arşiv vesikalarında yer alan Mustafa Efendi Camii, bu zat tarafından yaptırılmıştır.

³⁵⁰ Gökçen, A.g.e., s.69.

³⁵¹ Gökçen, A.g.e., s.83.

³⁵² Gökçen, A.g.e., s.93.

³⁵³ Gökçen, A.g.e., s.106.

Osman Ağa Vakfı: Karaosmanzade Hacı Osman Ağa'nın kurduğu bir vakıftır. Osman Ağa, Karaosmanoğulları'ndan Ataullah Ağa'nın oğludur. Bu vakfın mütevellisi Çavuşzade es-seyyid Ebu Bekir Efendi'dir. Manisa'nın merkezinde bir takım dükkânlar ve arazilerin yanında Turgutlu'da Ermenas (İrlamaz) Çayı'nda bir değirmen, bu değirmenin hemen yanında bir bahçe, Subaşı denilen mevkide bir bahçe, yine burada iki adet değirmen, bir han, bir kahvehane, börekçi dükkânı ve bakkal dükkânlarını vakfetmiştir. Bunlardan başka Yenice Mahallesi'nde bir bab mumhane, Turgutlu çarşısında demirciler içinde kahvehane yine vakfedilen yerler arasındadır. Vakfın gelirleri vâkıfın evlatlarına ve fakir fukaraya bırakılmıştır. Yine aynı vakfın gelirinden Akhisar, Gördes vb. yerlerde yaptırılan köprülerin tamir işleri, Akhisar yolu üzerinde yaptırdığı çeşmenin bakım ve tamir işleriyle, Manisa'da Alacahamam duvarına bitişik olarak yaptırdığı çeşmenin tamiratına sarfedilecektir.³⁵⁴ 1877 yılı hâsılatı 234 kuruştur.³⁵⁵

Polat Hacı Mehmed Ağa Vakfı: Karaosmanoğulları'ndandır. Babası Hacı Mustafa Ağa'dır. Ataullah ve Ahmed Ağaların kardeşidir. Manisa ve çevresindeki muhtelif araziler ve dükkânların yanında, Turgutlu'da sekiz adet koza mağazasını vakfetmiştir. Vakfın gelirleri muhtelif yerlerde yaptırmış olduğu çeşme ve köprülerin bakım ve onarımı için sarfedilecektir.³⁵⁶

İskender Ahmed Ağa Vakfı: Vakfın kuruluş amacı İskender Camii'nin görevlilerinin maaşını karşılamaktır. 1885 senesinde imam için tayin edilen miktar 37 kuruş 20 paradır.³⁵⁷ 1877 yıl hâsılatı 70 kuruştur.³⁵⁸

Yüksek Mescid Vakfı: Hakkında detaylı bilgi yoktur. Ancak, isminden yola çıkarak, Yüksek Mescid, isimli mescidin giderleri için kurulduğunu anlamak mümkündür. 1877 yılı hâsılatı 166 kuruştur.³⁵⁹

Pazar Camii Sebili Vakfı: Pazar Camii'nin yanında bulunan sebil için oluşturulmuş bir vakıftır. 1877 yılı hâsılatı 40 kuruştur.³⁶⁰

³⁵⁴ Gökçen, A.g.e., s.113.

³⁵⁵ BOA, EV.d, 24410/2. (Karaosmanoğullarına ait vakıflar Manisa merkez kazada tesis edilmesine rağmen, Turgutlu'da mülk ve gelirleri bulunanlar da bu bölümde belirtilmiştir.)

³⁵⁶ Gökçen, A.g.e., s.115.

³⁵⁷ BOA, EV.d, 26913, s.5.

³⁵⁸ BOA, EV.d, 24410, s.2.

³⁵⁹ A.g.b., s.2.

Hacı Hüseyin Camii Vakfı: Zeytincik Mahallesi'nde yer alan Hacı Hüseyin Camii'nin giderlerini karşılamak amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Tesis tarihi 1781 olup, Anadolu Askeri Defteri'ne kayıtlıdır.³⁶¹

Arab İmam Mescidi Vakfı: Yenice Mahallesi'nde yer alan Arab İmam Mescidi'nin görevlilerin maaşını temin etmek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edilmiştir.³⁶²

Seyyid Hüseyin Mescidi Vakfı: Çömlekçi Mahallesi'nde yer alan mescidin görevlilerinin maaşlarını temin etmek ve diğer ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır.³⁶³

Hacı Mehmed Mescidi Vakfı: Zeytincik Mahallesi'ndeki Hacı Mehmed Mescidi'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tesis edilmiştir.

Şeyh Abdurrahman Camii Vakfı: Camii-i Cedid Mahallesi'ndeki caminin vakfidır. Cami görevlilerinin maaşlarını ve caminin diğer ihtiyaçları karşılamak amacıyla tesis edilmiştir.³⁶⁴

El-Hac Mustafa Ağa Vakfı: Vakıf sahibi Cami-i Cedid Mahallesi sakinlerinden el-Hac Mustafa Ağa ibni el-Hac Hüseyin'dir. Vakfa gelir getirmek için, sahibi olduğu evini, Urganlı Köyü'nde bulunan testi ocağını, iki katlı evini, yine aynı köyde cami bitişiğindeki kahvehane ile fırın, bakkal dükkânını, aynı köy civarında yetmiş dört dönüm ve yine aynı yerde kırk altı dönüm çekirdeksiz üzüm bağını bağışlamıştır. Vakfın şartı ise, bahsi geçen bu yerler kiraya verilerek elde edilen gelir ile Urganlı Köyü'nde inşa edilen caminin tamir masrafları karşılanacak ve görevlilerin ücreti verilecektir.³⁶⁵

Deveci Ali Ağa Vakfı: Turgutlu'ya bağlı Avşar köyü ahalisinden Deveci Ali Ağa bin Nebi tarafından, kendisinin inşa ettirdiği cami-i şerifin ihtiyaçlarının

³⁶⁰ BOA, EV.d, 12693.

³⁶¹ V.G.M.A., D.N.209, s.6, K.N.1.

³⁶² V.G.M.A., D.N.209, s.78, K.N.588.

³⁶³ V.G.M.A., D.N.209, s.82, K.N.618.

³⁶⁴ V.G.M.A., D.N.209, s.98, K.N.751.

³⁶⁵ V.G.M.A., D.N.600, s.1, K.N.2.

karşılanması için, 17 Nisan 1874 tarihinde tesis edilen bir vakıftır. Ali Ağa bin Nebi vakıf için senelik 1000 kuruş tahsis etmiştir.³⁶⁶

Ahmed Ağa zade Ebubekir Ağa Vakfı: 27 Mayıs 1881 tarihinde, Ahmed Ağa zade topal Ebubekir Ağa tarafından, Turgutlu'ya tabi Ilıca nahiyesine bağlı Karaköy'de inşa ve bina ettirdiği camii şerifin ihtiyaçlarının karşılanması, için senelik 3000 kuruş gelir ile tesis edilen bir vakıftır.³⁶⁷

Hacı Ömer Ağa Vakfı: Turgutlu'ya tabi Dağmarmara nahiyesine bağlı Sinekler köyü ahalisinden, Hacı Ömer Ağa ibn'il-hac Halil Ağa tarafından, köyde yeni yaptırılan camii şerifin ihtiyaçlarının karşılanması için, kendisinin vakfettiği 30 ağaç ve yıllık bin kuruş nakitle, 21 Mayıs 1882 tarihinde tesis edilen vakıftır.³⁶⁸

Mehmed oğlu Hacı Veli Vakfı: Turgutlu'ya tabi Ilıca nahiyesine bağlı Cambazlı köyünde, İbrahim Efendi ibni Veli tarafından yeni yaptırılan camii şerifin ihtiyaçlarının karşılanması için, senelik 500 kuruşluk gelir ile 16 Kasım 1887 tarihinde tesis edilen bir vakıftır.³⁶⁹

Küçük Mehmed Ağa Vakfı: 21 Şubat 1876 tarihinde Küçük Mehmed ibni Ali tarafından, Turgutlu'ya bağlı Gökçealan köyünde yeni yapılan camii şerifin ihtiyaçlarını temin için, senelik 2000 kuruşluk meblağla tesis edilen bir vakıftır.

Abdullah oğlu Şeyh Hacı Ferdi Efendi Vakfı: Kadiriyye tarikatı meşayihından Esseyyid Eşşeyh El Hac Ferdi Efendi ibni Abdullah'ın vefatından sonra, onun İstanbul'da Fatih Camii civarında, hazreti emir El-Buhari hazretlerinin tekkesi dâhilinde oturan, Kadiriyye tarikatına bağlı, büyük kızı Şerife Aişe Hanım ve kocası tarafından, 27 Kasım 1859 tarihinde tesis edilen bir vakıftır. Vakfın başına Turgutlu tarikat-ı aliyye-i Kadiriyye esseyyid eşşeyhi Mehmed Şükrü Efendi bin Süleyman getirilmiştir. Bu tarikatın dergâhının ihtiyaçlarının karşılanması için, iki ev ve bahçelerinin kira gelirleri ile merhum şeyhe ait tarikatın hangâh ve simahanenin mülkiyeti Kadiriyye tarikatı hizmetine bırakılmıştır.³⁷⁰

³⁶⁶ V.G.M.A., D.N.589, s.74, K.N.124.

³⁶⁷ V.G.M.A., D.N.589, s.42, K.N.71.

³⁶⁸ V.G.M.A., D.N.589, s.76, K.N.109.

³⁶⁹ V.G.M.A., D.N.586, s.99, K.N.87.

³⁷⁰ V.G.M.A., D.N.582/2, s.5344, K.N.410.

Kol Ağasızade Hacı Hüseyin Ağa Kütüphanesi Vakfı: Hacı Hüseyin Ağa tarafından Paşa Camii'nin yanında inşa edilen kütüphanenin ve müstemilatının giderlerini karşılamak için kurulan bir vakıftır. Vakfiyede kendisine ait bir arsa üzerine bir kütüphane, bu binaya bitişik iki oda ve şadırvanın yaptırılmasıyla birlikte Paşa Camii avlusuna da bir çeşme inşa ettirildiği bildirilir. 1845 yılında tanzim olan vakfiyenin giderlerini karşılayabilmek için de, ikisi Orta Mahalle'de, biri tabakhane bitişğinde ve ikisi de Çömlekçi Mahallesi'nde olmak üzere dört bahçe, Zeytincik Mahalle'sinde bir kalaycı dükkânı ve bir Yahudihane, birisi Karacalı çayı üzerinde, bir diğeri de Parsa'da bir akarsu üzerinde kurulu iki değirmen bırakılmıştır. Vakfiye 4 Eylül 1895 tarihinde yeniden kaydolunmuştur.³⁷¹

Uşşaki Mehmed Şerif Efendi Vakfı: Cami-i Kebir Mahallesi'nde yer alan bir vakıftır. Uşşaki tarikatının meşayihinden Mehmed Şerif Efendi bin Hüseyin tarafından tesis edilmiştir. Vakfın amacı, tarikatın tekkesinde her salı gecesini tertip edilecek olan ayinin giderlerinin karşılanmasıdır. 1897 yılındaki mutasarrıfı Uşşaki meşayihinden Ahmed Şevki Efendi'dir.³⁷²

Muhacir Mescidi Vakfı: Turgutlu Kazası'nın Orta Mahallesi ahalisinden Yağni zade Mehmed Efendi ibni Mustafa Efendi tarafından, 2 Ağustos 1895 tarihinde, Çömlekçi Mahallesi'nde, yeni olarak inşa edilen mescidin giderlerinin karşılanması için tesis edilmiş bir vakıftır. Başta mescid olarak inşa edilen yapıya, daha sonra minber konularak camiye dönüştürülmüştür. Kayıtlarda caminin ismi Türkmen Şeyh Camii-i Şerifi olarak da geçmektedir. Mehmed Efendi ibni Mustafa Efendi, yıllık olarak 2000 kuruşluk bir geliri bu vakfa bağışlamıştır. Mehmed Ali Ağa ibni Mustafa'yı da vakfın başına geçirmiştir. Vakıf gelirinin bir kısmı ile de cami hatibinin maaşının karşılanması şartını koşmuştur. Eğer ileride camiinin bu gelire ihtiyacı kalmaz ise, vakfa ait gelirin fakir fukara için kullanılmasını istemiştir.³⁷³

³⁷¹ V.G.M.A., D.N.210, s.106, K.N.739; M. Tüzel Gökyayla, "Turgutlu'da İmparatorluk Devrine Ait Bazı Vakıflar", Yankı Gazetesi, 07 Eylül 2008, s.2.

³⁷² V.G.M.A., D.N.210, s.114, K.N.795.

³⁷³ V.G.M.A., D.N.596, s.165, K.N.145.

Hacı Hüseyin Vakfı: Menteş Baba Mahallesi'ndeki Salih Mescidi'ne minber konularak camiye dönüştürmek amacıyla, hayır sahiplerinden Hacı Hüseyin tarafından tesis edilmiş olan vakıftır.³⁷⁴

Hacı Mustafa Ağa Vakfı: Hayır sahiplerinden Köse-zade el-Hac Mustafa Ağa tarafından tesis edilmiş olan bir vakıftır. Vakfın amacı, Beşir Ağa Camii avlusunda Mustafa Ağa tarafından inşa ettirilmiş olan, on odalı medrese ile bir odalı dershanenin giderlerinin karşılanmasıdır. Vakıf olarak, mülkiyeti Mustafa Ağa'ya ait olan, Acem Hanı, Abdurrahman Ağa Hanı ve Beğli Oğlu Hanlarının geliri tahsis edilmiştir. Buralardan elde edilen gelirlerin bir kısmı ile medreselerde ders gören talebelerin ve müderrislerin ihtiyaçları giderilecek, bir kısmı ile de hanların tamiri yapılacaktır.³⁷⁵

Hacı Fatma Hatun Vakfı: Turgutlu eşrafından Ayni oğlu el-Hac Mustafa Ağa'nın eşi Fatma Hatun tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfa gelir olarak, Pazar Camii yanında bir dükkân ile Cami-i Cedid Mahallesi'nde kendisine ait olan evi tahsis etmiştir. Buradan elde edilecek gelirler, Turgutlu'daki Paşa Camii ve Koltuk Camileri'nin tamiriyle, Paşa Camisi'nin sebilinin masraflarının karşılanmasına harcanacaktır. Vakfın tesis yılı 1910'dir.³⁷⁶

İskender Hacı Mehmed Camii Şerifi Vakfı: Vakıf, aynı ismi taşıyan caminin görevlilerinin maaşlarını ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Tesis tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁷⁷

Arab Abdullah Oğlu Mehmed Efendi Vakfı: Cami-i Cedid Mahallesi halkından Arab Abdullah oğlu Mehmed Efendi ibni Abdullah tarafından, 9 Mart 1884 tarihinde, mahallede bulunan Abdülkadir Efendi'nin bina eylediği ve mütevellî olarak Küçük Mehmed ibni İbrahim'i atadığı, Baki Oğlu Camii şerifinin levazımı için, yıllık 500 kuruşluk gelirle tesis edilmiştir bir vakıftır.³⁷⁸

Zeynep Hoca Vakfı: Turgutlu Kasabası'nın Cami-i Kebir Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Zeynep Hoca ibneti İsmail tarafından, 9 Ocak 1898 tarihinde tesis edilmiş

³⁷⁴ V.G.M.A., D.N.210, s.198, K.N.1477.

³⁷⁵ V.G.M.A., D.N.730, s.53, K.N.28.

³⁷⁶ V.G.M.A., D.N.609, s.2, K.N.2.

³⁷⁷ Vakıf kaydının yer aldığı defterde, "Bu vakıf 2762 sayılı vakıflar kanunun 39. maddesi mucibince bir daha mütevellî tayinine imkân bulunmadığından idarece meclisinin 15.07.1970 gün ve 210 sayılı kararı ile zapt edilmiştir". Kaydı bulunmaktadır. Bkz. V.G.M.A., D.N.211, s.2, K.N.8.

³⁷⁸ V.G.M.A., D.N.589, s.147, K.N.262.

bir vakıftır. Vakfın başına Cerrah Hüseyin Efendi'yi geçirmiş ve yıllık vakfettiği 2000 kuruşluk gelir ile mahallede bulunan Dede Tekkesi'nin ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiş, eğer ki ileride tekkenin bu gelire ihtiyacı olma durumu ortadan kalkarsa, o vakit vakfedilen bu meblağın fakir fukara için kullanılmasını belirtmiştir.³⁷⁹

Hafız Ahmed Efendi ibni Halil Vakfı: Menteş Baba Mahallesi ahalisinden Turgud oğlu Hafız Ahmed Efendi ibni Halil tarafından, 14 Mart 1897 tarihinde tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfın amacı, Menteş Baba Mahallesi'nde inşa edilen Servili Mescidi'nin ihtiyaçlarının karşılanması ve imamının maaşının verilmesidir. Vakfın başında, Çömlekçi Mahallesi ahalisinden Hacı Naib oğlu Hacı Ali damadı Ahmed Efendi ibni Mustafa bulunmaktadır. Vakfın geliri yıllık 1000 kuruştur.³⁸⁰

Hacı Numan Ağa ibni Hacı Mustafa Vakfı: Orta Mahallesi ahalisinden, Hafız Ahmed Efendi ibni Halil tarafından, 8 Ağustos 1895 tarihinde tesis edilmiş bir vakıftır. Bu vakfın da amacı, Turgud oğlu Hafız Ahmed Efendi ibni Halil vakfında olduğu gibi Menteş Baba Mahallesi'nde inşa edilen Servili Mescidi'nin ihtiyaçlarının karşılanması ve imamının maaşının verilmesidir. Vakfın başında, Menteş Baba Mahallesi ahalisinden Arap Ali oğlu Ömer Ağa bulunmaktadır. Vakfın geliri yıllık 2000 kuruştur. Eğer ki ileride vakfın amacına binaen harcanacak mahalde ihtiyaç hâsıl olmaktan çıkarsa, o vakit vakfedilen bu meblağın fakir fukara için kullanılması istenmiştir.³⁸¹

Aişe Hatun Vakfı: Çömlekçi Mahallesi'nden Sinirli Mehmed kızı Aişe Hatun tarafından, 13 Nisan 1906 tarihinde tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfa gelir getirmek amacıyla, Çömlekçi Mahallesi'nde bulunan iki katlı evini tahsis etmiştir. Bu evin kiraya verilerek, geliri ile Koltuk Camii Medresesi'nde öğrenim gören talebelerin ihtiyaçlarının karşılanması, medresenin bakım ve tamiri ile vefatından sonra her yıl kendisi için camide, mevlid-i şerif okunması şartını koşturmuştur. Vakfın yöneticiliğini medresenin müderrisi Abdurrahman Efendi bin Hasan'a devretmiştir.³⁸²

Kaymakam Şakir Bey Vakfı: Turgutlu Kaymakamlarından Şakir Efendi ibni Hacı Hafız Mehmed Efendi'nin, kendi adına yeni olarak inşa ettirmiş olduğu cami için tesis ettiği bir vakıftır. Vakfa gelir olarak, caminin yanında ve birbirine bitişik olarak

³⁷⁹ V.G.M.A., D.N.592, s.27, K.N.23.

³⁸⁰ V.G.M.A., D.N.594, s.6, K.N.4.

³⁸¹ V.G.M.A., D.N.603, s.259, K.N.421.

³⁸² V.G.M.A., D.N.599, s.84, K.N.45.

inşa edilmiş olan kahvehane ile bakkal dükkânını tahsis etmiştir. Vakfın şartı ise, bahsi geçen yerlerden elde edilen gelir ile öncelikli olarak dükkânların tamiri yapılacak, artan miktar ile de caminin hatibinin, imamının ve müezzinin ücreti ödenecek ve her gün yatsı namazından sonra sure-i mülk okutulacak ve sene de bir de Kuran-ı Kerim hatmi yaptırılacaktır. Vakfın tarihi 1907 yılıdır.³⁸³

Hacı Ahmed Ağa Vakfı: Turgutlu Kazası eşrafından Hacı Ahmed Ağa ibni Derviş Mehmed tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Turgutlu'nun Hamidiye adı verilen mahallinde yaptırdığı, Hamidiye adlı çeşmenin masraflarını karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. Vakfın kuruluş tarihi 1907'tir.³⁸⁴

Gülsüm Hatun Vakfı: Aydınli Süleyman oğlu Mehmed'in hanımı Gülsüm Hatun tarafından, Hacı Muharrem adı verilen mahallede, Şaban oğlu Hacı Ahmed Efendi'den satın aldığı içme suyunu, Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılan çeşmeye katmak ve daha sonra bu çeşmenin bakım ve tamirini karşılamak amacıyla tesis edilmiş vakıftır.³⁸⁵

Mustafa Efendi Vakfı: Turgutlulu eski nüfus memurlarından Mustafa Efendi ibni Mustafa tarafından 1906 yılında tesis olunmuş bir vakıftır. Vakfa gelir olarak, Yaylalı Timarı sınırları içinde yer alan, Ekşi İğde mevkiinde beş parça halinde, on altı dönüm çekirdeksiz üzüm bağını tahsis etmiştir. Bağda bulunan zeytinler ve üzümler toplandıktan sonra satılacak ve elde edilen gelirin bir kısmı ile bağın imarı yapılacak ve kalanı ile de, Cami-i Cedid Mahallesi'ndeki Paşa Camii Şerifi ve Limoncu Camii Şerifi'nin kandilleri için zeytinyağı satın alınacaktır. Eğer para artar ise, Limoncu Camii Şerifi'nde yatsı namazlarından sonra, Fetih Suresi okutulacak, kendinin ve geçmişlerinin ruhlarına hediye edilecektir.³⁸⁶

Buçukzade Hacı Hüseyin Efendi Vakfı: Turgutlu Kazası'nın Yenice Mahallesi ahalisinden rüfaiyye tarikatı meşayihinden Buçukzade Hacı Hüseyin Efendi ibni el-Hac Ahmed Efendi tarafından tesis edilmiş bir vakıftır. Vakfa gelir olarak, Cami-i Cedid Mahallesi'nde, Yüksek kahve karşısındaki berber dükkânı ve bir kömürcü dükkânı, dergâhın yanında ve Kara-vapur caddesinde bulunan iki ev, bir Rumhane, zahire pazarı

³⁸³ V.G.M.A., D.N.602, s.249, K.N.431.

³⁸⁴ V.G.M.A., D.N.608, s.2, K.N.307.

³⁸⁵ V.G.M.A., D.N.608, s.365, K.N.308.

³⁸⁶ V.G.M.A., D.N.618, s.55, K.N:40.

taraflarında Hacı Numan’a ait dükkân, bir urgancı dükkânı, bir attar dükkânı, Pazar Camii yakınlarında Hacı İbrahim ve Balyozoğlu’nun dükkânları, buğday loncasında bulunan bir bakkal dükkânı, bir uncu dükkânı, bir eskici dükkânı, çıra pazarında bir attar dükkânı, Manav Derviş oğlu Hacı Mehmed’in dükkânı, bir urgancı dükkânı, demirciler içinde de bir berber dükkânını tahsis etmiştir. Vakfa şart olarak da, bu dükkânların kiraya verilerek, elde edilen gelirin, kendisine ait dergâhın tamirine, dergâhın muhtelif giderlerine ve fakir fukaraya dergâhta verilecek yeme-içme bedellerine ayrılmasını istemiştir.³⁸⁷

Es-Seyyid Yûnus bin İsmail Vakfı: Vakıf 1826 yılında tesis edilmiştir. Vakfiyede Turgutlu sâbık müftüsü Yûnus Efendi’nin vakfettiği malları ve bunların gelirlerinin hangi hizmetler için kullanılacağını görebiliyoruz. Vakfiye kayıtlarına göre bu gelirler ve kullanılacakları yerler şu şekilde belirtilmiştir: Çorbacı Hanı’nda bulunan tüm hisselerinin ve dükkânlarının geliri, bunlar içerisinde, Osman zade el-hac Mehmed Ağa’nın yıllık 50 kuruş, Hacı Hasan zevcesi Ümmühan kadının yıllık 25 kuruş ve İzmir’den Hacı Veli Efendi’nin yine 25 kuruşluk hisse bedelleri ile bu hana bitişik berber dükkânı, kahve ve mutaf dükkânı, beş adet semerci dükkânı, hanın doğu tarafında hana bitişik olan kazaz dükkânı, tütüncü dükkânı, berber dükkânları, tüfekçi dükkânı, iki adet semerci dükkânı ve nalbant dükkânı ile ahır tarafındaki Yamandi oğlunun meyhane dükkânı, helvacılar içinde Zerizemin oğlu dükkânı ve helvacı Hacı Yahya dükkânıdır.

Bu vakfedilen yerlerin gelirleri ile hanın tamiri, han içerisindeki mescidin tamiri, mescidin mum, yağ ve kandilinin temini, han kapısında olan sebilin tamiri, han içerisindeki mescidin imamının, müezzininin ve kayyumunun maaşları, han kapısındaki sebile kar tedariki için senelik 50 kuruş verilmesi, helvacılar içerisindeki Yüksek Camii’ne mum temini için yıllık 25 kuruş verilmesi, Dereköy Camii’ne yıllık 25 kuruş verilmesi, Hacı Muharrem Camii’ndeki dershaneye yıllık 25 kuruş, medrese tamirine 25 kuruş, sebile yıllık 35 kuruş, camilerdeki ve çarşılardaki sebiller için yıllık 10’ar kuruş, Kasaba civarında yaptırdığı kuyunun tüm masraflarının karşılanması, Turgutlu’daki tüm mahalle kaldırımlarının tamiri için yıllık 100 kuruş dağıtılması, vakıf mütevellisine

³⁸⁷ V.G.M.A., D.N.1760, s.288, K.N.211.

yıllık 25 kuruş ve sebile kar hizmeti sunanlara yıllık 12'şer kuruş verilmesi, Taslı Camii yanında bulunan tekke şeyhine yıllık 25 kuruş verilmesi sağlanacaktır.³⁸⁸

Şerife Hanım Vakfı: Alankuyu Camii'nin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tesis edilmiş bir vakıftır. Caminin kenarında halk tarafından inşa edilmiş bir kahvehane dükkânının kazancı, vakfın başlıca gelirleri arasındadır.³⁸⁹

Turgutlu'da var olduğu bilinen ancak hakkında herhangi bir bilgi bulunmadan sadece isimleri bilinen vakıflar ise şunlardır:

Kara Osman-zade Hacı Mehmed Ağa Vakfı³⁹⁰

Hacı Mustafa Medresesi Vakfı³⁹¹

Osman Hoca Mescidi Vakfı³⁹²

Kuduzoğlu Hacı Mustafa Medresesi Vakfı³⁹³

Osman Hoca Mescidi Vakfı³⁹⁴

Şeyh Mehmed Efendi Camii Vakfı³⁹⁵

2. Vakıfların Turgutlu'ya Katkıları

Vakıf müesseseleri toplumsal hayatta, bilhassa belediye teşkilatının ve nezaretlerin teşekkül etmediği dönemlerde, dini hizmetlerden, eğitim faaliyetlerine, beledi işlerden, imar çalışmalarına kadar birçok alanda ihtiyaca cevap vermişlerdir. Bir hayırsever tarafından bağışlanan bağ, bahçe veya gayrimenkul gelirleri, müteveli heyeti marifetiyle, vakıf banisinin belirlediği yerlerde kullanılırdı. Bu genellikle bir caminin imam ve müezzininin maaşlarının karşılanması, yıllık onarımı, kandillerinin yağ ihtiyacı, bahçesindeki müstemilatının tadilatı, medrese ve kütüphanesinin bakımı, medrese hocalarının maaşlarının ödenmesi gibi din ve eğitim işleriyle, sokaklardaki yolların, kaldırımların, meydanlardaki çeşmelerin, kar kuyularının temizlik ve

³⁸⁸ V.G.M.A., D.N.1965, s.141, K.N.173; V.G.M.A., D.N.609/0, s.0108, S.N.o132.

³⁸⁹ V.G.M.A., Kt.No.1910, Zbt. No.4.

³⁹⁰ BOA, EV.d, 24410/2.

³⁹¹ BOA, EV.d, 11981.

³⁹² A.g.b.

³⁹³ A.g.b.

³⁹⁴ A.g.b.

³⁹⁵ BOA, EV.d, 12693.

tamiratına kadar beledi işlere ait kamu hizmetlerini de kapsardı. Hatta kadı ve naiblerin gelirlerinin bir kısmı mahkeme harçlarının yanında yine vakıflardan temin edilirdi.

Toplumsal dayanışmanın, birlik ve beraberlik hasletleriyle, dini ve tasavvufi değerler kaynaşmasının, sosyal tezahürleri olan vakıflar, Osmanlı içtimai hayatında, yerel imkânlarla tüm beşeri ve hatta beslenmesi ve bakımı gibi ihtiyaçlarının ifasıyla hayvanata bile dair teşebbüslerle, hem ahlaki hem de iktisadi yönden bir rol üstlenmişlerdi. Turgutlu'da kurulan vakıflar da yukarıda bahsi geçen tüm alanlarda faaliyet vermişlerdir. Mesela “Es-Seyyid Yunus bin İsmail Vakfı”, Turgutlu'daki vakıf teşekkülleri için güzel bir örnektir. Bu vakfın gelirleriyle, han tamiri, mescid, cami tadilatı, yağ ve kandillerinin iâşesi, imam, müezzin maaşlarının ödenmesi, sebillere kar tedariki, medrese tamirâtı, çeşme onarımı, kaldırımların bakımı gibi hizmetler ifa edilmiştir.³⁹⁶ Ayrıca “Kol Ağasızade Hacı Hüseyin Ağa Kütüphanesi Vakfiyesi”nde geçen, bir kütüphane ve şadırvan yapımıyla, onların bakım ve onarımlarının üstlenilmesi dikkat çekmektedir.³⁹⁷ Zaman içerisinde tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Turgutlu'da da, kamu hizmetleri devlet eliyle icra edilmeye başlandıkça, vakıflar toplum nezdinde, eski ehemmiyetlerini ve elzem özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Yine de, Cumhuriyet döneminde vakıfların kamulaştırılma hareketine kadar, etkileri azalsa da, faaliyetleriyle süregelmişlerdir.

3. Türbeler

Turgutlu ile yakın çevresinde, çalıştığımız dönem ve öncesine ait varlığı bilinen fakat bugün bulunmayan türbelerle, günümüzde mevcudiyetini hala koruyan türbeler şunlardır:

Hamza Baba Türbesi: Turgutlu'ya 13 km. uzaklıktaki Hamza Baba Köyü'ndedir. Türbe hala ayaktadır.³⁹⁸

Karaca Ahmed Mezarı: Kabir, Turgutlu'nun Geren mevkiindedir. Evliya-i izamdan kabul edildiği için saygıyla ve duayla anılır. Fakat şu an mezarı metruk bir haldedir ve türbesi mevcut değildir.

³⁹⁶ V.G.M.A., D.N.1965, s.141, K.N.173.

³⁹⁷ V.G.M.A., D.N.210, s.106, K.N.739.

³⁹⁸ Hamzababa Köyü, şimdi İzmir-Kemalpaşa ilçesine bağlı bir köydür. Köydeki türbe önemli ziyaret alanlarından birisidir. Hamzababa'nın II. Murat döneminde yaşadığı ve şehzadeliğinde II. Murad'ın dostu olduğu rivayet edilir. Bkz. www.hamzababa.com (Bilgi 17 Mayıs 2012 Tarihinde alınmıştır).

Kandıran Dede Türbesi: Irlamaz Köyü'ndedir. Türbe halen ayakta ve gayet bakımlıdır.

Hacı Zeynel Dede Mezarı: Evliya mertebesinde bir zat olduğu düşünüldüğü için, günümüzde Hacı Zeynel Camii avlusundaki mezarı sürekli ziyaretçi alır. Kabir bir türbe içerisinde değildir.

Sazlı Dede Mezarı: Hacı Zeynel Camii avlusunda bulunan kabri, türbe içerisinde değildir. Halk tarafından Evliyâullahtan bilinip, mezarı ziyaret edilir.

İsmail Dede Mezarı: Hacı Zeynel Camii avlusunda bulunan diğer bir kabirdir. Yine halkın Evliyâullahtan kabul edip, ihtimam ve dualarla ziyaret ettiği İsmail Dede kabri de, türbe içerisinde değildir.

Menteş Baba Türbesi: Türbe belli değildir. Mezar kaybolmuştur.³⁹⁹ Burada bir de zâviye olduğu bilinmektedir. Zâviye hakkında yukarıda detaylı bilgi verilmiştir. Mentesh Baba Mahallesi'nin bu türbe ve zâviye çevresinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Davutlu Baba Türbesi: Turgutlu merkezinde bir zamanlar türbesi olduğu bilinmektedir fakat bugün türbesi ve mezar yeri kaybolmuştur.⁴⁰⁰

Tavşan Baba Türbesi: Urganlı'dadır. Türbe yıkılmış durumdadır.⁴⁰¹

4. Camiler ve Mescidler

Turgutlu'da, Saruhanoğulları Beyliği'nden kalma bir eserin varlığından söz etmek oldukça zordur. Çünkü bu konuda herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak, Saruhanoğulları'nın yerleştiği bölgenin, en verimli toprakları üzerinde kurulmuş olan, Turgutlu'da, bu beylikten kalma bir eserin olmayışı düşündürücüdür. Bunun sebebini şimdilik tespit etmek mümkün değildir. Ancak, halk arasında hala sözü edilen ve “koca yangın” olarak adlandırılan, XIX. yüzyılda meydana gelmiş olan yangında, bu tür eserlerin yanarak yok olması ihtimali de vardır. Bu konuda, Çağatay Uluçay'da, Saruhanoğulları Beyliği'nden kalma eserlerin tespit edilmesinin oldukça güç olduğunu

³⁹⁹ Gökçen, A.g.e., s.29..

⁴⁰⁰ Gökçen, A.g.e., s.29..

⁴⁰¹ Gökçen, A.g.e., s.29..

ve bu devirde yapılan, mescid, çeşme ve türbelerin hiçbirisinin kitabesinin olmadığı gibi, vakfiyelerine de ulaşamadığını belirtmektedir.⁴⁰²

Turgutlu Camileri ve Mescitleri hakkındaki en eski bilgilere vakıf defterlerinde tesadüf edilmektedir. 1575 tarihli bir vakıf defterinde Turgutlu'nun Sinan Mahallesi, Orta Mahallesi, Menteşe-Oğlu ve Yeni-Mescid Mahalleleri'nde birer mescit ve ayrıca yine Sinan Mahallesi'nde bir cami olduğu belirtilmektedir.⁴⁰³

XVII. yüzyılda Turgutlu'ya uğrayan Evliya Çelebi seyahatnamesinde, bu dönemde 1500 hane olan Turgutlu'da yirmi bir mescidin ve beş tane Cuma Namazı kılınan büyük caminin olduğunu kaydetmektedir.⁴⁰⁴

Vital Cuniet, 1890'lı yıllarda, Turgutlu'da 34 tane cami olduğunu belirtmekte ancak, bunların isimleri ve durumları hakkında bilgi vermemektedir.⁴⁰⁵

Tespit edebildiğimiz camiler şunlardır:

Ali Ağa Camii: Bu caminin sadece ismine ulaşılabilmiştir.⁴⁰⁶

Arab İmam Mescidi: Yenici Mahallesi'nde yer alan mescidlerden biridir. 1874 yılında, günlük iki akçe maaş ile Hafız Mustafa Efendi ibni Hafız Musa bu mescidin imamlığına tayin edilmiştir.⁴⁰⁷

Beşir Efendi (Paşa) Camii: Camii Cedid Mahallesi'nde yer alan camilerden birisidir.⁴⁰⁸ Beşir Efendi Camii avlusunda, Köse-zade Hacı Mustafa Medresesi olarak anılan bir medrese de mevcuttur. Günümüze kadar varlığını koruyamamıştır. Bazı vakıf kayıtlarında ismi, Paşa Camii olarak da geçer.⁴⁰⁹ 1846 yılında, Kol Ağası-zade Hacı Hüseyin Ağa, bu camiinin avlusuna bitişik mülkiyeti kendisine ait başka bir arsa üzerine bir kütüphane ile iki tane oda bina ettirdiği gibi, bitişikteki Paşa Camiinin bahçesine bir şadırvan yaptırmış ve bahis konusu caminin caddeye açılan kapısının karşısına da bir çeşme inşa edip, bunlara ait bir de vakıf tesis etmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰² Uluçay, A.g.e., s.22.

⁴⁰³ Emecen, XVI. Asırda Manisa..., s.112.

⁴⁰⁴ Şeker, A.g.m., s.69.

⁴⁰⁵ Cuniet, A.g.e., s.555.

⁴⁰⁶ BOA, C.EV, 531/26824.

⁴⁰⁷ V.G.M.A., D.N.209, s.78, K.N.588.

⁴⁰⁸ BOA, HAT, 1500/87.

⁴⁰⁹ V.G.M.A., D.N:618 s.55, K.N:40.

⁴¹⁰ V.G.M.A., D.N.210, s.106, K.N.739

Çakıcı (Kaymakam Şakir Bey) Camii: Manisa Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan incelemede, caminin yapılış tarihinin 1909 yılı olduğu tespit edilmiştir. Şakir Bey 1909 yılından itibaren Turgutlu Kaymakamı'dır. Fakat cami adına tesis edilen vakfın tesis tarihi 1907 olarak geçmektedir. Bu vakfiyede cami için yapılacak harcamalar belirtilmektedir.⁴¹¹ Halk arasında söylenildiğine göre, Ege Bölgesi'nin meşhur Efesi Çakıcı Mehmed Efe de, bu caminin inşasında maddi olarak yardımda bulunmuştur. Bu sebeple camiye "Çakıcı Camii" de denilmektedir.⁴¹² Günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Dereköy Camii: 1826 tarihli bir vakfiyede ismi geçmektedir. Turgutlu müftülerinden ve aynı zamanda Turgutlulu olan Yûnus Efendi ismindeki bir zat, atalarından miras kalan Zeytincik Mahallesi'ndeki Çorbacı Hanı'nın gelirini, Hacı Muharrem Camii ile birlikte bu camiye vakfetmiştir.⁴¹³

Günümüze kadar varlığını sürdürebilen bu cami, Yunan işgali sırasında büyük zarar görmüş ve daha sonra yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Şu andaki caminin 1930'lu yıllarda inşa edildiği tahmin edilmektedir.⁴¹⁴

Hacı Himmet Mescidi: Çömlekçi Mahallesi'nde yer alan mescidlerden birisidir. Seyyid Mehmed tarafından tamir edilmesine dair yapılan yazışmayı içeren bir belgede, ismine rastlanmıştır.⁴¹⁵

Hacı Hüseyin Camii: Zeytincik Mahallesi'nde yer alan camilerden birisidir. Caminin hatipliğine 1867 yılında el-Hac Mehmed Efendi ibni Hüseyin Efendi tayin edilmiştir.⁴¹⁶

Hacı İnel Bey Camii: Cami-i Atik Mahallesi'nde yer alan camilerden birisidir.⁴¹⁷ Hakkında detaylı bilgi elde edilememiştir. Günümüze kadar varlığını koruyamamıştır.

⁴¹¹ V.G.M.A., D.N.602, s.249, K.N.431.

⁴¹² Kübra Işıl Meşe, Turgutlu Tarihi Kent Dokusunun İncelenmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005, s.105.

⁴¹³ Gökçen, Manisa'da Hayırlar ve Vakıflar, s.132.

⁴¹⁴ Meşe, A.g.t., s.95.

⁴¹⁵ BOA, HAT, 1609/92.

⁴¹⁶ V.G.M.A., D.N.209, s.1, K.N.1.

⁴¹⁷ BOA, C.EV, 168/8382.

Hacı Mehmed Mescidi: Zeytincik Mahallesi'nde yer alan bir diğer mescittir. 1837 yılında, hayırseverlerden Seyyid Abdullah Efendi isimli bir zat tarafından bu mescid, minber eklenilerek camiye çevrilmiştir. Aynı tarihte, günlük bir akçe maaş ile el-Hac Hafız İsmail Efendi ibni İbrahim, buranın hatipliğine tayin edilmiştir.⁴¹⁸

Hacı Muharrem Camii: 1826 tarihli bir vakfiyede ismi geçmektedir. Turgutlu müftülerinden Yûnus Efendi, vakfiyesinde, Zeytincik Mahallesi'ndeki Çorbacı Hanı'nın gelirinin bir kısmını, bu camiye vakfetmiştir.⁴¹⁹ Hacı Muharrem Camii, Osmanlıdan günümüze ayakta kalan camilerdendir. Yunan işgali sırasında kısmen yakılan cami, tamirattan geçirilmiştir.

Hacı Salih Mescidi: Menteş Baba Mahallesi'ndedir. 1845 yılında buraya minber konularak, camiye dönüştürülmüştür.⁴²⁰

Hacı Üveys Camii: Turgutlu'nun, Yenice Mahallesi'nde yer alan, eski camilerinden bir tanesi de Üveys Camii'dir. İsminden yola çıkılarak bu caminin, Hacı Üveys ismindeki bir hayırsever tarafından inşa edilmiş olunabileceğini tahmin etmek mümkündür.⁴²¹ Bu camiye 1751 yılında, imam ve hatip tayin edildiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴²²

Hacı Zeynel Camii: Turgutlu'nun en eski camilerinden birisidir. Arşiv belgelerinde bu camiye ait kayıtlara rastlanılmaktadır.⁴²³ Caminin banisi Hacı Zeynel Dede, Turgutlu'nun manevi kurucusu olarak kabul edilir. Horasan'dan gelip, Turgutlu'ya yerleştiği rivayet edilmektedir.⁴²⁴ Günümüzde ismiyle anılan caminin avlusunda, Hacı Zeynel Dede'nin kabri de mevcuttur.⁴²⁵

İskender Hacı Mehmed Camii Şerifi: 1857 yılında, Hafız Yusuf Efendi ibni Mehmed hatipliğine tayin edilmiştir. Bu zatın vefatından sonra 1910 yılında, oğlu Hüseyin Efendi göreve getirilmiştir. Hüseyin Efendi'nin 1920 yılında vefatıyla birlikte hatiplik görevine Hafız Hasan Efendi getirilmiştir.⁴²⁶

⁴¹⁸ V.G.M.A., D.N.209, s.96, K.N.735.

⁴¹⁹ Gökçen, A.g.e., s.132.

⁴²⁰ V.G.M.A., D.N.210, s.198, K.N.1477.

⁴²¹ BOA, C.EV, 301/15325.

⁴²² Gökçen, A.g.e., s.131.

⁴²³ BOA, A.MKT, 53/60.

⁴²⁴ Hüseyin Algül, Turgutlu Evliya Menkıbeleri, Turgutlu Sosyo-Ekonomik..., s.116.

⁴²⁵ Gökçen, Saruhan Zâviye ve Yatırları, s.29.

⁴²⁶ V.G.M.A., D.N.211, s.2, K.N.8.

Muhacir Mescidi⁴²⁷: Çömlekçi Mahallesi'nde yer alan bir mesciddir. 1904 yılında inşa edilmiştir. Aynı yıl, burası camiye dönüştürülerek, hatipliğine İbrahim ibni Mustafa tayin edilmiştir.⁴²⁸

Osman Hoca Mescidi: Vakıf kayıtlarında ismi geçen camilerden birisidir.⁴²⁹ Zeytincik Mahallesi'nde yer almaktadır. Mustafa Bey Camii'nin banisi olan Mustafa Ağa, bu camiye bir minber koydurarak burasını camiye çevirmiştir.⁴³⁰ Günümüzde varlığını koruyamayan eserlerden birisidir.

Pazar Camii (Mustafa Efendi Camii): Zeytincik Mahallesi'nde yer alan camilerdendir.⁴³¹ Caminin banisi Mustafa Ağa'dır. Mustafa Ağa, Hameyn Müfettişi,⁴³² Manisalı-zade,⁴³³ Manisavi ve Piyale Ağa-zade⁴³⁴ isimleriyle anılmaktadır.

1654 tarihli vakfiye kaydına göre, cami Manisa'nın Danişment Halil Mahallesi'nden Piyale Ağa-zade Mustafa Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.⁴³⁵ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde ismi geçen tek cami de bu camidir. Seyahatname'de "Çarşı içinde Manisalı Piyale Oğlu Mustafa Efendi" camisi olarak geçmekte olup, kargir kubbesi, minareli ve kiremit ile örtülü olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kapısı üzerinde günümüze kadar ulaşan altın ve lacivertli celi hattı ile bir kitabesi olup, şunlar yazılmaktadır:

Mustafa ibn-i Piyale yani bu Abdü'z-za'if

Hak'dan isterdim yapam bir ma'bed-i hûb u garîb

Hamdullah kim tamam oldu Didim tarihini

*"Camiin itmamını kıldı bana Allah nâsîp"*⁴³⁶

Pazar Camii'nin bu kitabesinde, tarih düşürme sanatı yapılmış olup, son mısrası ebced hesabı ile 1065 (M.1655) etmektedir. Bu da caminin yapılış tarihini bize

⁴²⁷ Kayıta bu mescidin ismi verilmeden "Çömlekçi Mahallesi'ne merbut Muhacirin Mahallesi'nde müceddeden bina olunan mescid-i şerif" olarak geçmektedir. Muhacir Mescidi ismi bizim tarafından uygun görülmüştür.

⁴²⁸ V.G.M.A., D.N.210, s.154, K.N.974.

⁴²⁹ BOA, EV.d.-12693.

⁴³⁰ Günay, A.g.t. s.719.

⁴³¹ B.O.A., C.EV-344/17499.

⁴³² Bu zatın Hameyn Müfettişi olarak isminin geçtiği belge olarak, Bkz. B.O.A., C.EV-92/4598.

⁴³³ Manisalı-zade ismi için Bkz. B.O.A., C.EV 337/17116.

⁴³⁴ Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar..., s.106.

⁴³⁵ Gökçen, A.g.e., s.107.

⁴³⁶ Şeker, A.g.m., s.69; Tepekaya, A.g.e., s.375.

bildirmektedir. Cami muhtelif tarihlerde onarımdan geçmiş olup, günümüzde varlığını sürdürmektedir.

1882 yılında imamlığa Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Mehmed Efendi 1889 yılında vefat etmiş ve Mustafa Efendi ibni el-Hac Mehmed imamlığa getirilmiştir. Bu zatın da 1910 yılında vefat etmesi üzerine yerine oğlu Ahmed Celaledin Efendi imam olmuştur.⁴³⁷

Servili Camii: Orta Mahallesi'nde yer almaktadır. 1874 yılında, Mustafa Efendi ibni Hafız Ahmed caminin hatipliğine getirilmiştir. Bu zatın 1903 yılında vefat etmesinden sonra büyük oğlu hatip olarak görevlendirilmiştir. Ancak, bu kişinin liyakatli olmamasından dolayı, yerine Ahmed Efendi ibni Şerif tayin edilmiştir.⁴³⁸

Seyyid Hüseyin Mescid-i Şerifi: Çömlekçi Mahallesi'nde yer alan bir mesciddir. 1903 yılında, İsmail Efendi ibni İbrahim Efendi günlük bir akçe maaş ile caminin imamlığına tayin edilmiştir.⁴³⁹

Sinan Camii: Turgutlu'da varlığı tespit edilen en eski cami Sinan Camii'dir. XVI. yüzyılda Turgutlu'nun mahallelerinden birisi olan Sinan Mahallesi'nde yer almaktadır. Mahalleye ve camiye bu ad Sinan Çavuş ismindeki bir zattan dolayı verilmiştir. Bu camiye ait bir de vakıf bulunmaktadır.⁴⁴⁰ Ancak daha sonraki dönemlerde, bu camiye ait bilgi elde edilememiştir.

Şeyh Abdurrahman Mescidi: Cami-i Cedid Mahallesi'nde yer alan bir mescittir. Camiye 1810 tarihinde, günlük bir akçe maaş ile imamlığa Ahmed Efendi ibni Mehmed tayin edilmiştir.⁴⁴¹

Şeyh Mehmed Efendi Camii: Belgelerde sadece ismi geçen camilerdendir.⁴⁴² İsminden yola çıkılarak Mehmed Efendi ismindeki bir zat tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Günümüzde herhangi bir kalıntısı yoktur.

⁴³⁷ V.G.M.A, D.N.210, s.20, K.N.150.

⁴³⁸ V.G.M.A, D.N.210, s.98, K.N.751.

⁴³⁹ V.G.M.A, D.N.209, s.82, K.N.618.

⁴⁴⁰ Emecen, A.g.e., s.112.

⁴⁴¹ V.G.M.A, D.N.209, s.98, K.N.751.

⁴⁴² Bkz. BOA, EV.d, 12693.

Taşlı Camii: Zeytincik Mahallesi'nde yer almaktadır.⁴⁴³ Milli Mücadele'de Yunanlılar tarafından yakılmış ve cumhuriyetin ilanından sonra tekrar inşa edilmiştir. Günümüzde Taşlı Camii olarak anılmaktadır.

Yüksek Mescid: Bu mescidin de sadece adı bilinmektedir.⁴⁴⁴ Adından başka bir bilgi elde edilememiştir. Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyip, yok olan yapılar arasında yer almaktadır.

Zatî Ağa (Tatar) Camii: 1616 yılında inşa edilmiştir. Turgutlu'ya göçmen olarak gelen tatar asıllı ustalar tarafından yapıldığı ya da tamir edildiği için Tatar Camii adını da aldığı söylenilmektedir.⁴⁴⁵ Bu caminin adı, Seyfi-zade İbrahim Ağa'nın terekesinde de geçmektedir.⁴⁴⁶ Çömlekçi Mahallesi'nde yer alan bir camidir. 1858 yılında, Hafız Mehmed Efendi imamlığına tayin edilmiştir.⁴⁴⁷ Günümüzde varlığını devam ettiren camilerdendir.

5. Hamamlar

Isıtma, ısıtmak ve sıcak olmak gibi anlamlara gelen hamam terimi, Türk-İslam Kültür ve Medeniyeti'nde ayrı bir yere sahiptir. İslam dininin temizliği bütün ibadetlerin başı sayması, Türklerde hamam kültürünün gelişmesine büyük etki yapmıştır.⁴⁴⁸ Osmanlı yerleşmelerinde hamamlar değişik yerlerde ve değişik zamanlarda birbirini tamamlayan farklı sebeplerle inşa edilmiştir. Yeni yerleşilen bölgelere ilk olarak inşa edilen, zâviye tekke gibi dini amaçlı yapılara, zamanla zanaat ve ticaret yapıları, toplumsal ve kültürel yapılar da eklenir, gelişen kent bu imar alanları çevresinde şekillenirdi. Osmanlı imaret sistemi içinde hamam, sağlık ve temizlik bakımından inşasına önem verilen bir yapıydı.

Turgutlu'da bulunan hamamlar hakkındaki ilk ipuçlarına vakıf kayıtlarında rastlanılmaktadır. XVI. yüzyılda henüz Turgutlu köy iken, burada bir hamamın varlığı bilinmektedir. Yaptıran kişinin adından yola çıkarak "Hüseyin Ağa Hamamı" olarak

⁴⁴³ Bu camiin ismi de Seyfi-zade İbrahim Ağa'nın terekesinde geçmektedir.

⁴⁴⁴ BOA, EV.d, 12693.

⁴⁴⁵ Meşe, A.g.t.,s.94.

⁴⁴⁶ "Zâtî Ağa Camii kurbünde kızı merkume...." Seyfi-Zade İbrahim Ağa'nın terekesi için Bkz. BOA, C.ADL., 3608/60.

⁴⁴⁷ V.G.M.A, D.N.210, s.104, K.N.721.

⁴⁴⁸ Ali Saim Ülgen, "Hamam" İA, C.V/I, İstanbul 1993, s.174.

adlandırabileceğimiz bu hamam, II. Selim'in Kapu Ağaları'ndan Hüseyin Ağa tarafından inşa ettirilmiş ve 100 akçeye kiraya verilerek, geliri vakfedilmiştir. 1588 yılında, Turgutlu'ya, Hüseyin Ali Çavuş ismindeki bir başka zatın, hamam yaptırmak istemesi, Hüseyin Ağa Hamamı mütevellisi Mehmed Ağa'nın tepkisini çekmiş ve kendi gelirlerinin azalacağı endişesi ile mahkemeye başvurmuştur.⁴⁴⁹

Turgutlu'ya, aralarında caminin de bulunduğu birtakım eserler kazandıran Piyale Ağa-zade Mustafa Ağa, bir de hamam yaptırmıştır. Pazar Mahallesi'nde yapılan hamamın suyu, Baltacı Mahmut Ağa'nın şehre getirdiği sudan karşılanmıştır. Bu hamamın geliri de, Baltacı Mahmut Ağa'nın yaptırdığı çeşmenin tamir ve bakım ihtiyaçlarının giderilmesi için vakfedilmiştir.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Turgutlu'da üç tane hamamın varlığından söz etmektedir.⁴⁵⁰ Fakat bu hamamların ismini vermediği için günümüze kadar gelip gelmediğini bilmek mümkün değildir. Vital Cuniet, 1890 yılında şehirde 5 tane hamam olduğunu belirtmektedir. Ancak, hamamlar hakkında detaylı bilgiye girmeden, sadece sayılarını vermektedir.⁴⁵¹ Aydın Vilayeti Salnameleri'nde de hamam sayısı beş olarak verilmiştir. Fakat salnamelerde de hamamların ismi verilmemiştir. Ancak kimisi hala varlığını koruyabilen bu hamamlar muhtemelen, Koca Hamam, Gâvur Hamamı, Küçük Hamam, Tabakhane hamamı ve Alaca Hamam'dır.

Bunlardan Alaca Hamam hakkında tespit edebildiğimiz tek bilgi, Niyazi Dinçsoy'un, Uşşaki Hakkı Efendi hakkında malumat verirken, bu zatın Altay Mahallesi'nde, Alaca Hamam karşısında mütevazı bir kabrinin bulunduğunu belirttiği ifadesinde geçer.⁴⁵² Saman Pazarı yakınında bulunan bu hamam, 1980'li yıllarda yıkılarak yerine bina yapılmıştır. Tabakhane hamamı bugün mevcut olmayan, fakat XX. yüzyıl başlarına kadar, Hacı Zeynel Camii'nin kuzeydoğusundaki tabakhane mevkiinde bulunduğu tahmin edilen bir hamamdır.

Küçük Hamam olarak adlandırılan hamam yine varlığını koruyamamıştır. Küçük hamam ile ilgili elimizde yine bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ancak, Turgutlu'da bugün Menteş Baba Mahallesi'ne tekabül eden yerde (Bozkurt Mahallesi), "Küçük

⁴⁴⁹ Emecen, A.g.e.,s.212.

⁴⁵⁰ Şeker, A.g.m., s.65.

⁴⁵¹ Cuinet, A.g.e., s.555.

⁴⁵² Dinçsoy, A.g.e., s.43.

Hamam Sokağı” isminde bir sokağın olması, adı geçen hamamın bize, bir zamanlar bu belirtilen yerde olabileceğini düşündürmektedir.

Gâvur hamamı varlığını günümüze kadar korumuş olmasına rağmen, şimdi metruk halde bulunmaktadır.⁴⁵³ XIX. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Ancak, yaptığımız araştırma ve incelemelerde, hamamın kitabesini tespit edemediğimiz için, kesin yapılış tarihi ve kim tarafından inşa edildiği belirlenememiştir. Varlığını bildiğimiz bir diğer hamam ise, Koca Hamam’dır. Hamamın mimari tarzından yola çıkarak, bu hamamın da XIX. yüzyılda yapıldığını söylemek mümkündür. Günümüzde Turgutlu’da, varlığını işlevsel olarak devam ettiren tek hamamdır.

C- Turgutlu’da Meslekler

1. Meslekler ve Mesleki Yapılanma

Tarih boyunca her fert, kabiliyetleri ile yaşadığı sosyal ve iktisadi çevrenin şartları ölçüsünde bir mal üretme ve ürettiği malın kendi ihtiyacından fazla olan kısmını başka mallarla değiştirme yoluna gitmiştir. Çünkü fert ya da ailenin tüm ihtiyaçlarını kendi faaliyetleri neticesinde elde ettiği mallarla karşılaması mümkün değildir. Bu şekilde toplumlardaki fertler arasında iş bölümü ortaya çıkmış ve bu iş bölümüne göre belirli bir malın üretimini sağlayanlar, zamanla uzmanlaşmışlar meslek dallarını meydana getirmişlerdir.⁴⁵⁴

Sosyal yapıdaki iş bölümü içinde gelişen meslek, fert ve toplum arasındaki önemli etkileşim bağlarından birini oluşturur. Sosyologlar, mesleği “ fertlerin geçimini sağlayan, genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine özgü hukuki ve ahlaki kuralları olan izafi sürekli bir faaliyet tarzı” olarak tanımlamaktadırlar. Mesleğin sosyal hayat içindeki fonksiyonuna göre ferdin ve ailesinin gelir seviyesini, sosyal statüsünü ve itibarını belirleyici etkisi olduğu kabul edilmektedir. Mesleklerin fertlerde oluşturduğu psikoloji ile gelişen sosyal ve fiziki çevrenin farklılıklara sosyal tabakalaşmaya sebep olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Gâvur Hamamı, Yılmazlar Mahallesi Kızılırmak sokakta bulunmaktadır. Şimdi mülkiyeti hazineye aittir.

⁴⁵⁴ Zeynel Dinler, İktisada Giriş, Ekin Yayınları, Bursa 1995, s.21.

⁴⁵⁵ Beglû Eke, “Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü”, İÜİF Mecmuası, C.XLIII, Prof. Dr Sabri, F. Ülgener’e Armağan Özel Sayısı, İstanbul,1987, s.377.

Meslek olgusu ile ilgili bu genel değerlendirmelerin, Turgutlu için söz konusu olup olmadığını, temettuat defterleri üzerinden yapacağımız çalışma ortaya koyacaktır. Temettuat defterlerinde, hane başına gelir hesaplaması yapılarak, hane reisleri üzerinden, ailenin ödemekle mükellef olduğu vergi belirtilmekle beraber, hane reisinin meslek ve unvanı (lakabı) da yazılır. Turgutlu Temettuat Defterleri’nde de, hane reislerinin mesleki durumlarını açıklayıcı bilgiler mutlaka yazılmıştır. Şayet kişi bir meslek erbabı değilse, bunun sebebi, “alil idiği” veya “sahib-i firaş idiği” gibi özel durumunu içeren ifadelerle belirtilir.

a) Özel Durumundan Dolayı Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler

Temettuat Defterleri’ne göre, XIX. yüzyıl ortalarında, Turgutlu’nun toplumsal hayatına dair çıkarımlarda bulunabilmek için, Kaza’daki mesleki yapılanma ve çeşitliliği ortaya koymak gerekir. Mesleki teşekküllere geçmeden önce, Turgutlu’da herhangi bir meslek gurubuna dâhil edilemeyen ve mesleği özel durumuna binaen belirtilmemiş olan hanelerin dağılımını göstermeyi uygun bulduk.

Tablo 27: Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler (Müslim)⁴⁵⁶

Mahalleler→	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	Toplam	%
Alil (Hastalık)					1			1	1
Amel-mande	2	3	4	2		3	2	16	19
Askerde	1		1	7	16	4	9	38	48
Tekaüd	1							1	1
Fukara					2			2	2
Mekteb-nişin		1		2		4		7	8
Sahib-i firaş							1	1	1
Talebe				3				3	4
Yetim	1			1	1		8	11	12
Toplam	4	4	5	16	20	11	20	80	100

⁴⁵⁶ Mesleklerle dair tüm tablolar, Turgutlu Temettuat Defterleri’nden faydalanılarak hazırlanmıştır. O nedenle meslek dağılımını içeren tablolarda, veriler ayrıca dipnotlarla ifade edilmeyecektir.

Turgutlu Temettuat Defterleri'nde, 1977 kayıtlı hane olmasına rağmen, temettu kayıtlarına göre, 2012 hane reisinin meslek bilgisine ulaşabiliyoruz. Bunun sebebi de, o dönemde Turgutlu'da, geniş ailelerin varlığıdır. Defterlerde aynı hanede birden fazla ailenin yaşadığı kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan, Müslüman ahaliye ait 80 hanede ise kişinin, fukara, alil, yetim gibi özel durumuna atıfta bulunularak, mesleği yazılmamıştır. Bu veriler ışığında toplam hane sayısına göre, yaklaşık % 4 oranında Müslüman hane reisinin bir mesleği bulunmamaktadır. Müslüman ahalinin kendi içerisindeki mesleksiz hane oranı ise % 5'e tekabül etmektedir. Bu sonuçlara göre, 1844-1845 yıllarında Turgutlu'da, Müslüman nüfus içerisinde mesleksiz hane oranının epey düşük olması, % 95 gibi oldukça yüksek bir işgücü kazanımının varlığını göstermektedir.

Tablo 28: Herhangi Bir Meslek Grubuna Dâhil Edilemeyenler (Gayrimüslimler)

Mahalleler→ Milletler	Cami-i Cedit			Zeytincik			Toplam	%
	Ermeni	Yahudi	Rum	Ermeni	Yahudi	Rum		
Alil			1			1	2	40
Mekteb-nişin						3	3	60
Toplam			1			4	5	100

Gayrimüslimler için de durum, Müslümanlara ait tablonun verilerinden farklı değildir. Şöyle ki 445 meslek sahibi gayrimüslim hane reisi bulunan Turgutlu'da, toplam gayrimüslim nüfus içerisinde % 1'lik bir oranda mesleksiz kabul edebileceğimiz kişi vardır.

b) Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Ziraat ve hayvancılık sanayi öncesi toplumların vazgeçilmez geçim kaynaklarındandır. Dolayısıyla ziraat ve hayvancılıkla ilgili mesleklerin de diğer mesleklere göre oranın fazla olması kaçınılmazdır. Burada şunu ifade etmek yerinde olur ki, temettuat defterlerinde, farklı meslek zümresine dâhil hane reislerinin de neredeyse tümü, az ya da çok oranda hayvan beslemekte ve arazi işlemektedir. Defterlerde, Müslüman nüfusun % 64'ü, gayrimüslimlerin ise % 5'i bu meslek grubunda kaydedilmiştir.

Tablo 29: Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)	Tüm Meslek Grupları İçinde (%)
Bahçıvan	2	3	-	-	-	8	10	23	2,11	1,08
Çiftçi	-	-	9	-	-	-	-	9	0,83	0,42
Çoban	-	3	-	2	-	-	6	11	1	0,52
Erbab-ı ziraat	9	25		18	12	13	46	123	11,29	5,82
Eshab-ı Çiftlikan	1	-	-	-	-	-	-	1	0,09	0,04
Rençber	68	169	-	197	86	178	223	921	84,5	43,62
Samancı	1	-	-	-	-	-	-	1	0,09	0,04
Seyis	-	-	-	-	-	-	1	1	0,09	0,04
Toplam	81	200	9	217	98	199	286	1090	100	51,58

Temettuat defterlerinde çiftçilikle uğraşan hane reislerinin mesleği, “erbâb-ı zirâatten idiği” biçiminde ifade edilmiştir. İncelenilen dönemde, Turgutlu’nun bütün mahallelerinde ziraatla uğraşan hane reisleri mevcuttur. Ancak en fazla ziraat erbabı Zeytincik Mahallesi’nde bulunmaktadır. Bu mahallede 41’i Müslüman ve 5’i Rum olmak üzere, toplam 46 hane reisinin mesleği, ziraat olarak kaydedilmiştir. Ziraat ve hayvancılıkla ilgili meslekler içerisinde değerlendirdiğimiz ve % 84,5 gibi yüksek bir orana tekabül ederek dikkat çeken bir meslek, 921 hane reisi ile “Rençber”liktir.⁴⁵⁷ Bu meslek daha çok zirai yapı içerisinde düşünülmesine rağmen, inşa işlerinde taş ve toprak taşıyanlara da rençber denilmesi hasebiyle, bu noktaya bir şerh düşerek, bizim değerlendirdiğimiz defterlerde geçen bu meslek grubunun, ne kadarının zirai ne kadarının ise yapı işlerinde faaliyet gösteren meslek erbabını içerdiğini bilemediğimizi belirtmeliyiz. Fakat daha ağırlıkla, rençberliğin tarım iş kolunda bir terim olarak kullanılmasından dolayı, biz bunu ziraatla ilgili meslekler grubunda değerlendirmeyi uygun gördük. Hacı Sinan Mahallesi haricindeki tüm mahallelerde, bu meslek zümresine rastlanmaktadır.

Bunlardan başka ziraat sektöründe meslek olarak addedebileceğimiz, bir diğer ifade, eshab-ı çiftlikan ibaresidir. Aslında bu meslekten daha çok, büyük toprak

⁴⁵⁷ Rençber: Tarla ve bahçede veyahud yapı vesair işlerde kazmak ve taş toprak taşımak gibi işlerde istihdam olunan gündelikçi, amele. Bkz. Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yay. İstanbul 2004, s.671.

sahiplerine verilen bir unvan ve sıfattır. Cami-i Cedit Mahallesi Temettuat Defteri’nde, üç numaralı hanede kaydedilmiş olan, Kuloğlu-zade El-Hac Hüseyin Ağa, 1790 dönüm mezru, 260 dönüm gayri mezru arazi, 15 dönüm bağ ve 15 dönüm yonca bahçesi ile bu unvana sahiptir.⁴⁵⁸

Burada önemli bir diğer husus, gayrimüslimlerle kıbtîlerin ziraat ve hayvancılıkla pek fazla uğraşmamalarıdır. Gayrimüslimlerin bu meslekler arasında, en çok ilgi duydukları alan bahçıvanlıktır. Zeytincik Mahallesi’nde yaşayan 6 Rum hane reisi bahçıvanlıkla meşgul olmaktadır. Bunun haricinde, Camii Cedit Mahallesi’nde yaşayan Ermeniler ile Yahudilerden 1’er hane reisinin ve yine Zeytincik Mahallesi’nden de 2 hane reisinin, ziraatla iştigal olduğu görülmektedir.

c) Giyim Eşyaları İle Dokumacılık ve Dericilik Sektörüne Ait Meslekler

Biz bu başlık altında, giyim, dokumacılık ve dericilik sektörlerini beraber değerlendirmeyi uygun bulduk. Dokuma ve dericilik işkolları hammadde ve yarı mamul ürünlerle, giyim sektörüne de kaynaklık etmektedir. Turgutlu’da, bu meslek gurubuna mensup, 120 hane reisi kayıtlı bulunmakta olup, bu hanelerin %78’i Müslüman, %22’si gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

Tablo 30: Dokumacılık ve Dericilik İle Giyim Eşyası Üreten - Satan Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)
Babuşçu	-	-	-	-	-	-	6	6	5
Babuşçu Kalfası	-	-	1	1	-	-	-	2	1,6
Çizmeci	-	-	-	-	1	-	-	1	0,9
Çukacı	-	-	-	-	-	-	2	2	1,6
Çulha	1	2	-	-	-	3	4	10	8,4
Debbağ	2	3	2	2	17	-	5	31	25,8
Debbağ Çırağı	-	1	-	1	-	-	-	2	1,6
Dikimci	-	-	-	-	-	-	3	3	2,5
Dikimci Kalfası	-	-	-	-	1	-	-	1	0,9

⁴⁵⁸ BOA, ML.VRD.TMT.d, 2761, s.40.

Haffaf	1	-	-	1	1	-	3	6	5
Hallaç	3	2	-	-	4	2	8	19	15,8
Hasırcı	-	-	-	-	1	-	-	1	0,9
Keçeci	1	-	-	-	1	2	1	5	4,1
Kirişçi	-	1	-	-	-	-	-	1	0,9
Kunduracı	-	-	-	-	-	-	1	1	0,9
Muytab	-	2	-	1	-	1	4	8	6,6
Muytab Çırağı	-	-	-	1	-	-	-	1	0,9
Muytab Kalfası	-	-	-	-	-	1	1	2	1,6
Terzi	5	4	1	1	1	1	4	17	14,1
Yemenici	-	-	1	-	-	-	-	1	0,9
Toplam	13	15	5	8	27	10	42	120	100

Giyimle ilgili meslekler, haffaf, terzi, yemenici ve babuşçudur. Bu meslekler içerisinde, bilhassa terzilik daha çok gayrimüslimler tarafından icra edilmektedir. Cami-i Cedid Mahallesi'nde, 2 Ermeni, 1 Yahudi, Yenice Mahallesi'nde, 1 Ermeni, Zeytincik Mahallesi'nde 4 Rum ve Çömlekçi Mahallesi'nde 4 Ermeni olmak üzere, toplam 14 gayrimüslim terzilik yapmaktadır. Bunun yanında, ayakkabı hazırlayan veya tamir eden kimseler için kullanılan kunduracı tabirini de, giyim eşyası ile ilgili meslekler sınıfına dâhil ettik. Yine ayakkabıcılıkla ilgili bir diğer meslek haffaflıktır. Haffaf, halk dilinde biraz değişikliğe uğrayarak kavaf biçiminde de kullanılmıştır. Ancak defterlerde, haffaf olarak geçmektedir. Haffaf, ayakkabı, terlik ve benzeri şeyleri yapıp, satan kimselere verilen addır.⁴⁵⁹ Babuşçu da ayakkabıcılık yapan meslekler arasındadır.

Mevcut başlık altında, dokumacılık işkolunda değerlendirdiğimiz meslekler, dokumacılığın hammaddesi olan pamuk ve yünden üretim yapan hane reisleridir. Bu sektörünün en önemli meslek dalı “çulhalık”tır. Çulhacı, el tezgâhlarında bez dokuyan kişiye verilen addır.⁴⁶⁰ Ancak bazı kaynaklarda anlamı biraz daha genişletilerek, kıl ve yünden dokuma yapan ve satan zanaat erbaplarının hepsine şamil bir terim olarak geçmektedir. Defterde, “Çukacılık” mesleğine mensup olduğu belirtilen, Zeytincik Mahallesi'nden 2 Rum hane reisini de aynı işkolunda kabul edebiliriz. Neticede 7'si Müslüman, 5'i gayrimüslim olmak üzere, toplam 12 hane reisinin bu işi yaptığı

⁴⁵⁹ Devellioğlu, A.g.e., s.310.

⁴⁶⁰ Şemsettin Sami, A.g.e., s.524. Çulha kelimesi temettuatlarda ha ile geçmektedir. Ancak Kâmûs-ı Türkî'de bunun farça (çulah) kelimesinden türediğini belirterek he harfi ile yazmaktadır.

görülmektedir. Çulhalık yapabilmek için bir tezgâh⁴⁶¹ olması yeterlidir. Dolayısıyla bu dalda çalışanların 12 hane reisi ile sınırlı kaldığı düşünülemez. Evlerde başta kadınlar olmak üzere, yetişkin aile fertlerinin de bu işkolunda çalışabileceğini hesaba katmak gerekir.

Dokumacılık alanında diğer bir meslek muytablıktır. Bu uğraş, kıldan dokuma yapan sanatkârlar için kullanılan tabirdir.⁴⁶² Halk arasında mutaf veya mutafçıda denilmektedir.⁴⁶³ İncelemiş olduğumuz defterlerde, bu iki kelime de kullanılmıştır. Tümü Müslüman olmak üzere, toplam 11 hane reisi mutaf ve muytablıkla uğraşmaktadır. Muytablıkta, dokuma için ana kaynak keçi kılı olmasına rağmen, temettuat defterlerinde keçi besleyen hiçbir haneye rastlanmamış olması dikkat çekicidir.

Dericilik sektörüne dâhil olan debbağlık, dikicilik ve çizmecilik işkollarının tümünde çalışanların, giyim eşyası üreten ve satan meslekler içerisinde, % 32'lik bir oran ve 38 hane reisi ile sadece Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Burada ilgi çeken bir diğer husus, bu meslek gurubuna sahip kişilerin, % 50'lik bir dilime tekabül eden kısmının, 18 hane ile Orta Mahalle'de oturmasıdır. Yenice Mahallesi haricindeki diğer tüm mahallelerde bu dala mensup esnaf bulunmaktadır.

d) Yiyecek ve İçecek Üreten ve Satanlarla İlgili Meslekler

Bu başlık altında incelediğimiz meslek teşekküllerine sahip 68 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 38 hane reisi Müslüman ahaliden, 30'u ise gayrimüslim cemaatlerinden müteşekkildir. Gayrimüslimler arasındaki dağılım ise şu şekildedir: 24'u Rum, 4'ü Yahudi ve 2'si de Ermeni hane reislerinden meydana gelmiştir. Gayrimüslimler içerisinde Rumların diğerlerine göre, % 80 gibi bir oranla, bu sektördeki payları büyüktür.

⁴⁶¹ Aslı, dest-gâh

⁴⁶² Devellioğlu, A.g.e., s.697.

⁴⁶³ Pakalın, A.g.e., C.I, s.586.

Tablo 31: Gıda İle İlgili Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)
Aşçı	-	1	-	-	1	1	1	4	5,8
Balıkçı	-	1	-	-	-	-	-	1	1,5
Börekçi	-	-	-	-	-	-	2	2	3
Değirmenci	-	-	-	-	-	-	3	3	4,4
Ekmekçi	-	-	-	-	-	2	4	6	8,9
Ekmekçi Hizmetkârı	-	-	-	-	-	-	1	1	1,5
Ekmekçi Kalfası	-	-	-	-	-	-	1	1	1,5
Helvacı	-	-	-	-	-	1	9	10	14,7
Kadayıfçı	-	-	-	-	-	-	2	2	3
Kasab	1	-	-	-	2	-	2	5	7,3
Kasab Kalfası	-	-	-	1	-	1	2	4	5,8
Katmerci	-	-	-	-	-	-	2	2	3
Limoncu	-	-	-	-	-	1	-	1	1,5
Macuncu	-	-	-	-	-	-	1	1	1,5
Manav	-	1	-	-	-	-	-	1	1,5
Mısırcı	-	1	-	-	-	1	3	5	7,3
Susam Yağcı	-	-	-	-	-	-	4	4	5,8
Şerbetçi	-	-	-	2	-	-	-	2	3
Uncu	1	-	-	-	-	-	6	7	10,2
Yemişçi	1	1	-	-	1	-	2	5	7,3
Yoğurtçu	-	-	-	-	-	-	1	1	1,5
Toplam	3	5	-	3	4	7	46	68	100

Günümüzde olduğu gibi, tarih boyuca da insanların temel gıdası ekmek olmuştur. Dünyanın birçok yerinde yapılan kazılarda, M.Ö. 4000 yıllarına ait fırın kalıntılarına bile ulaşılmıştır. İncelediğimiz dönemde Turgutlu’da da bundan farklı bir şey olacağı düşünülemez. Bu dönemde ekmekçiliğin ilk aşaması olan buğdayın un haline getirilmesi ile ilgili olan değirmencilikle iştigal eden, 3 hane reisinin tamamı Rum’dur. Bunun yanında, uncu olarak kaydedilen kişilerin de tümü Rum olup, ekmek yapıp satan 8 hane reisinin de, 6’sı yine Rum Milletindendir. Bu noktada, Temettuat

defterlerinin tutulduğu (1844-1845) yıllarda, Turgutlu’da fırıncılığın ve un üretiminin Rumların tekelinde olduğunu söyleyebiliriz. Sadece bir Müslüman hane reisi ekmekçi olarak kaydedilmiştir. Müslümanların çoğunun zaten buğdayını kaldırıp, yıllık ununu bunun içerisinden temin ettikten sonra, geleneksel olarak evlerinin avlularındaki fırınlarında kendi ekmeklerini üretmeleri, bu meslek gurubuna biraz daha uzak kalmalarına sebebiyet vermiş olabilir.

Diğer meslekler içerisinde sadece gayrimüslimlerin mensup oldukları uğraşlar şunlardır: Manavlığı Cami-i Cedid Mahallesi’nden 1 Yahudi, yemişçiliği Cami-i Cedid Mahallesi’nden 1 Yahudi, yoğurtçuluğu Zeytincik Mahallesi’nden 1 Rum, katmerciliği Zeytincik Mahallesi’nden 2 Rum, susam yağcılığı yine Zeytincik Mahallesi’nden 4 Rum hane reisi icra etmektedir. Sadece Müslümanların yaptığı meslekler ise balıkçılık, börekçilik, çubukçuluk ve kadayıfçılıktır. Bunların dışındaki diğer meslekler, hem Müslümanlar hem de gayrimüslimlerce yapılmaktadır.

Mesleklerin mahallelere göre dağılımında ise en büyük pay 55 hane reisiyle, Zeytincik Mahallesi’ne aittir. Tüm mahalleler içerisinde gıda sektörüyle uğraşanların, %71’i bu mahallede ikamet etmektedir. Bu işkolunda en az hane reisini bünyesinde barındıran mahalle, 3 kişinin kaydıyla, Cami-i Cedid Mahallesi’dir.

e) Emtia ve Hizmet Üreten Kişilere Ait Meslekler

Bu başlık altında, inşaat, ulaşım, nakliyecilik işkollarıyla, küçük ölçekli işletmeler, değişik mal üretip satan ve temizlik hizmetleri sunan meslekler beraber değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, 34 farklı meslek koluyla uğraşan, 162 hane reisi tespit edilmiştir. Turgutlu’daki meslek türlerinin % 35’i bu sınıfa girmesine rağmen, nüfusun sadece % 8’i bu işkollarıyla istigal etmektedir. Bu meslek dalları içerisinde Müslüman nüfusun oranı 105 hane ile % 64,5’e, gayrimüslimlerin oranı ise, 57 haneyle % 35,5’e denk gelmektedir.

Mevcut işkolu sınıfına sahip hane reisleri, yaklaşık % 44’lük oranla en fazla Zeytincik Mahallesi’nde sakindir. Bu meslek erbabını, en az sayıda bünyesinde barındıran mahalle ise, % 4’lük oranla Hacı Sinan Mahallesi’dir. Genel olarak bu durum Turgutlu’daki iktisadi yapılanmanın da bir nevi resmi ve izdüşümüdür.

Tablo 32: Emtia ve Hizmet Sunan Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)
Bardakçı	-	-	-	1	-	1	-	2	1,2
Berber	3	2	-	2	1	4	6	18	11,2
Berber Kalfası	1	-	2	-	-	1	-	4	2,5
Bıçakçı	-	1	-	-	-	1	-	2	1,2
Çamaşırcı	-	1	-	-	-	-	-	1	0,6
Çilingir	1	-	-	-	1	-	-	2	1,2
Çubukçu Esnafından	-	-	-	1	-	-	-	1	0,6
Demirci	6	-	-	-	-	9	3	18	11,2
Demirci Çırağı	-	1	-	-	-	-	-	1	0,6
Demirci Kalfası	2	-	-	-	-	1	-	3	1,9
Deveci	1	-	-	-	-	3	2	6	3,7
Duhancı	1	-	-	-	-	1	10	12	7,4
Elekçi	-	-	-	-	-	-	1	1	0,6
Eskici	2	2	-	7	1	7	4	23	14,3
Fenerci	1	-	-	-	-	-	4	5	3,1
Hamam Hademesi	-	-	-	-	-	-	1	1	0,6
Hamamcı	-	-	-	-	1	-	1	2	1,2
Hamuleci ⁴⁶⁴	-	-	-	4	-	-	-	4	2,5
Kaldırımcı	-	-	-	-	-	-	1	1	0,6
Kazancı	-	-	-	-	1	-	-	1	0,6
Kıracı	1	-	1	-	1	-	-	3	1,9
Kiremitçi	-	-	-	-	-	-	1	1	0,6
Kuyucu	-	-	-	1	-	-	-	1	0,6
Kuyumcu	2	-	-	-	-	-	-	2	1,2
Mumcu	-	-	1	-	-	-	-	1	0,6
Sabuncu	-	-	-	-	-	-	2	2	1,2
Sarac ⁴⁶⁵	3	-	-	1	-	-	2	6	3,7
Semerci	-	1	-	-	-	-	11	12	7,4
Sepetçi	-	-	-	-	-	1	-	1	0,6
Suyolcu	-	-	-	-	-	-	4	4	2,5
Süpürgeci	1	-	-	-	-	-	-	1	0,6

⁴⁶⁴ Hamule(cı): Yük taşıyıcı, hamal. Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.323.

⁴⁶⁵ Sarac: Koşum ve eyer takımları yapan veya satan kimse. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.1702.

Tüfekçi	-	-	-	-	-	-	12	12	7,4
Urgancı	-	-	-	-	1	-	-	1	0,6
Yapıcı	-	-	2	-	-	-	3	5	3,1
Yorgancı	-	-	-	-	-	-	2	2	1,2
Toplam	25	8	6	17	7	29	70	162	100

İnşaat işleriyle ilgili meslekler kaldırımcı, kuyucu, yapıcı ve suylucusudur. Yapıcıların tuğla veya taş kullanarak duvar ördükleri de düşünülebilir. Suylocuları, evlere veya mahalle çeşmelerine su getirmek için gerekli künk⁴⁶⁶ ve benzeri şeyleri yaparak, bunları döşeyen kişilerdir. Kuyucu ise, avlu ve bahçelere su kuyusu kazın kişilere verilen addır. Turgutlu'da bu işkollarına mensup olanların sayısı çok fazla değildir. Toplam 1 kaldırımcı, 1 kuyucu, 5 yapıcı ve 4 suylucu bulunmaktadır. Suylocuların tamamını Zeytincik Mahallesi ahalisinden 4 Rum, 5 yapıcının ise, 3'ünü yine Zeytincik Mahallesi'nde ikamet eden Rum ve 2'sini de Müslüman hane reisleri oluşturmaktadır.

Ekonomik hayatı oluşturan üretim-tüketim faaliyetlerinin, vazgeçilmez unsurlarının başında nakliyecilik gelmektedir. Türk tarihinde sosyal, siyasi, askeri ve ticari nedenlerle ulaştırma ve nakliyecilik düzeninin sağlanmasına daima önem verilmiştir. Kervansaraylar, hanlar ve menziller bu durumu bize açıkça göstermektedir.⁴⁶⁷ Ekonomik hayatın sürdürülebilmesinde önemli bir yere sahip ulaşım ve nakliyecilik işleriyle meşgul esnaf grupları da bu koşullarda teşekkül olmuştur.

İncelediğimiz defterlerde nakliyeciler olarak addedebileceğimiz kiracı, yolcu ve katırcı meslekleri bulunmaktadır. Nakliye işleri genellikle Osmanlılarda deve ile yapılmaktadır. Fakat bu hane reislerinden hiçbirisinin devesi bulunmamaktadır. Ancak hepsinin katırları mevcuttur. Turgutlu'da 1844 yılında deveci, hamuleci ve kiracılık meslekleri bulunmaktadır. Kiracıların sayısı toplam 3 olup, bunlardan 2'si gayrimüslim 1'i de Müslüman'dır. 6 deveci ile 4 hamulecinin tamamı ise Müslüman'dır.

Temizlik iş kolunda çalışan meslekler 6 tanedir. Bunlar hamamcı, hamamcı hademesi, çamaşırcı, süpürgeci ve berberdir. Bunlardan berber haricindeki bütün meslekler, Müslümanlara aittir. Toplam 18 berberin de, 2'si gayrimüslim geri kalanları

⁴⁶⁶ Eskiden su akıtılmak için kullanılan topraktan yapılmış olan boruya verilen addır.

⁴⁶⁷ Selahatin Tozlu, "Osmanlı Yol Düzenlemeleri", Osmanlı, C.III, YT. Yayınları, Ankara 1999, s.644.

yine Müslüman ahalidendir. Neticede bu sektörün XIX. yüzyılın ortalarında, Turgutlu’da, daha çok Müslümanların elinde olduğunu söyleyebiliriz.

Değişik mal üreten ve bunları satan mesleklerden günümüzde de varlığını koruyanlar bulunmaktadır. Bu grupta incelediğimiz işkollarından 23 hane reisi “eskici” olarak görünmektedir. Bunlardan 22’si Müslüman, 1’i ise Yenice Mahallesi’nde ikamet eden Ermeni hane reisine aittir. “Eskici” tabiri, hem eski elbise alıp satanlar ve hem de eski elbise veya ayakkabıları tamir eden kişiler için kullanılmıştır.⁴⁶⁸ Biz değerlendirmemizde bunun ikinci anlamını ele aldık. Çünkü Anadolu’da şu anda eskici tabiri, ayakkabı tamircileri için de söylenmektedir.

Bu gruptaki bir diğer meslek kolu semerciliktir. “Semerci” at, eşek, katır gibi yük hayvanlarının, yüklerini bağlamak için sırtlarına konulan semerleri yapan⁴⁶⁹ veya bunları tamir eden kişidir. XIX. yüzyılın ortalarında Turgutlu’da bahsi geçen hayvanların sayısı da oldukça fazladır. Aynı dönemde Turgutlu’da semercilikle uğraşan hane reisi sayısı ise 12 olup, tümü Müslüman’dır.

Demircilik, demirden mamul araç-gereçleri üreten ve bunları tamir eden kişilerin uğraştığı meslek dalıdır. Turgutlu’da 18 demirci, 3 demirci kalfası ve 1 de demirci çırağı olmak üzere, toplam 22 hane reisi bu mesleğe dâhildir. Bu işkolu mensuplarının tamamı Müslüman ahaliden olmakla beraber, bu sektörün 10 meslek erbabının, 6’sı Cami-i Cedit Mahallesi’nde, 4’ü de Yenice Mahallesi’nde mukim Kıbtî hane reislerinden mürekkeptir.

Değişik mal üretilip, bunları satan meslek gruplarından bir diğeri de duhancılıktır. Bu dala mensup, yani tütüncülük yapan hane reisi sayısı 12’dir. Bunların tamamı gayrimüslimdir. Gayrimüslimler arasında, sayısı fazla olan diğer bir meslek ise tüfekçiliktir. Tüfekçilikle meşgul olan hane reisi sayısı 10’dur. Müslüman halk arasında tüfekçilikle uğraşanların sayısı ise 2’dir. Bu gruptaki bir diğer meslek fenerciliktir. Fenercilikle uğraşan hane reisi sayısı 5 olup, bunların tamamı, 4’ü Zeytincik Mahallesi’nde, 1’i Cami-i Cedit Mahallesi’nde ikamet etmekte olan Yahudi Milleti’ndendir. Bu grupta yer alıp, ortalama meslek başına bir iki hane düşen diğer işkolları ise, bardakçı, kiremitçi, kuyumcu, sabuncu, sepetçi ve yorgancıdır.

⁴⁶⁸ Şemsettin Sami, A.g.e., s.112.

⁴⁶⁹ Şemseddin Sami, A.g.e., s.735.

Kuyumcuların sayısı 2 olup, ikisi de Ermeni'dir. Sepetçilikle uğraşan hane reisi ise kıbtîdir.

f) Kamu Hizmetleri İle İlgili Meslekler

Toplumsal hayatın gereği, beşeri ilişkiler sonucu gelişen, yönetim, eğitim ve dini hizmetlerde ortaya çıkan kamunun ihtiyacını karşılamak üzere teşekkül etmiş meslekleri, bu grupta incelemek mümkündür. Toplam 34 hane reisinden müteşekkil bu sınıfa mensup işkollarının, % 85'i Müslüman ahaliden, % 15'i ise gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Kaza'da bulunan muhtar, imam, müderris, papaz gibi kamu yönetimi, eğitim ve din hizmetleri sunan kişilerin bir kısmına ait bilgilere, temettuat defterlerinde ulaşabiliyoruz. Fakat Turgutlu'daki 7 mahalle içerisinde, Cami-i Cedit ve Zeytincik Mahallesi muhtarları ile Menteş Baba Mahallesi imamı hakkında bir bilgiye ulaşılammıştır.

Tablo 33: Dinî İdarî ve Eğitim İle İlgili Alanda Hizmet Veren Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)
Hatip	1	-	-	-	-	-	-	1	3
İmam	1	2	1	-	1	1	3	9	26,4
Mahalle Muhtarı	-	1	1	1	1	1	-	5	14,6
Muhzır ⁴⁷⁰	1	-	-	-	1	-	-	2	5,9
Muallim-i Sıbyan	2	1	-	-	2	-	1	6	17,5
Müderris	-	1	-	-	-	-	-	1	3
Müezzin	-	-	-	-	-	-	2	2	5,9
Müftü	-	-	-	1	-	-	-	1	3
Ketebe	1	-	-	-	-	-	-	1	3
Papaz	-	-	-	-	-	-	1	1	3
Tezkire Memuru	-	-	-	-	-	-	1	1	3
Yazıcı	2	-	-	-	-	-	2	4	11,7
Toplam	8	5	2	2	5	2	10	34	100

⁴⁷⁰Muhzır: Şeriat mahkemelerinde mübaşir hizmetini gören kimse. Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.676.

Osmanlı toplumunda XIX. yüzyıla kadar mahallenin veya köyün yönetimi, daha doğrusu halk ile devlet arasındaki ilişkiler, imamlar tarafından sağlanmakta idi.⁴⁷¹ Temettuat defterlerinde, imamlığında bir meslek olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü hane reislerinin mesleklerinin işlendiği bölüme, “mahalle imamı idiği” veya “bâ-berât-ı âli imam i diği” gibi ifadelerle, kişinin kimi zaman görev yaptığı cami de yazılarak, imam olduğu belirtilmiştir.

Mahallelerde mülki idarenin temsilcileri olan imamlar,⁴⁷² dini bilgileri fazla olan, güvenilir ve sevilen kimseler arasından padişah beratı⁴⁷³ ile atanıp gördükleri hizmet karşılığında “vazife” adı verilen ücret almaktaydılar. Bu ücretler çoğunlukla vakıflardan ve halktan karşılanmaktaydı. İmamlar halka beş vakit namaz kıldırmanın yanın da, ölenler için gerekli dini işlemleri yapmak, mahallenin güvenliği ve huzurunu sağlamak gibi vazifelerle de mükelleftiler.⁴⁷⁴ Ayrıca mahallede doğan, ölen, evlenen, boşanan ve ikamet ettikleri evleri değiştirenlerin takibini de imamlar yapmaktaydı.⁴⁷⁵

İmamlık mesleği ile meşgul olanlar vergi vermemektedir. Hane reislerinin vergilerinin yazıldığı bölümde, imamların “sene-i sâbıkada vergiy-i mahsûsası olmadığı” ifadesi yer almaktadır. Ancak imamların bazılarının gelir getiren mal varlıkları da bulunmakta olup, bunlar için temettu kaydedilmiştir. Temettuat defterlerine göre Turgutlu’da 1844 yılında, sadece Menteş Baba Mahallesi’nde imam yoktur. Zeytincik Mahallesi’nde 3, Çömlekçi Mahallesi’nde 2 ve diğer mahallerde 1’er olmak üzere, toplam 9 hane reisinin meslek ibaresinde imam yazmaktadır.

1836’dan sonra taşrada, mahalle ve köylerde muhtarlık teşkilatı kurulmaya başlandı. Muhtar, halkın temsilcisi olup, en küçük yönetim birimi olan köy ve

⁴⁷¹ Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Mahalle İmamları ve Yerel Yönetim İlişkisi, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler, C.I, İstanbul 1996, İlke Yayınları, s.432-433.

⁴⁷² Süleyman Oğuz, Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885), Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986, s.20.

⁴⁷³ Defterlerde de ba-berat-ı ali imam idiği biçiminde bu açıkça görülmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.TMT.d, 2761, s.52.

⁴⁷⁴ Musa Çadircı “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.258.

⁴⁷⁵ Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın ilkyarısında Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.173.

mahallede devlet ile halkın ilişkisini sağlardı.⁴⁷⁶ Muhtarlar mahallede denenmiş ve iyi huylu oldukları anlaşılan, becerikli kimseler arasından seçilirdi.⁴⁷⁷ Zamanla imamların yukarıda saydığımız görevleri de yavaş yavaş muhtarlara geçmeye başlamıştır.

Muhtarların en önemli vazifelerinden birisi, idaresi altında bulunan mahalle veya köyün güvenliğini sağlamaktır.⁴⁷⁸ Köy ya da mahallelerinden başka yere gitmek isteyenlere, muhtarlar mühürlü pusula verirlerdi. Mahallede doğan, ölen, kaybolan, göç eden veya devamlı olarak bir yere yerleşmek için gidenlerin kayıtları defterden silinir ve yeni gelenler deftere kaydedilirdi. Muhtarlar gerektiğinde meclis-i şer'e katılarak veraset işleri ile ilgilenirler, kaza ve köyün her altı ayda bir, gider defteri hazırlanırken mahallesini temsilen hazır bulunurlardı.⁴⁷⁹

1864 Vilayet Nizamnamesi'nde, muhtarların vazifeleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine aynı nizamnameye göre muhtarlık seçimi yılda bir defa yapılırdı. 18 yaşını geçen ve Osmanlı tebaasına mensup olup, bir senede en az elli kuruş vergi ödeyen erkekler toplanıp, muhtarlarını seçerlerdi. Kişinin muhtar olabilmesi için de, Osmanlı tebaasına bağlı, otuz yaşını geçmiş ve aynı zamanda senelik en az yüz kuruş vergi vermesi gerekmektedir. Bu seçimlerden sonra kaza idarecisinin onayıyla muhtar olunuyordu.⁴⁸⁰ 1844 yılında Turgutlu'daki 7 mahalle içerisinde, Cami-i Cedid ve Zeytincik Mahallesi muhtarları temettuat defterlerinde belirtilmemiştir.

Hatip, camide hutbe okuyan din görevlisidir.⁴⁸¹ Temettuat defterlerinde sadece bir hane reisini hatip olarak kaydedilmiştir. Bu kişinin hatipliği "Erbâb-ı bâ-berât-ı âlî ile Cami-i Şerif hatîbi idiği" ifadeleriyle belirtilmektedir. İmam ve müezzinlerde olduğu gibi, hatiplerden de vergi alınmamaktadır. Yine hatiplik bir meslek olarak, kabul edilmiş olup, bunlara da hatiplik temettuatı yazılmıştır.

Müftü olarak kaydedilen bir hane reisi bulunmaktadır. Menteş Baba Mahallesi'nden 124. hanede kayıtlı, Meşayih-i Nakşibendiyyeden el-Hac Abdülkadir

⁴⁷⁶Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s.33.

⁴⁷⁷ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" Belleten, C.XXXIV, S.135, Ankara 1970, s.414.

⁴⁷⁸ Veysel Atasoy, Türkiye'de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s.26.

⁴⁷⁹Çadırcı, A.g.m., s.414.

⁴⁸⁰ İlber Ortaylı, Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Hil Yayınları, İstanbul 1985, s.25.

⁴⁸¹ Devellioğlu, A.g.e., s.340.

Efendi, “Kasaba-i Mezbure Müftüsü” olarak yazılmıştır.⁴⁸² Temettuat defterlerinde müftü belirtilmesine rağmen, o dönem kazanın mülkü amiri durumunda olan, Turgutlu’nun kaza müdürü hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Gayrimüslim ahaliden, din hizmetleri ile ilgili meslekler sınıfında değerlendirebileceğimiz tek kayıt, "papaz güruhundan" olarak yazılan hane reisinin mesleğidir. Bu kişi Zeytincik Mahallesi’nde, 9 numaralı hanede oturan nalbant oğlu Serkes veled Artin’dir.⁴⁸³ İmamlara tanınan vergi muafiyeti, burada adı geçen papaza da aynı şekilde tanınmıştır. Turgutlu Temettuat Defterleri’nde gayrimüslimlerden Hristiyanlara ait din görevlisi olarak sadece 1 papaz kayıtlıdır. Yahudi bir din adamı görülmemektedir. Bununla birlikte Turgutlu’da, 1889 yılına gelindiğinde ise 3 kilise ve 2 havranın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴

Bu görevlilerden başka, muhızır,⁴⁸⁵ tezkiye memuru, muallim-i sıbyan ve yazıcı meslekleri de bulunmaktadır. Muallim-i sıbyanların 4’ü Müslüman ve 2’si gayrimüslimdir. Yine yazıcıların 2’si gayrimüslim, diğer 2’si de Müslüman’dır.

Temettuat defterlerinden çıkardığımız Turgutlu’daki kamu görevlilerine ait bu mesleklerin, Redif teşkilatının kurulması, 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi’nin yürürlüğe girmesi, 1865 yılında Turgutlu’ya demiryolunun gelmesi gibi etkenler sonucunda, zaman içerisinde sayısı ve çeşitliliği artmıştır. Bu değişimi Aydın Vilayeti Salnameleri’nden takip edebiliriz. Salnamelerde geçen Turgutlu’da görevli kamu personeline ait meslekler, Turgutlu’nun idari teşkilatı ve taksimatı adlı bölümde ayrıntısıyla verilmiştir.

g) Mal ve Hizmet Üretim Ticaretle Uğraşanlara Ait Meslekler

Bu grupta değerlendirmeye aldığımız meslek grupları hizmet üreten ve ürettiği bu hizmet ile geçinimi temin eden hane reisleri olup, bu bağlamda, ticaretle uğraşanlar da aynı kategoriye dâhil edilmiştir. Turgutlu’da 1844 yılında, 135 kişinin mensup olduğu bu işkollarının, 74 hane ile % 55’i Müslümanların, 61 hane ile % 45’i gayrimüslimlerin elindedir. Fakat ticaretle ilgili kimi mesleklerde ise, hâkimiyet

⁴⁸² BOA, ML. VRD. TMD.d, 2763, s.40.

⁴⁸³ BOA, ML. VRD. TMD.d, 2764, s.43.

⁴⁸⁴ 1317 Tarihli A.V.S., s.397.

⁴⁸⁵ Muhızır, Mahkemelerde görevli hizmetlilere verilen addır. Bkz. Şemseddin Sami, A.g.e., s.1302.

tamamen gayrimüslimlerin elindedir. Bu duruma ait ayrıntılı değerlendirme aşağıda yapılmıştır.

Tablo 34: Mal ve Hizmet Üretim Ticaret Yapan Kişilere Ait Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)
Bakkal	-	-	3	-	-	-	4	7	5
Bakkal Çırağı	-	-	-	-	-	-	1	1	0,8
Bezzaz	4	2	-	-	-	-	5	11	8,1
Çerçi	6	2	-	-	1	-	10	19	14
Dellal	2	-	-	-	-	-	-	2	1,5
Duham kıyıcı	2	1	-	-	-	-	3	6	4,4
Duham Ticaret	-	-	1	-	-	-	-	1	0,8
Erbab-ı ticaret	6	-	-	-	2	-	7	15	11,1
Hancı	-	-	1	-	-	-	-	1	0,8
Hekim	-	-	-	-	-	-	1	1	0,8
Kahveci	4	1	3	1	2	3	7	21	15,5
Kalaycı	1	2	-	-	-	-	5	8	6
Kalaycı Çırağı	-	1	-	-	-	-	-	1	0,8
Kıyıcı	-	-	1	-	-	-	-	1	0,8
Lağımçı	1	-	-	-	-	-	-	1	0,8
Meyhaneci	1	-	-	-	-	-	-	1	0,8
Mücellid	1	1	-	-	-	-	-	2	1,4
Münadi	-	-	-	-	-	-	1	1	0,8
Nalbant	-	2	2	-	-	1	12	17	12,6
Nalbant Çırağı	-	1	-	-	-	-	1	2	1,4
Nalbant Kalfası	-	-	5	-	1	1	-	7	5
Penbe tüccarı	-	-	-	-	-	-	1	1	0,8
Sünnetçi	-	-	-	-	-	1	-	1	0,8
Ticaretçi	-	-	1	-	-	2	3	6	4,4
Tüccar	1	-	-	-	-	-	-	1	0,8
Toplam	29	13	17	1	6	8	61	135	100

Bu başlık altında incelediğimiz meslek dallarından, ticaret ile ilgili uğraşlar doğrudan tüccar veya ticaretçi olarak kaydedilmiştir. Bunun yanında, bakkal, çerçi, bezzaz gibi isimler altında yazılanlar da mevcuttur. Bu grupta en fazla yer alan meslek çerçiciliklerdir. Çerçi, ufak tefek eşya satanlara verilen isimdir.⁴⁸⁶ Toplam çerçi sayısı, 19'dur. Bunlardan 16'sı gayrimüslim, 3'ü Müslüman'dır. Gayrimüslimlerin ise 15'i Yahudi, 1'i Rum Milletindendir. Bunun yanında erbab-ı ticaret olarak kaydedilen hane reisi sayısı 15'tir. Bunların da 14'ü yine gayrimüslim, 1'i Müslüman'dır. Bu işkolunda gayrimüslimler içerisindeki dağılıma göre, Rumlar 1, Ermeniler 4, Yahudiler ise 9 hane reisi ile en kalabalık guruptur. Bezzaz, bez tüccarı anlamına gelmektedir.⁴⁸⁷ Bezzazların tamamı gayrimüslimlerden müteşekkildir. Bunların dağılımı ise, 1'i Rum, 3'ü Ermeni ve 7'si Yahudi olup, bu meslekte de Yahudiler çoğunluktadır. 7 bakkaldan 4'ü gayrimüslim, 3'ü Müslüman'dır. Bakkal olan gayrimüslimlerin tamamı Rum'dur ve Zeytincik Mahallesi'nde ikamet etmektedirler. Neticede 1844 yılında Turgutlu ticaretinde daha çok gayrimüslimlerin, bilhassa Yahudilerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Mal ve hizmet üreten mesleklerden, duhan kıyıcı olarak 6 hane reisi kaydedilmiştir. Bunlardan 5'i Yahudi, 1'i ise Müslüman'dır. Yahudi hane reislerinden 1'i Çömlekçi Mahallesi'nde, 2'si Zeytincik ve diğer 2'si Cami-i Cedid Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi duhan, tütün anlamına gelmektedir. Günümüzde böyle bir meslek bulunmamakla beraber, tütünleri doğrayıp, kullanılabilir hale getiren kişi olduğunu düşünmek mümkündür.

Bundan başka, han işleten ve hancı olarak kayıtlı bir kişi Müslüman hane reislerindendir. Kalaycılardan 1'i Zeytincik Mahallesi'nden Rum olup, diğer kalaycılar ve kalaycı çırağı Müslüman nüfusa mensuptur. Kıyıcı ve lağımçı meslek ustaları da Müslüman'dır. Zeytincik Mahallesi'nden Ermeni 1 nalbant haricindeki diğer nalbant, nalbant kalfası ve nalbant çırağı Müslüman ahalidendir. Kahveci, kahvehane işleten olarak kabul edildiği için bu gruba dâhil edilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus, kahveci sayısındaki fazlalıktır. Toplam 21 kahvecinin 2'si Zeytincik Mahallesi'nde meskûn Rum hane reislerine mensup olmakla birlikte, diğer kahveciler ise

⁴⁸⁶ Şemseddin Sami, A.g.e., s.508.

⁴⁸⁷ Şemseddin Sami, A.g.e., s.292.

Müslüman'dır. Bu meyanda, 1844 yılında Turgutlu'da kahvehane sayısının ve kültürünün epey yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Turgutlu'da, bu sektör içerisinde değerlendirdiğimiz, Müslüman hane reislerince ifa edilen, mücellid⁴⁸⁸ mesleğine sahip kişilerin olması önemlidir. Çünkü tam anlamıyla tespit edilememekle beraber, Turgutlu'da mücellid bulunması, kazada okuma yazma bilen kişilerin sayısının fazla olabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Müslüman ahaliye mensup bir kişinin meslek olarak kayıtlı görüldüğü "Münadi" tellal manasına gelmektedir.⁴⁸⁹ Dellal şeklinde kayıtlı olan hane reisleri ise Cami-i Cedid Mahallesi'nde sakin, 2 Yahudi'dir. Turgutlu'da, temettuat defterlerinin yazıldığı bu dönemde hekim olarak sadece, Zeytincik Mahallesi'nde 1 Yahudi bulunmaktadır. Yine Müslüman hane reislerinden 1 kişi sünnetçilik mesleğine mensuptur.

h) Fiziki Güç (İşçilik) İle İlgili Meslekler

Fiziki güç ile ilgili işkollarına mensup olanların sayısı, 276 kişi ile oldukça yüksektir. Bunların % 89'a tekabül eden 246 hane reisi Müslüman ve % 11'lik oranı içeren 30 hane reisi ise gayrimüslimdir. Bu oran, Turgutlu'daki tüm meslek erbabı kişiler içerisinde, % 14'lük bir değere denk gelmektedir. Mahalleler ölçeğindeki dağılıma göre, yine Zeytincik Mahallesi 112 hane reisi ile en fazla, Hacı Sinan Mahallesi ise 4 kişi ile en az, sayıda bu meslek sahibini bünyesinde barındıran mahallelerdir.

Tablo 35: İşçilik İle İlgili Meslekler

Mahalleler→ Meslekler↓	Cami-i Cedit	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta Mahalle	Yenice	Zeytincik	T O P L A M	Kendi Meslek Gurubu içerisinde (%)
Amele	7	56	-	33	-	22	96	214	77,5
Hamal	1	2	-	-	-	-	-	3	1,1
Hizmetkâr	2	4	4	1	1	-	2	14	5,1
Irgad	9	9	-	1	5	1	13	38	13,7
Kilise hademesi	-	-	-	-	-	-	1	1	0,4
Tebadan	2	2	-	-	2	-	-	6	2,2
Toplam	21	73	4	35	8	23	112	276	100

⁴⁸⁸ Mücellid: Ciltçi, cilt yapan, kitap ciltleyen. Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.704.

⁴⁸⁹ Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.724.

Bu grubun önemli bir kesimini ameleler oluşturmaktadır. Bunların sayısı, 8'i gayrimüslim, 206'sı da Müslüman olmak üzere 214'tür. Gayrimüslimler içerisinde ise, 5 Ermeni, 2 Rum ve 1 Yahudi hane reisi ameledir. Bu başlıkta, sayı bakımından ikinci sırada yer alan uğraş, 38 hane ile ırgadlıktır. Müslümanlardan 20, gayrimüslimlerden ise, 9 Ermeni, 5 Rum ve 4 Yahudi olmak üzere toplam 18 hane reisinin mesleği ırgadlıktır. Irgad, daha çok tarla işçilerine verilen isimdir. Bu grupta sayıca fazla olan bir diğer meslek, hizmetkârlıktır. Hizmetkârların sayısı 14'tür. Bunlardan 11'i Müslüman diğer 3'ü ise, birer Ermeni, Rum ve Yahudi haneden ibaret olan gayrimüslimdir.

2. Turgutlu Kazası'nın Mesleki Yapısının Genel Değerlendirmesi

Turgutlu'da, Müslümanların mensup olduğu 90 farklı meslek dalı bulunduğu temettuat defterlerinden anlaşılmaktadır. Çeşitliliğin bu denli fazlalığı, şehir hüviyetinin bir ifadesi olup, kırsal kesimden, kent yaşamına geçişin de göstergesidir. Ayrıca geniş bir meslek yelpazesine sahip Müslüman nüfusun, şehrin iktisadi ve sosyal hayatındaki etkisinin fazlalığına da delalettir. Neredeyse bir şehir dokusunda var olan iş bölümü ve meslek yapılanmasındaki tüm dallara, kimisinde 1 veya 2 kişiyle de olsa mensup bulunan Müslüman ahalinin, en fazla oranda dâhil olduğu işkolu, % 64 nispetiyle ziraat ve hayvancılıkla ilgili meslek teşekkülleridir.

Gayrimüslimlerin ise Turgutlu'da toplam 52 farklı işkoluna mensup 445 hane reisi ile en fazla intisap ettikleri sektör, yaklaşık % 70'lik bir paya sahip oldukları ticaretle ilgili mesleklerdir. Gayrimüslimler içerisindeki dağılıma göre de, bu alanda en etkili millet Yahudilerdir. Kendilerine ait müstakil bir mahalleleri olmayıp, Müslümanlarla beraber aynı mahallelerde yaşayan gayrimüslimler, yine aynı şekilde az veya çok her meslek dalını da Müslümanlarla birlikte icra etmektedirler.

Tablo 36: Müslüman Halkın Mesleki Dağılım Oranı (%)⁴⁹⁰

Meslek	Sahip Olan Hane Sayısı	Toplam Mesleklerdeki Payı (%)
Rençber	915	54,92
Ameleci	206	12,35
Erbab-ı ziraat	118	7,08
Debbağ	34	2,04
Nalbant	25	1,50
Eskici	22	1,32
Berber	20	1,21
Irgad	20	1,21
Kahveci	19	1,14
Hallac	18	1,08
Amel-mande	16	0,96
Bahçıvan	15	0,90
Semerci	12	0,72
Demirci	11	0,65
Hizmetkâr	11	0,65
Helvacı	10	0,60
Çiftçi	9	0,54
Çoban	8	0,48
Kalaycı	8	0,48
Muytab	8	0,48
İmam	7	0,42
Deveci	6	0,36
Haffaf	6	0,36
Sarac	6	0,36
Ticaretçi	6	0,36
Kasab	5	0,30
Keçeci	5	0,30
Muhtar	5	0,30
Mısırcı	5	0,30
Babuşçu	4	0,23
Hamuleci	4	0,23
Muallim-i Sıbyan	4	0,23
Aşçı	3	0,18
Bakkal	3	0,18
Çerçi	3	0,18
Çulha	3	0,18
Dikimci	3	0,18
Hamal	3	0,18
Kasab Kalfası	3	0,18
Ketebe	3	0,18
Oturakçı	3	0,18
Terzi	3	0,18
Yemişçi	3	0,18

⁴⁹⁰ Verilerin hesaplanmasında, Turgutlu Temettuat Defterleri'nde mesleklerin yazıldığı bölümde yer alan fakat meslek olarak kabul etmediğimiz, askerde, amel-mande, talebe, fukaradan, mektep-nişin, yetim, sahib-i firaş gibi kişinin özel durumlarını ihtiva eden haneler dâhil edilmemiştir.

Babuşçu Kalfası	2	0,12
Bıçakçı	2	0,12
Börekçi	2	0,12
Çilingir	2	0,12
Hamamcı	2	0,12
Kadayıfçı	2	0,12
Mahzar	2	0,12
Muytab Kalfası	2	0,12
Mücellid	2	0,12
Nalçacı	2	0,12
Tüfekçi	2	0,12
Yapıcı	2	0,12
Yazıcı taifesinden	2	0,12
Balıkçı	1	0,06
Bardakçı		
Esnaftan	1	0,06
Çamaşırcı	1	0,06
Çizmeci	1	0,06
Çubukçu	1	0,06
Dikimci Kalfası	1	0,06
Duacı	1	0,06
Duhan kıyıcı	1	0,06
Duhan Ticareti	1	0,06
Ekmekçi	1	0,06
Elekçi	1	0,06
Erbab-ı Ticaret	1	0,06
Eshab-ı Çiftlikan	1	0,06
Hamam Hademesi	1	0,06
Hancı	1	0,06
Hasırcı	1	0,06
Hatip	1	0,06
Kaldırımcı	1	0,06
Müftü	1	0,06
Kıyıcı	1	0,06
Kiracı	1	0,06
Kiremitçi	1	0,06
Kirişçi	1	0,06
Kuyucu	1	0,06
Lağımçı taifesinden	1	0,06
Limoncu	1	0,06
Macuncu	1	0,06
Mumcu	1	0,06
Muytab Çırağı	1	0,06
Müderris	1	0,06
Münadi	1	0,06
Saatçi	1	0,06
Samancı	1	0,06
Seyis	1	0,06
Sünnetçi	1	0,06
Süpürgeci	1	0,06

Şerbetçi	1	0,06
Tezkire Memuru	1	0,06
Urgancı	1	0,06
Yemenici	1	0,06
Toplam	1667	100

Toplam 90 farklı meslek türü ve 1667 kayıtlı hane reisi ile Müslüman nüfusun mahallelere göre mevcut işkolu nispetlerine bakacak olursak, Zeytincik Mahallesi'nin ayrı bir hususiyet arz ettiğini görürüz. Şöyle ki, iktisadi bakımdan zenginliği, sosyo-kültürel yapısının canlılığı ve demografik dokusunun çeşitliliği ile tüm meslek gruplarını bünyesinde barındırmaktadır. Müslüman hane reislerinin oran itibariyle mesleki dağılımlarının en fazla görüldüğü Zeytincik Mahallesi'nden sonra sırasıyla, Yenice, Menteş Baba, Çömlekçi, Orta, Cami-i Cedid ve Hacı Sinan Mahallesi gelmektedir.

Tablo 37: Gayrimüslimlerin Mesleki Dağılım Oranı (%)⁴⁹¹

Meslekler	Ermeni	Rum	Yahudi	TOPLAM	Toplam Mesleklerdeki Payı (%)
Irgad	9	6	4	19	8,56
Çerçi	0	1	13	14	6,3
Erbab-ı ticaret	4	1	9	14	6,3
Terzi	7	4	3	14	6,3
Duhancı	2	8	3	13	5,85
Tüfekçi	7	3	0	10	4,5
Bezzaz	3	1	5	9	4,05
Ameleci	5	1	2	8	3,6
Bahçıvan	0	8	0	8	3,6
Uncu	0	7	1	8	3,6
Çulha	7	0	0	7	3,16
Ekmekçi	1	6	0	7	3,16
Rençber	4	0	2	6	2,7
Bakkal	0	5	0	5	2,25
Erbab-ı Ziraat	1	3	1	5	2,25
Fenerci	0	0	5	5	2,25
Duhan kıyıcı	0	0	4	4	1,8

⁴⁹¹ Verilerin hesaplanmasında, Müslüman ahalinin meslek dağılımında kullanılan yol izlenmiştir.

Sabuncu	0	4	0	4	1,8
Su yolcu	0	4	0	4	1,8
Susam yağı	0	4	0	4	1,8
Çoban	0	3	0	3	1,35
Değirmenci	0	3	0	3	1,35
Hizmetkâr	1	1	1	3	1,35
Meyhaneci	0	3	0	3	1,35
Yapıcı	0	3	0	3	1,35
Babuşçu	0	2	0	2	0,9
Berber	1	1	0	2	0,9
Çukacı	0	2	0	2	0,9
Dellal	0	0	2	2	0,9
Kahveci	0	2	0	2	0,9
Katmerci	0	2	0	2	0,9
Kiracı	0	0	2	2	0,9
Kuyumcu	2	0	0	2	0,9
Muallim-i sıbyan	0	0	2	2	0,9
Yazıcı	0	0	2	2	0,9
Yemişçi	0	0	2	2	0,9
Yorgancı	1	1	0	2	0,9
Aşçı	1	0	0	1	0,44
Bardakçı	1	0	0	1	0,44
Eskici	1	0	0	1	0,44
Hallaç	1	0	0	1	0,44
Hekim	0	0	1	1	0,44
Kalaycı	0	1	0	1	0,44
Kasab Kalfası	0	1	0	1	0,44
Kilise Hademesi	0	1	0	1	0,44
Kunduracı	0	1	0	1	0,44
Manav	0	0	1	1	0,44
Mısırcı	0	1	0	1	0,44
Penbe Tüccarı	0	1	0	1	0,44
Şerbethaneci	0	1	0	1	0,44
Tüccar	0	0	1	1	0,44
Yoğurtçu	0	1	0	1	0,44
Papaz	0	1	0	0	0,22
Toplam	59	98	66	222	100

Gayrimüslim hane reislerinin işkollarına göre Turgutlu'daki dağılımı şöyledir: Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimler için de, tür ve sayı bakımından en fazla meslek kaydının bulunduğu mahalle Zeytincik Mahallesi'dir. Sırasıyla diğer mahalleler

ise, Cami-i Cedid, Yenice, Çömlekçi ve Orta Mahallesi'dir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, temettuat defterlerinde Hacı Sinan ve Menteş Baba Mahallesi'nde kayıtlı hiçbir gayrimüslim yoktur. Yine Çömlekçi Mahallesi'nde Rum, Yenice Mahallesi'nde ise kayıtlı Yahudi hane reisi bulunmamaktadır. Orta Mahalle'de ise gayrimüslimlerden sadece Yahudi hane reislerinin kaydı vardır. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, XIX. yüzyılın ortalarında Turgutlu'da, başta ticaret alanında olmak üzere, her meslek grubunda gayrimüslimler mevcut olup, Turgutlu ekonomisinde canlı bir şekilde yer almaktadırlar.

D- Turgutlu'yu Etkileyen Âfetler

Turgutlu'da çalıştığımız dönemde meydana gelen afetleri farklı kaynaklardan bularak derlemeye çalıştık. Bulduklarımız arasından deprem, sel baskını, şiddetli yağış, aşırı sıcak sonucu oluşan mahsul telefı, çekirge istilasası, salgın hastalıklar gibi Turgutlu'yu etkileyen felaketlerin her birini, ayrı başlıklar altında değerlendirmeye gayret gösterdik. Bununla birlikte dönem kaynaklarında rastlanmayıp, halk arasında etki bırakmış, bugün dahi dillendirilen afetlere de, sözlü tarih çalışmasıyla değindik.

1. Depremler

Osmanlı Devleti'nde en fazla yıkım ve hasara sebebiyet veren, haliyle yine o nispette, yaralanma ve ölümlere yol açan afetlerin başında depremler gelir. Bizim XIX. yüzyılda, Turgutlu ve çevresini etkileyen, tespit edebildiğimiz depremler şunlardır:

3 Nisan 1850 tarihinde, dönemin gazetelerinden anladığımız kadarıyla, İzmir merkezli olmak üzere, orta şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. İzmir ve yakın çevresini etkileyen bu deprem, çok fazla bir zarara sebebiyet vermemiştir.⁴⁹² Turgutlu'da da hissedilen depremin, kayda değer bir zarar oluşturmadığı görülmektedir.⁴⁹³ 03 Kasım 1862 tarihinde ise, merkez üssü Turgutlu olan, artçıları günlerce süren büyük bir deprem yaşanmış ve neticesinde birçok bina yıkılarak, birçok

⁴⁹² Ceride-i Havâdis, S. 478-492, 24 Ca 1266/7 Nisan 1850-10 N 1266/20 Temmuz 1850.

⁴⁹³ Nuriye Pınar – Elvin Lahn, Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu, Bayındırlık Bakanlığı, Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1952, s.41.

insan da hayatını kaybetmiştir.⁴⁹⁴ Burada şunu belirtmeliyiz ki, can ve mal kaybı konusunda, neticesinin bu denli ağır olduğu söylenen bu depremle alakalı, başka bir kaynakta veya arşiv belgesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

1880 yılında ise İzmir ve Manisa çevresini etkileyen başka bir depremin hâsıl olduğunu görüyoruz. Artçılarıyla beraber günlerce süren bu deprem silsilesinde, büyük çapta maddi hasar ortaya çıkmış olmakla birlikte, başta Turgutlu gelmek üzere, çevre illerde can kaybı yaşanıp, yaşanmadığı konusunda bir bilgi sahibi değiliz.⁴⁹⁵ 4 Ocak 1890 tarihinde İzmir merkezli bir deprem daha yaşanmıştır. Bu deprem 1850 yılı İzmir depremine göre biraz daha tesirli olmuştur. Turgutlu’da da ufak çaplı hasarlara yol açmıştır.⁴⁹⁶

20 Eylül 1899 tarihinde de, merkez üssü Denizli olan ve Turgutlu’da hasara sebebiyet veren bir deprem daha meydana gelmiştir. Sonucunda, Denizli ve Aydın’da birçok ev yıkılmış ve büyük oranda can kaybı yaşanmıştır.⁴⁹⁷ Manisa ve çevresini de etkileyen bu depremde, Turgutlu’da da bazı evler ufak çaplı hasar görmüş, sadece bir ev yıkılmıştır. Can kaybı olup olmadığı konusunda ise bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁴⁹⁸

Tablo 38: Turgutlu’yu Etkileyen Depremler

Tarih	Merkez Üssü	Turgutlu’ya Etkisi
3 Nisan 1850	İzmir	Kayda değer bir zararı olmamıştır.
3 Kasım 1862	Turgutlu	Can kaybı ve maddi kayıp meydana gelmiştir.
1880	İzmir-Manisa	Maddi hasara sebebiyet vermiştir.
4 Ocak 1890	İzmir	Ufak çaplı hasar meydana gelmiştir.
20 Eylül 1899	Denizli	Az miktarda maddi hasara sebep olmuştur.

⁴⁹⁴ M. Tüzel Gökyayla, “Turgutlu’da İmparatorluk Devrine Ait Bazı Vakıflar (2)”, Yankı Gazetesi, 02 Aralık 2008, s.6; Pınar-Lahn, A.g.e., s.59.

⁴⁹⁵ Elizabeth Zachariadou, Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.142.

⁴⁹⁶ Hizmet, S. 314, 20 Ca 11 Ocak 1890.

⁴⁹⁷ İkdâm, S. 1874,16 Ca 21 Eylül 1899.

⁴⁹⁸ Tercüman-ı Hakikat, S. 6611, 24 Ca 29 Eylül 1899.

2. Çekirge İstilaları

Turgutlu ve çevresi XIX. yüzyıldan öncede çekirge istilalarına maruz kalmıştır. Kayıtlara geçen en eski istilâ, 1556 yılında gerçekleşmiştir. Büyük bir kıtlığa sebep olan bu hadisede, çekirgelerin gökyüzünü ve yeri tamamen kapladığı, ağaçların meyvelerini ve mahsulâtın tümünü yediği belirtilmektedir.⁴⁹⁹

XIX. yüzyılda ise, Saruhan Sancağı'nda tespit edilen çekirge istilalarının ilki, 1849 yılında meydana gelmiştir. Bunun, Kula ve Selendi kazaları ile bu kazalara bağlı köyleri etkilediği bilinmektedir. Bu istilanın Turgutlu'ya kadar yayılıp yayılmadığı hususunda bir bilgi elde edilememiştir.⁵⁰⁰ 1863 yılında vuku bulan başka bir istilada ise Turgutlu doğrudan etki altında kalmıştır. İlk olarak Aydın ve Kula taraflarında başlayan çekirge yayılması, Turgutlu'ya da sıçramış ve burada pamuğa, sebze ve meyveye büyük ziyan vermiş, ancak arpa ve buğday zarar görmemiştir.⁵⁰¹

Bu dönemde gerçekleşen, bizim belirleyebildiğimiz son çekirge istilasası, 1895 yılına aittir. Büyük miktardaki çekirge sürüsü, Turgutlu'da bağları, bahçeleri ve diğer ekili alanları talan etmiş, geniş çaplı bir zarara sebebiyet vermiştir. Çekirgelerin etkilediği alan 5.000 dönümün üzerindedir.⁵⁰² Turgutlu ile yakın çevresinin maruz kaldığı bu istilaya karşı, devletin de afetle mücadele ve duruma müdahale etmek için bazı kararlar aldığını görüyoruz.⁵⁰³ Fakat alınan bu kararlar ve uygulamalarının akıbeti hakkında bir malumata ulaşabilmiş değiliz.

Tablo 39: Turgutlu'yu Etkileyen Çekirge İstilaları

Yıl	Etkilenen Yerler	Turgutlu'ya Etkisi
1556	Turgutlu Çevresi	Mahsulât telef olmuştur.
1849	Kula, Selendi Kazaları	Turgutlu'ya etkisi tespit edilememiştir.
1863	Aydın, Kula, Turgutlu	Pamuk, sebze ve meyvelere zarar vermiştir.
1895	Turgutlu	Bağ, bahçe ve ekili alanlarda büyük ziyan meydana getirmiştir.

⁴⁹⁹ Ertan Gökmen, Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi, s.130.

⁵⁰⁰ Gökmen, A.g.m., s.131.

⁵⁰¹ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 4 Kasım 1863.

⁵⁰² Selahattin Satılmış, Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900), Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2012, s.202.

⁵⁰³ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 4 Kasım 1863; BOA., A.MKT.MHM., 307/27, 22 S 27 Temmuz 1864.

3. Sel Baskınları

Gediz nehrinin, XIX. yüzyıldan öncede sık sık taşıdığını, arşiv belgelerinden biliyoruz. Bu taşkınların bazıları köprüleri yıkacak, tarlaları ve hatta şehri sular altında bırakacak kadar da etkiliydi. Turgutlu'nun Gediz nehri kıyısına yakın kurulmuş olması, bu baskınlardan, haliyle fazlaca etkilenmesine de sebebiyet vermekteydi. 1876 yılında da, Gediz nehrinin kollarından biri olan Nif çayı taşarak, farklı bir yöne sapıp, yatağından çıkmıştır. Bu durum hem çevreye zarar vermiş hem de bölgedeki, yol ve köprülerin kullanımını olumsuz yönde etkilemiştir.⁵⁰⁴ Bunun üzerine yerel yetkililerce durum Bâb-ı Âlî'ye bildirilmiş, merkezden de çayın tekrar eski yatağına döndürülmesi için, masrafları halkça karşılanacak bir çalışmaya gidilmesi talimatı gelmiştir.⁵⁰⁵

1891 yılında, Gediz nehri taşkını nedeniyle bir sel felaketi daha yaşanmıştır. Geniş bir alanla beraber Turgutlu'nun da etkilendiği bu sel afetinde, can kaybı yaşanmamış, ancak tarım alanları ve yollar büyük hasar görmüştür.⁵⁰⁶ Hatta sel Turgutlu merkezine dahi zarar verecek kadar etkili olmuştur.⁵⁰⁷

Tablo 40: Turgutlu'yu Etkileyen Sel Baskınları

Yıl	Selin Turgutlu'ya Verdiği Zarar
1876	Tarla, yol ve köprüleri büyük ölçüde etkilemiştir.
1891	Turgutlu'da tarım ürünleri ve yollar zarar görmüştür..

4. Salgın Hastalıklar

Turgutlu için, bu konuda bölgeyi etkileyen en önemli salgın hastalık vebadır. Bundan başka, frengi hastalığı ile ilgili de bazı tedbirlerin alınmış olması, bu salgının da en azından Turgutlu yakın çevresine kadar tesir ettiğini göstermektedir.⁵⁰⁸ Veba, genellikle salgın halinde yayılan, tarihte insanlığı en çok korkutan öldürücü ve bulaşıcı hastalıklardan birisi olmuştur. Veba, Osmanlı Devleti topraklarında da çokça kendisini göstermiş ve salgın dönemlerinde kitlesel ölümlere sebebiyet vermiştir. İstanbul'un

⁵⁰⁴ BOA., ŞD., d., 276/9, evrak no:184, 4 Ca 28 Mayıs 1876.

⁵⁰⁵ BOA., ŞD., d., 276/9, evrak no:184, 4 Ca 28 Mayıs 1876.

⁵⁰⁶ Tercüman-ı Hakikat, S. 3770, 4 B 13 Şubat 1891.

⁵⁰⁷ Tercüman-ı Hakikat, S. 3770, 4 B 13 Şubat 1891.

⁵⁰⁸ "Vilâyetin her tarafında frengi illet-i müdhîşesi şiddetle icrây-ı hükm etmesinden ..." dolayı, diğer bazı kazalar meyânında Turgutlu Kazâsı'na da bir hekim tayin ediliyor. Bkz. 1302 Tarihli A.V.S., s.242.

sahip olduğu coğrafi ve idari konumundan dolayı, ekseriyetle veba, Osmanlı Devleti’ne İstanbul üzerinden girmiş ve bu şehirde sık sık yıkıcı etkiler meydana getirmiştir. İstanbul gibi bir ticaret ve liman şehri olan İzmir de, vebadan etkilenen ve bu salgının yayılma odağı olan yerlerden birisi olmuştur.⁵⁰⁹ Turgutlu da, İzmir’e olan yakınlığı ve yol güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle, bu salgınlardan nasibini almıştır.

1733 yılında, Turgutlu hakkında bilgi veren İngiliz seyyah Richard Chandler, vebanın, pamuğun geldiğı Kasaba’da olduğunu belirtir.⁵¹⁰ Yine aynı yıl, Turgutlu’yu da etkileyen bu salgınla ilgili, ülkesine rapor veren, İzmir Fransa konsolosu, kaliteli pamuk diyarı Turgutlu’da, vebanın görülmesinin yaratacağı ekonomik kaygılardan bahsetmektedir.⁵¹¹

İzmir ve çevresinde görülen salgın hastalıklarla alakalı bilgiler veren, seyyah Papaz Chirstoph Wilhelm Lüdeke’nin gözlemelerini, salgınlarda İzmir ile aynı yayılım koridoru üzerinde olan, Turgutlu hakkında da, benzer durumla ilgili, bize bazı fikirler verebileceğı için burada belirtmeyi uygun gördük. Lüdeke, İzmir havalisinde sıskalık, gut, verem, kızamık ve bilhassa dizanterinin çokça görüldüğünden bahsederken, vebanın ise tüm bunlardan daha tehlikeli ve etkili olarak bu bölgede bir seyir izlediğini belirtir. 1759, 1760, 1762 ve 1765 yıllarında İzmir’de ortaya çıkan veba salgınlarının her birinde, yaklaşık olarak 15.000 ila 20.000 kişinin öldüğünden bahseder.⁵¹²

Bölgede salgınların yayılış güzergâhları, genelde iki yönlü olarak ortaya çıkmaktadır. Ya İzmir üzerinden iç kesimlere doğru ya da İran taraflarından gelerek Anadolu’dan İzmir’e doğrudur. 1836 yılında İzmir’de zuhur eden veba salgınının yayılış istikameti de, Manisa üzerinden olmuştur. Ayrıca salgın İzmir’den önce, Turgutlu’da da görülmüştür.⁵¹³ Bununla birlikte, 1837 ile 1849 yıllarında İzmir’de ortaya çıkan veba salgınları, büyük ölçüde nüfus kaybı ve bölgesel çapta iktisaden menfi etki yaratmıştır.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ Mesut Ayar, “1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Devam Eden Etkisi”, History Studies International Journal of History, Volume 2/2, 2010, s.173.

⁵¹⁰ Panzac, A.g.e., s.60.

⁵¹¹ Panzac, A.g.e., s.78.

⁵¹² İlhan Pınar, Gezinlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s.92.

⁵¹³ Panzac, A.g.e., s.60.

⁵¹⁴ Tuncer Baykara, “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980, s.282.

5. Diğer Âfetler

Müstakil olarak bir başlık altında toplayıp, değerlendirilebilecek kadar bilgiye ulaşamadığımız, Turgutlu’da meydana gelen bazı felaketleri ise, bu başlık altında birleştirip, incelemeyi uygun gördük.

1884 ve 1890 tarihli Aydın Vilayet Salnameleri’nde, üzüm bağlarına dadanan floksera hastalığından bahsedilir. 1890 yılında, bu salgının dört beş seneden beri, Turgutlu ve çevresindeki bağlara çok büyük zarar verdiği açıklanarak, bu hususun “bağcılıkta ileri gitmek isteyen erbâb-ı san’atın heveslerini biraz kırdığı anlatılır. Ayrıca bölgeye, tedbir olarak da, Hükûmet-i Seniyyece, bu hastalığın etkileyemediği Amerikan asma çubuklarının, getirileceği belirtilir.⁵¹⁵ 1883 yılında, bu hastalık daha Turgutlu’ya ulaşmadan önce, memlekette İstanbul, İzmir gibi birçok yerde görülen floksera salgınının, bağları telef etmesinden dolayı, üzüm ihtiyacının artmasıyla, Turgutlu’da dağlık ve taşlık alanlarda bile bağlar yetiştirilmeye başlandığı, hatta bu nedenle amele ücretlerinin de çok yükseldiği ifade edilir.⁵¹⁶ Fakat az önce de belirtildiği gibi, Turgutlu’da bu salgından kurtulamaz ve Turgutlu havalisindeki üzüm bağları da ciddi anlamda harap olur.

1896 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında, Turgutlu da mahsullere zarar verecek derecede aşırı bir sıcak yaşanmıştır. Meydana gelen bu yakıcı sıcaklar, Turgutlu’daki üzüm bağlarına büyük ziyan vermiştir.⁵¹⁷ Bu yaşanan kavurucu sıcakların hemen ardından, yağın şiddetli yağmurlar nedeniyle, Turgutlu’da kuru üzüm mahsulâtının bir kısmı da telef olmuş, önce sıcaklarla darbe alan Turgutlu çiftçisi, daha sonra ise yaşanan bu sağanak felaketiyle, iyice güç duruma düşmüştür. Bu dönemde zayi olan kuru üzüm miktarı, kaynaklarda 500.000 okka yani 641.000 kg olarak geçmektedir.⁵¹⁸

Turgutlu’da 1899 yılında da, şiddetli şekilde yağış meydana gelmiş, hatta bu yağmurlar, şehrin sokaklarını sel suları altında bırakacak kadar etkili olmuştur.⁵¹⁹ 1899

⁵¹⁵ 1306 Tarihli A.V.S., s.105-106.

⁵¹⁶ 1301 Tarihli A.V.S., s.254-255.

⁵¹⁷ Satılmış, A.g.t., s.380

⁵¹⁸ A.g.t., s.294

⁵¹⁹ İkdâm, S. 1892-1898, 5-11 C 11-17 Ekim 1899.

yılında ayrıca Turgutlu’da bir dolu felaketi de yaşanmıştır. Bu afette, Kuyubaşı mevkiindeki pamuk tarlaları büyük hasara uğramıştır.⁵²⁰

Bugün dahi Turgutlu’da, bilhassa belli bir yaştan üzerindeki kişiler tarafından dillendirilen ve Turgutlu hafızasında yer etmiş olan, 1860’lı yıllarda meydana gelmiş, o dönem halk arasında adı “Koca Yangın” olarak geçen, Turgutlu’nun büyük bir kısmını etkisi altına alarak yakan yangından da burada bahsedebiliriz.

Birbirine bitişik dar sokaklardan oluşan, geneli ahşap, bazıları da kargir evlerden mürekkep, XIX. yüzyıl Turgutlusu’nda, bu yapılaşmadan dolayı büyük tesirli yangınların yaşanabileceği de muhakkaktır. İşte muhtemelen koca yangın olarak anılan, Turgutlu’da geniş çaplı hasara sebebiyet veren yangın da bu şekilde oluşmuştur. Turgutlu’ya derin etki bırakan bu yangının, sebep olduğu can ve mal kaybı konusunda, tam anlamıyla bilgi sahibi olamasak da, güneyden kuzeye doğru genişleyip, daha çok Zeytincik Mahallesi’nde zarara sebebiyet verip, Pazar Camii yakınlarında kontrol altına alındığını biliyoruz.⁵²¹

Tablo 41: Turgutlu’yu Etkileyen Muhtelif Âfetler

Yıl	Âfetin Çeşidi	Turgutlu’ya Etkisi
1860	Yangın	Birçok ev ve dükkân yanmıştır.
1890	Floksera Hastalığı	Üzüm bağlarını harap etmiştir.
1896	Aşırı Sıcak	Üzüm bağlarına zarar vermiştir.
1896	Şiddetli Yağış	Kuru üzümleri telef etmiştir.
1899	Şiddetli Yağış	Şehirde sel baskınına sebep olmuştur.
1899	Dolu yağışı	Pamuk tarlaları zarara uğramıştır.

⁵²⁰ Ahenk, S. 958, 5 C 10 Ekim 1899; Ahenk, S. 961, 8 C 13 Ekim 1899; İkdâm, S. 1898, 11 C 17 Ekim 1899.

⁵²¹ “Miladi tarihle 27 Mayıs 1865-15 Nisan 1866 arasında, Turgutlu’da çok büyük bir yangın çıkmıştır. Halkın “Koca Yangın” ismini verdiği bu yangın, kuzeyden güneye doğru gelişmiş, bilhassa Zeytincik Mahallesi’nde çok büyük zarar verdikten sonra, Pazar Camii’nin biraz altında durmuştur. Bu yangında, Hacı Yûnus Efendi Vakfı’na ait gerek han ve gerekse sair emlak kâmilten yanmıştır.” Bkz. Gökyayla, A.g.m., s.6.

E- Turgutlu'da Eşkîyalık Faaliyetleri

Turgutlu'da eşkıyalık faaliyetlerine ilk olarak XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında rastlanır. Bu asırlarda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ekonomik ve sosyal çalkantılar, Celali isyanları tabiriyle adlandırılan, kimi zaman halktan, kimi zamanda Osmanlı askeri sınıfından olanların iştirak ettiği bir tür eşkıyalık hareketidir.

Turgutlu ve etrafı da bu Celali eşkıyalarının zulmüne uğramıştır. Birgili Cennetoğulları,⁵²² Balıkesirli İlyas Paşa,⁵²³ Akhisarlı Mahi Hatun oğlunun adamları⁵²⁴ bu dönemde Turgutlu ve Manisa çevresine en fazla zarar veren Celali eşkıyalarıdır. Bunların yanında Turgutlu Zabiti Hasan Ağa gibi, Turgutluluların, Cennetoğullarını desteklediği ithamıyla halkı, İstanbul'a şikâyet etmekle tehdit edip, zorla para talep eden⁵²⁵ veya Turgutlu Yeniçeri Serdarı Nasuh Beşe gibi sahip olduğu makamın gücüyle halka eziyet çektiren yerel yöneticiler de olmuştur.⁵²⁶

XVII. yüzyılda, Turgutlu'nun Celali eşkıyasından korunabilmesi için, Kasaba'nın etrafına sur inşa edilmiştir. 1609 yılında Saruhan Sancak Bey'i ve adamları tarafından bu sur yıkılmak istenmişse de, halkın talebi üzerine, merkezden gelen hükümle bu yıkım engellenmiştir.⁵²⁷

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, Turgutlu'yu etkileyen büyük çaplı eşkıyalık hareketlerine pek rastlanmaz. Bunlar içerisinde kayda geçen, 1740 yılında gerçekleşen münferit olaylardan birinde, Turgutlu'ya dadanan eşkıyadan korunabilmek için Turgutlu Naibi Mustafa Efendi'nin talebiyle, Anadolu Valisi Vezir Veli Paşa'nın bu sorunun çözülmesi için merkezce görevlendirildiğini görmekteyiz.⁵²⁸

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Turgutlu için en önemli eşkıyalık faaliyetlerinden birisi Atçalı Kel Mehmed hadisesidir. Aydın'ın bir köyünden çıkarak 7000 kişiyi bulan zeybek ve yörüklerden müteşekkil bir kuvvetle, keyfi tutum sergileyen yerel yöneticilere karşı, halkın da ekonomik sıkıntılar içerisinde olduğu bir dönemde ayaklanan Atçalı, kısa süre içerisinde Kuyucak, Nazilli, Tire, Bayındır, Beydağı, Birgi

⁵²² Çağatay Uluçay, XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944, s.238.

⁵²³ Uluçay, A.g.e., s.270.

⁵²⁴ Uluçay, A.g.e., s.264-265.

⁵²⁵ Uluçay, A.g.e., s.238.

⁵²⁶ Günay, A.g.m., s.717.

⁵²⁷ Emecen, XVI. Asırda..., A.g.e., s.213.

⁵²⁸ BOA, AE.SMHD.I., 52/3162.

ve Ödemiş'i ele geçirmiştir.⁵²⁹ Zabtettiği yerlerde vergi miktarlarını azaltmış, bazı vergileri de tamamen kaldırıp, halkın destek ve sempatisini kazanmıştır. Hatta öyle ki bu güçle, Aydın'da bir vali gibi hareket eden Kel Mehmet'e, bazı vilayet ve kazaların ileri gelenleri, kendi istekleriyle şehirlerinin kapılarını açmışlardır.⁵³⁰

Manisa'da ise sadece Turgutlu, Atçalı Kel Mehmed'in yönetimine girmiştir.⁵³¹ Vaziyetin giderek vahamet boyutuna sürüklendiğini gören hükümet, bu duruma ciddi bir şekilde eğilme ihtiyacı duymuştur. Konu ile ilgilenmesi ve Atçalı üzerine bir harekât düzenlenmesi için, Aydın Mütesellimi Hacı İlyas Ağa görevlendirilmiş ve ona yardımcı olması amacıyla, Çeşme Muhafızı Tavaslı Osman Ağa İzmir'e çağırılmıştır. Ayrıca, Manisa Mütesellim Vekili Yetim Ağa da bir süvari birliği ile bu harekâta katılmıştır. Tüm bu kuvvetler birleşerek, Turgutlu Kasabası üzerine yürümüş ve burada Atçalı Kel Mehmed'in adamlarıyla müsâdemeye girip, eşkıyanın bir kısmını ele geçirerek idam etmişlerdir. Atçalı'nın adamlarından yakalanamayıp sağ kalanlar ise Bayındır tarafına kaçmıştır. Bunun üzerine harekâta devam edilmiş ve Saruhan Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın da desteğiyle, Bayındır da eşkıyadan temizlenmiştir.⁵³² Aydın'a yakın bir köyde, 10 Haziran 1830 tarihinde ise, Atçalı Kel Mehmed, merkezden gelen İbrahim Paşa'nın birlikleri, Aydın ile Saruhan Mütesellimleri'nin⁵³³ ve Tavaslı Osman Ağa'nın adamlarından mürekkep bir kuvvet tarafından öldürülmüş ve ayaklanma bastırılmıştır.⁵³⁴

1830'lu yıllarda Turgutlu ve çevresini de gezen seyyah Texier, Kasaba'nın asayışı ile ilgili, tüm ülkede olduğu gibi, burada da bölgenin emniyet ve düzeninin yeterli derece de sağlanamadığını ve bu nedenle, çiftliklerde ve تنها kır evlerinde halkın güvenle oturamadığını belirtir.⁵³⁵ Texier'in eserinde ifade ettiği bu bilgi, Turgutlu'nun XIX. yüzyılın ortalarına doğru emniyet açısından durumunu özetler mahiyettedir. Gerçi bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması

⁵²⁹ BOA, HAT., 497/24401

⁵³⁰ Ali Rıza Gökbnar, "Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği", CBÜ, İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi, C.XI, S.I, Manisa 2004, ss.28-32.

⁵³¹ Bu konudaki belgede Atçalı Kel Mehmet ismi zikderilmemekte, "Zeybek Haşeratı" olarak geçmektedir. Ancak, muhtelif kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ışığında, bahsi geçen zeybeklerin Atçalı Kel Mehmet ve efradı olması muhtemeldi. Bkz. BOA, HAT., 497/24401.

⁵³² BOA, HAT., 497/24401

⁵³³ BOA, HAT., 466/22817.

⁵³⁴ Çağatay Uluçay, Atçalı Kel Mehmed, As Yayınları, İstanbul 1968, s.59.

⁵³⁵ Texier, A.g.e., s.79.

ve Mısır meselesi gibi yaşanan kritik ve olumsuz gelişmelerin, tüm ülke genelinde bir asayiş sorunu oluşturmaları da pek tabiidir.

1853 yılında Turgutlu çevresinde yaşanan bir zeybek eşkıyalığı hadisesi de şöyledir. Bu tarihte bir grup zeybek tarafından Turgutlu'ya baskın düzenlenmiş, fakat bu eşkıyalara karşı mahalli kuvvetler bir mukavemette bulunmamışlardır. Olaylar pek fazla büyümeden, kaza müdürü ile bunlar arasında bir görüşme gerçekleşmiş ve sonrasında zeybekler Turgutlu'dan ayrılmışlardır. Bu sefer şehir merkezine yarım saat uzaklıktaki bir bakkal dükkânına girmişler ve bir takım yiyecek içecek maddelerini aldıktan sonra, parasının kaza müdürü tarafından verileceğini söyleyip, yol üzerindeki bazı tüccarlara da tasallutta bulunarak bölgeyi terk etmişlerdir.⁵³⁶

Turgutlu'da zuhur eden bir diğer eşkıyalık faaliyeti ise, 1861 yılında meydana gelmiştir. Çömlekçi Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Mora muhacirlerinden Halil Ağa'nın evi, gece yarısı sekiz kişiden oluşan bir eşkıya grubu tarafından basılmıştır. Yüzleri beyaz mendil ile kapalı halde evin kapısını kırarak içeri giren şaki takımı ile ev ahalisi arasında yaşanan kargaşa sırasında, bunlardan birisinin elinde bulunan tüfeğin ateş alması sonucu, Halil Ağa vurularak vefat etmiştir. Bunun üzerine telaşa kapılan eşkıyalar, evden herhangi bir şey alamadan kaçmışlardır. Durum kaza müdürüne haber verilip, tahkikat başlatılmasına rağmen, baskını gerçekleştirenlerin yakalanmasına muvaffak olunamamıştır.⁵³⁷

XX. yüzyılın başlarında meydana gelen önemli bir hadise ise, Turgutlu'da kuvvetlice yankı bulan, o dönemin en namlı ve bölgenin en meşhur efesi Çakırcalı (Çakıcı) Mehmed Efe'nin gerçekleştirdiği bir eşkıyalık faaliyetidir. Bu olayı, o dönemi yaşayan büyüklerinden dinlemiş olan M. Tüzel Gökyayla şöyle anlatır. “Çakırcalı Mehmet Efe'nin, Turgutlu'nun en zenginlerinden birisi olan Mutağ'ın oğlunu fidye karşılığında, dağa kaldırma vakasını, dedemden de, ninemden de dinlediğim gibi, en mühimi, Mutağ'ın kızının torunlarından olan, merhum Ergün Gündüz'den de dinledim. Çakırcalı, Mutağ Halil Ağa'nın evini basarak, oğlunu dağa kaldırmış, çok yüklü bir fidye talep ederek, ancak oğlunun bu şekilde serbest kalabileceğini söylemiş. Bunun üzerine Halil Ağa, Çatalköprü Köyü civarında mevzilenen Çakıcı'nın adamlarına parayı gönderdikten sonra, oğlu Turgutlu yakınlarına kadar bir zeybek tarafından getirilip,

⁵³⁶ BOA, A.MKT.UM., 144/19

⁵³⁷ BOA, A.MKT.UM., 540/98

serbest bırakılmış. Çocukcağız geçirdiği bu korkulu günlerden kısa bir müddet sonra da vefat etmiş.”⁵³⁸

Niyazi Dinçsoy ise, bu olayı kitabında şu şekilde anlatır. Turgutlu’da, kızlar için bir ilkokul (inas mekteb-i ibtidaisi) açılması talebinde bulunulmaktaymış. Fakat bunlara, başını Mutfak Halil Ağa’nın çektiği bir güruh karşı çıkarak, okulun açılmasına engel olmaktaymış. Kız mektebinin açılmasını isteyenlerden kimi kişiler ise, Mutfak’ı yola getirmesi için Çakıcı’dan yardım istemişler. Çakıcı durumla ilgilenip, adamları vasıtasıyla Halil Ağa’ya bir ihtar göndermiş. Fakat Mutfak’ın bu ihtar ciddiye almaması ve tavrından dönmemesi üzerine, Çakıcı Mehmed Efe, bir gece Hali Ağa’nın evini basarak, yüklü bir fidye karşılığında serbest bırakmak şartıyla, oğlunu dağa kaldırmış. Dinçsoy, fidyenin Mutfak tarafından ödendiğini ve bu para ile Sevinç Meydanı’nın olduğu yere, kız okulunun açıldığını belirtir.⁵³⁹

Bu bilgiler doğrultusunda, biz hadiseyi şu şekilde açıklayabiliriz. Muhtemelen Mutfak Halil Ağa çok zengin bir şahıstır ve Çakıcı bu durumu birçok yerde bulunan istihbarat elemanlarından biri vasıtasıyla öğrenmiştir ki böyle bir işe girişmiştir. Çakırcalı Mehmed Efe, bölgede benzer şekilde gerçekleştirdiği diğer eşkıyalık faaliyetlerinde yaptığı gibi, halka hoş görünmek için, Mutfak’tan aldığı yüklü miktardaki fidyenin bir kısmını yeni yapılacak okula, bir kısmını da muhtemelen, Kaymakam Şakir Bey’in yaptırdığı cami inşaatına göndermiştir. Bu caminin Turgutlu’da bilinen diğer bir ismi Çakıcı Camii’dir.

⁵³⁸ 25.06.2012 tarihli M.Tüzel Gökyayla ile yapılan görüşmeden naklen verilmiştir.

⁵³⁹ Dinçsoy, A.g.e., s.203.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUTLU EKONOMİSİ

A- Tarım

İnsanların, toplumların veya milletlerin hayatı üzerinde, yaşadıkları coğrafyanın önemli etkileri bulunmaktadır. Yaşadıkları çevreyi en iyi şekilde tanıyıp, oralara her anlamda hâkim olabilen, toprağı ve tabii sathı doğru şekilde kullanabilen toplumlar gelişme gösterip, iktisadi kalkınmalarını tamamlayabilmişlerdir. Buna mebni, siyasi olarak da güçlenmişlerdir.⁵⁴⁰ Bunun örneklerine tarihte çokça rastlamak mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti şüphesiz bunun en güzel örneğidir.

Osmanlı Devleti, sanayi öncesi tüm devletler de olduğu gibi ekonomisi tarıma dayalı bir yapıya sahipti. Bu yapının sağlam temeller üzerine inşası, organizasyonu ve devamının sağlanması için, o devre hâkim olan, zirai yapının şartları içerisinde, reaya ile toprak arasındaki ilişkilerin ahenkli bir şekilde yönetimi, aynı zamanda mali ve askeri teşkilatlanmayı da iç içe kılmaktaydı. Bu yolla ortaya çıkan mali imkânlar toplamı, devlet müesseselerinin ve idarenin ana kaynaklarını da oluşturmaktaydı.⁵⁴¹

Ancak, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem sosyo-ekonomik yapısını belirleyen tımar sistemi XVII. yüzyılda bozulmaya başlamış, bu durum XIX. yüzyıla gelindiğinde içinden çıkılması çok güç bir sorun haline gelmiştir. İdari zafiyetin üzerine, nüfus ile ekonomik kaynaklar dengesinin bozulması, tarımın yapısından doğan ve üretim teknolojisinin gelişimini engelleyen nedenlerin varlığı⁵⁴² ki, bunların başlıcaları; zirai makine ve araçlarının kullanılması yerine iptidai usulle tarımın yapılmaya devam edilmesi, toprağı doğru sürme, iyi tohum ve gübre kullanma

⁵⁴⁰ Bayram Kodaman, “Kalkınmada Çağdaş Devletlerin Görevleri”, Cumhuriyetin Tarihi ve Fikri Temelleri ve Atatürk, SDÜ Yayınları, Isparta 1999, s.105-106.

⁵⁴¹ Mehtap Özdeğer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mîrî Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği”, Manas Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, s.2.

⁵⁴² Tevfik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s.63.

konusundaki yetersizlikler ve tarım ürünlerinin taşınma maliyetlerinin yüksek olması gibi etmenlerdir.

Osmanlı Devleti'nde mülk topraklar dışındaki tarım alanlarının mülkiyeti devlete aittir. Miri arazi olarak adlandırılan bu toprakların, rakabesi (çıplak mülkiyeti), devlet tarafından sahiplenilerek, kullanım hakkı yani tasarrufu, köylüye verilmiştir.⁵⁴³ Muayyen bir vergi bedeli karşılığında, kiracı duruma düşen köylü, eğer kiralama şartlarına uymayacak olur ise, kiraladığı toprağın elinden alınmasına ve ödediği resmin yanmasına razı olurdu. Köylü, toprağı üç yıl boş bıraktığı takdirde, toprak elinden alınır ve bir başkasına verilirdi. Toprak, babadan oğla mülk şeklinde geçer, erkek çocuk olmaması durumunda erkek kardeşe veya yakın akrabalara yeniden kiralanırdı. Devlet, araziye, rakabe hakkına dayanarak her zaman geri alabilirdi. Bu sistem XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamış, miri toprak düzeni orijinalliğini kaybetmiş, tımar sahipleri arazinin sahibi gibi hareket etmeye başlamışlardır.⁵⁴⁴

Batılı devletlerden gelen baskıların da etkisiyle, Osmanlılarda geçerli olan tarımda devlet mülkiyeti (miri arazi) sistemi yerine, tarımı özel mülkiyete açmayı, toprağı fiilen işleyen mülkiyetine bırakmayı amaçlayan, 1858 Arazi Yasası ile miri arazinin hukuki rejimi yeniden belirlenmiştir.⁵⁴⁵ Yasada küçük çiftçileri koruyucu, toprakların belli ellerde toplanmasını önleyici, toprağın alım satımını yasaklayıcı, yabancıların tarım arazisi almasını engelleyici hükümler bulunmasına rağmen, daha sonra tüm kısıtlayıcı hükümler ortadan kaldırılmıştır.

Tanzimat dönemiyle beraber, modernleşme sürecinde, idari, siyasi ve sosyal alanda reformların sürdürülebilmesi için ekonomik alanda da gelişmelerin olması gerekiyordu. Bu nedenle devlet yeni bir iktisat politikası belirlemek yoluna gitti. Osmanlı Devleti ekonomisi içerisinde tarım gelirin çok büyük bir paya sahip olması, iktisat politikasının öncelikle bu sektörde başlamasını beraberinde getirdi. Bu nedenle 1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak bir Ziraat ve Sanayi Meclisi oluşturuldu. Bu meclis tarımsal gelişmeyi oluşturacak ve sürdürebilecek kadrolar yetiştirilmesi

⁵⁴³ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin Tmk. Karşısındaki Durumu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXII, S.1, Ankara 1966, s.752.

⁵⁴⁴ Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s.171.

⁵⁴⁵ Ahmed Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s.189.

amacını taşıyordu. Daha sonra bu kuruluşun adı, Meclis-i Umûr-u Nâfia olarak değiştirilmiştir.⁵⁴⁶

1839 yılında sanayi ve ticaretin geliştirilmesiyle ilgili çalışmalar yapmak üzere, Ticaret Nezareti kurulmuştur. Bunu 1843 yılında Meclis-i Ziraat'ın kurulması takip etmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere bu meclisin temel görevi, zirai üretimin artırılmasını sağlamaktır.⁵⁴⁷

Turgutlu'nun zirai yapısını, çalıştığımız dönem içerisinde ortaya koymaya çalışırken, bizlere yerel ölçekte, daha çok mali bilgiler sunan Turgutlu Temettuat Defterleri başta olmak üzere, Osmanlı arşiv belgelerinden, Aydın Vilayeti Salnameleri'nden, Turgutlu'ya ait vakfiye kayıtlarından, Manisa Şer'iyye Sicil Defterleri'nden, o dönemde Turgutlu'da bulunup, gözlemlerini aktaran seyyahların eserlerinden, dönemin gazetelerinden ve konumuzla alakalı yazılmış araştırma eserlerden istifade etme yoluna gittik.

Bu nokta da Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerden biri olarak, Osmanlı taşrasındaki mali yapıyı, ziraat faaliyetlerini de kapsayacak şekilde işleyip, bize ayrıntılı bilgiler sunan, temettuat defterleri büyük bir önemi haizdir. Bu defterler, toplam arazi miktarını, ekili, dikili ve nadasa bırakılan toprakların kapsadığı alanı, yetiştirilen zirai ürünlerin çeşitliliğini, miktarını ve bu ürünlerden elde edilen geliri, dönüm başına düşen verimliliği sunması bakımından ayrıca değerlidir.⁵⁴⁸

Temettuat defterleri asıl amacıyla istatistikî bilgi veren defterler olmadığı için, bu zirai ürünlerin miktarı direkt olarak yazılmamıştır. Fakat hangi hanenin, hangi üründen ne kadar öşür verdiği belli olunca, üretim miktarı da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi “öşür” kelime anlamı olarak onda bir demektir. Öşür veya aşar adı altında her türlü toprak mahsulünden devlet adına veya hesabına alınan vergilerdir.⁵⁴⁹ Miri arazi rejiminin uygulandığı her yerde, devlet ziraatla uğraşan çiftçilerden elde ettikleri ürünün öşrünü almaktadır. Bir hane reisinin toplam olarak ne kadar, hangi üründen öşür verdiği bellidir. Buradan yola çıkarak da öşrü verilen ürünün

⁵⁴⁶ Güran, A.g.e., s.45.

⁵⁴⁷ Tevfik Güran, “Tarım Politikası (1839-1913)”, Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı, C.XXXII, Mart- Nisan 2000, Yıl: 6, Ankara, s.34-35.

⁵⁴⁸ Said Öztürk, “Temettuat Tahrirleri”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.4-5, 2000, s.537-538.

⁵⁴⁹ Ö. Lütfü Barkan, “Öşür”, İA, C.IX, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.485.

on ile çarpılmasıyla üretilen ürünün miktarını belirlemek mümkündür. Bizde çalışmamızda bu yolu takip etmeyi uygun bulduk. Ancak, hububat haricindeki tarım ürünlerinde verilen öşür, kuruş ve para cinsinden bedel olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla bu ürünlerin ne kadar üretildiğine dair bilgileri ise elde etmek mümkün olmamaktadır.

Turgutlu Kazası'na ait temettuat defterlerinde araziler “mezrû' tarla”, “gayr-i mezru tarla”, “bağ”, “çayır” ve “bahçe” olarak sınıflandırılmıştır. Gerek hububat ekilen tarlalardan, gerekse diğer arazilerden ne kadar mahsul kaldırıldığına dair bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Fakat her hanenin, hangi ürünlerden ne kadar öşür vereceği yazılmıştır. Buradan da tüm hanelerin, ne tür ziraat ürünleri yetiştirdiğini bulmak mümkündür.

Muhtelif yıllara ait Aydın Vilayeti Salnameleri'nde de Turgutlu'da yetişen tarım ürünleri ve miktarları hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Buradan elde edilen veriler de, aşağıda uygun başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Çalıştığımız döneme ait Turgutlu'daki tarım alanları hakkında genel bir kanı oluşturabilmek için, 1830'lu yıllarda Turgutlu'ya da uğrayan seyyah Texier'in gözlemlerine de değinecek olursak, Texier eserinde Kasaba'nın arazisinin büyüklüğünden ve verimliliğinden bahseder. Fakat bu toprakların büyük bir kısmının ise ekilmemiş olduğunu, üzüntüyle belirtir. Turgutlu'nun özellikle kavun, karpuz ve domatesiyle İzmir'de büyük bir üne sahip olduğunu söyler. Ayrıca eserinde, dikkat çekici bir ayrıntı olarak, Turgutlu'daki Rumların da Türkler gibi ufak salatalıkları çekirdekleriyle beraber çiğ yemekten hoşlandıklarını aktarır.⁵⁵⁰

Turgutlu zirai yapısı hakkında Şemseddin Sami'de, Kâmûsu'l-A'lâm'da bazı bilgiler verir. Turgutlu'da sanayi ve tarıma ağırlık verilmesinin yanında ticaretinde önemli bir paya sahip olduğunu, Turgutlu'nun verimli arazilerinde pamuk, hububat, üzüm, meyve ve sebze yetiştirildiğini belirtir. Bunun yanında hindi yetiştiriciliğinin de bölgede yaygın olduğunu söyler.⁵⁵¹

Ayrıca Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Âmak-ı Hayal” adlı eserinde, demiryolunun Turgutlu'ya gelişinden sonraki yakın bir tarihte, Kasaba'dan bahsederken, pek çok gülün yetiştiği, mevsiminde bülbüllerin öttüğü bu yerde, evlerin

⁵⁵⁰ Texier, A.g.e., s.80.

⁵⁵¹ Şemseddin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, C. IV, İstanbul 1311, s.3020.

birbirinden hayli uzak olduğunu ve her birinin üç beş dönüm büyüklüğündeki, türlü meyve ağaçlarıyla bezenmiş, dâhilinde küçük ırmakların geçtiği bahçelerin içerisinde yer aldığını, hatta bazı sokaklarda bile büyükçe ırmakların bulunduğunu ve Subaşı denilen bir yerde sayısız kaynaklardan çıkarak biriken suyun, birçok kola ayrılarak Kasaba'ya doğru aktığını belirtir.⁵⁵²

Yine Mizancı Mehmet Murat tarafından 1892 yılında kaleme alınan, “Turfanda mı Turfa mı?” adlı, biraz biyografik, birazda dönemin siyasi panoramasına kurgusal bir şekilde değinen edebiyat eserinde, Turgutlu'nun da dâhil olduğu Gediz Ovası'nda, Manisa'ya bağlı, demiryolu ulaşımı olan bir kazaya ait köydeki kır hayatı portresini, Turgutlu ile olan coğrafi ortaklığından dolayı burada kullanabiliriz. Roman kahramanının yaşadığı, etrafı bağ, bahçe, meyve ağaçları, çiçekler ve bostanla çevrili, içerisinde bir çiftlik evinin de bulunduğu ova, münbit toprakları ve latif havasıyla, kişiye refah ile mutluluk kaynağı sunan, insanların yardımsever ve cana yakın olduğu bir yer olarak tasvir edilir.⁵⁵³

1. Arazi Dağılımı

Bir yerleşim yerindeki arazinin büyüklüğüne ve kullanım alanlarına ait sayısal veriler, o yerin tarımsal faaliyetlerinin niteliği hakkında az çok bilgi vermektedir. Bu sebeple Turgutlu'nun arazisinin değerlendirilmesi de konunun aydınlanması bakımından önemlidir. 1844/1845 yılı Turgutlu Temettuat Defterleri verilerine göre Turgutlu'nun arazisi 34.047 dönümdür. 1879 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ekili ve ekili olmayan arazinin toplamı 134.844 dönüm olarak verilmiştir.⁵⁵⁴ İkinci veride Turgutlu'nun köylerine ait tarım alanlarının da ilave edildiği izlenimi uyanmaktadır.

1885 yılı Aydın Vilayet Salnamesi'nde, Turgutlu'da ziraatla işgal olunan tarım alanı, 200.000 dönüm olarak verilmiş ve bu miktarın Turgutlu'nun toplam arazisinin dörtte birine tekabül ettiği yazılmıştır.⁵⁵⁵ 1891 yılı salnamesinde ise, Turgutlu'nun idari sınırları içerisindeki arazi miktarı 874 km² olarak ifade edilir. Bunun 280 km²'si mezru,

⁵⁵² Filibeli Ahmed Hilmi, Amak-ı Hayal, KLMN Yayınları, İstanbul 2011, s.18-19.

⁵⁵³ Mizancı Mehmet Murat, Turfanda mı Turfa mı?, Beyaz Balina Yayınları, I. Baskı, Haz. Kerim Çetinoğlu, İstanbul 2005, ss.235-251.

⁵⁵⁴ 1296 Tarihli A.V.S., s.124. 1903 tarihinde hazırlanan ve Aydın vilayetinin iktisadi, zirai vb. konularını ele alan bir eserde ise, Turgutlu arazisi 878 km² olarak verilmiştir. Cevad Sami, Nevşâl-i İktisâdî, (Aydın Vilâyet-i Celîlesinin Ahvâl-i Tabîiyye, Zirâiye, Ticâriye ve İktisâdiye ve sâir ahvâlinde bahs), İzmir 1323, s.11.

⁵⁵⁵ 1302 Tarihli A.V.S., s.242.

20 km²'si gayr-i mezru, 550 km²'si ziraata kabil olmayan ve 24 km²'si de orman arazisi olarak belirtilmiştir.⁵⁵⁶

Tablo 42: Turgutlu'da Dönüm Olarak Arazi Dağılımı⁵⁵⁷

Mahalleler	Mezru Tarla					Gayr-i Mezru Tarla			Yonca Bahçesi	Bağ			Çayır	Bahçe	
	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Kıbtıyan	Müslim	Ermeni	Yahudi	Müslim	Müslim	Ermeni	Rum	Müslim	Rum	Müslim
Cami_i Cedid M.	3392	149,5	-	92	30	566	3	32	15	32	-	9	-	-	-
Çömlekçi M.	3137	80	-	34	-	869	3	-	-	9	-	-	-	-	6
Hacı Sinan M.	32	-	-	-	-	-	-	-	-	49	-	-	72	-	-
Menteş Baba M.	3767	-	-	-	-	583	-	-	-	72	-	-	-	-	16
Orta M.	2030	-	-	-	-	2412	-	-	-	24	-	-	-	-	2
Yenice M.	3128	23	323	-	12	1149,5	-	-	-	21	-	-	-	20	3
Zeytincik M.	6180,5	164	1488,5	25	-	3942	-	2	-	22	5	-	-	21	-
TOPLAM	21666,5	416,5	1811,5	151	42	9521,5	6	34	15	229	5	9	72	41	27

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Turgutlu arazisinin büyük bir kısmını mezru tarla, yani ekili-dikili arazi oluşturmaktadır. Mezru arazinin toplamı 24.087,5 dönümdür. Gayr-i mezru arazinin toplamı 9.561,5, yonca bahçesi 15, bağ 243, çayır 72 ve bahçe de 68 dönümdür. Ancak, günümüzle değerlendirdiğimiz zaman, bağ olarak kullanılan arazinin azlığı hemen göze çarpmaktadır. Bu durumu, incelediğimiz dönemde Turgutlu'da yaşayan hane reislerinin, bağcılığı bir geçim kaynağı olarak kullanmaktan çok, kendi ihtiyaçlarını gidermek için yaptıklarını düşünmek mümkündür.

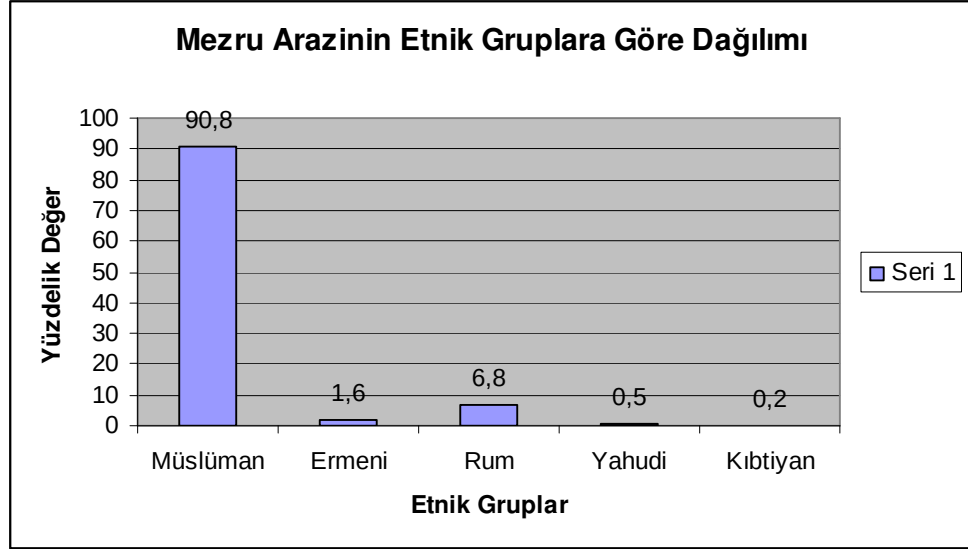
Turgutlu arazileri temettuat kayıtlarına göre, mezru tarla, gayr-i mezru tarla, yonca bahçesi, bağ, çayır ve bahçe olarak sınıflandırılmıştır. Mezru arazi ekili, dikili olan arazidir. Gayri mezru arazi ise ekilmeyen veya nadasa bırakılan arazidir. Turgutlu'nun 34.047 dönümlük arazisinin büyük bir kısmını mezru arazi denilen ekili ve dikili arazi oluşturmaktadır. Mezru arazinin 21.666,5 dönümü Müslümanlara, 416,5 dönümü Ermenilere, 1811,5 dönümü Rumlara, 151 dönümü Yahudilere ve 42 dönümü de Kıbtıyan olarak kayıtlara geçen Müslüman Çingenelere aittir. Bu veriler yüzdelik

⁵⁵⁶ 1308 Tarihli A.V.S., s.530.

⁵⁵⁷ Turgutlu Temettuat Defterleri verilerine göre hazırlanmıştır.

olarak değerlendirildiği zaman, mezru arazinin % 90,8'i Müslümanlara, % 1,6'sı Ermenilere, % 6,8'i Rumlara, % 0,5'i Yahudilere ve % 0,2'si de Kıbtîlere aittir.

Tablo 43: Turgutlu'daki Mezru Arazilerin Etnik Guruplara Göre Dağılımı (%)

Gayr-i mezru arazilerinin toplamı ise 9561,5 dönümdür. Bu arazinin 9521,5 dönüm gibi büyük bir oranı yine Müslüman ahalinindir. 6 dönümü Ermenilerin ve 34 dönümü de Yahudilerindir. Rumların ve Kıbtîlerin ise gayr-i mezru arazisi yoktur.

2. Turgutlu'da Büyük Arazi Sahipleri

Turgutlu Kazası'nda bulunan büyük arazi sahipleri, ikamet ettikleri mahalleler, arazi miktarları ve bu arazi sahiplerinin meslekleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

Tablo 44: Büyük Arazi Sahipleri⁵⁵⁸

Mahallesi	Arazi Sahibinin Şöhreti ve İsmi	Arazi Miktarı (Dönüm)	Mesleği
Camii Cedid Mahallesi	Berber Hacı Mehmed bin Mustafa	50	Berber
Çömlekçi Mahallesi	Arab oğlu Ahmed bin Hasan	50	Ameleci
Menteş Baba Mahallesi	Avcı oğlu Hafızİbrahim bin Ali	50	Ameleci
Yenice Mahallesi	Müderresinden Buçuk-zade Hacı Hüseyin Efendi bin Mehmed	50	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Koca Halil oğlu Hacı Osman bin Halil	50	Erbab-ı ziraat

⁵⁵⁸ Turgutlu Temettuat Defterleri verilerine göre hazırlanmıştır.

Zeytincik Mahallesi	Kara Halil oğlu Kara Mehmed bin Halil	50	Erbab-1 ziraat
Menteş Baba Mah.	Yakup oğulları Hafız Hasan bin Süleyman	52	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Hacı Memiş oğlu Hafız bin Mehmed	52	Erbab-1 ziraat
Menteş Baba Mah.	Arab Hacı Mustafa bin Halil	54	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Hacı Şaban Oğlu Ahmed bin Ali	54	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Hacı Halil oğulları Ahmed ve Mustafa	55	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Abdil oğlu Deli bin İbrahim	55	Erbab-1 ziraat
Camii Cedid Mahallesi	Kuloğlu-zade Yeni Ali Ağa bin Abdullah	56	Erbab-1 ziraat
Orta Mahallesi	Esir İmam oğlu Mustafa bin İbrahim	57	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Börekçi Ali oğlu Hüseyin bin İbrahim	57	Erbab-1 ticaret
Zeytincik Mahallesi	Esbak müftü-zade Hacı Mehmed Efendi	58	Erbab-1 ziraat
Orta Mahallesi	Hacı Kahya oğlu Hacı Mastafa bin Mehmed	59	Mahalle Muhtarı-Erbab-1 ziraat
Çömlekçi Mahallesi	Badılcancı oğlu muteka zenci Abdullah	60	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Hasan oğlu Hasan bin İbrahim	60	Erbab-1 ziraat
Zeytincik Mahallesi	Poyraz oğlu Hacı Mehmed Efendi bin Hasan	66	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Mısırlı Arab Ali bin Mehmed	69	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Zerreci oğlu Hacı İbrahim bin Ali	70	Erbab-1 ziraat
Zeytincik Mahallesi	Nalbant Hacı İsmail bin Mehmed	70	Nalbant
Menteş Baba Mah.	Dereli-zade İbrahim Ağa bin Mustafa	80	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Kara Halil oğlu Hacı halil bin Halil	80	Erbab-1 ziraat
Menteş Baba Mah.	Pazar Köylü Süleyman bin Hüseyin	81	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Zencirci oğlu Hacı Ahmed bin Mehmed	84	Erbab-1 ziraat
Camii Cedid	Artin Kahya veled Serkes	86	Erbab-1 ziraat
Zeytincik Mahallesi	Dombay Ali oğlu Hacı Hasan bin Ömer	88	Erbab-1 ziraat
Zeytincik Mahallesi	Alaşehirli oğlu Mehmed bin Hüseyin	90	Erbab-1 ziraat
Menteş Baba Mah.	Bir hanede sakin diğer karındaşı Hüseyin	91	Ameleci
Zeytincik Mahallesi	Sabık Müftü Hacı Yunus Efendi	95	Erbab-1 ziraat
Zeytincik Mahallesi	Dalyancı oğlu Hasan bin Mehmed	96	Erbab-1 ziraat
Menteş Baba Mah.	Çapkın Deli oğulları Hasan ve Halil	100	Erbab-1 ziraat
Yenice Mahallesi	Arslan oğlu Mehmed bin Ahmet	108	Erbab-1 ziraat
Zeytincik Mahallesi	Katırcı Yandili	108	Erbab-1 ticaret

Menteş Baba Mah.	Derbentli İsmail bin Veli	110	Rençber
Yenice Mahallesi	Kavukçu-zade Hacı Mustafa Ağa bin Hacı Ali Ağa	110	Erbab-ı ziraat
Camii Cedit Mahallesi	Tahta Kûlah oğlu Hacı Hüseyin bin İbrahim	115	Rençber
Zeytincik Mahallesi	Esbak müftü-zade Hacı Hüseyin Efendi bi Mustafa	117	Erbab-ı ziraat
Yenice Mahallesi	Kavukça-zade Hacı Ahmed Ağa bin Hacı Ali Ağa	138	Erbab-ı ziraat
Menteş Baba Mah.	Semerci oğlu Hüseyin bin Mustafa	150	Ameleci
Zeytincik Mahallesi	Esbak Müftü-zade Hacı Ömer Efendi	155	Erbab-ı ziraat
Zeytincik Mahallesi	Yağcı Kırbacko	225	Susam yağcı
Yenice Mahallesi	Yemantı oğlu Yorgi	238	Meyhaneci
Yenice Mahallesi	Hacı Ömer Ağa bin Hasan	250	Muhtar-ı Mahalle
Orta Mahallesi	Manısalı Hasan bin Mehmed	252	Rençber
Camii Cedit Mahallesi	Kuloğlu-zade El-Hac Hüseyin Ağa	1790	Eshab-ı çiftlikan

Büyük işletme sahibi 48 hane reisinin, 44'ü Müslüman, 3'ü Rum ve 1'i Ermeni'dir. Tabloda dikkati çeken en önemli husus 1.790 dönümlük arazisi ile Cami-i Cedit Mahallesi'nden Kuloğlu-zade el-Hac Hüseyin Ağa'dır. Hüseyin Ağa'nın mesleği eshab-ı çiftlikan, yani çiftlikler sahibi olarak kaydedilmiştir. Ayrıca büyük arazi sahiplerinden 23 hane reisinin Zeytincik Mahallesi'nde oturuyor olması, o dönemde bu mahallenin zenginlerin ikamet ettiği bir mahalle olduğunu göstermektedir.

3. Arazi Büyüklüğüne Göre İşletmeler

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Tarım İstatistiklerinde işletme büyüklükleri hakkında da bilgi verilmiştir. Bu istatistiklere göre bir ailenin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmaksızın, nadasa bıraktığı ve ekip-kaldırdığı toprakların yüzölçümlerine göre tarım işletmeleri üç biçiminde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeye göre, yüz ölçümleri 10 dönümden⁵⁵⁹ az olan işletmelere “imâlât-ı sağıre”(küçük işletme), yüz ölçümleri 10 dönümden 49 dönüme kadar işletmelere

⁵⁵⁹ Dönüm, Osmanlılarda kullanılan temel arazi ölçü birimidir. Genellikle geniş adımlarla yürüyen birinin adımı ile 40x40 adım karelik bir yüzölçümü birimini ifade eder. Buna “örfi dönüm” adı verilir. Ancak adım aralığı kişiden kişiye değiştiği için, her adım bir mimar arşını (yaklaşık 75, 78 cm.) esas alan bir ölçü birimi ile sabitlenmiş ve buna “şer’î dönüm” adı verilmiştir. Buna göre dönüm yaklaşık olarak 916,8 m² veya 919,302 m²’lik bir araziye göstermektedir. Bkz. Feridun EMECEN, “Dönüm”, DİA, C.IX, İstanbul 1994, s.521.

“imâlât-ı mütevassıta”(orta büyüklükteki işletme), yüz ölçümleri 50 dönümden fazla olan işletmelere ise “imâlât-ı cesîme”(büyük işletme) adı verilmiştir.⁵⁶⁰

Tablo 45: Tarım İşletmelerinin Tasnifi

Sınıflandırma İsmi	İşletme Büyüklüğü/Dönüm	Arazi Sahibi Sayısı	Yüzdelik Payı
Küçük İşletme	10 dönüme kadar	788	50,8
Orta Büyüklükteki İşletme	10 dönüm 50 dönüm arası	718	46,1
Büyük İşletme	50 dönümden büyük	48	3,1
TOPLAM		1554	100

Turgutlu Temettuat Defterleri’nde, arazi miktarına göre, % 50,8 oran ile 788 hane, imâlât-ı sağire yani küçük işletmeler kapsamında olup, toprak sahibi nüfus içerisinde en fazla paya haizdirler. Bu grubu, kayıtlı 718 hane ile % 46,1’lik orana tekabül eden, imâlât-ı mutavassıteye yani orta boy işletmelere mensup olan hane reisleri izlemektedir. Zengin olarak tabir edebileceğimiz, imâlât-ı cesime sınıfına dâhil, 50 dönümden büyük araziye malik kişilerin sayısı ise 48 olup, bunlar ziraatla iştigal olan kesimin, % 3,1’lik dilimini içerirler. Bu 48 haneden müteşekkil büyük işletmeler, 6141 dönüm araziye işlemekte olup, Turgutlu’daki toplam tarım arazisinin % 25’ini mülklerinde bulundurmaktadırlar. Yani yaklaşık olarak nüfusun % 3’ü, tarım topraklarının, % 25’ine hâkimdir. Toprak sahibi haneler içerisindeki orana göre, hane başına ortalama 15 dönüm tarım arazisi düşmektedir. Neticede XIX. yüzyılın ortalarında, Turgutlu’da toprağa göre mal ve servet paylaşımı bu şekilde teşekkül etmiştir.

Tablo 46: Toprak Sahipliği Durumu

Sınıflandırma	Hane (Adet)	Yüzdelik Değer (%)
Toprak Sahipleri	1554	78,7
Toprağı Olmayanlar	423	21,3
TOPLAM	1977	100

1844 yılında Turgutlu’da yaklaşık olarak, toplam nüfusun % 78,7’si ziraatla uğraşmaktadır. Müslümanlar ve gayrimüslimler için bu oran farklılık arz etmektedir. Şöyle ki, 1738 Müslüman hane reisinin, 1469’u tarım arazisine sahip olup, yaklaşık %

⁵⁶⁰ Tefik Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, s.81-82.

86'sı ziraatla iştigaldir. Gayrimüslimlerde ise bu oran, % 30 civarındadır. Gayrimüslim nüfus içerisindeki tarım toprağına sahip hane sayısının azlığı, bunların tarım dışı işkollarıyla daha fazla meşguliyet göstermeleri ve büyük orandaki kesiminin ise Turgutlu'ya yakın zamanda yerleşmiş olma ihtimaliyle açıklanabilir. Toprak sahibi haneler içerisinde ise, oran olarak en geniş arazi mensupları Zeytincik Mahallesi'nde, en az tarım alanına sahip olanlarsa, Hacı Sinan Mahallesi'nde ikamet etmektedirler. Tarım işkolu faaliyetlerinin şehir hayatı içerisinde bu denli yüksek bir yer tutmasını, Turgutlu'nun bulunduğu sahanın verimli toprakları ve ikliminin elverişliliğı ile köyden kazaya geçiş süreci içerisinde sosyo-ekonomik yapının, bu değişimi biraz daha geriden takip etmesiyle açıklayabiliriz.

4-Tarım Ürünleri

a) Hububat

Birkaç sağmal hayvandan elde ettiği süt, yoğurt, peynir ve bağ-bahçesinden topladığı ve ekmeğine katık olarak kullandığı meyve-sebze ürünleri yanında, geniş Anadolu halk kitlesinin esas yiyeceğini ekmeğın ve öteki unlu besinlerin meydana getirdiğı bir gerçektir.

Hububat ürünleri arasında yer alan buğday ve arpa, ziraatla uğraşan hane reislerinin ürettikleri ürünler arasında yer almakta olup, bu hanelerin önemli bir geçim kaynağıdır. Temettuat defterlerinde buğday “hınta”, arpa ise “şa'ir” olarak geçmektedir. Buğday ve arpadan başka hububat olarak sayabileceğimiz ürünler darı ve burçaktır. Burçak Turgutlu'da tek bir hane tarafından yetiştirilmektedir ve daha çok hayvan yiyeceğı olarak üretilmektedir.

Tablo 47: Mahallelere Göre Kile Cinsinden Hububat Üretimi

Mahalleler	Buğday				Arpa				Burçak				Darı			
	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi
Camii Cedid M.	2365	140	-	15	1395	70	-	50	-	-	-	-	250	40	-	-
Çömlekçi M.	4220	-	-	65	495	-	-	-	-	-	-	-	180	30	-	-
Hacı Sinan M.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Menteş Baba M.	5840	-	-	-	1610	-	-	-	-	-	-	-	160	-	-	-
Orta M.	4070	-	-	-	880	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenici M.	2570	210	440	-	1155	-	270	-	20	-	-	-	210	-	-	-
Zeytincik M.	9395	-	915	-	4590	-	1220	-	-	-	-	-	230	-	-	-
TOPLAM	28460	350	1355	80	10125	70	1490	50	20	0	0	0	1030	70	0	0

Tabloda da görüldüğü gibi Turgutlu’da tarımla uğraşan ve özellikle tahıl mahsul eden kesim genelde Müslüman hane reisleridir. Sadece Hacı Sinan Mahallesi’ndeki Müslüman ahali tarafından hububat ekimi yapılmamaktadır. Gayrimüslim unsurların ise tahıl üretiminde pek fazla söz sahibi olmadığı görülmektedir.

Hububat çeşitleri içerisinde en fazla miktarda elde edilen mahsul buğdaydır. Halkın temel gıda gereksinimlerinden olan ekmek, bulgur gibi yiyeceklerin buğdaydan yapılması ve her iklim koşulunda yetişebilmesi sebebiyle, ekimi daha çok tercih edilmiştir. Buğday, özellikle halkın temel gıda ihtiyacı olan ekmeğin ham maddesi olması nedeniyle, stratejik bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak, pazar ekonomisi için gerekli alt yapının oluşmadığı yerlerde, buğday üretimi daha ziyade halkın kışlık ihtiyacını karşılayabilecek ölçüde yapılmaktadır.⁵⁶¹ Turgutlu’da hane reislerinin üretmiş oldukları buğday 30.245 kiledir. Bunlardan 28.460 kilesi Müslümanlar, 350 kilesi Ermeniler, 1.355 kilesi Rumlar ve 80 kilesi de Yahudiler tarafından üretilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu rakam verilen öşürlerin on ile

⁵⁶¹ Selahittin Özçelik, XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat (Temettuat Defterlerine Göre), Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s.79.

çarpılmasından elde edilmiştir. Buğday üretiminin günümüz ağırlık ölçüsü birimi olan kg cinsinden değerinin ise yaklaşık olarak 775.965,72 kg⁵⁶² olduğunu söylemek mümkündür.

Temel tüketim gıdası hububat olan toplumlarda, ihtiyacı karşılamak için kişi başına tekabül eden yıllık buğday miktarı 190 ila 235 kg dır.⁵⁶³ Turgutlu'daki toplam buğday hâsılatını (775.965,72 kg), temettuat verilerine göre çıkardığımız nüfus sayısına (7583 kişi) böldüğümüz zaman ise, yılda yaklaşık olarak fert başına 102 kg buğday düştüğü görülmektedir. Bu durumda 1844 yılında Turgutlu'da yetiştirilen buğday, en fazla ihtiyacın % 55'ini karşılayabilmektedir. O halde geri kalan % 45'lik miktarın bir kısmı pazardan, bir kısmı da diğer tahıl ürünlerinden mukabil olarak, tedarik edilmek durumundadır. Aynı dönemde Salihli'de yılda, kişi başına düşen buğday 38 kg,⁵⁶⁴ Alaşehir'de ise 24 kg⁵⁶⁵ dır. Turgutlu'da her ne kadar üretilen buğday, yıllık ölçekte ihtiyacı karşılamaktan uzak görünse de, aynı sancağa bağlı ve benzer toprak yapısına sahip Salihli ile Alaşehir'den, kişi başına düşen paya göre, çok daha fazla üretilmektedir. Bu husus bahsi geçen diğer kazalara nispetle, Turgutlu'daki zirai yapının daha iyi teşekkül ettiğini göstermektedir.

Buğdaydan başka üretimi fazla olan diğer bir hububat türü arpadır. Arpadan genellikle hayvan yemi olarak istifade edilmiştir. Ancak arpanın, buğday ile karıştırılarak ekmek yapımında kullanıldığı da bilenen bir gerçektir. Bunun yanında arpa mahsulünün çok olmasının diğer bir sebebi, aynı buğdayda olduğu gibi hemen hemen bütün iklim şartlarında yetişmesi, koşum ve binek hayvanlarının yemi olarak da tercih edilmesidir. Temettuat defterlerinden, 1844 yılında Turgutlu'da, 261.103,75 kg⁵⁶⁶ arpa üretildiği ortaya çıkmaktadır.

⁵⁶² Kayıtlarda herhangi bir kesin ibare olmamakla birlikte çevre illerin kullandığı ölçü birimi olan İstanbul Kilesi'nin esas alındığı varsayımından hareketle bu sonuca ulaştık. Bir İstanbul Kilesi buğday için 25,656 kg'dır. Bkz. Walter Hinz, İslam'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990, s.51; Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s.63; Cengiz Kallek, "Kile", DİA, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.568-569.

⁵⁶³ Nejdet Bilgi, "Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli", Türk İncelemeleri Dergisi, C.XXIII, S.1, Temmuz 2008, s.46.

⁵⁶⁴ Bilgi, A.g.m., s.46. (Salihli'de yılda kişi başına düşen buğday miktarı, makaledeki verilerden çıkartılmıştır.)

⁵⁶⁵ Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık", Akademik Bakış Dergisi, C.3, S.6, 2010, ss.213-236. (Alaşehir'deki yılda kişi başına düşen buğday miktarı, makaledeki verilerden çıkartılmıştır.)

⁵⁶⁶ 1 kile arpa 22,25 kg'dır. Bkz. Hinz, A.g.e., s.51.

Yine hayvan yemi olarak kullanılan burçak, Turgutlu ve çevresinde yetiştirilen tahıl ürünlerindendir. Fakat buğday ve arpaya göre bu mahsulün üretimi çok azdır. Kayıtlarda sadece 20 kile burçak üretildiği görülmektedir.

Üretimi yapılan toplam darı miktarı 1.100 kiledir. Bunlardan 1.030 kilesi Müslümanlar tarafından, 70 kilesi ise Ermeniler tarafından yetiştirilmektedir. Rumlar ve Yahudiler ise darı üretmemektedirler. Müslüman ahaliden Hacı Sinan ve Orta Mahallesi'nde ikamet edenler arasında, darı eken hane bulunmamaktadır. Diğer mahallelerde ise birbirine yakın miktarlarda darı yetiştirildiği görülmektedir.

Darı hem yiyecek hem de hayvan yemi olarak kullanılan bir üründür. Bakımının kolay olması ve dünyanın tarım yapılan hemen her yerinde yetiştirilebilen türlerinin olması sebebiyle tercih edilmektedir.⁵⁶⁷ Osmanlı topraklarının ziraata kabil tüm bölgelerinde istihsal edildiği gibi, Turgutlu ve çevresinde de yetiştirilen ürünler arasında yer almaktadır.⁵⁶⁸

Temettuat Defterleri'ne göre Turgutlu'da senelik üretilen toplam hububat miktarı 43030 kiledir. 1885 yılına ait Aydın Vilayeti Salnamesi'nde ise bu miktar 300.000 kiledir.⁵⁶⁹ 40 yıl içerisinde yaklaşık olarak tahıl üretiminin, yıllık ölçekte Turgutlu'da 7 kat çoğalmasının nedenleri, nüfus artışıyla birlikte, toprak ıslahı ve Turgutlu'nun idari yapısındaki değişme ile daha geniş bir saha ve birçok köyün Turgutlu'ya bağlanması olarak açıklanabilir.⁵⁷⁰

b) Baklagiller

Bu gruba mensup tarım ürünlerinden Turgutlu'da yetiştirilenler bakla ve nohuttur. Muhtelif yıllara ait Aydın Vilayeti Salnameleri'nde Turgutlu'da yetiştirilen ürünler sayılırken, baklagil ziraatının da yapıldığı belirtilir, fakat üretilen miktar hakkında bir bilgi verilmemektedir.⁵⁷¹ Turgutlu Temettuat Defterleri'ne göre baklagil

⁵⁶⁷ Özçelik, A.g.e., s.97.

⁵⁶⁸ Turgutlu'da bugün dahi "darı" denilince, "mısır" akla gelir. Muhtemelen deftere kayıtların tutulduğu zamanda da darı bu anlamında yazılmıştır. Mısır darısı dışında, hayvan daha doğrusu tavuk yemi olarak ve meşrubat imalinde kullanılan beyaz renkte, küçük tanecikler halinde bir hububat daha vardır ki, esas olarak buna darı denilir. Fakat bölgede "akdarı" olarak bilinir. Bu ürün Aydın Vilayeti Salnameleri'nde de akdarı olarak geçer. Bkz. 1303 Tarihli A.V.S., s.182.

⁵⁶⁹ 1302 Tarihli A.V.S., s.242.

⁵⁷⁰ Temettuat Defterleri'nde Turgutlu'ya bağlı iki köy görülmektedir. Bkz. BOA, ML.VRD.TMT.d, 2762. Aydın Vilayeti Salnameleri'ne göre ise Turgutlu'ya bağlı iki nahiye ve on köy bulunmaktadır. Bkz. 1316 Tarihli A.V.S., s.451.

⁵⁷¹ Örnek olarak Bkz. 1319 Tarihli A.V.S., s.355.

üretiminin az olduğu görülmektedir. Hâlbuki Turgutlu'nun ikliminin elverişliliği ve sulama imkânlarının da bolluğu, mahsulünün fazla olmasını gerektirmektedir.

Baklagiller grubundaki bakla ve nohut temel gıdalar arasında yer almaktadır. Bunların hasat yapılarak elde edilen tohumu ve yeşil bakla insanlar tarafından yemeklik olarak tüketildiği gibi, bakla hayvan yemi olarak da kullanılabilir.

Tablo 48: Turgutlu'da Kıyye Cinsinden Baklagil Üretimi

Mahalleler	Bakla (kıyye)				Nohut (kıyye)			
	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi
Camii Cedid Mahallesi	690	-	-	-	-	-	-	-
Çömlekçi Mahallesi	40	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Sinan Mahallesi	-	-	-	-	-	-	-	-
Menteş Baba Mahallesi	-	-	-	-	-	-	-	-
Orta Mahallesi	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenici Mahallesi	60	-	80	-	15	-	-	-
Zeytincik Mahallesi	-	-	290	-	40	-	-	-
TOPLAM	790	-	370	-	55	-	-	-

Temettuat defterlerine göre, Turgutlu'da 1215 kıyye baklagil üretimi yapılmaktadır. Bunun 1160 kıyyesi bakla ve 55 kıyyesi ise nohuttur. Bu miktar, o dönemki Turgutlu nüfusuna⁵⁷² kıyasla oldukça az gözükmektedir. Baklagiller en çok Cami-i Cedid Mahallesi'nde ve en fazla Müslümanlar tarafından yetiştirilmektedir.

c) Sanayi Bitkileri

Temettuat defterlerine göre Turgutlu'da üretilen sanayi bitkileri susam, duhan (tütün), zeytin ve pamuktur. Susamın öşrü kile, pamuğun öşrüyse kıyye ile aşar bedelleri de belirtilerek verildiği için, bu ürünlerin birim fiyatı hesaplanabilir. Fakat zeytinin ve duhanın miktarı, herhangi bir ağırlık veya hacim ölçüsüyle ifade edilmeden, bunların sadece aşar tutarları belirtilmiştir. Bu durumda zeytin ile duhanın ne kadar

⁵⁷² Turgutlu Temettuat Defterleri'ndeki hane sayısına göre Turgutlu nüfusunun yaklaşık olarak 8.000 ila 10.000 civarlarında olduğunu söyleyebiliriz.

üretildiğini ve birim fiyatlarını anlamak mümkün değildir. O nedenle aşağıdaki tabloda, susam ve pamuğun toplam üretim miktarı, zeytin ve duhanın ise aşar bedelleri gösterilmiştir.

Tablo 49: Turgutlu’da Yetiştirilen Sanayi Bitkileri

Mahalleler	Susam (Kile)				Duhan (Kuruş)				Zeytin (Kuruş)				Penbe (Pamuk) (kıyye)			
	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi
Camii Cedid M.	85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çömlekçi M.	115	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Sinan M.	-	-	-	-	16	-	-	-	105	-	-	-	-	-	-	-
Menteş Baba M.	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1450	-	-	-
Orta M.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenice M.	135	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zeytincik M.	340	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	710	0	0	0	16	0	0	0	105	0	0	0	1450	0	0	0

Susamı sanayi bitkileri arasında kabul etmemize rağmen, temettu kayıtlarında bu ürünün nasıl değerlendirildiğine dair bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak bazı hane reislerinin “helvacı” şeklinde kaydedilmiş olması, ticari anlamda bir mesleğe kaynak teşkil ettiğini göstermektedir. Tahin helvasının hammaddesi susamdır. Susam 1886 yılında da Aydın Vilayeti’nin birçok yerinde tarımı yapılan bir sanayi bitkisi olup, tahin, susam yağı ve helva olarak hem iç piyasada tüketilmekte hem de Avrupa’ya ihraç edilmektedir.⁵⁷³ Susamdan yapılan tahin helvası oldukça meşhurdur. Üzüm suyu ile susamın posasının ve yağının karıştırılması ile elde edilmektedir.⁵⁷⁴ Temettuat kayıtlarında Rum halktan 4 hane reisinin mesleği de “susam yağcı” olarak kaydedilmiştir. Buradan yola çıkarak susamın helva ve yağ sanayisinde kullanıldığını söylemek mümkündür.

Susam genellikle yağı için üretilen bir bitkidir. Ancak, simit, bisküvi tahin ve tahin helvası yapımında ve yağı çıkarıldıktan sonra küspesi hayvan yemi olarak da kullanılmaktadır.⁵⁷⁵ Hacı Sinan ve Orta Mahallesi’nin haricindeki Müslüman ahalinin az veya çok susam yetiştirdiği görülmektedir. Gayrimüslimlerden ise susam tarımı yapan hane bulunmamaktadır.

⁵⁷³ 1303 Tarihli A.V.S., s.182.

⁵⁷⁴ Cevad Sami, A.g.e., s.40.

⁵⁷⁵ 1303 Tarihli A.V.S., s.182.

Zeytin ve duhan yani tütün ise sadece Hacı Sinan Mahallesi halkı tarafından yetiştirilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu iki ürünün öşrü kuruş olarak alındığı için ne kadar üretildiği hakkında bir bilgi elde etmek mümkün değildir.

Duhan, Osmanlı topraklarında oldukça geç yetiştirilmeye başlanılan bir tarım ürünüdür. Ancak kısa zamanda geniş alanlarda tarımı yapılan bir ürün haline gelmiştir. Tütün ziraatının yaygınlaşması, tütün kullanımının artmasının yanında, Avrupa pazarlarındaki ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğu da bir gerçektir.⁵⁷⁶ Turgutlu'da duhan ile ilgili bir takım küçük sanayi tesislerinin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü gerek Müslüman ve gerekse gayrimüslim hane reislerinden meslekleri duhancı ve duhan kıyıcısı olarak kaydedilenler bulunmaktadır.

Hane reislerinin mesleklerine bakarak Turgutlu'da küçük sanayi olarak addedebileceğimiz bir takım meslekler bulunmaktadır. Bunların bazılarını da sanayi bitkilerini hammadde olarak kullanması gerektiği bir gerçektir. Bu mesleklerin başında şüphesiz çulhalık gelir. Çulhalık denilen dokumacılığın hammaddesi pamuk ve yündür. Pamuk, Osmanlı coğrafyasının pek çok bölgesinde yetişebilen bir ürün olarak bilinmektedir.⁵⁷⁷ Turgutlu'da da pamuk ekiminin yaygınlaşması XIX. yüzyılın başlarından itibaren. Bu tarihlerde Turgutlu'da, kök boya yetiştiriciliğinden, pamuk tarımına geçiş başlamıştır.⁵⁷⁸ Bunda bilhassa Avrupa'da dokuma sanayinin gelişmesi ve ithalatın bu yönde artması, yani dönemin arz-talep dengesi ile artık boya imalında farklı yöntemlerin geliştirilmesi⁵⁷⁹ etkili olmuştur.

Genellikle, sulak, nemli ve sıcak bölgeleri seven, aynı zamanda dokumacılık sektörünün hammaddesinin başında yer alan pamuk, penbe ifadesiyle, sadece Menteş Baba Mahallesi'nde tek bir hane reisi tarafından yetiştirilmektedir. Temettuat defterinde öşür hesaplamasında, "Penbe" olarak geçen pamuk 145 kıyye⁵⁸⁰ olarak kaydedilmiştir. Buna göre 1450 kıyye (penbe) pamuk üretimi yapılmıştır. Buradan yola çıkarak bu

⁵⁷⁶ Özçelik, A.g.e., s.127.

⁵⁷⁷ Özçelik, A.g.e., s.136.

⁵⁷⁸ T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, İçtimai Malumatı Cami Mecmuad, Vilayet Hususi İdaresince Tertib ve Tabedilmiştir, 1932, s.339.

⁵⁷⁹ Kök boya yetiştiriciliğinin azalmasıyla ilgi 1888 yılına ait Aydın Vilayet Salnamesi'nde şu bilgiler geçmektedir: "İşbu boya vaktiye fevkalâde revaclı ve gayet ehemmiyetli bir ticaret olduğu halde muahharen krom madeninden daha ehven boya ihracı usûlü bulunduğundan elyevm ehemmiyetini hemen tamamiyle gâib etmiş ...". Bkz. 1304 Tarihli A.V.S., s.375.

⁵⁸⁰ Kıyye, okka demektir. 1 Okka yaklaşık olarak 1,282 kg. gelmektedir. Bkz.Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri, II, İstanbul 1992.

dönemde Turgutlu'da üretilen pamuğun (penbe olarak kaydedilen) miktarını tahmini olarak 1.858,9 kg olarak hesaplayabiliriz. Ayrıca defterdeki kayıtlarda “koza” olarak geçen tarım ürünü de, pamuğun kozasından çıkmadan toplanıp, işlenmemiş ham halidir ki o da pamuktur. Temettuat defterlerinin tanzimi sırasında, yani o yıllarda, Turgutlu'da ziraatı yapılan pamuk, “koza pamuğu”⁵⁸¹ denilen yerli pamuk cinsidir. Koza kendiliğinden açılmaz, pamuk, kozası ile toplanır ve kozaları açabilmek için ayrı bir ameliye gerekir. Bugün bildiğimiz pamukların kozaları ise olgunlaştıktan sonra kendiliğinden açılır. Temettuat defterlerine göre toplam koza pamuğu üretimi 608.070 kıyyedir. Bu da yaklaşık 779.545,5 kg eder. Yani 1845 yılında penbe ve koza adıyla iki şekilde Turgutlu Temettuat Defterleri'ne kayıt edilen pamuk miktarı yaklaşık olarak 781 tondur.

1885 senesinde ise, Turgutlu'daki koza pamuğu üretimi, 1844 yılına göre 6 kat artarak, 5.000 tonu bulmuştur.⁵⁸² Yaşanan artışta, Kasaba-İzmir Demiryolu'nun açılması da etkili olmuştur. 1901 yılında, Turgutlu'da 3 tane pamuk işleme fabrikası bulunmaktadır.⁵⁸³ Bu fabrika sayısı dahi Turgutlu'daki pamuk üretiminin, ne denli fazla olduğuna delildir. Bu dönemde miktarı 10.000 balyayı bulan pamuk, Manisa, Turgutlu ve Aydın'daki fabrikalarda işlenmektedir.⁵⁸⁴

d) Bağcılık

Bağcılık kaza ekonomisinde çok eskilere dayanmaktadır. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Turgutlu hakkında bilgi verirken, şehrin düz bir yerde kurulduğunu, bağ ve bahçesinin pek çok olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁵ Ayrıca Turgutlu'nun üzüm kurusunun, kavununun ve karpuzunun meşhur olduğunu anlatmaktadır.⁵⁸⁶ Bu bilgiler

⁵⁸¹ Bugün Turgutlu'da üretimi yapılmayan fakat 1940'lı, 1950'li yıllar'da, Turgutlu'da yaşayanlar tarafından, iyi bilinen, bilhassa geçmişte yorgan içlerinin doldurulmasında kullanılan, uzun yıllar bozulmadan defalarca hallaç edilerek kullanılabilen bir pamuk çeşididir. Hatta bu pamuğun kalitesi hakkında İngiliz Seyyah Chandler, 1733 yılında Turgutludaki bir veba salgınından, eserinde bahsederken, Kasaba'yı, Avrupa'ya pamuğun geldiği yer şeklinde niteleyerek belirtir. Ayrıca aynı yıl bu salgını ülkesine bildiren İzmir Fransa konsolosu, Kasaba için, kaliteli pamuk diyarı ifadesini kullanır. Bkz. Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğunda Veba, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.60-78. Bu bilgiler bize, XVIII. yüzyılın ilk yarısında bile pamuğun, Turgutlu'da, ticari bir emtia olacak kadar yaygın bir şekilde üretildiğini ve o denli de tanınıp, meşhur olduğunu gösterir.

⁵⁸² 1302 Tarihli A.V.S., s.242.

⁵⁸³ 1319 Tarihli A.V.S., s.353.

⁵⁸⁴ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VI, TTKY, Ankara 2000, s228.

⁵⁸⁵ “Ve şehir bir düz yire vaki olmağla bağ ve bahçesi cihanı tutmuştur.” İfadeleri yer almaktadır. Bkz. Şeker, A.g.m., s.64.

⁵⁸⁶ Şeker, A.g.m., s.66.

ışığında Turgutlu’da bağcılığın çok eskilere dayandığını ve üzümçülüğün de çok yaygın olduğunu anlamak mümkündür.

İncelediğimiz defterlere göre bağcılığın Turgutlu ekonomisinde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Çünkü hemen hemen bütün mahallelerde az veya çok bağ sahibi hane reisine rastlamak mümkündür. Turgutlu’da kayıtlı arazinin 179 dönümü bağ olarak geçmektedir. Bunun 165 dönümü Müslümanlara, 5 dönümü Ermenilere ve 9 dönümü ise Rumlara aittir. Yahudi ve Kıbtîlerin ise bağı bulunmamaktadır.

Temettuat defterlerinden anladığımız kadarıyla, Turgutlu ve çevresindeki bağların bazılarının içerisinde mevcut asmalara ilaveten bol miktarda meyve ve hatta zeytin ağacı bulunsa da, esas gelir getiren mahsul, asmalardan elde edilen üzümdür. Ancak kayıtlarda hanelerin ne kadar üzüm hâsılatı yaptığına dair bir bilgi yer almamaktadır. Bu ürünün miktarı yine verilen öşürlerden yola çıkılarak, tahmini olarak hesaplanmaya çalışılmıştır.

Tablo 50: Turgutlu’da Bağcılık

Mahalleler	Bağ (Dönüm)				Üzüm (Kıyye)				Bağ Hâsılat (Kuruş)			
	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi	Müslim	Ermeni	Rum	Yahudi
Camii Cedid M.	32	-	9	-	1715	-	150	-	1102	-	140	-
Çömlekçi M.	9	-	-	-	510	-	-	-	193	-	-	-
Hacı Sinan M.	49	-	-	-	2340	-	-	-	2041	-	-	-
Menteş Baba M.	72	-	-	-	3600	-	-	-	1849	-	-	-
Orta M.	24	-	-	-	750	-	-	-	343	-	-	-
Yenice M.	21	-	-	-	800	-	-	-	385	-	-	-
Zeytincik M.	22	5	-	-	1420	150	-	-	975	85	-	-
TOPLAM	229	5	9	0	11135	150	150	0	6888	85	140	0

72 dönümle en fazla bağcılığın yapıldığı Mentеш Baba Mahallesi’nden 3600 kıyye üzüm elde edilmiş olup, buradan elde edilen gelir 1849 kuruştur. Bu mahalleden sonra, 49 dönüm bağ miktarı ile Hacı Sinan Mahallesi gelir, bu mahallede ise 2340 kıyye üzüm yetiştirilmiş ve 2041 kuruş hâsılat elde edilmiştir. Cami-i Cedid

Mahallesi'nde 9 dönümü Rumlara ve 32 dönümü Müslüman halka ait olmak üzere toplam 41 dönüm bağ bulunmaktadır. Buradan 1885 kıyve üzüm elde edilmiş olup, hâsılatı toplam 1252 kuruştur. Zeytincik Mahallesi'nde 27 dönüm bağdan, 1570 kıyve üzüm elde edilmiş olup, toplam hâsılatı 1060 kuruştur. Yenice Mahallesi'nde 21 dönüm, Orta Mahallesi'nde 24 dönüm, Çömlekçi Mahallesi'nde ise 9 dönüm bağ bulunmaktadır. Bu mahallelerden elde edilen toplam üzüm miktarı 2060 kıyyedir. Toplam hâsılat ise 921 kuruştur. Bütün mahallelerde 179 dönüm bağdan, 11435 kıyve, yani yaklaşık 14659,67 kg üzüm elde edilmiştir. Hâsılatın toplamı ise 7113 kuruştur. 1885 yılına gelindiğinde ise Turgutlu'daki üzüm mahsulâtı neredeyse 55 kat gibi muazzam bir artışla, 600.000 kıyve olmuştur. Bunun 500.000 kıyyesi çekirdekli yaş üzüm, 100.000 kıyyesi ise çekirdeksiz kuru üzümdür.⁵⁸⁷

Ancak defterlerden üzümün nasıl değerlendirildiğine dair ipuçları bulmak mümkün olmamaktadır. Bu ürünün iç piyasada ve pazarlarda tüketildiği düşünülebileceği gibi, pekmez yapılarak, taze veya kurutulmuş olarak dışarıya da satılması mümkündür. Salnamelerde Turgutlu'da yetiştirilen ürünler sayılırken, en başta üzüm zikredilmektedir.⁵⁸⁸ Üzümlerin cinsleri de verilmiş olup, bunlar çekirdeksiz, rezaki ve irikara üzümleridir. Ayrıca üzümün dış piyasaya da satıldığı ve güzergâh olarak İzmir'in kullanıldığı belirtilmektedir.⁵⁸⁹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, menşei Amerika olan ve bağlara dadanan filoksera böceği, Avrupa üzerinden Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Hükümet bu dönemde ithal asma yasağı getirmesine rağmen, salgının bulaşmasına engel olunamamıştır.⁵⁹⁰ 1880 yılında, başta İstanbul ve civarında görülmekle beraber, zamanla farklı şehirlere de sirayet edip, üzüm bağlarını talan eden Filoksera salgını, Manisa ve İzmir'i de etkilemiş, birçok üzüm bağı harap olmuştur.⁵⁹¹

1891 tarihli Aydın Vilayet Salnamesi'nde bu salgından bahsedilir. Manisa ve çevresi, haliyle Turgutlu'da bu hastalıktan kurtulamamış, asmaların zarar görmesi üzerine, Manisa Vilayeti dâhilinde taşlık alanlara, yeni üzüm bağlarının dikilmesi için

⁵⁸⁷ 1302 Tarihli A.V.S., s.242.

⁵⁸⁸ 1326 Tarihli A.V.S., s.666.

⁵⁸⁹ 1323 Tarihli A.V.S.,g.s., s.337.

⁵⁹⁰ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s.188.

⁵⁹¹ Türk Ziraat Tarihi..., A.g.e., s.189.

çalışma başlatılmıştır. Turgutlu’da, hasara uğrayan bağların doğurduğu zararı telafi etmek için, Amerikan asma çubuklarıyla yeni bağlar yetiştirilmesi yoluna gidilmiş. Bu durum Turgutlu’da üzümculüğün daha yaygın hale gelmesini sağlamıştır.⁵⁹²

e) Bahçecilik

Turgutlu’da bahçe ürünü olarak değerlendirebileceğimiz tarım ürünü bostan ve soğandır. Bostancılık hususunda da yine detaylı bilgi verilmemiştir. Sadece bazı hanelerden “öşr-ü bostan” adı altında vergi alınmıştır. Cami-i Cedid Mahallesi’nden 1 hanesi Ermeni olmak üzere 4 hane, Menteş Baba Mahallesi’nden 7 hane, Zeytincik Mahallesi’nden bir hanesi Ermeni olmak üzere 17 hane, Yenici Mahallesi’nden de 4 hane olmak üzere toplam 32 hane öşr-ü bostan vermiştir. Verilen öşürlerin toplamı 733 kuruştur. Öşr-ü bostan olarak tahsil olunan bu meblağ göze az görünmekle beraber, bunun belki şöyle bir izahı olabilir. Turgutlu’da, o dönemde, geniş bir arazi içerisinde kurulu bulunan evlerin bahçelerinde ve bağ aralarında ekilen sebzelerin, kişilerin ihtiyaçlarının çoğunu karşılaması nedeniyle, bu ürünlerin ticari bir emtia olarak pazara düşen miktarının azalmasından dolayı, bunların tamamı temettuat defterlerinde, vergiye tabi gelir olarak kayıt edilmemiş olunabilir.

Temettuat defterlerine göre Turgutlu’da soğan tarımının yapıldığı mahalleler, Çömlekçi ve Orta Mahalle’dir. Bu iki mahalleden toplam 310 kıyye mahsul alındığı görülmektedir. Soğanla ilgili bu değerlerde oldukça düşük olup, yine izahı yukarıda açıklanan nedene bağlı olabilir.

B- Hayvancılık

Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısının temelini, emeğe dayalı küçük ölçekli sınaî üretimi oluşturmakta idi. Geleneksel tarım toplumu özelliği gösteren Osmanlı Devleti’nde her bölge ve hatta her şehir ayrı bir ekonomik birim niteliğinde kendi kendine yetmeye çalışıyordu.⁵⁹³ Kırsal kesim olarak kabul edebileceğimiz çiftlikler, köyler ve küçük kazalar tarım ve hayvancılığa yönelmiş, büyük kazalar ve sancak merkezleri ise el sanatları ile küçük ölçekli sınaî üretimi ve ticaret merkezleri haline gelmişti. Ancak bunun yanında şehirlerde tarım ve hayvancılık faaliyetleri ailenin

⁵⁹² T.C. Manisa Vilayeti Hakkında....A.g.e., s.339.

⁵⁹³ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.213.

ihtiyacını karşılamak ve az da olsa ek bir geçim kaynağı olmak üzere yapılmaktaydı. Bununla birlikte kırsal kesimde de, kısmen de olsa sınaî üretimi ve küçük çapta ticaret yapıldığını, temettuat defterlerinden anlamak mümkündür.

Bu dönemde Turgutlu’da, sütünden ve gücünden yararlanılan büyükbaş hayvan, nakliye hayvanı, yük hayvanı ve çok az sayıda da olsa küçükbaş hayvan bulunduğu görülmektedir. Ancak bu hayvan gruplarından sadece, sütünden yararlanılan büyük baş hayvan ve küçükbaş hayvan gelir getiren hayvanlardan sayılmış ve bunlardan temettu kaydedilmiştir.

1. Büyük Baş Hayvanlar

a) Manda ve İnek

Manda, genellikle sulak ve çayırılık alanlarda yaşayan büyükbaş hayvan sınıfındandır. Mandanın siyah ve kalın bir derisi olduğundan, yazın vücut ısısı çok yükselir ve serinlemeye ihtiyaç duyar. Bu nedenle genellikle su kenarlarında, göl, gölet gibi yerlerde yaygınca yetiştirilir. Sütündeki yağ oranının yüksekliği, inek sütüne göre daha az süt vermesi ve iri cüssesi sebebiyle, daha çok eti için Anadolu’nun birçok yerinde uzun yıllar beslenmiştir. XIX. yüzyıl ortalarında Turgutlu’da manda yetiştiriciliğinin oldukça fazla olduğu görülmektedir.

İnek ise sulak arazi aramayan, her ortama ve her iklime uyum sağlayabilen, etinden ve sütünden yararlanılan bir büyükbaş hayvan cinsidir. Temettuat defterlerini incelediğimiz zaman Turgutlu’da, inek besiciliği, mandaya göre daha az tercih edilmiştir. Muhtemelen bunun nedeni, Turgutlu’nun sulak bir araziye sahip olmasıdır.

Turgutlu Temettuat Defterleri’nde, sağman manda ve inek sayıları verilmiş olup, bunlardan vergi alınmıştır. Mandalar için “hâsılat-ı senevîsi” yazılarak 100 kuruş, inekler için de 50 kuruş gelir kaydedilmiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ Örnek olarak Bkz. BOA,M.L.VRD.TM.d, No:2763, s.31.

Tablo 51: Sağman İnek ve Manda Yetiştiren Hane Sayısı

Mahalleler	Sağman Manda Yetiştiren Hane	Sağman İnek Yetiştiren Hane	TOPLAM	Tüm Sağman Manda ve İnek Sahibi Hanelere Göre Payı (%)
Cami-i Cedid Mahallesi	61	7	68	9,2
Çömlekçi Mahallesi	99	14	113	15,3
Hacı Sinan Mahallesi	3	15	17	2,3
Menteş Baba Mahallesi	90	19	109	14,8
Orta Mahallesi	58	5	63	8,5
Yenice Mahallesi	133	14	147	20
Zeytincik Mahallesi	186	31	217	29,9
TOPLAM	630	105	735	100

Yukarıdaki tabloya göre, Turgutlu’da 1844 yılında, toplam 735 hanede sağman manda ve inek besiciliği yapılmaktadır. Bu değere göre, sadece büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapan haneler ölçeğinde bakıldığında, besicilik yapan hane başına yaklaşık olarak 1 sağman büyükbaş hayvan düşmektedir. Bu durum, halkın manda ve ineği şahsi ihtiyaçları için beslediğini; bunlardan ticari amaç gütmeyişini göstermektedir.

Tablo 52: Mahallelere Göre Sağman İnek ve Manda Sayısı

Mahalleler → Sağman İnek ve Manda Sayısı ↓	Cami- i Cedid	Çömlekçi	Hacı Sinan	Menteş Baba	Orta	Yenice	Zeytincik	TOPLAM
Sağman İnek	18	14	34	71	5	17	34	193
Sağman Manda	72	117	3	225	173	155	217	962
TOPLAM	90	131	37	296	178	172	251	1155

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Turgutlu’da temettuat defterlerine göre, toplam kayıtlı sağman manda sayısı 962, sağman inek sayısı ise 193’dür. Her ikisinin toplamı ise 1155’dir. Buradan hareketle, yaklaşık olarak her 2 haneden birinin inek veya manda beslediğini söyleyebiliriz. Mentesh Baba Mahallesi’nde ise bu oran, hane başına 1 hayvan gelecek şekilde olup, bu mahalle sağman manda ve inek yetiştiriciliğinde ilk sırada yer almaktadır.

1891 yılı Aydın Vilayet Salnamesi'nde de etinden ve sütünden faydalanılan, Turgutlu'daki büyükbaş hayvanların sayıları hakkında bilgiler vardır.⁵⁹⁵ Bahis konusu salnamede, 1891 yılında, 3.500 mandanın mevcudiyeti kayıtlı ise de, ineklerin sayısı ile ilgili kısım boş geçildiğinden, bu mevzuda bilgi edinilememiştir.⁵⁹⁶

b) Dana, Düve, Tosun ve Buzağı

Henüz yavru verebilecek çağa gelmemiş olan büyük baş hayvanlar için dana, düve, tosun ve buzağı kelimeleri kullanılmaktadır. Buzağı, bir yaşının altındaki inek yavrularına verilen addır. Bir yaşına yaklaşan dişi buzağıya “düve”, erkeğine “tosun” denilir. Dana ise, yaşını doldurmuş ve yavrusu olabilecek erkek buzağıya verilen addır. Kayıtlarda düve; manda düvesi, inek düvesi biçiminde geçmesine rağmen, dana için böyle bir ayırım yapılmamıştır. Bunlar için bir gelir kaydedilmemiş olup, bunların adetleri Arapçada baş anlamına gelen “re's”⁵⁹⁷ kelimesi ile belirtilmiştir.

Tablo 53: Dana, Düve, Tosun ve Buzağı Sayıları

Mahalleler	Dana, Düve, Tosun, Buzağı Sayısı
Cami-i Cedit	40
Çömlekçi	124
Hacı Sinan	12
Menteş Baba	147
Orta	56
Yenice	97
Zeytincik	136

Bu gruba dâhil ettiğimiz büyükbaş hayvanların sayısı 612'dir. Dana, düve, tosun ve buzağı sayıları göz önünde bulundurulduğunda, sağman inek ve manda sayılarıyla paralellik arz etmediği görülmektedir.

⁵⁹⁵ Burada verilen büyükbaş hayvan sayısı da konumuz açısından önemlidir. Çünkü temettuatlar defterlerin haricinde hayvancılıkla ilgili bilgi yer alan tek kaynak salnameler gelmektedir.

⁵⁹⁶ 1308 Tarihli A.V.S., s.530

⁵⁹⁷ Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, Dersaadet 1317, s.654.

2. Küçükbaş Hayvanlar

Küçükbaş hayvan denildiğinde, akla koyun ve keçi gelmektedir. Ancak incelemiş olduğumuz dönemde Turgutlu’da keçi beslenildiğine dair bir kayıt yoktur. Böyle bir verinin olmaması dikkat çekmektedir. Zira defterde “muytablık”, “mutafılık” gibi meslek erbablarının da kayıtlı olması, o dönemde, en azından Turgutlu’nun yakın çevresi ve köylerinde, bu meslek dallarının teşekkülünü sağlayabilecek miktarda, keçi beslenildiğini bizlere düşündürmektedir. Gerçi defterdeki verilere göre, koyun sayısı da kayda değer ölçüde değildir. Turgutlu ve etrafında, koyun ve keçi sayısında bir artışın yaşanması, 1850’lerden sonra bölgeye yapılan aşiret iskânlarıyla beraber gerçekleşmiş olabilir. Koyun, temettuat defterlerinde de “koyun” biçiminde geçmekte iken, bunlardan alınan vergi için “aded-i ağnam” tabiri kullanılmıştır. Ağnam, Arapçada koyun anlamına gelen “ganem”, kelimesinin çoğuludur.⁵⁹⁸

Tablo 54: Küçükbaş Hayvan Sahibi Hane Sayısı

Mahalleler ↓	Koyun Sahibi Hane Sayısı	TOPLAM
Cami-i Cedid	1	1
Zeytincik	2	2
TOPLAM	3	4

Koyun besiciliği Turgutlu’da, Cami-i Cedid Mahallesi’nde 1 Müslüman, Zeytincik Mahallesi’nde ise 1 Müslüman ve 1 Rum hane reisi tarafından yapılmaktadır. Koyunlar, sağman, yoz ve erkek koyun olmak üzere üç ayrı biçimde kaydedilmiştir. Kuzu sayısı ayrıca belirtilmemiştir. Koyun, et ve süt üretimi yanında, derisi için de beslenir. Derisinden sınaî hammaddesi olarak yararlanılır ve bu yolla yetiştiriciye maddi kazanç da sağlar. Turgutlu’da bahsedilen dönemde koyun sayısının azlığı, Anadolu’nun birçok kasabasında önemli bir yere sahip olan, dokumacılık, dericilik, muytablık gibi sektörlerin, Turgutlu’da, neden bu dönemde çok yaygın olmadığını göstermektedir. Temettuat defterlerinde, koyunlar gelir getiren hayvanlar grubunda değerlendirilmiş ve

⁵⁹⁸ Şemseddin Sami, A.g.e., s.970.

sağman koyunların her biri için 12 kuruş, erkek/yoş koyunlar için de 4 kuruş gelir kaydedilmiştir.⁵⁹⁹

Tablo 55: Küçükbaş Hayvan Sayısı

Mahalleler	Sağman Koyun	Yoş Koyun	Erkek Koyun	TOPLAM
Cami-i Cedit	100	50	-	150
Zeytincik	150	-	55	205
TOPLAM	250	50	55	355

Tabloda da görüldüğü gibi incelediğimiz dönemde Turgutlu ekonomisinde koyunculüğün yeri yok denilecek kadar azdır. Cami-i Cedit Mahallesi'nde 1 ve Zeytincik Mahallesi'nde 2 hane koyunculuk yapmakta olup, toplam 250 sağman, 50 yoş ve 55 tane de erkek koyun bulunmaktadır. Aynı yıl temettuat verilerine göre Salihli'de ise, 1060 adet sağman keçi, 782 sağman koyun ve 566 tane erkek ve yoş koyun mevcuttur.⁶⁰⁰ Bu dönemde neredeyse Turgutlu'nun altında biri nüfusa sahip Salihli'de küçükbaş hayvan sayısının, Turgutlu'ya göre bu denli fazla olmasının nedeni, temettuat tahrirlerinin gerçekleşmesinden yakın bir zaman önce, Salihli'ye yoğun bir aşiret iskânı yapılmasıyla açıklanabilir. Bu duruma bilhassa keçi sayısındaki yüksek miktar delil olabilir. Nitekim Yörük aşiretlerinde, dağlık ve ormanlık alanlar içerisinde hareketli bir yaşam tarzı hüküm sürdüğü için, keçi yetiştiriciliği daha çok tercih edilmiştir. 1891 tarihli salnamede hayvancılıkla alakalı bilgiler verilmiş ise de, Turgutlu ile ilgili malumat içeren bölümde, koyun ve keçi sayıları boş geçilmiştir.⁶⁰¹

3. Yük ve Binek Hayvanları

Temettuat kayıtlarında sayıları ve nitelikleri belirtilen öküz, merkeb (eşek), bargir (beygir), katır ve kısarak cinsi hayvanlara ait bilgileri yük ve binek hayvanları başlığı altında inceledik. Henüz makineleşmenin gerçekleşmediği, sanayi öncesi tarım toplumlarında, koşum ve taşımacılık amacıyla kullanılan bu hayvanlar, birikmiş bir

⁵⁹⁹ BOA, M.L.VRD.TMT.d, No:2761, s.1. (Toplamda 100 sağman koyun için 1200 kuruş, 50 yoş koyun için de 200 kuruş hasılat kaydedilmiştir).

⁶⁰⁰ Bilgi, A.g.m., s.47.

⁶⁰¹ 1308 Tarihli A.V.S., s.530

servet niteliğinde değerlendirilmektedir.⁶⁰² Bu hayvanlardan özellikle öküz, temel geçim kaynaklarının başında ziraat gelen toplumlarda, büyük önem arz etmektedir. Çünkü zirai hayatın bütün safhalarında öküz önemli yer tutmaktadır. Ekini ekmeden önce araziye sürmek maksadıyla çifte koşulmaktan, mahsulün biçilmesinden sonra harmanın dövülmesine ve elde edilen gerek mahsulün ve gerekse samanın evlere veya pazara taşınmasına kadar cereyan eden safhaların tamamında öküz, çiftçinin vazgeçilmez yardımcısıdır.

Zirai üretimin temel aracı sayılan öküzün, hane başına bir çift olması halinde, tarımsal üretim amacıyla kullanılması mümkündür. Nitekim Osmanlı Devleti’nde zirai rejimin ana ünitesi olarak kabul edilen “çift-hanesi” terimi ile “1 çift öküz ile işleyebileceği toprağa sahip olan hane” ifade edilmektedir. Bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükteki toprağa da “çiftlik” denilmektedir.⁶⁰³

Tablo 56: Yük ve Binek Hayvanı Sahibi Hane Sayısı

Mahalleler	Öküz	Katır	Beygir	Deve	Kısırak	Merkep	Deve	TOPLAM	Hayvan Sahibi Hanedeki Payı (%)
Camii Cedid Mahallesi	12	3	30	2	5	36	2	90	7,17
Çömlekçi Mahallesi	43	7	87	-	12	82	-	231	18,42
Hacı Sinan Mahallesi	-	1	6	-	-	4	-	11	0,88
Menteş Baba Mahallesi	56	7	93	-	5	90	-	251	20,01
Orta Mahallesi	12	5	40		3	51		111	8,86
Yenice Mahallesi	18	7	52	7	5	105	7	201	16,02
Zeytincik Mahallesi	53	12	129		11	154		359	28,62
TOPLAM	194	42	437	9	41	522	9	1254	100

1844 yılında Turgutlu’da, toplam 1254 hanede yük ve binek hayvanı mevcuttur. Bu miktar tüm hane reislerinin yaklaşık olarak % 65’ine tekabül etmektedir. Bu grup içinde en fazla beslenen hayvan, 522 hanede bulunan merkeptir. Arkasından 437 hane tarafından sahip olunan beygir gelmektedir. Ulaşım ve nakliye ihtiyacının o devirde daha çok bu hayvanlar tarafından sağlanması nedeniyle, Turgutlu’daki toplam hane

⁶⁰² Tevfik Güran, “Osmanlı Tarım Ekonomisi”, Türk İktisat Yıllığı, S.1, İstanbul 1987, s.258.

⁶⁰³ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s.6-7.

sayısına göre, bu rakamlar oldukça azdır. Devenin ise bölgede, yük ve binek hayvanı olarak pek tercih edilmediği görülmektedir.

Tablo 57: Mahallelere Göre Yük ve Binek Hayvanları Sayısı

Mahalleler	Öküz	Katır	Bargir	Kısrak	Merkeb	Deve	Toplam
Cami-i Cedit	48	23	39	24	36	12	182
Çömlekçi	110	7	107	17	82	-	323
Hacı Sinan	-	-	6	1	4	-	11
Menteş Baba	181	10	109	12	93	-	405
Orta	57	5	41	3	51	-	157
Yenice	107	9	77	5	108	9	315
Zeytincik	196	12	147	21	165	14	555
TOPLAM	699	66	526	83	539	35	1948

1844 yılında Turgutlu'nun mahallelerinde yük ve binek hayvanlarının toplam sayısı 1948'dir. Bunların arasında en çok öküzün bulunması dikkat çekicidir. Bu durum Turgutlu ekonomisinde tarımın önemli bir yer tuttuğuna dair bir delildir. Yine yük taşıma ve binek amaçlı kullanılan merkep sayısı 539, beygir sayısı ise 526'dır. Atın Turgutlu'da ayrı bir yeri vardır. Uluçay'ın bildirdiğine göre, XVII. asırda, Saruhan Sancağı'nın en güzel ve en dayanıklı atları, bilhassa Yuntdağı, Akhisar ve Turgutlu'da yetiştirilmekteydi. Fakat buralarda yetiştirilen atlar, yük taşımaktan ziyade, daha çok binek olarak kullanılıyordu.⁶⁰⁴ Evliya Çelebi'de XVII. asırda Turgutlu'ya geldiğinde “Durgut atı”nın meşhur olduğunu belirtir.⁶⁰⁵

Öyle anlaşıyor ki, XIX. asırda da çift sürmek ve arabaya koşmak için daha çok öküzler kullanılmakta, atlar ise Turgutlu'da yük taşımak veya binmek için tercih edilmektedir. Atları sadece binek olarak kullanılanlar da şüphesiz vardır. Bunlar daha ziyade zengin olarak sayabileceğimiz hane mensupları olmalıdır.

Yük ve binek hayvanları gelir getiren hayvan grupları arasında değildir. Bunlar, daha çok hanelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yetiştirilir. Ancak bu hayvanlar,

⁶⁰⁴ M. Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, İstanbul 1942, s.53.

⁶⁰⁵ Şeker, A.g.m., s.66.

o dönemde taşımacılık ve nakliyecilik işi olan “kiracılık”⁶⁰⁶’ta da kullanılmıştır. İncelemiş olduğumuz temettuat defterlerinde mesleği kiracı, yolcu ve katırcı olarak yazılan hane sayısı çok değildir. Bu durum bize, bu gibi mesleklerin, temel işler arasında değil de, ek iş olarak yapıldığını göstermektedir.

Bir diğer yük hayvanı olarak değerlendirebileceğimiz hayvan devedir. Turgutlu’da Cami-i Cedid Mahallesi’nde 12 deve bulunmaktadır. Bunlar da 2 haneye kayıtlıdır. 10 tanesi Kuloğlu-zade El-Hac Hüseyin Ağa’ya aittir.⁶⁰⁷ Diğer yük hayvanlarına gelir kaydedilmemiş olmasına rağmen develere ise gelir kaydedilmiştir. Her bir deve için bu değer 160 kuruştur. Camii- Cedid Mahallesi’ndeki diğer 2 deve Mantar Oğlu İsmail bin Ebu Bekir’e ait olup, bu kişinin mesleği “deveci taifesinden” olarak kaydedilmiştir.⁶⁰⁸ Bu kişinin temel geçim kaynağının devecilik olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten Yenice Mahallesi’nde 9, Zeytincik Mahallesi’nde de 14 olmak üzere, bu dönemde temettuat defterlerine göre Turgutlu’da, toplam 35 deve bulunmaktadır.

1891 yılında yük ve binek hayvan sayısında büyük bir artış görülmektedir. Belirtilen tarihte Turgutlu’da, 1440 beygir, 1800 merkep, 725 deve, 1600 öküz ve 165 katır bulunmaktadır. Ayrıca taşımacılıkta kullanılan, hayvanların çektiği arabalar da olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, 40 adet iki tekerlekli, 30 adet dört tekerlekli beygir arabası ile 16 adet öküz arabasıdır.⁶⁰⁹ Bu bilgilerin temin edildiği salnamede verilen araba sayıları ile hayvan sayıları arasında bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Bu denli yük ve binek hayvanının olduğu bir yerde, bahsedilen araba sayısının azlığı, verilen bilgi için bir şüphe uyandırmaktadır.

Hayvan sayılarında, temettuat defterlerinde verilen rakamlar ile 1891 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi’ndeki rakamlar arasında önemli bir fark vardır. Mezkûr, salname rakamları, temettuat defterlerindeki rakamlara nazaran ciddi şekilde fazladır. Muhtemelen bunun nedenleri, kısmen işlenen arazilerin artması sebebiyle hayvancılığa daha fazla ehemmiyet verilmesi ile demiryolu ulaşımının Turgutlu’da nüfus ve iktisadi artışı desteklemesi hadiselerine dayanıyor olsa bile, esas sebep, Vilayet Nizamnamesi’nden sonra, gerek Ilıca Kazası’nın ve gerekse Dağmarmara Kazası’nın,

⁶⁰⁶ Şemseddin Sami, A.g.e., s.1154.

⁶⁰⁷ BOA, M.L. VRD. TMT.d, No:2761, s.12.

⁶⁰⁸ A.g.b., s.18.

⁶⁰⁹ 1308 Tarihli A.V.S., s.530.

kaza statülerinin kaldırılıp, birer nahiye olarak Turgutlu Kazası'na tabi kılınmaları neticesinde, bu iki kaza hayvan mevcutlarının da Kasaba Kazası hayvan miktarına ilave edilmiş olmasıdır.

4. Arıcılık

Tablo 58: Turgutlu'da Arıcılık

Mahalle Adı	Kovan Sayısı	Gelir (kuruş)	Toplam Hane
Cami-i Cedid	114	1007	4
Çömlekçi	214	1930	6
Menteş Baba	30	290	3
Zeytincik	154	832	6
TOPLAM	512	4059	19

Turgutlu ekonomisinde pek fazla bir yer tutmasa bile, temettuat defterlerinde gelir getiren bir uğraş olarak kaydedildiği için, burada arıcılık hakkında da bilgi vermeyi uygun gördük. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Turgutlu'nun bütün mahallelerinde arıcılık yapılmamaktadır. Sadece Cami-i Cedid, Çömlekçi, Mentеш Baba ve Zeytincik Mahalleleri'nde toplam 19 hane arıcılıkla uğraşmaktadır. Toplam hane sayısının 1977 olduğu göz önünde bulundurulduğu zaman, Turgutlu'da bu bahsedilen dönemde arıcılık yapanlar, nüfusun sadece % 1'ne denk gelmektedir. Toplam 512 arı kovanından elde edilen gelir ise 4.059 kuruştur.

C- Ticaret

1. Ticari Faaliyetler

Turgutlu Kazası, Gediz Nehri'nin suladığı verimli bir ovada yer alıp, Anadolu'yu İzmir'e bağlayan yol üzerinde bulunması sebebiyle, önemli bir yerleşim merkezi özelliğini üzerinde barındırmıştır. Bilindiği gibi İzmir, konumu dolayısıyla tarih boyunca bir ticaret merkezi vasfı taşımıştır. İzmir'in uygun bir limana sahip olması ve çok zengin bir bölgenin tek çıkış özelliğini taşıması, burasının Osmanlı

Devleti'nin dış ticaretinde önemli bir yere gelmesini sağlamıştır.⁶¹⁰ Bu durum, Turgutlu'nun da ekonomik olarak gelişmesine sebep olmuştur. İzmir-Kasaba Demiryolu'nun açılması ile birlikte Turgutlu'nun önemi bir kat daha artmıştır. Buna bağlı olarak da Turgutlu'da ticari hayat daha da zenginleşmiştir.

XVII. yüzyılda Turgutlu'ya uğrayan Evliya Çelebi, burada üç yüz dükkânın bulunduğunu belirtir. Bu durum, o dönemde Turgutlu'da, ticari hayatın epeyce canlı olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Evliya Çelebi Turgutlu'da bedesten olmadığını fakat bir "Tahıl Pazarı" bulunduğunu ifade ederek, burasını detaylı olarak anlatır. Tahıl Pazarının oldukça geniş ve yirmişer taş sütun üzerinde, kiremitlerle örtülü olduğunu söyledikten sonra, "altında beş bin âdem cem' olsa yerimiz dar demez" sözüyle büyüklüğünü kendine özgü tarzda anlatır.⁶¹¹ Günümüzde bu tahıl pazarından eser kalmamış ise de, bahsi geçen pazarın, bugünkü Piyaleoğlu Caddesi'nin doğusunda bir yerde olması muhtemeldir.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Saruhan Mütesellimliği'ne atanan Karaosmanoğlu sülalesine mensup fertlerin, muhtelif vakıfları da Osmanlılar döneminde Turgutlu ticareti için ipuçları vermektedir. Bu sülalenin 25 yıl içerisinde vakfettikleri mülklerden ticaretle ilgili olarak, 8 berber dükkânı, 4 bakkal dükkânı, 5 fırın, 11 börekçi dükkânı, 11 kahvehane, 7 şerbetçi dükkânı, 6 değirmen, 2 nalbant dükkânı, 3 yağhane, 3 ayakkabıcı dükkânı ve 1 tütüncü dükkânı sayılabilir.⁶¹²

Muhtelif Aydın Vilayeti Salnameleri'nde Turgutlu'da üretilen pamuk, üzüm, buğday, arpa, bakla, susam, mısır⁶¹³ ve meyan kökü⁶¹⁴ gibi bir takım tarım ürünlerinin dışarıya satıldığı belirtilmektedir. Özellikle demiryolunun açılmasından sonra, Turgutlu'da ulaşım imkânının gelişmesiyle, bu ürünlerin İzmir'e götürülmesi kolaylaşmıştır. Yine salnamelerde kahve, şeker, pirinç, sabun ve manifatura mallarının dışarıdan getirilerek, Turgutlu'da satıldığı anlatılmaktadır. 1897 yılında Turgutlu'da bulunan dükkân sayısı da 1066'dır.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Çadırcı, Tanzimat döneminde Osmanlı Kentleri..., s.361.

⁶¹¹ Şeker, A.g.e., s.65.

⁶¹² Nagata, A.g.m., s.27.

⁶¹³ 1313 Tarihli A.V.S., s.431.

⁶¹⁴ 1315 Tarihli A.V.S., s.470.

⁶¹⁵ A.g.s., s.469.

2. Çarşı ve Pazarlar

Osmanlı döneminde “çarşı” tabiri, alışverişin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan meydana gelmiş yapı birimi için kullanılmıştır. Bu çarşılar, ihtiyaca göre zaman içerisinde kendiliğinden şekillenebileceği gibi, bir vakfa gelir sağlamak amacıyla inşa edilmiş de olabilirdi.⁶¹⁶

Genel olarak Osmanlı şehir ve kasabalarında çarşı, zanaat ürünlerinin imalatının yapıldığı, depolandığı hanlar ile açık ve kapalı alanlardan meydana geliyordu.⁶¹⁷ Turgutlu’da isimlerini tespit edebildiğimiz çarşılar Debbaghane Çarşısı, Dutlu Çarşı, Menzilhane Çarşısı, Yeni Çarşı, Demirciler İçi Çarşısı⁶¹⁸ ve Kasaphane Çarşısı’dır.⁶¹⁹

Bu çarşılardan Yeni Çarşı’da bir kahvehane, birbirine bitişik on sekiz terzi, bir bezzaz, koltukçu, tütüncü, attar, mısırcı, çamaşırcı, nalçacı, kilitçi, bıçakçı, kuyumcu, eskici, yemişçi, hırdavatçı, fenerci, çubukçu, yorgancı, leblebici ve kavukçu dükkânları bulunmaktadır.⁶²⁰

Çarşıların dışında ticari faaliyetlerin yapıldığı diğer bir alan, pazar yerleridir. Pazar yerlerinin isimleri, yapılan ticari faaliyete göre adlandırılmıştır. Turgutlu’da tespit edebildiğimiz pazar yeri isimleri, Soğan Pazarı,⁶²¹ Kestane Pazarı, Saman Pazarı, Koza Pazarı, Zahire Pazarı, İplik Pazarı ve Bahçıvan Pazarıdır.⁶²² Ancak, bu pazar yerlerinde sadece isminde belirtilen malların satılmadığı da anlaşılmaktadır. Örnek olarak, Soğan Pazarı’nda bir boyacı, dört sergi, bir tütüncü, bir bezzaz dükkânı, bir kahvehane, bir bakkal, iki çerçi dükkânı bulunmaktadır.⁶²³ Bu pazar yerleri dükkânlardan meydana gelen ve muhtemelen haftanın her gününde açık olan yerlerdir. Ayrıca halkın kendi ürettiği veya başkasından aldığı ürünleri sattığı “pazar”, Turgutlu’da pazartesi

⁶¹⁶ Semavi Eyice, “Bedesten”, DİA, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.301.

⁶¹⁷ Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, Vakıflar Dergisi, C.VII, İstanbul 1968, s.71;Gökmen, A.g.e., s.228.

⁶¹⁸ Çarşıların isimleri es-Seyyid İbrahim Ağa’nın terekесinden tespit edilmiştir. Bkz. BOA, C. ADL., 3608/60;Cahit Telci, “Turgutlu Voyvadası Es-Seyyid El-Hac İbrahim Ağa’nın 1809 yılında Zabıt Edilen Muhallefatı”, Manisa Araştırmaları Dergisi, Manisa 2002, ss.43-76.

⁶¹⁹ Kasaphane Çarşısı Manisa Şer’iyye Sicilleri’nde geçmektedir. Bkz. Hoşbilgin, Ag.t., s.243.

⁶²⁰ İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, Manisa Halkevi Yayınları, Manisa 1950, s.83.

⁶²¹ Gökçen, A.g.e., s.112.

⁶²² Hoşbilgin, A.g.t., s.243.

⁶²³ Gökçen, A.g.e., s.112.

günleri,⁶²⁴ 1871'den sonra Turgutlu'ya bir nahiye olarak bağlanan Ahmetli'de ise, salı günleri kurulmaktaydı.⁶²⁵ Bunun yanında Osmanlılar döneminde bazı yerlerde panayırlar kurulduğu halde, XIX. yüzyılda Turgutlu'da böyle bir panayırın varlığından söz etmek mümkün değildir.

Feridun Emecen, Turgutlu'da pazar kurulmaya başlama tarihini 21 Mart 1610 olarak vermiş,⁶²⁶ pazar kurulmasının sebebini de kasabanın etrafının korunaklı olmasına, nüfusun kalabalıklaşmasına ve üretimin artmasına bağlamıştır.⁶²⁷ XVII. asırda, Turgutlu'nun etrafının surlarla çevrili bulunması, güvenliğinin çevresine göre daha iyi olmasını sağlamıştır. Surların yapılış nedeni, bu yüzyılda yaşanan Celali eşkıyalarından Turgutlu'nun korunmak istenmesidir. Zira bu surlar yapılmadan önce Turgutlu birçok kez, Celali eşkıyalarının saldırısına maruz kalmıştır. Ayrıca Turgutlu'nun Yengi nahiyesinin yerini alması da, bu korunaklı yapısı ve pazarının bulunması etkili olmuştur.⁶²⁸

3. Hanlar

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde verilen bir diğer bilgi de, Turgutlu'daki "hanlar" ile alakalı ifadelerdir. Bilindiği gibi, hanların ticari hayatta önemi büyüktür. Hanlar, tüccarların ve iş için seyahat edenlerin hayvanları ve eşyalarıyla beraber barınabildikleri, yiyecek temin edebildikleri yerlerdir. Ayrıca buralarda, toptan veya perakende olarak küçük ya da büyük mal satışları da yapılmıyordu. Hanların bir kısmı, şehirlerarası yollar üzerinde bulunurken, bir kısmı da şehir merkezlerinde kurulmuştur. Şehir içi hanları genellikle kare veya kareye yakın revaklı avlunun etrafına dizilmiş, bir veya çok katlı düzen içerisinde tüccarlara mahsus ahır, depo ve odalardan oluşmaktaydı.⁶²⁹ Seyahatnamesinde Evliya Çelebi, Turgutlu'da 11 adet hanın

⁶²⁴ 1312 Tarihli A.V.S., s.430.

⁶²⁵ 1323 Tarihli A.V.S., s.666.

⁶²⁶ Emecen, A.g.e. s.213.

⁶²⁷ Emecen'in verdiği bu tarihi destekleyen bir diğer belge, 28 Cemaziyevvel 1075/1664 tarihli bir şer'iyye sicili kayıdır. Bu kayıta, Adala Kazası'nın Tepecik isimli köyünden bir şahsın, eşeğini Turgutlu Kazası pazarında kaybettiği belirtilmektedir. Buradan da Turgutlu Pazarı'nın XVII. yüzyılda mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ferdi Gökbuğa, H.1075-1076/M.1665-1666 Tarihli 124 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008, s.33.

⁶²⁸ Emecen, XVI. Asırda Manisa ..., s.213.

⁶²⁹ Gökmen, Demirci Kazası..., s.230.

bulunduğu belirtilmiş, fakat sadece 3 tanesinin ismini vermiştir. Bunlarsa Semerciler Hanı, Voyvoda Hanı ve Yeniçeri Hanı'dır. XIX. yüzyıl Turgutlusu'nda tespit edebildiğimiz hanlar ise şunlardır. Halil Çelebi Hanı, Seyfizade Hanı, Çavuş Hanı, Büyük Han (Han-ı Kebir),⁶³⁰ Yeni Han (Han-ı Cedid), Kaba Sakal Hanı, Arifzade Hanı,⁶³¹ İki Kuyulu Han,⁶³² Hacı Ahmed Ağa Hanı, Çorbacı Hanı, Abbas Ağa Hanı, Çırapazarı Hanı, Boyacıoğlu Hanı, Çınarlı Hanı, Ağaoğlu Hanı, Çakıroğlu Hanı, Hacı Polad Ağa Hanı, Hacı Osman Ağa Hanı, Sancaktaroğlu Hanı, Katırcı Panayot Hanı, Vakıf Hanı, Arab Ağa Hanı, ve Arifoğlu Hanı'dır.⁶³³

Temettuat defterlerinde sadece üç handan bahsedilmektedir. Hacı Sinan Mahallesi'nden Ali oğlu Hacı Şerif'in mesleği "hancı" olarak yazılmıştır. Yine Hacı Sinan Mahallesi'nden Osman oğlu Hüsmen'in bir hanını kira olarak verdiği ve bu kiradan da 350 kuruş gelir elde ettiği belirtilmiştir. Bu hanın yıllık geliri 800 kuruş olarak verilmiştir. Yine aynı mahalleden Mehmed oğlu Ali'nin bir handa yarım hissesi olduğu ve bu handan senelik 120 kuruş gelir elde ettiği ifade edilmiştir.

Vakfiyelerden elde ettiğimiz bilgilere göre, Zeytincik Mahallesi'nde Beğli oğlu ismiyle bir han bulunmaktadır. Hanın sahibi, Köse-zade el-Hac Mustafa Ağa'dır. Bu han yirmi dört odadan müteşekkildir. Bir başka han ise, Cami-i Cedid Mahallesi'ndedir. Adı Abdürrahim Ağa Hanı olan bu han, iki katlı olup, yetmiş iki odası vardır. Daha sonra bu hana bitişik olarak, on sekiz odalı bir başka han yapılmış ve adına da Acem Hanı denilmiştir. Bu hanlar da Mustafa Ağa'ya aittir. Mustafa Ağa bu hanlarını, Beşir Ağa Camii'nin avlusunda bina eylediği medrese ve dersane için vakfetmiştir.⁶³⁴

4. Ticari Kuruluşlar

Turgutlu'da, ticaretle ilgili davalara bakması nedeniyle, her ne kadar adli bir kuruluş olsa da, Ticaret Mahkemeleri'ni de bu başlıkta ele alabiliriz. Osmanlı Devleti'nde bu mahkemelerin kuruluşu, 1856 tarihli Islahat Fermanı'na göre olmuştur. Ticaret mahkemelerin kuruluş amacı ecnebi ve yerli halk arasındaki ticaret, hukuk ve

⁶³⁰ Seyfizade es-Seyyid İbrahim Ağa'nın terekesinden tespit edilmiştir.

⁶³¹ Hoşbilgin, A.g.t., s.244.

⁶³² İlker Mümin Çağlar, 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005, s.157.

⁶³³ Bu isimler 1258 Tarihli Ceride Defteri'nden alınmıştır.

⁶³⁴ Vakfiyenin tarihi 1238 yılıdır. Bkz. V.G.M.A., D.N.730, K.N.28,s.53.

ceza davalarına bakmaktır. 1860 yılında Fransız Ticaret Kanunu'nun bazı kısımları iktibas edilmiş ve daha önceden var olan ticaret meclisleri "ticaret mahkemesi" adını almıştır.⁶³⁵ Bu mahkemelerde yabancı üyelerin de görev yapması esas iken,⁶³⁶ Turgutlu Ticaret Mahkemesi'nde yabancı çalıştığına dair bir bilgi mevcut değildir. Ancak, gayrimüslim üyeler bulunmaktadır. Turgutlu'da bu mahkemelerin varlığı, burada yabancı tüccarların bulunduğunu da göstermektedir.

Ayrıca bu dönemdeki diğer bir ticaret teşekkülü Ziraat Bankası'dır. Turgutlu'da Ziraat Bankası'nın şubesi, 1890 yılında açılmıştır.⁶³⁷ 1898 yılında, Ziraat Bankası'nda Hacı Halil Efendi başkanlığında, üç aza, bir muhasebeci çalışmaktadır. Aynı yıl sermayesi ise 1.033.011 kuruştur.⁶³⁸

Bunlardan başka bir de Turgutlu'da iktisadi bir hüviyet de taşıyan, ticaret ve ziraat odası da bulunmaktadır. 1896 yılında bu odanın başkanı Yurdan isminde bir gayrimüslim olup, dört aza ve bir kâtip de görev yapmaktadır. Azalardan ikisi Müslüman ikisi de gayrimüslimdir.⁶³⁹

Temettuat defterlerinde hane reislerinin meslekleri de ticaret ile ilgili bilgiler vermektedir. Doğrudan, tüccar olarak kayıtlı tek bir hane reisi vardır. O da Camii-i Cedid Mahallesi'nde ikamet etmekte olan, Yahudi Milleti'nden Salamon oğlu Mornebo'dur. Aynı zamanda ziraatla da uğraştığı anlaşılan Mornebo'nun, 1845 yılı geliri 3.289 kuruştur. Bundan başka Zeytincik Mahallesi Rumlarından bir hane reisi penbe tüccarı, Müslüman halktan, Hacı Sinan Mahallesi'nden 1 kişi, Yenice Mahallesi'nden 2 kişi ve Zeytincik Mahallesi'nden de 3 kişi olmak üzere toplam 6 hane reisinin mesleği ise "ticaretçi" olarak yazılmıştır. Ayrıca Cami-i Cedid Mahallesi Müslüman halkından 1, Çömlekçi ve Camii Cedid Mahallesi Ermenilerinden 4, Camii-i Cedid Mahallesi, Zeytincik ve Orta Mahallesi Yahudilerinden 9, Zeytincik Mahallesi Rumlarından da 1 hane reisi olmak üzere toplam 15 hane reisi "Erbab-ı Ticaret" olarak kaydedilmiştir. Bunlardan başka Hacı Sinan Mahallesi'nden yine 1 hane reisinin mesleği "duhan ticareti" şeklinde belirtilmiştir.

⁶³⁵ Ekrem Buğra Ekici, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 2000, Yıl 6, S.31, s.754.

⁶³⁶ Nevin Ünal Özkorkut, "Kapitülasyonların Osmanlı Devletinin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.LIII, S.2, Ankara 2004, s.90.

⁶³⁷ Bayram Akça, Turgutlu Sosyo-Ekonomik..., s.87.

⁶³⁸ 1316 Tarihli A.V.S., s.444.

⁶³⁹ 1314 Tarihli A.V.S., s.445.

Meslek hanesinde ticaretle ilgili bir ifade bulunmamasına rağmen, yapmış olduğu iş bakımından, bizim ticaret kapsamında değerlendirebileceğimiz meslek dallarının başında çerçilik⁶⁴⁰ gelmektedir. Turgutlu'da toplam 19 çerçi bulunup, bunlardan 16'sı gayrimüslim, 3'ü ise Müslüman'dır. Dikkat çeken bir diğer meslek bezzazlıktır. Bezzaz, manifatura eşyası satanlara verilen isim olup,⁶⁴¹ bez tüccarı anlamına gelmektedir. Turgutlu'da 11 bezzaz bulunup, bunların tamamı gayrimüslimdir. Milletlere göre dağılımı ise, 7'si Yahudi, 3'ü Ermeni ve 1'i de Rum'dur. 8 hane reisi bakkal olarak görülmektedir. Bunlardan yine 5 gayrimüslim, 3'ü de Müslüman'dır. Bakkal olan gayrimüslimlerin tamamı Rum'dur.

Eski eşya alıp satan veya eski ayakkabıları tamir eden kişi olarak değerlendirebileceğimiz “eskicilik” mesleğiyle meşgul olan hane reisi ise 22'dir.⁶⁴² Bunların tamamı Müslüman'dır. Bir hane reisi ise limoncu esnafı olarak kaydedilmiştir.

Turgutlu'daki ticari hayatının artmasında, şüphesiz demiryolunu etkisi yadsınamaz. Bunun yanında XIX. yüzyılda bilhassa, üzüm ve pamuk üretiminin artmasıyla, ihracata yönelik bir ticari hareket hız kazanmıştır.

D-Sanayi

Osmanlılar döneminde sanayi faaliyetleri ile günümüz sanayi faaliyetleri arasında çok büyük farklılıklar olduğu aşikârdır. Turgutlu'da sanayi faaliyeti olarak değerlendirebileceğimiz birkaç iş kolu bulunmaktadır. Bunlar kiremitçilik, sabunculuk, yağçılık, değirmencilik, boyacılık, mumculuk ve dericiliktir. Aydın Vilayeti Salnameleri'nde, halkın büyük bir çoğunlukla tarımla meşgul olduğu, sanayiye karşı alakalarının pek fazla olmadığı belirtilmektedir.⁶⁴³ Ayrıca burada sanayi ile ilgili uğraş alanları olarak demircilik ve dikimcilikten bahsedilmektedir.

⁶⁴⁰ Çerçi, Her nevi ufak tefek eşya satan ve ekseriya para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnaf hakkında kullanılan tabirdir. Bkz. Pakalın, A.g.e., C.I, s.852.

⁶⁴¹ Pakalın, A.g.e., s.228.

⁶⁴² Mehmet Tüzel Gökyayla ile 17 Haziran 2012 tarihinde yaptığımız görüşme de, bu konuda kendisi şu yorumu yapmıştır. “Ben Turgutlu temettuat defterlerinde geçen “eskici” kelimesinin ayakkabı tamircisi olarak kullanıldığını düşünüyorum. Nitekim merhum dedemin kız kardeşinin kocası da ayakkabı tamircisi imiş ve “Eskici Mehmet Usta” diye anılmış. Turgutlu'da eski elbise alanlara veya tabak çanakla değişenlere “eski urbacı”, halk ağzında eskurbacı denirdi.”

⁶⁴³ 1313 Tarihli A.V.S., s.431.

Osmanlılar döneminde dericilik zanaatının ilk sanatkârı “debbağ” (tabak) denilen sanatkârlardır.⁶⁴⁴ Muhtelif kaynaklarda Turgutlu’da debbağhane isminde bir çarşının bulunuyor olması, dericiliğin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Turgutlu Temettuat Defterleri’ne göre, dericilikle uğraşan hane reislerinin sayısı 33 olup, bunlardan 2’si çırak olarak kaydedilmiştir.

Bu gün Turgutlu Sanayisi’nin bel kemiğini oluşturan tuğlacılığın Osmanlılar döneminde pek de kabul gören bir meslek dalı olmadığı görülmektedir. Çünkü o dönemde tuğlacılıkla uğraşan hiçbir hane reisi bulunmamaktadır. Sadece 1 hane reisinin mesleği kiremitçi olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu kişinin unvanı da kiremitçi olup, 1845 yılında kiremitçilikten geliri 500 kuruş olarak kaydedilmiştir.⁶⁴⁵

Temettuat defterleri’ne göre, Turgutlu’da görülen bir diğer sanayi faaliyeti yağcılıktır. Yağın hangi tarım ürünlerinden elde edildiğine dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Karaosmanoğulları’nın vakfettikleri mallar arasında 3 tane yağhane geçmektedir.⁶⁴⁶ Ancak, bunlar hakkında da detaylı bilgi yoktur. Temettuat defterlerinde 4 hane reisinin mesleği susam yağcı olarak belirtilmiştir. Susam yağcılarının hepsi Rum olup, Zeytincik Mahallesi’nde ikamet etmektedirler.

Turgutlu’ya, susamı işleyip, yağ ve tahin elde etmek amacıyla 1887 yılında İsmail-Ağazade Nuri tarafından, Çınarlı Hanı’nda bir fabrika açılmıştır. Fabrikanın Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.⁶⁴⁷ Bu fabrika tesis nedeni, nerede ve hangi tarihte açıldığı ve hangi alanda faaliyetini sürdürdüğü bilinen tek fabrikadır. Ancak, Turgutlu’da daha önceki yıllarda da susam yağı üretildiği bilinmektedir.

Karaosmanoğulları sülalesinin vakfettiği mallar arasında bir de mumhane bulunmaktadır.⁶⁴⁸ Bu durumda Turgutlu’da bir mum imalathanesinden söz etmek de mümkündür.

⁶⁴⁴ Bu meslekle ilgili, Turgutlu’nun yerlisi olan babam Hüsnü Çağlar’dan naklen, “Debbağların deriyi terbiye ederek kullanıma hazır hale getirmelerine tabaklama denildiğini ve bu iş için palamut gibi doğal maddelerin yanında, sokaklardan toplanan köpek pisliklerinin de kullanıldığını duymuştum.”

⁶⁴⁵ BOA, ML.VRD.TMT.d, 9388, s.18.

⁶⁴⁶ Nagata, A.g.m., s.31.

⁶⁴⁷ Akça, A.g.m., s.87.

⁶⁴⁸ Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar..., s.112.

İnsanların vazgeçilmez gıdası olan ekmeğin hammaddesi olan unun üretildiği değirmenler ve un fabrikaları Turgutlu'da var olan bir diğer sanayi tesisidir. İnsanların ihtiyaçlarıyla doğru orantılı olarak, en fazla yer alan sanayi tesisi de değirmenler ve un fabrikalarıdır. Sabık Turgutlu Voyvodası Seyfizade Esseyid Halil Ağa'nın terekəsi arasında Turgutlu çevresinde 3 adet su değirmeninden bahsedilmektedir.⁶⁴⁹ 1897 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nde değirmen ve un fabrikası, ayrı olarak değerlendirilmiştir. Bu salnamede 27 un değirmeni bulunduğu belirtildikten sonra, 1 tane un fabrikasının olduğu kayıtlıdır. Buradan yola çıkarak, Turgutlu'da modern anlamda un fabrikalarının temelinin, 1897 yılından itibaren atılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1897 yılında Turgutlu'da, 4 adet tasirhane⁶⁵⁰ bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁵¹

Yine Aydın Vilayeti Salnameleri'nde Turgutlu'da 3 tane pamuk fabrikasının varlığından söz edilmektedir.⁶⁵² Ancak bu fabrikaya ait yine detaylı bilgi elde etmek mümkün olmamıştır.

Vital Cuinet,⁶⁵³ 1890 yılında yayımladığı eserinde, Turgutlu'da 4 tane pamuk temizleme ve sıkıştırma fabrikasının bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁴ Ayrıca, şehrin ekonomisinin ticarete dayalı bulunduğunu, buradaki sanayi tesislerinin tarım ürünlerini işlemeye yönelik olduğunu açıklamaktadır. Bu bağlamda sayı vermeden, kuru üzüm işleme tesislerinin de mevcudiyetini belirtmektedir.⁶⁵⁵

⁶⁴⁹ Hoşbilgin, A.g.t., s.169.

⁶⁵⁰ Tasir: Suyunu sıkma anlamına gelir. Bkz. Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s.1038. Turgutlu'da ve çevresinde "tasirhane", yağhane ve zeytinyağı fabrikası manasında kullanılır. Bahsi geçen yıllarda Turgutlu'da dört adet zeytinyağı fabrikasına ihtiyaç doğacak kadar zeytin ağaçları çoğalmış olabileceği gibi, bu tasirhaneler susam yağı çıkarmak için de kullanılıyor olabilir. Ayrıca bu konu hakkında, M.Tüzel Gökyayla'dan naklen (20.06.2012 tarihli görüşmede), "Turgutlu'da bu bahsi geçen döneme yakın bir zamanda bir zeytinyağı fabrikası olduğunu biliyorum. Bu fabrika iki bölümden müteşekkilmiş, bölümlerden birisinde zeytin sıkılır ve yağ elde edilir, diğer kısımda ise, pek emin değilim, ya pamuk işlenir yani çırcırlanır veya un fabrikası olarak çalıştırılmış. İşletmenin ismi Bodos'un fabrikası olarak geçermiş. Bulunduğu yeri tahmin edebiliyorum; yeni belediye binasının olduğu yerdeydi."

⁶⁵¹ 1315 Tarihli A.V.S., s.468.

⁶⁵² A.g.s. s.468.

⁶⁵³ Meşhur Fransız coğrafyacı ve oryantalist Vital Cuinet, Düyün-u Umumiye Meclisi İdaresinde genel sekreter olarak görev yaparken Anadolu'nun birçok yerini gezmiş ve notlar almıştır. Daha sonra bunları beş ciltlik bir eser olarak Turque d'Asie isimli eserinde toplamıştır. Bu bağlamda eserinde Turgutlu hakkında beş sayfalık bilgi vermiştir. Eser Türkçeye tercüme edilmemiştir. Bu sebeple, eserin ilgili bölümleri kendi çabalarımızla Fransızcadan Türkçeye tercüme yapılarak istifade edilme yoluna gidilmiştir.

⁶⁵⁴ Cuinet'in ifade ettiği fabrikalara Turgutlu'da "çırcır fabrikası"da denilir. Çırcır fabrikalarında, pamuk temizlemekten maksat, pamuğu çekirdeğinden ayırma, sıkıştırmadan maksat ise çekirdeğinden ayrılmış pamuğu sıkıştırarak preslemedir.

⁶⁵⁵ Vital Cuinet, La Turquie D'asie (Geographie Administrative), Paris 1894., s.556.

Turgutlu'daki bir diğ er sanayi faaliyeti sabunculuktur. 1836 tarihinde bir tane sabunhane bulunmaktadır.⁶⁵⁶ Temettuat defterlerinde iki hane reisinin mesleği sabuncu olarak kaydedilmiştir. Bu hane reislerinin her ikisi de Rum olup, Zeytincik Mahallesi'nde ikamet etmektedirler. Zeytincik Mahallesi'nin 4. hanesinde ikamet etmekte olan ve eski m ft lerden olduğu belirtilen Yunus Efendi'ye ait bir sabunhane olduğu da kayıtlıdır. Burayı bir yıllığına 250 kuruşa kiraya vermiştir.⁶⁵⁷

E- Fiyatlar ve  cretler

Osmanlı Devleti'nde fiyatlar, kadı, muhtesip veya ihtisap nazırı, esnaf şeyh kethüdaları, ayan ve eşraf ile v cuh-ı ahali denilen kimselerden oluşan narh komisyonu tarafından belirlenirdi. Mevsime göre yılda en fazla iki defa toplanan komisyonun belirlediği fiyatlar, devletin resmi fiyatları olup, şehirdeki esnaf buna uymak mecburiyetindeydi.⁶⁵⁸

 ncelediğimiz dönemde Turgutlu'ya ait fiyat hareketlerini ortaya koymada yararlanabileceğimiz kaynakların başında, temettuat defterleri ve şer'iyye sicillerindeki tereke kayıtları gelmektedir. Tereke kayıtlarında malların cinsine göre bedellerinin değişiklik arz ettiği görülmektedir. Bunda malın eskiliği, yeniliği, büyüklüğü ve küçüklüğünün etkili olduğu düşünülebilir. Bu sebeple biz de fiyatları belirlerken, en düşük ve en yüksek fiyatları vermeyi uygun bulduk. Tek fiyat varsa, o zaman sadece o fiyatı vermekle iktifa ettik. Tarım  r nlerinin fiyatlarını ise temettuat defterlerinden tespit ettik. Bilindiği gibi temettuat defterlerinde haneler bazında verilen  şr n hangi maldan verildiği, miktarı ve para cinsinden değerı belirtilmektedir. Ayrıca fiyatları verdiğimiz kimi tablolardan Turgutlu'ya ait sosyo-ekonomik hayata dair bazı çıkarımlarda da bulunduk.

⁶⁵⁶ Manisa'nın Deveciyan Mahallesi'nde sakin iken vefat eden Osman-Ağa-zade Ali Ağa ibni el-Hac Osman'ın tereke kayıtları arasında Kasaba'da kain bir bab sabun-hane olduğu ve buradaki hissesinin 13.100 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bkz.  ağlar, A.g.t., s.449.

⁶⁵⁷ BOA, ML.VRD.TMT.d, 9388, s.2.

⁶⁵⁸  zdemir, A.g.e., s. 252; Atasoy, A.g.e., s.15.

1. Hayvan Fiyatları

İncelediğimiz dönemde Turgutlu’da yetiştirilen hayvanlar hakkındaki bilgiler, temettuat defterleri ile şeriye sicillerinden elde edilmiştir. Ancak, temettuat defterlerinde hayvanların fiyatları hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Şeriye sicillerinde ve tereke defterlerinde diğer mal ve malzemelere olduğu gibi, hayvanlara da bir değer biçilmiştir. Buradan elde edilen bilgilere göre hayvanların fiyatları şu şekildedir:⁶⁵⁹

Tablo 59: Hayvan Fiyatları

Hayvan Cinsi	Miktar	Değeri/Krş.
Katır	1	193,5
Camus öküzü	1	166
Kısrak	1	33,5
Deve	1	232
Karasığır ineği	1	95
Karasığır öküzü	1	140

2. Taşınmazların Fiyatları

Turgutlu’da yer alan taşınmazların cinsleri bir dönem Turgutlu’da voyvodalık görevini yürüten es-Seyyid İbrahim Ağa’nın tereke defterinden alınmıştır. İbrahim Ağa’nın tereke defterinde bu taşınmazların bedelleri belirtilmiştir. Ayrıca, taşınmazların mevkileri de yine defterde yer almaktadır. Meslekler konusunda ele alındığı üzere tereke kayıtlarında çeşitli dükkânların varlığı, işkolu türü bakımından Turgutlu’daki ticari canlılığa ve zenginliğe bir örnek teşkil etmektedir. Bu tereke defterinden yararlanılarak belirlenen taşınmazlara ait bilgiler şu şekildedir:⁶⁶⁰

Tablo 60: 19. Yüzyılda Taşınmazların Cinsi ve Fiyatları

Taşınmazın Cinsi	Mevkii	Değeri/Krş.
Konak		13.000
Han		12.5000
Debbağ ⁶⁶¹ dükkânı	Demirciler İçi	220
Keçeci dükkânı	Demirciler İçi	430

⁶⁵⁹ Hayvan Fiyatları Turgutlu Voyvadası es-Seyyid İbrahim Ağa’nın tereke defterinden alınmıştır. Bkz. BOA, C. ADL., 3608/60.

⁶⁶⁰ A.g.b.

⁶⁶¹ Debbağ: Deri terbiye eden kimse. Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.170.

Tüfekçi dükkânı	Meyhane Boğazı	1.320
Yağhane		1.700
Kahvehane	Dutlu Çarşı	1.220
Semerci dükkânı	Kestane Pazarı	470
Börekçi dükkânı	Menzilhane Çarşısı	600
Bahçe		1.000
Yoncalık		1.000
Duhâncı ⁶⁶² dükkânı		260
Bahçe		450
Değirmen (kira)		300 (yıllık)

3. Tarım Ürünleri Fiyatları

Çalıştığımız dönem içinde Turgutlu'daki tarım ürünleri ve bunların fiyatları Turgutlu Temettuat Defterleri'nde yer almaktadır. Turgutlu'da yetiştirilen tarım ürünlerine ait bilgiler, “tarım” bölümünde detaylı olarak verilmiştir. Temettuat defterlerinde elde ederek belirlediğimiz tarım ürünlerine ait fiyatlar ise şu şekildedir.⁶⁶³

Tablo 61: Tarım Ürünlerine Ait Fiyatlar

Cinsi	Birimi	Değeri/Krş.
Buğday	Kile	9
Arpa	Kile	4
Susam	Kıyye	20
Bakla	Çeki	10
Darı	Çeki	7
Üzüm	Kıyye	0,25
Nohut	Çeki	10
Soğan	Kantar	14
Pamuk	Kıyye	2,12
Kahve	Kıyye	875

⁶⁶² Duhân(cı): Tütün(cü). Bkz. Devellioğlu, A.g.e.,s.191.

⁶⁶³ Bilgiler Turgutlu'ya ait Temettuat Defterlerinden alınmıştır.

4. Giyim Eşyalarının Fiyatları

Giyim eşyaları ve bunların fiyatları hakkındaki bilgiler Şerîye Sicilleri kayıtlarından ve İbrahim Ağa'nın terekesinden istifade edilerek hazırlanmıştır.⁶⁶⁴ Giyim eşyaları bir toplumun yaşam tarzı ve kültürünün dışa vurmuş yansımasıdır. Buradan hareketle Turgutlu'da da XIX. yüzyıl klasik Anadolu giyim şeklinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Şöyleki, Bursa tereke kayıtlarından çıkan veriler cihetinde, kadınlara göre giyim tarzı şu şekildedir: Genelde kadınlar, pamuklu ya da ipekli iç gömlekle, beli bir kuşakla bağlanan şalvar ve üstüne entari giyerlerdi. Sokağa çıkarken ise bunların üzerine bol bir mantoya benzeyen ferace geçirip, baş ile yüzlerini, tülbent ve yaşmakla örterlerdi.⁶⁶⁵

Tablo 62: Giyim Eşyalarının Fiyatları

Türü	Birimi	En Düşük Fiyat	En Yüksek Fiyat
Libade don *	Adet	14	
Anteri ^{666*}	Adet	25	27
Kuşak*	Adet	8	
Çarşaf*	Adet	5,5	16
Ferace ^{667*}	Adet	28	
Gömlek*	Adet	16	
Çizme**	Çift	15	
Kutni ^{668**}	Adet	24	
Mest ve meşma**	Adet	6,5	
Rızai Şal**	Adet	202	
Kaput mea başlık**	Takım	317	

⁶⁶⁴ (*)İşaretli olanlar Turgutlu'da misafir iken vefat eden Zenciye Zeynep Hatun ibneti Abdullah'ın tereke defterinden alınmıştır. Bkz. Çağlar, A.g.t., s.42, (**)İşaretli olanlar ise Turgutlu Voyvadası es-Seyyid İbrahim Ağa'nın tereke defterinden alınmıştır. Bkz. BOA, C. ADL., 3608/60.

⁶⁶⁵ Suraiya Faroqi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s.139.

⁶⁶⁶ Anteri (Entari): Genellikle tek parçalı kadın giyeceği.Bkz. TDK Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.640.;Ayrıca, basma, patişka ve kumaşlardan yapılmış uzun bir kadın elbisesi olup, eskiden erkekler de giyerlerdi. Bkz. Reşat Ekrem Koçu, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara1969, s.102

⁶⁶⁷ Ferace: Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.689.

⁶⁶⁸ Kutni: Pamuk ve ipek karışımı entarilik. Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.530.

5. Muhtelif Mutfak Eşyalarının Fiyatları

Araştırdığımız dönemde Turgutlu’da kullanılan mutfak eşyaları ve bunların fiyatları için yine temel kaynak, Şeriye Sicilleri ve İbrahim Ağa’nın terekesidir.⁶⁶⁹ Genelde Anadolu evlerinde müstakil bir mutfak sadece büyük evlerde olup, odalar çok fonksiyonluydu.⁶⁷⁰ Yemekler avluda, sofada veya odanın bir köşesinde pişirilir, ihtiyaç ölçüsünde mutfak eşyalarıyla, ortak bir şekilde yerde olmak üzere, sini içerisinde bulunan taslardan yemek yenirdi.

Tablo 63: Mutfak Eşyalarının Fiyatları

Türü	Miktarı	En Düşük Değeri/Krş.	En Yüksek Değeri/Krş.
Çorba tası*	Adet	12,5	
Leğen ibrik*	Adet	17	
Tencere*	Adet	24,5	
Kapaklı Sahan*	Adet	14	
Tas*	Adet	2,5	
Sim kahve ibriği*	Adet	35	
Sim zarf**	Takım	35	
Yatağan bıçağı**	Adet	4	
Simli yatağan bıçağı**	Adet	41	78
Yaldızlı tepsi**	Adet	30	
Leğen ibrik**	Takım	13	
Abdest leğeni**	Adet	26	
Vasat sini**	Adet	36	
Kapaklı sahan**	Adet	94	
Sini**	Adet	11,5	
Çorba tası**	Adet	5	
Küçük kazan**	Adet	34,5	40
Sefer tası**	Çift	6,5	30
Kazan**	Adet	14,5	
Tepsi**	Adet	8	
Tencere**	Adet	10	

⁶⁶⁹ (*) İşaretli olanlar Turgutlu’da misafir iken vefat eden Zenciye Zeynep Hatun ibneti Abdullah’ın tereke defterinden alınmıştır. Bkz. Çağlar, A.g.t., s.42, (**) İşaretli olanlar ise Turgutlu Voyvadası es-Seyyid İbrahim Ağa’nın tereke defterinden alınmıştır. Bkz. BOA, C. ADL., 3608/60.

⁶⁷⁰ Faroqhi, A.g.e., s.187.

6. Silah ve At Koşum Takımı Fiyatları

İncelediğimiz dönem Turgutlu’da silah türlerinin ve at koşum takımlarının sayılarının fazlalığı dikkat çekmektedir. Fiyat olarak değerlendirildiği zaman da, diğer eşyalara göre bedellerinin yüksekliği, ayrıca göze çarpan bir husustur. Burada at koşum takımlarının bedelen yüksekliği için, atın günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçası olması muhakkak etkilidir. Hem tarlada, hem ulaşımda ve hem de yük taşımada kullanılan at, Yörük-Türkmen kültürünün de çok önemli bir parçası olması hasebiyle, daha çok Yörük iskânıyla teşekkül bulmuş Turgutlu’da da bu özelliğini, incelemiş olduğumuz dönemde koruması çok tabidir. Yine silah türlerinin fazlalığı ve pahalılığı da bu geleneksel kültür dairesinde izah edilebilir.

Silah ve at koşum takımlarının fiyatları da referans aldığımız kaynaklarda şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 64: Silah ve At Koşum Takımlarının Fiyatları

Türü	Birim	En Düşük Değer/Krş.	En Yüksek Değer/Krş.
Şişli Paris piştov ^{671**}	Çift	317	
Meşin menzil heğbesi**	Adet	21	
Barut kabağı**	Adet	9	11,5
İbrişim raht maa başlık**	Takım	35,5	
Kayış-ı raht**	Adet	405	
Simli balta**	Adet	32	
Piştov demiri**	Adet	1,5	
Sade ve sim raht ve zırh, başlık ve reşme**	Takım	523	
İbrişimli yaldızlı zırh, sim raht maa başlık ve reşme ^{672**}	Takım	815	
Katır takımları**	Takım	248	
Simli Tüfek**		24	120
Sade Tüfek**		17	
Mest ve meşma**		6,5	

⁶⁷¹ Piştov: Osmanlı ordusunda bir süre kullanılan, paçavrayla sıkıştırılmış barutu horozunda bulunan çakmak taşı ile ateşleyip kurşun bilyeyi atan, kısa namlulu, tek atış yapılabilen bir tabanca türü. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.1612.

⁶⁷² Reşme: Hayvanın başlığı, yuları ve gemi. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.1655.

İbrişim raht maa başlık**		35,5	
Kayış-ı raht**		405	
Simli balta**		32	
Tahta sanduka**		11	
Harar ⁶⁷³ **	3	9	

7. Muhtelif Kumaş Cinslerinin Fiyatları

Aşağıdaki tabloda tespit edilebilen kumaş cinsleri ve fiyatları verilmiştir. Biz kumaş fiyatlarının yanında, kumaş türleri bakımından dikkatimizi çeken bir hususu da burada belirtmek istiyoruz. Çeşitleri ve isimleri itibarıyla farklı coğrafi bölgelerden geldiği anlaşılan kumaşlar tereke kayıtlarında geçmektedir. Bu durum, Turgutlu'nun Manisa ve İzmir ile beraber kadîm asırlardan beri işlek bir ticaret yolu üzerinde bulunmasının göstergesi olabileceği gibi, kısıtlı bir örneklem grubu dâhilinde elde edilen verilere ait kişilerin, iktisaden ve sosyal mevki bakımından önde gelen bir konumda olmalarından da kaynaklanabilir.

Tablo 65: Muhtelif Kumaş Cinslerinin Fiyatları

Cinsi	Birimi ve Sayısı	En Düşük Değeri/Krş.	En Yüksek Değeri/Krş.
Çitari (hintkari) ⁶⁷⁴ **		25	
Maraş haşesi**		8	11
Humus haşesi**		20	
Şam alacası**	1 top	26	
Haleb alacası**	2 top	22	
Destar ⁶⁷⁵ **		19	28,5
Maraş çergesi **		6,5	
Kutni**		24	
Halepkari kermesud**	2	26	
Halepkari sevayî**	6 top	324	
Minder kılıfı**	2 Adet	12,5	

⁶⁷³ Harar: Çoğu kıldan dokunmuş, büyük çuval. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.846.

⁶⁷⁴ Çitari: İpek ve pamukla dokunan bir tür çizgili kumaş. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.440.

⁶⁷⁵ Destar: Sarık, tülbent. Bkz. Devellioğlu, A.g.e., s.178.

8. Ev Eşyalarının Fiyatları

XIX. yüzyılda Turgutlu’da kullanılan ev eşyaları ve bunların fiyatları hakkındaki bilgiler de, tutarlılık sağlamak amacıyla aynı kaynaklardan derlenmiştir. Bu ev eşyaları içerisinde dekoratif amaçlı süs eşyaları yanında, bilhassa “saatler” dikkat çekmektedir. Aynı zamanda eşyaların içinde değeri en yüksek olan da, yine bir saat olup, fiyatı 601 kuruş olarak verilmiştir.

Tablo 66: Ev Eşyalarının Fiyatları

Türü	Birimi	En Düşük Değeri/Krş.	En Yüksek Değeri/Krş.
Yorgan*	Adet	8	27
Yastık*	Adet	8,5	19
Şilte*	Adet	20	
Kehrüba imameli yasemin çubuğu**		30	
Hacri imameli duhan çubuğu**		12,5	
Kehrüba imameli kiraz çubuğu**		72	177
Seccade**		9,5	
Sim nargile **		51	
Şemsiye**	Çift	120	
Mercan tesbih**		97,5	
Sim ayna**		20,5	
Tahta sanduka**		11	
Harar**	3 Adet	9	
Dürbün**		1,5	
Çalar saat**		107	
Biştahta saat**		601	
Kehrüba ve mercanlı kaşık**	2 deste	12,5	
Altın Paris saat**		111	
Pirinç fiskiye takım**		25,5	
Yıldızlı mangal**		180	
Kilim**	2 Adet	23	
Pirinç duhan tablası**	21 Adet	18,5	
Mangal**		9	39,5
Sim kahve ibriği		35	
Sim zarf ⁶⁷⁶ **		35	

⁶⁷⁶ Zarf: İçine fincan veya bardak oturtulan metal kap. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.2224.

Fiyatlara kaynaklık eden, 1837 yılına ait Zenciye Zeynep Hatun ibneti Abdullah'ın ve 1809 yılında müsadere edilen Turgutlu Voyvadası Seyfi-zade es-Seyyid İbrahim Ağa'nın mal dökümüne ait tereke defteri verileri hakkında bazı izahatta bulunmak gerekir. Şöyle ki, bu defterlerin kayıt tarihlerinin Tanzimat'ın öncesindeki bir zamana tekabül etmelerinden dolayı, 1840'lı yıllardan sonra paranın değerindeki değişimler ve fiyatlarda meydana gelen dalgalanmaların, bu tespit ettiğimiz değerleri ne kadar etkilediği konusunda bir fikir sahibi değiliz. Fakat derlediğimiz bu bilgiler, çalıştığımız döneme ilişkin en yakın tarihli veriler olmalarından dolayı, burada kullanmayı uygun gördük.

F- Turgutlu Kazası'ndan Alınan Vergiler

1. Osmanlı Devleti'nde Vergi Düzeni ve Tahrirler

a) Vergi Sisteminin Alt Yapısını Oluşturan Tahrirler

Tarih boyunca her devlet varlığını sürdürebilmek için gerekli olan harcamaları karşılamak üzere gelir kaynaklarına ihtiyaç duymuştur. Devletler açısından bu kaynakların en önemlisi de şüphesiz vergi gelirleridir. Vergi tahakkuk ettirmek ve vergileri toplamak düzenli bir teşkilatlanmayı gerektirmektedir. Çünkü adil, verimli ve basit bir vergi düzeni tesis etmek devletin halkı ile ilişkilerini belirleyen önemli bir göstergedir.

Osmanlı Devleti zamanında, şartların icabı, vergilerin merkezi bir hazinede toplanıp tekrar askeri, idari memurlara ve diğer devlet harcamalarına dağıtılması zordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde vergilerin toplandığı yerde harcanması esasına dayalı olan tımar sistemi uygulanmıştır.⁶⁷⁷

Tımar, Osmanlı Devleti'nde geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memura, belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına verilen

⁶⁷⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", İA, C. XII/1, s.286.

isimdir.⁶⁷⁸ Başka bir tarifile tımar, devlete ait muayyen bir gelirin veya vergilerin belli mükellefiyetler karşılığında bir şahsa tahsis ve tevcih edilmesidir. Osmanlı Devleti gelir kaynaklarını ve vergi gelirlerini düzenli olarak tespit edebilmek için tahrir çalışmaları yapmıştır.⁶⁷⁹

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi, kuruluşundan itibaren imparatorluğun idari, askeri ve mali sisteminin temelini teşkil etmiştir. Dirlik olarak verilen arazilerin büyük bir kısmı “tımar” topraklarından oluşmaktaydı.⁶⁸⁰ Devletin kuruluşundan itibaren III. Murat devrine kadar tahrir çalışmaları düzenli olarak yapılmıştır.⁶⁸¹ Hemen her padişah zamanında ve yeni fethedilen yerlerin idari, askeri ve mali düzenini belirlemek için yapılan tahrir çalışmalarına göre, tımar dağılımı yapıldı. Tahrirlerin her padişah zamanında yeniden yapılmasının sebebi, padişahların değişince, türlü hak, dirlik ve makam sahiplerinin ellerindeki beratlar ile vakıfname veya mülkname gibi belgelerin yenilenmesinin adet olmasıdır.⁶⁸²

Sancak birimi esas alınarak düzenlenmiş olan tapu tahrirleri üzerinde yapılan çalışmalar Osmanlı Devleti'nin idari, askeri ve iktisadi durumuna ışık tutan kıymetli bilgiler vermektedir. Tapu Tahriri olarak da geçen bu yazım işlemleri ile ülkenin arazi durumu, gelir kaynakları, üretimler, başlıca ürünler, yıllık ortalamalar, kazanç durumları, vergi çeşitleri, vergilendirme sistemi, vergiden muaflar, vakıflar, mülkler, demografik bilgiler ve uygulanan kanunlar hakkında bilgi elde edilmektedir.⁶⁸³

Bu sistemin işleyebilmesi için, devletin, ülkenin her yerindeki tüm vergi geliri kaynaklarını sıhhatli ve ayrıntılı olarak bilmesi ve bunlarda meydana gelecek değişiklikleri takip edebilmesi için sık sık yeni yazım ve sayımların yapılması gerekiyordu. Devletin en büyük askeri gücünü teşkil eden tımar sisteminin ayakta kalması, tahrirlerin sıhhatli ve düzenli yapılmasına bağlıydı.⁶⁸⁴

⁶⁷⁸ Barkan, A.g.m., s.286; Coşkun Can Aktan, “Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.52, Şubat 1998, s.70.

⁶⁷⁹ Ünal, A.g.e., s.167.

⁶⁸⁰ Aktan, A.g.m., s.73.

⁶⁸¹ Ünal, A.g.e., s.126.

⁶⁸² Ünal, A.g.e., s.127.

⁶⁸³ Erhan Afyoncu “Osmanlı Devleti'nde Tahrir Sistemi”, Osmanlı, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.311.

⁶⁸⁴ Afyoncu, A.g.m., s.311.; Osmanlı Devleti'nin tümünü kapsayan genel tahrirler, Selanik'in fethi (1430), İstanbul'un fethi (1453), Budin'in fethi (1526) gibi büyük fetih veya olaylardan sonra yapıldı. Her kuşakta ya da otuz yılda bir tahrir yapılır diye bir kaide yoktu. Zaman zaman bir bölgede meydana

Devlet hayatının vazgeçilmez unsurları arasında sayılabilen bu tahrir işlemleri XVII. yüzyıla kadar titizlikle yapılmıştır. Ancak bundan sonra, yazılar eski güzelliğini tamamen kaybetmiş olup, çirkin ve imlası bozuk, rakamlar karışık ve toplamalar hatalıdır. Eski defterlere sonradan yazılan der-kenarlar ve visale denilen ek belgeler bu bozulmanın örneklerini vermektedir.⁶⁸⁵ XVII. yüzyılda ise avarız ve cizye tahrirleri yaygınlaşmıştır.

b) Tanzimat Dönemi'nde Mali Alanda Islahatlar

Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti için her anlamda bir düzenlemenin, yenileşmenin olduğu dönemdir. Bu yenileşme ve düzenlemelerle, öncelikle devlet yapısının temel taşları olan kurum ve kuruluşları çağın gereklerine uygun bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Başta merkez yönetimi olmak üzere, taşra teşkilatı, güvenlik, ordu, eğitim-öğretim, basın yayın, sağlık, dış ilişkiler, maliye ve ekonomi gibi birçok alanda köklü reformlar yapılmıştır.⁶⁸⁶

Bu reformlarından en önemlisi ve konumuzla alakalı olanı mali alanda yapılan düzenlemelerdir. Bu dönemde devletin gelir ve giderlerinin kontrol altına alınması için maliyenin merkezileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapıldı. Merkezi bir hazine oluşturulması, her türlü gelirin hazineye toplanması ve tüm giderlerin hazineye karşılanması bu yeniliklerin başında gelmektedir.⁶⁸⁷ Bundan başka vergi yükümlülükleri, vergi muafiyetleri, yeni vergi konuları ve tahsil şekillerinin oluşturulması; iltizam usulüne son verilmesi bir başka mali alanda yapılan reformlardır.⁶⁸⁸

Bu düzenleme ile getirilen en önemli yenilik, herkesin ticaret ve kazancı az çok gözetilerek, servet esasına dayalı tevzi edilen, adil bir vergi düzeninin getirilmesi için mal ve emlak tahriri ve vergiye ait kanunlar çıkarılmasıdır. Hazırlanan nizamname ve talimatnamelerde devletin mali işlerde ve vergi konusunda mükellef ile doğrudan doğruya temasını gerektiren yenilikler vardır. Bu yenilikler Osmanlı ülkesinde geleneksel vergi sistemi yerine çağdaş vergi sistemine dönüşümün başlangıcını

gelen nüfus ve ekonomik gelirden önemli artış veya azalışlarda durumun tespiti amacıyla bir sancakta ara tahrirler yapıldı. Bkz. Halil İnalçık, Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.223.

⁶⁸⁵ Ünal, A.g.e., s.133.

⁶⁸⁶ Musa Çadircı, “Tanzimat”, Osmanlı, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.183.

⁶⁸⁷ Çadircı, A.g.m., s.194.

⁶⁸⁸ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum..., s.365.

oluşturmaktadır. Vergi sisteminde en temel değişiklik daha önce çeşitli adlarla anılan örfi vergilerin yerine tek bir vergi getirilmesidir. Vergilerin, kişilere göre değil, topluluklara göre belirlenerek alınması yolunun tercih edilmesidir.⁶⁸⁹ Bundaki amaç şahısların mali gücüne göre vergi alınmasını sağlamaktır.

Merkezin taşradaki mali durumu kontrol altına almaya yönelik girişimi, vergi memuru olarak çalışmak üzere muhassılların atanması ile başladı. Muhassıllar, vergiyi vali ve ayanın kontrolünden alarak doğrudan devlet hazinesi adına tahsil edilmesini sağlayacak maaşlı devlet memurlarıdır. Bu memurlar, gittikleri yerlerde verginin belirlenmesi, dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması için muhassıl meclisleri oluşturacaklardır.⁶⁹⁰ Muhassılların uymakla yükümlü oldukları talimatnameye göre diğer bir görevleri ise nüfus ve emlak tahriri yapmaları idi. 1840 yılı başlarından itibaren muhassıllar yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına başlamışlardır. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde yapılan bu sayımlar sonucu “Temettuat Defterleri” adıyla bilinen defterler teşekkül etmiştir. Turgutlu’da alınan öşür ve vergiler için elimizdeki en kapsamlı kaynak da bu defterlerdir.

2. Vergiler ve Öşürler

a) Öşür Vergisi

Öşür, kelime olarak onda bir (1/10) anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olup, çoğulu a’sardır. Temettuat defterlerinde hem öşür hem de aşar kelimeleri kullanılmıştır. Öşür, ıstılah olarak Osmanlı Devleti’nde halkın ürettiği mahsullerden, bilhassa bağ, bahçe, bostan, meyve ağaçlarından ve hububattan alınan vergiye verilen isimdir.⁶⁹¹

Öşür, ayni ve nakdi olmak üzere iki şekilde tahsil edilebilirdi. Arpa, buğday, darı nohut gibi dayanıklı hububat çeşidinde ve pamukta ayni olarak alınması kanundu. Buna mukabil, sebze ve meyve gibi bağ, bahçe ve bostan mahsullerinden nakdi ve maktu olarak resim alınırdı.⁶⁹² İncelemiş olduğumuz temettuat defterlerinde öşürlerin “nakdi” ve “bedel” olarak tahsil edildiği görülmektedir. Önce ürünün öşrü kile cinsinden

⁶⁸⁹ Çadırcı, A.g.e., s.194.

⁶⁹⁰ Akgündüz, A.g.e., s.43.

⁶⁹¹ Pakalın, A.g.e., C.II, s.746.

⁶⁹² Ünal, A.g.e., s.138.

belirtilmekte, sonra kile başına fiyatı kuruş cinsinden yazılmaktadır. Bundan sonra ise ikisinin çarpımından, ne kadar öşür verileceği para olarak belirtilmektedir. Ancak, bostan, bahçe, duhan ve zeytin öşürlerinin miktarı yazılmadan, sadece bedeli kuruş olarak kaydedilmiştir.

Tanzimat yöneticileri öşür tahsilinde eşitlik bulunmadığı düşüncesi ile “öşür” kelimesinin anlamına uygun 1/10 oranında sabit miktarda vergi toplanmasına karar verdiler. 1840 yılından itibaren iltizam usulünün kaldırılması ile muhassıllar aracılığı ile doğrudan doğruya devlet hazinesine nakdi gelir olarak tahsil edilmeye çalışıldı. Ancak istenilen fayda sağlanamadığı için 1842 yılında tekrar iltizam usulüne dönüldü. Mültezimlerin bir kazanın aşar gelirlerini arttırma usulünü ihale ile üzerlerine aldıktan sonra, kazada tali bölgeler oluşturularak ikinci derece mültezimlere tahsil ettirme yoluna başvurmaları ve çeşitli usulsüzlükleri şikâyet konusu olmuştur. Bu sistemde üreticinin vergi yükü artarken diğer taraftan devletin vergi kaybı büyümüştür. Zaman ve şartlara göre tahsil yönteminde değişiklikler yapılan aşar vergisi, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasına kadar devam etmiştir.

İşte bahsi geçen bu süreç sonucunda, 1844 yılında Turgutlu’dan tahsil edilen vergi miktarının aynı olarak dağılımı şu şekildedir:

Tablo 67: Öşür Vergilerinin Aynî Olarak Dağılımı⁶⁹³

Mahalleler	Hinta (kile)	Şair (kile)	Susam (kile)	Bakla (kıyye)	Darı (kile)	Burçak (kile)	Üzüm (kıyye)	Penbe (kıyye)	Soğan (kıyye)	Nohut (kıyye)	Koza (kıyye)
Camii Cedid M.	252	151,5	8,5	69	29	-	171,5	-	-	-	5784
Çömlekçi M.	428,5	49,5	11,5	4	21	-	51	-	11	-	9519
Hacı Sinan M.	-	-	-	-	-	-	234	-	-	-	-
Menteş Baba M.	584	161	3,5	-	16	-	360	145	-	-	9740
Orta Mahallesi	407	88	-	-	-	-	75	-	20	-	5587
Yenice M.	322	142,5	13,5	14	21	2	80	-	-	1,5	10705
Zeytincik M.	1031	581	34	29	23	-	142	-	-	4	19472
Toplam	3024,5	1173,5	71	116	110	2	1143,5	145	31	5,5	60807

⁶⁹³ Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri’nden elde edilmiştir.

Tabloda da görüldüğü gibi en çok öşür kozadan alınmaktadır. Hacı Sinan Mahallesi'nin haricindeki diğer mahallerin hepsinde koza öşrü verilmiştir. Mahalleler ölçeğinde değerlendirildiği zaman en çok koza öşrünün 19.472 kıyye ile Zeytincik Mahallesi'nden alındığı görülmektedir. 10.705 kıyye ile Yenice Mahallesi ikinci sırada, 9.740 kıyye ile Menteş Baba Mahallesi üçüncü sırada, 9.519 kıyye ile Çömlekçi Mahallesi dördüncü sırada yer almaktadır. Camii Cedid Mahallesi'nde 5.784 ve Orta Mahallesi'nde ise 5.587 kıyyedir. Mahallerden alınan koza öşrünün toplamı 60.807 kıyyedir.

Koza öşrünü buğdaydan alınan öşür takip etmekte olup, bütün mahallelerden alınan buğday öşürlerinin toplamı 3024,5 kiledir. Bu miktarın büyük bir bölümü Zeytincik Mahallesi'nden alınmış olup, 1031 kiledir. Aynı koza öşründe olduğu gibi, Hacı Sinan Mahallesi'nden buğday öşrü de alınmamıştır. Turgutlu'nun diğer mahallelerinden ise bu ürünler için öşür tahsil edilmesi cihetiyle, söz konusu mahallede tarım faaliyetlerinin pek rağbet görmediğini söyleyebiliriz.

Turgutlu'da öşür olarak alınan bir başka ürün arpadır. Arpanın öşrü buğdayda olduğu gibi kile cinsinden hesaplanmıştır. Bütün mahallelerden 1173,5 kile arpa öşrü alınmıştır. Arpa öşrünü en fazla alınan mahalle yine Zeytincik Mahallesi'dir. Arpa öşrünün yarısına yakını bu mahalleden toplanmıştır.

Koza ve buğdaydan sonra en fazla öşür üzümünden alınmıştır. Alınan toplam öşür, 1143,5 kıyyedir. En fazla öşür veren mahalle Menteş Baba Mahallesi olup, 360 kıyyedir.

Bunlardan başka susam, bakla, darı, burçak, penbe, soğan ve nohuttan öşür alındığı görülmektedir. Bunların miktar olarak pek fazla değeri yoktur.

Tablo 68: Öşür Vergilerinin Nakdi Olarak Mahallelere Göre Dağılımı⁶⁹⁴

Mahalleler	Hınta (Krş.)	Şair (Krş.)	Susam (Krş.)	Bakla (Krş.)	Darı (Krş.)	Burçak (Krş.)	Üzüüm (Krş.)	Penbe (Krş.)	Soğan (krş.)	Nohut (Krş.)	Koza (Krş.)	Duhan (Krş.)	Zeytin (Krş.)
Camii Cedid M.	2.128,5	558	170	552	175	-	52	-	-	-	12497	-	-
Çömlekçi M.	3.798	198	230	32	126	-	15,5	-	84	-	20275	-	-
Hacı Sinan M.	-	-	-	-	-	-	70	-	-	-	-	16	105
Menteş Baba M.	5.256	644	70	-	122	-	108	308	-	-	20746	-	-
Orta Mahallesi	3.663	352	-	-	-	-	22,5	-	-	-	11900	-	-
Yenice M.	2.313	462	270	48	147	20	24	-	-	10,5	22801	-	-
Zeytincik M.	8.455,5	1.836	680	-	161	-	42,5	-	-	28	41475	-	-

Temettuat defterlerinde öşürlerin büyük bir çoğunluğunun miktarı hem aynı hem de nakdi olarak verilmiştir. Ancak, duhan ve zeytin öşürleri ise sadece nakdi olarak belirtilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi, duhan ve zeytin öşrü veren tek mahalle Hacı Sinan Mahallesi olup, buradan 16 kuruş duhan ve 105 kuruş da zeytin öşrü alınmıştır.

b) Adet-i Ağnam

“Ağnam” kelime olarak koyun anlamına gelen “ganem”in çoğulu olup, koyunlar anlamına gelmektedir.⁶⁹⁵ Adet-i ağnam ise Osmanlı Devleti’nde koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınan verginin adıdır.⁶⁹⁶ Klasik dönemde genellikle bütün vilayetlerde Müslim veya gayrimüslim ayırt edilmeksizin bu verginin, iki koyuna bir akçe olarak alındığı görülmektedir.⁶⁹⁷ Daha sonraları ise bu vergi miktarı paraya ve kuruşa çevrilerek verilmiştir.⁶⁹⁸ Ancak bunda bir takım sakıncalar görüldüğü için, bir senelik gelirin % 10’u dikkate alınarak, her eyalete göre ayrı ayrı miktarlar belirlenmiştir.⁶⁹⁹

⁶⁹⁴ Veriler Turgutlu Temettuat Defterlerinden alınmıştır.

⁶⁹⁵ Şemseddin Sami, A.g.e., s.135.

⁶⁹⁶ Pakalın, A.g.e., C.I, s.20.

⁶⁹⁷ Ünal, A.g.e., s.144.

⁶⁹⁸ Halil Cin, Ahmed Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C.I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989, s.295.

⁶⁹⁹ Cin-Akgündüz, A.g.e., s.324.

Tanzimat dönemiyle birlikte, mübaşir adı verilen vergi memurları görevlendirilerek, vergilerin bunlar tarafından toplanması kararlaştırılmıştır. Verginin miktarı keçi ve koyunun her biri için 5 kuruş olarak ve yarım kuruş da “mübaşiriyye” eklenerek alınması uygun görülmüştür.⁷⁰⁰ Ağnam resminin hesaplanmasında kuzulu koyun kuzusuyla beraber, oğlaklı keçi de oğlağıyla beraber sayılırdı. Yani oğlak ve kuzudan ayrıca vergi alınmazdı.⁷⁰¹

Temettuat defterlerinde koyun başına ne kadar vergi alındığı açıkça belirtilmemiştir. Ancak, hanelerin koyun sayısı ve verdikleri ağnam kayıtlarda mevcuttur. Buradan yola çıkarak bir değerlendirme yaptığımız zaman ortalama olarak hayvan başına 0,5 kuruşluk vergi alındığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 69: Ağnam Vergisinin Mahallelere Göre Dağılımı ve Ortalamaları⁷⁰²

Mahalleler	Sağman Koyun	Yoz / Erkek Koyun	Toplam Koyun Sayısı	Toplam Aded-i ağnam/Krş
Cami-i Cedid	100	50	150	140
Zeytincik	150	55	205	182
TOPLAM	250	105	355	322

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Turgutlu’da sadece Camii Cedid Mahallesi ve Zeytincik Mahallesi’nden aded-i ağnam alınmıştır. Zaten sadece bu iki mahallede koyun bulunmaktadır. Diğer mahallelerde koyun olmadığı için, buralardan aded-i ağnam da alınmamıştır.

c) Vergi-yi Mahsusa

Sözlükte veriş, atıye, ihsan anlamına gelen vergi, maliye ıstılahında hazineye verilen hisse manasında kullanılmaktadır. Klasik dönemde Osmanlı Devleti’nde, günümüzde kullanılan vergi kelimesi yerine bazı özel tabirler kullanılmaktaydı. Bunlar

⁷⁰⁰ Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s.52.

⁷⁰¹ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, S.V, Ankara 1947, s.486.

⁷⁰² Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri’nden elde edilmiştir.

arasında resm, teklif, bâc, âdet kelimeleri bulunmaktaydı.⁷⁰³ Tanzimat’a kadar Osmanlı’da vergi, şer’î ve örfî olmak üzere iki grupta değerlendirilmişti.

Vergi adaletinin tesisi Tanzimat Fermanı’nın en önemli vaatlerindendi. Devlet bu konuda bir zihniyet değişimine ortam hazırlamayı ve daha modern usullere kavuşturulmuş bir vergilendirme yöntemine geçmeyi amaçlamaktaydı. Ayrıca kamu gelirlerini artırmak, üretim alanlarının genişlemesi dolayısıyla ortaya çıkan yeni mal ve hizmetleri vergilendirmek ihtiyacı hissedilmekteydi. İlk olarak, “örfî vergiler” olarak çeşitli adlarda alınan vergiler 1840 yılında kaldırıldı.⁷⁰⁴ Kaldırılan bu verginin yerine “vergü, vergü-yi mahsusa, komşuca alınan vergi” adları ile alınan tek bir vergi getirildi. Bu yeni vergi sisteminin tevziinde sancakların daha önce örfî vergi olarak ödedikleri vergi miktarları esas alınarak sancak düzeyinde vergi miktarı belirleniyordu. Bu toplam vergi kazalara, köylere, mahallelere ve tek tek hane reislerine “...hal ve tahammül ve temettutına göre komşuca paylaştırılıp” her hanenin vergi yükümlülüğü belirlenmiş oluyordu. Hanelerin iktisadi gücüne göre vergi alınmasını sağlamak için 1844 yılında halkın emlak, arazi ve hayvanları, ticaret vs. gelirlerini belirleyecek temettuat tahlilleri yapılmıştır.⁷⁰⁵

Bu verginin toplanması ruz-ı Hızır ve ruz-ı Kasımda⁷⁰⁶ olmak üzere iki taksitte yapılmıyordu. Temettu tahrirlerinde hane reislerinin 1844 yılında ödediği vergi “sene-i sabıkada vergiy-i mahsusadan bir sene vermiş olduğu şeklinde yer almıştır.

Muhassıllar gittikleri yerde, hane reisinin ismi, baba ismi, varsa şöhreti, sülale lakabı gibi bir takım bilgilerini yazdıktan sonra, ne kadar emlak, arazi ve hayvanı olduğunu kaydetmişlerdir. Hane reislerinin mesleğine göre, yıllık tahmini ticaret ve karları yazılmıştır. Bunun yanında aileden başka işlerde çalışan varsa onların gelirleri de ayrıca kaydedilmiştir.

Genellikle her haneden alınan ve hane reislerinin ekonomik durumlarına göre değişen vergi-yi mahsusa miktarı, Turgutlu Temettuat Defterleri’ndeki verilere göre 225.046 kuruş olup, bu vergi Turgutlu’da hemen hemen bütün haneler tarafından

⁷⁰³ Ziya Kazıcı, Osmanlı’da Vergi Sistemi, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s.60.

⁷⁰⁴ Abdullah Saydam, Tanzimat Devri Reformları, Türkler, C.VII, Ankara 2002, s.796.

⁷⁰⁵ Tevfik Güran, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.13.

⁷⁰⁶ Ruz-ı Hızır: Hıdrellez günü, miladi mayısın altısı. Ruz-ı kasım: Miladi Kasımın dokuzu. Bkz. Pakalın, A.g.e., C.III, s.59-60.

verilmiştir. Alınan vergilerin toplam bedeline ilişkin defterlerde herhangi bir bilgi olmayıp, bulduğumuz değerler hanelerden alınan vergilerin, toplanmasıyla elde edilmiştir.

Tablo 70: Vergi-yi Mahsusanın Mahallelere Göre Dağılımı ve Ortalaması⁷⁰⁷

Mahalleler	Vergi	Vergi-yi Mahsusa Mükellefi Hane Sayısı	Ortalama Vergi (Kırş.)
Camii Cedid Mahallesi	20680	125	165,44
Çömlekçi Mahallesi	36652	272	134,75
Hacı Sinan Mahallesi	4145,5	62	66,86
Menteş Baba Mahallesi	37969	272	139,60
Orta Mahallesi	23597	165	143,01
Yenice Mahallesi	36334,5	265	137,11
Zeytincik Mahallesi	65668	484	135,67
TOPLAM	225046	1645	136,8

Hane başı ortalama 136,8 kuruş vergi-yi mahsusa verilen Turgutlu’da, mahallelerin vergi-yi mahsusa ortalamalarının buna yakın değerler olduğu görülmektedir. Ancak hemen belirtelim ki bu ortalamalar aritmetik değerleri ifade etmektedir. Her hanenin ekonomik durumuna göre verilen vergi-yi mahsusa değişmektedir.

Toplam ödenen vergi-yi mahsusa da ortalama hane başında ödenen vergiye göre en az değere sahip mahallenin 66,86 kuruş ile Hacı Sinan Mahallesi olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama ise, 165,44 kuruş ile Camii Cedid Mahallesi’ne aittir. Bütün mahallelerin ortalamasını geçen mahalleler, Orta Mahallesi, Mentesh Baba Mahallesi ve Yenice Mahallesi’dir. Çömlekçi Mahallesi ve Zeytincik Mahallesi ise ortalamanın altında kalmıştır.

⁷⁰⁷ Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri’nden elde edilmiştir.

Tablo 71: Müslüman Halktan Vergiden Muaf Olanların Mahallelere Göre Dağılımı

Mahalleler	Askerde	Yetim	Kadın	Amel-mande	Mekteb-Nişin	Muallim-i Sibyan	Muhtar	TOPLAM
Cami-i Cedid M.	3	2	6	2				13
Çömlekçi M.	7	2	5	1				15
Hacı Sinan M.				2			1	3
Menteş Baba M.	3	1		1	2			7
Orta Mahallesi	3	2				1		6
Yenice M.	4	1	2	2				9
Zeytincik M.	6	8	11	3		1		29
Toplam	26	17	24	11	2	2	1	82

Turgutlu Temettuat Defterleri'ne göre Müslüman halktan toplamda 82 hane reisinin vergiden muaf olduğunu görmekteyiz. Bu muafiyetliğin en fazla olduğu yer Zeytincik Mahallesi olup, bu durumu haiz 29 kişi bulunmaktadır. Fakat hane sayısına oranla, vergiden muaf olanların yüzelik olarak en fazla görüldüğü mahalle % 9'luk kesimle Cami-i Cedid Mahallesi'dir. Bu oran Zeytincik Mahallesi'nde % 5,6'dır. Toplam hane sayısına göre muafiyetlik durumunun oran bakımından en az olduğu mahalle ise, % 2,5 ile Mentesh Baba Mahallesi'dir. Bu husus Turgutlu'daki toplam Müslüman haneler için % 4,7'ye tekabül etmektedir.

Tablo 72: Gayrimüslim Halktan ve Kıbtîlerden Alınan Vergiler ve Hane Başına Ortalama Vergi-yi Mahsusa Miktarı⁷⁰⁸

Mahalleler	Ermeni (Krş)	Kıbtî (Krş.)	Rum (Krş.)	Yahudi (Krş.)	Toplam Vergi (Krş.)	Vergi Mükellefi Toplam Hane	Hane Başına Ortalama Vergi Miktarı (Krş.)
Camii Cedid Mah.	1525	595	576	2309	5005	61	82,1
Çömlekçi Mah.	1460			554	2014	18	111,8
Orta Mahallesi				211	211	5	42,2
Yenice Mah.	742	523	1795		3060	25	122,4
Zeytincik Mah.	3790		13981	1415	19186	138	139,1
TOPLAM	7517	1118	16352	4489	29476	247	119,3

⁷⁰⁸ Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri'nden elde edilmiştir.

Gayri Müslimlerden alınan vergilerin toplamı 29.476 kuruştur. Bunlardan en yüksek vergi oranını sahip millet 16.352 kuruş ile Rumlardır. Bunu 7.517 kuruşla Ermeniler ve 4.489 kuruş ile de Yahudiler takip etmektedir. Kıbtîlerin vermiş olduğu vergi ise 1.118 kuruştur.

Gayrimüslimlerden alınan vergilerin hane başına düşen ortalaması 119,3 kuruştur. En yüksek vergi ortalaması Zeytincik Mahallesi'ne ait olup 139,1 kuruştur. En düşük vergi ortalaması ise 42,2 kuruşla Orta Mahallesi'ne aittir. 122,4 kuruş Yenice Mahallesi, 111,8 kuruş Çömlekçi Mahallesi, 82,1 kuruş da Camii Cedid Mahallesi hane başına ortalama vergi ödemiştir.

Tablo 73: Gayrimüslim Halktan Vergiden Muaf Olanlar

Mahalleler	Ermeni	
	Kadın	Papaz
Camii Cedid Mah.	2	-
Çömlekçi Mah.	-	-
Orta Mahallesi	-	-
Yenice Mah.	-	-
Zeytincik Mah.	-	1
TOPLAM	2	1

Gayrimüslim halktan vergiden muaf olan toplam üç hane reisi bulunmaktadır. Bunların üçü de Ermeni milletinden olup, 2 tanesi kadın bir tanesi de papazdır.

d) Resm-i Kovan

Kaynaklarda resm-i kovan, resm-i kevvare resm-i asel, öşr-ü asel, resm-i zenburiye, ösr-i petek, resm-i nahl gibi adlarla anılan resm-i kovan halkın elinde bulunan arı kovanları mahsulünden bazı yerlerde bal olarak bazı yerlerde akçe olarak alınan resimdir.⁷⁰⁹ İncelemiş olduğumuz temettuat defterlerinde de çoğunlukla resm-i kovan tabiri geçse de, öşr-ü asel ve zenburiye tabirlerine de rastlanılmaktadır.

⁷⁰⁹ İsmet Miroğlu, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560), Ankara 1990, s.183.

Tablo 74: Resm-i Kovan Vergisi⁷¹⁰

Mahalleler	Resm-i kovan (Krş.)	Kovan sayısı	Gelir/Krş.
Camii Cedid M.	163	114	1007
Çömlekçi M.	95	217	1930
Menteş Baba M.	35	30	290
Yenice M.	95	26	214
Zeytincik M.	74	154	832
TOPLAM	367	541	4.273

Resm-i kovan Hacı Sinan Mahallesi ve Orta Mahallesi'nin dışındaki bütün mahallelerden alınmıştır. Bu iki mahallede arıcılık faaliyeti bulunmamaktadır. Defterlerde resm-i kovanın neye göre alındığına dair bir bilgi de mevcut değildir. Tablo incelendiğinde de zaten alınan resm-i kovanlarda bir dengesizlik olduğu görülmektedir. Mesela, 214 kuruş geliri olan Yenice Mahallesi'nden 95 kuruşluk resm-i kovan alınırken, 832 kuruşluk geliri olan Zeytincik Mahallesi'nden alınan resm-i kovan 74 kuruştur.

Turgutlu'da toplam 541 adet arı kovanı bulunmaktadır. Bunlardan elde edilen tahmini gelir 4.273 kuruştur. Kovan başına düşen ortalama hâsılat 7,8 kuruş, yine kovan başına alınan vergi ise 0,67 kuruştur.

Tablo 75: Resm-i Kovan Vergisi Alınan Gayrimüslimler⁷¹¹

Mahalle Adı	Ermeni		Yahudi	
	Öşr-i Kovan (Krş.)	Kovan sayısı	Öşr-i Kovan (Krş.)	Kovan Sayısı
Camii Cedid Mahallesi	-	-	37	8
Zeytincik	10	15	-	-

⁷¹⁰ Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri'nden elde edilmiştir.

⁷¹¹ Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri'nden elde edilmiştir.

Gayrimüslim halktan Ermeni ve Yahudilerin arıcılık faaliyeti ile uğraştığı görülmektedir. Bunlardan Ermeni milletinde 15 kovan bulunmakta olup, alınan vergi 15 kuruştur. Yahudilere ait toplam 8 kovandan ise 37 kuruş vergi alındığı görülmektedir. Rumların arıcılık faaliyeti yaptığına dair bir bilgi elde edilememiştir.

e) Öşr-i Bostan

Öşr-i bostanın neye karşılık alındığına dair defterlerde bir kayıt yoktur. Kişinin “Öşür ve Resm” kayıtlarının altına “Öşr-i Bostan” ibaresi ilave edilerek ne kadar öşür alındığı belirtilmiştir. Bostan öşrü alınan kişilerin kayıtlarında herhangi bir bahçe vb. bir ifade de bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak, kişilerin “mezru tarla”larının bir bölümüne kavun, karpuz cinsinden sebzeler ekip, kaldırdığı ve bunu kayıtlar esnasında beyan ettiği anlaşılabılır. Kişinin beyanına göre de öşür tahakkuk ettirildiği bilgisine ulaşılabilir.

Tablo 76: Öşr-i Bostan Vergisi⁷¹²

Mahalleler	Öşr-i Bostan (Kırş.)
Camii Cedid Mahallesi	85
Menteş Baba Mahallesi	88
Yenice Mahallesi	55
Zeytincik Mahallesi	505
TOPLAM	733

Turgutlu’dan alınan bostan öşrünün toplamı 733 kuruştur. Bostan öşrünün en fazla alındığı mahalle Zeytincik Mahallesi olup, 505 kuruş öşür alınmıştır. Mentesh Baba Mahallesinden 88, Camii Cedid Mahallesi’nden 85 ve Yenici Mahallesi’nden 55 kuruş bostan öşrü alındığı görülmektedir. Diğer mahallerde bu öşrün alındığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Turgutlu Şehrinin bütün mahallelerinden alınan vergi toplamaları ve aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁷¹² Bu veriler Turgutlu Temettuat Defterleri’nden elde edilmiştir.

Tablo 77: Turgutlu Şehri'nin Bütün Vergileri ve Vergi Yüğü

Mahalleler	Toplam Tarım Öşrü (Krş.)	Aded-i Ağnam (Krş.)	Resmi Kovan (Krş.)	Öşr-ü Bostan (Krş.)	Vergiy-i Mahsus (Krş.)	TOPLAM VERGİ (Krş.)	VERGİ YÜKÜ (%)
Camii Cedit M.	16132,5	140	1044	85	25685	43086,5	10,2
Çömlekçi M.	24773,5	-	1930	-	38666	65369,5	15,5
Hacı Sinan M.	191	-	-	-	4145,5	4336,5	1
Menteş Baba M.	27254	-	290	88	37969	65601	15,5
Orta Mahallesi	15937,5	-	-	-	23808	39745,5	9,3
Yenice M.	26095,5	-	214	55	39394,5	65759	15,5
Zeytincik M.	52678	182	842	505	84854	139061	33
TOPLAM	163062	322	4320	733	254522	422959	100

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman, toplam vergi yükü bakımından en fazla vergi ödeyen mahalle, Zeytincik Mahallesi'dir. Bu oran tüm vergi yükünün yaklaşık olarak % 33'üne denk gelmektedir. Zeytincik Mahallesi'nde hane başına tekabül eden vergi miktarı yaklaşık 215 kuruştur. Bu hesaplamayı Zeytincik Mahallesi'nde yaşayan vergiden muaf hane reislerini çıkartarak yapacak olursak, vergi mükellefi hane başına düşen vergi miktarı ise tahminen 226 kuruş olur. Fakat hane başına alınan vergiye göre en fazla vergi veren mahalle, Mentüş Baba Mahallesi olup, hane başına ortalama 235 kuruş düşmektedir.

Ayrıca bu tabloya göre en az vergi yüküne sahip mahalle ise Hacı Sinan Mahallesi'dir. Burada yaşayan tüm hane reisleri üzerinden hesapla, hane başına düşen vergi miktarı ortalama 67 kuruş, vergiden muaf olanlar düşüldükten sonra ise hane başına tekabül eden vergi miktarı yaklaşık 70 kuruştur. Turgutlu'da 1844 yılında, tüm vergi çeşitlerinin her birinde değer olarak Zeytincik Mahallesi'nin oranı en yüksek, yine aynı değerlendirmeye göre Hacı Sinan Mahallesi'nin oranı ise en düşüktür.

Turgutlu Temettuat Defterleri'ne göre hane başına düşen ortalama vergi miktarı 215 kuruş olup, bu değer vergiden muaf haneler düşürüldükten sonra hesaplandığıdaysa yaklaşık 225 kuruştur. Bu oranlar aynı yıl Alaşehir için hane başına 332 kuruş,⁷¹³ Salihli için ise, 187 kuruşa tekabül etmektedir.⁷¹⁴

⁷¹³ Gökmen, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Alaşehir'de ...", ss.233-234. (Alaşehir'de hane başına düşen vergi miktarı, makaledeki verilerden çıkartılmıştır.)

Tablo 78: Vergi Çeşitlerinin Toplam Vergi İçindeki Oranı

Vergi Cinsi	Toplam Tarım Öşrü	Aded-i Ağnam	Resmi Kovan	Öşr-ü Bostan	Vergiy-i Mahsus	TOPLAM VERGİ
Toplam Vergi (Krş.)	163062	322	4320	733	254522	422959
Toplam Vergiye Oranı (%)	38,5	0,1	1	0,2	60,2	100

Turgutlu’da temettuat defterlerine göre toplam 1892 hane vergi-yi mahsusa ödemekle mükelleftir. Bu hanelerin 1645’i Müslim, 247’si ise gayrimüslim hane reislerinden oluşmaktadır. Yaklaşık olarak toplam verginin % 60,2’si vergi-yi mahsusadan gelmekte olup, bu verilere göre hane başına düşen ortalama miktar 135 kuruştur. Bu durum öşür vergisi alınan 1334 Müslim ve 78 gayrimüslim olmak üzere, toplam 1412 mükellef için, hane başına 302 kuruşa denk gelmektedir. Diğer vergi türlerinin ise toplam vergi içerisinde, % 2 gibi bir oranla pek fazla etkilerinin olmadığı görülmektedir.

⁷¹⁴ Bilgi, “Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli ...”, s.50. (Salihli’de hane başına düşen vergi miktarı, makaledeki verilerden çıkartılmıştır.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TURGUTLU'DA EĞİTİM VE KÜLTÜR

A- Tanzimat Döneminde Eğitim Teşkilatı

Türk-İslam Devletleri'nde eğitim ve öğretim faaliyetleri devletin temel görevlerinin dışında tutulmuştur. Eğitim-öğretim faaliyetleri dinî bir vecibe ve hayır işi olarak algılanmış, bu faaliyetler diğer hayır işleri gibi vakıflar yoluyla temin edilmiştir. Ancak Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eğitim-öğretim faaliyetleri devletin temel görevleri arasında addedilmiş ve okullar devlet eliyle açılmaya ve idare edilmeye başlanmıştır.

Bu bilgiler ışığında konuyu değerlendirdiğimiz zaman Osmanlı'da eğitim, Klasik Dönem Eğitimi ve Tanzimat Dönemi Eğitimi olarak iki farklı biçimde karşımıza çıkar. Çünkü Tanzimat Fermanı ile başlayan “Batılılaşma” süreci, eğitim alanında da kendisini hissettirerek “Klasik Dönem”den ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yılları takip eden dönemden başlayarak, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen sürede memleketin eğitim-öğretim, adalet ve dini hizmetlerini elinde bulunduran medreseler, devletin ihtiyacı olan sivil, askerî ve adlî memurlarla idarecileri yetiştirmesi bakımında faydalı işler üstlenmişlerdir. Tanzimat'ın ilanından sonra batılı anlamdaki mekteplerin yanında medreseler de, Tevhid-i Tedrisat Kanununun ilanına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Klasik sistem dediğimiz Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından Tanzimat dönemine gelinceye kadar başlıca örgün eğitim kurumları sıbyan mektepleri, medreseler, enderun mektebi ve bazı askeri mekteplerdi.

Sıbyan mektepleri Osmanlıların temel eğitim müesseselerinin başında gelmekteydi. “Sıbyan” kelimesi Arapçada “sabi” kelimesinin çoğuludur. Sabi, çocuk demektir.⁷¹⁵ Sıbyan mektepleri ise, çocukların ilk tahsillerini yaptıkları eğitim

⁷¹⁵ Şemseddin Sami, A.g.e., s.817.

müesseseleridir. Halk arasında bu mekteplere, mahalle mektebi, taş mektep gibi isimler verilmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra bunlar “Mekatib-i İbtidaiye-i İslamiye” adını almış ve bir müddet sonra da “İlk Mekteb” olarak değiştirilmiştir.⁷¹⁶

Bahsettiğimiz bu Klasik Dönem'deki eğitim kurumları içerisinde sadece askeri eğitim ve yöneticilerin eğitimi devlet eliyle yapılmıştır. Ancak XIX. yüzyılda yapılan bir takım yenileşme hareketleri arasına eğitimin de girmesiyle birlikte, eğitim ve öğretim işleri bir devlet görevi haline gelmiş ve bir devlet politikası niteliğini kazanmıştır.⁷¹⁷

Bu konuda Sultan II. Mahmud'un ciddi atılımları bulunmaktadır. Özellikle 1838 yılında Meclis-i Umur-u Nafia'ya maarif işlerinin yani, eğitim-öğretimin yürütülme yetkisinin verilmesiyle, Osmanlıda eğitim, medreselerin tekeline çıkmaya ve devlet denetimi altına alınmaya başlamıştır. Yine 1838 yılında kurulan Mekatib-i Rüşdiye Nezareti, 1845'te Muvakkat Meclis-i Maarif Teşkilatı ve 1851 yılında Encümen-i Daniş eğitim ve öğretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla kurulan müesseselerdendir. 1857 yılında kurulan Maarif-i Umumiye Nezareti günümüzdeki Milli Eğitim Bakanlığının karşılığı olup, kuruluş amacı eğitim ve öğretimi bir bütün olarak ele almak ve eğitimi tek elden sürdürmektir.

1 Eylül 1869 tarihinde yayımlanan “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” birçok yönden olduğu gibi maarif teşkilatı bakımından da esaslı yenilikler getirmektedir. Bu nizamname ile maarif idare ve teşkilatı ve görevleri kanuni bir hükme bağlanmıştır.⁷¹⁸

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ilanından sonra uygulama alanına geçilmiş ancak, istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Özellikle vilayetlerdeki uygulamalar merkezi maarif teşkilatından daha az olmuştur. Nizamname gereğince kurulması öngörülen Meclis-i Maarif, sadece Tuna ve Bağdad Vilayetlerinde teşkil edilebilmiştir. Maarif müdürleri ve müfettişleri tayin edilemediğinden vilayetlerde maarif müdürlükleri açılmamıştır.⁷¹⁹ 1879 yılında nizamname doğrultusunda bir takım değişikliklere

⁷¹⁶ Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, s.82.

⁷¹⁷ Ülker Akkutay, Enderûn Mektebi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984. s.16.

⁷¹⁸ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.22.

⁷¹⁹ Kodaman, A.g.e., s.27.

gidilmiştir. Maarif Nezaretine ait işler beş daireye bölünerek her bir dairenin başına birer idareci tayin edilmiştir.⁷²⁰

1882 yılında Maarif Nezaretinin taşra teşkilatında önemli adımlar atılmıştır. Bu tarihte nizamnamede öngörülen, “muallim-i evvel”i olan rüşdiye okullarının bulundukları sancak ve kaza merkezlerinde “Maarif Komisyonu” adıyla birer imtihan heyeti teşkiline karar verilmiştir.⁷²¹ Bu bağlamda Anadolu’nun birçok kazasında ve sancağında maarif komisyonları kurulmuştur.⁷²² Sancak Maarif Komisyonlarında mutasarrıfların, Kaza Maarif Komisyonları’na ise kaymakamların başkanlık etmesi esastır.⁷²³

Maarif Meclisleri’nin görevleri şu şekilde belirlenmiştir:⁷²⁴

1- Mesul bulundukları vilayet ve kazalardaki her türlü eğitim işlerini, kanun, emir ve talimatlara uygun olarak yürütmek,

2- Kaza ve vilayetlerde bulunan sıbyan ve ibtidaiyye mekteplerinin ıslahını ve çoğalmasını sağlamak,

3- Bu okullarda görev yapacak öğretmenlerin seçimini yapmak,

4- Köy ve kasabalarda halkın yardımı alınarak yeni mektepler tesis etmek,

5- Eğitim için verilecek her türlü yardımı yerli yerinde harcamak.

B- Turgutlu’da Eğitim

İncelemiş olduğumuz dönemde Turgutlu’da bulunan eğitim kurumlarını medreseler ve mektepler olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

1. Medreseler

Arapçada “de-re-se” kökünden türetilen medrese kelimesi, ders gösterilen yer anlamına gelir.⁷²⁵ Genel olarak, sıbyan mektebinin üstünde eğitim ve öğretim yapılan

⁷²⁰ Teyfur Erdoğan, Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 52/1-4 1996, s.211.

⁷²¹ Kodaman, A.g.e.s., s.27.

⁷²² Örnek Olarak Bkz. 1305 Tarihli A.V.S., s.128.

⁷²³ Erdoğan, A.g.m., s.226.

⁷²⁴ 1317 Tarihli M.N.U.S., s.141.

⁷²⁵ Şemseddin Sami, A.g.e., s.605.

orta ve yüksek tahsil kurumlarına verilen isimdir. Medreseler Osmanlı Devleti'nde devletin kuruluşu ile başlamış eğitim müesseseleridir. Bunlar genellikle hayırsever şahıslar tarafından tesis edilmiş ve yaşaması için vakıflar kurulmuştur.⁷²⁶ Osmanlı Devlet bürokrasisinin en önemli müessesesi ilmiye teşkilatıdır. İlmi kurumların başında da şüphesiz ki medreseler gelmektedir. Devletin eğitim, adalet ve özellikle de yönetim alanında ihtiyaç duyduğu insanlar bu kurumlardan yetişiyordu.

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese 1330-1331 yıllarında Orhan Bey tarafından İznik'te açılmıştır.⁷²⁷ Medrese sisteminin zirveye ulaştığı dönem, Fatih Sultan Mehmed dönemidir. Klasik dönem boyunca eğitim ve öğretim kaliteli bir biçimde verilmiş, devlet bürokrasinin nitelikli eleman ihtiyacının karşılanmasında herhangi bir sıkıntı çekilmemiştir.

Osmanlı medreseleri için XV. ve XVI. yüzyıllar yükselme devri, XVI. yüzyıl sonları ise düşüş devrinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁷²⁸ Yaygın kanaatle, Osmanlı Devleti'nin diğer müesseseleri gibi medreselerin de XVI. yüzyıl sonlarından itibaren gerilemeye başladığı ileri sürülmektedir.⁷²⁹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte bir yandan eğitim anlayışında yenileşme yaşanırken, buna bağlı olarak bir yandan da farklı statü ve yapıda modern okullar açılmıştır. Fakat gerek Tanzimat öncesinde ve gerekse Tanzimat döneminde medreselerin modernleştirilmesine yönelik önemli bir gelişme olmamıştır.⁷³⁰ Ancak bu durum, medreselerin ıslahı konusunda hiçbir çalışma yapılmadığı anlamına gelmez.

Nitekim 1854 yılında, Tanzimat Şeyhülislâmı Meşrebzade Mehmed Arif Efendi zamanında, "Muallimhane-i Nüvvab" adı ile yeni bir medrese kurulmuştur. Bu medresenin amacı "Nâib", diğer bir deyişle şer'i mahkemeler için hâkim yetiştirmektir. Bu kurum Maârif'e değil Meşihat'a bağlı idi. 1856'da tek bir mezun veren mektep, hukuk mektebinin kurulup mezun vermesine kadar Nizamiye Mahkemeleri'ne de hâkim

⁷²⁶ Cahit Baltacı, "Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim", Türk Ansiklopedisi, C.XI, Ankara 2002, s.447.

⁷²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.1.

⁷²⁸ Cahit Baltacı, XV-XVI Asırda Osmanlı Medreseleri, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1976, s.20.

⁷²⁹ Murat Akgündüz, Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır), Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s.21.

⁷³⁰ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 204.

yetiştirmiştir. 1884 yılından sonra “Mekteb-i Nüvvab” adını alan bu mektebe 1910’da “Medresetü’l-Kuzat” adı verilmiştir.⁷³¹

Tanzimat ile birlikte başlayan “mektebler” devrinde medreseler ile ilgili düzenlemeler ancak II. Meşrutiyet’ten sonra yapılacaktır. Bu zamana kadar devlet tarafından, medreselerin ıslahı noktasında herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.

2. Turgutlu’daki Medreseler⁷³²

a) Dereköy Medresesi

Dereköy Medresesi, Yenice Mahallesi’nde yer alan bir medresedir. Medrese Hacı Hüseyin Efendi isminde bir zat tarafından tesis edilmiştir. Yenice Mahallesi Temettuat Kayıtları’nda 168. hanede kayıtlı olan hane reisi “Müderresinden Buçuk-zade Hacı Hüseyin Efendi bin Mehmed” olarak kaydedilmiştir.⁷³³ Elimizde kesin bilgiler olmamakla beraber, Yenice Mahallesi’nde kayıtlı olması ve isminin Hacı Hüseyin Efendi olması sebebiyle Dereköy Medresesi’nin banisinin bu zat olması kuvvetli ihtimaldir. 1898, 1899 ve 1900 yıllarında medresenin müderrisi olarak Abdülkerim Efendi görünmektedir.⁷³⁴ 1898 yılında 55 olan talebe sayısı, 1899 yılında 57’ye çıkmıştır. 1900 ve 1901 yıllarında müderris Hacı Mustafa Efendi’dir⁷³⁵ ve talebe sayısı da 45’tir.⁷³⁶

b) Alankuyu Medresesi

Çömlekçi Mahallesi’nde yer alan medreselerden birisidir. Abdülkerim Efendi ismindeki bir zat tarafından tesis edilmiştir. 1898-1899 yıllarında medresenin müderrisi İbrahim Efendi’dir. 1900, 1901 ve 1902 yıllarında müderris Ahmed Efendi’dir. Talebe

⁷³¹ Mustafa Ergün, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islahı Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXX, S.1.2, Ankara 1982, s.84.

⁷³² Medreselerdeki sayısal veriler ve isimler ve 1317 yıllarına ait Maarif-i Umumiye Nezareti Salnamesi’nden alınmıştır.

⁷³³ BOA, ML.VRD.d, 2761.

⁷³⁴ İsimler ilgili tarihlerin Maarif-i Umumiye Salnameleri’nden alınmıştır. Bundan sonraki medreselerdeki bilgiler de aynı kaynaktan alınmıştır. Bu sebeple diğerklerinde ayrıca dipnot gösterilmeyecektir.

⁷³⁵ Medreselerin talebe sayıları ilgili yılların Maarif-i Umumiye Salnameleri’nden alınmıştır. Bkz. Tarihli M.N.U.S., s.912-913; 1317 Tarihli M.N.U.S., s.1006-1007. Bundan sonraki medrese bilgileri de aynı kaynaktan alınmıştır. Bu sebeple diğerklerinde ayrıca dipnot gösterilmeyecektir.

⁷³⁶ 1321 Tarihli M.N.U.S., s.373.

sayısı 1898 ve 1899 yıllarında 45'tir. 1900, 1901 ve 1902 yıllarında medresedeki talebe sayısı ise 35'tir.

c) Limoncu Medresesi

Limoncu Medresesi, Menteşbaba Mahallesi'nde yer almaktadır. Pehlivan Hacı Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Medresenin müderrisi 1898 ve 1899 yıllarında Küçük Kerim Efendi'dir. Medresenin hem 1898 yılında hem de 1899 yılında 40 talebesi bulunmaktadır. 1900, 1901 ve 1902 yıllarında müderris Abdülkerim Efendi'dir. Talebe sayısı 1900 ve 1901 yıllarında 55, 1902 yılında ise 69'dur.

d) Koltuk Medresesi

Koltuk Medresesi Camii Cedid Mahallesi'ndeki iki medreseden biridir. Bu Medrese de Limoncu Medresesi'ni yaptıran Pehlivan Hacı Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Medresenin Müderrisi 1898-1902 tarihleri arasında Uşşaki Hacı Mehmed Efendi'dir. Bu medresenin de 1898 ve 1899 yıllarındaki talebe sayısı 40, 1900, 1901 yılında 45 ve 1902 yılında ise 49'dur.

Aişe ibneti Mehmed isminde bir kadın, Çömlekçi Mahallesi'ndeki evini 1908 yılında bu medrese için vakfetmiştir.⁷³⁷

e) Paşa Medresesi

Cami-i Cedid Mahallesi'nde yer alan bir diğer medrese Paşa Medresesi'dir. Paşa Medresesi'nin banisi Hacı Hüseyin Ağa adında bir zattır. Medresenin 1898 ve 1899 yıllarında müderrisi Ahmed Hamdi Efendi olup, 1898 yılında 18 olan talebe sayısı, 1899 yılında 17'e düşmüştür. 1900- 1902 yılları arasında müderris Ahmed Efendi'dir. Talebe sayısında önceki yıllara göre büyük bir artış görülmüştür. 1900 ve 1901 yıllarında 28 ve 1902 yılında 31 talebesi bulunmaktadır.

f) Kuduzoğlu Medresesi

Camii Kebir Mahallesi'nde yer alan medreselerden birisidir. Medrese Kasab Bekir Efendi ismindeki bir zat tarafından tesis edilmiştir. 1898 ile 1902 yılları arasında medresenin müderrisi İsmail Efendi'dir. Talebe sayısı 1898 yılında 15, 1899 yılında ise

⁷³⁷ V.G.M.A, D.N:210, s.212, K.N:1589.

20'dir. 1900 ve 1901 yıllarında 13'e düşen talebe sayısı 1902 yılında sadece 7'dir. Bu durumdan İsmail Efendi'nin başarılı bir müderris olmadığı anlaşılmaktadır.

g) Hacı Zeynel Medresesi

Orta Mahallesi'nde yer alan bir medresedir. Medrese halkın yardımı ile yaptırılmıştır. 1898-1902 yılları arasında medresenin müderrisi Ömer Efendi'dir. Talebe sayısı 1898 yılında 12 iken, 1899 yılında 2 talebe artışı ile 14 olmuştur. 1900 ve 1901 yıllarında 16'ya yükselen talebe sayısı 1902 yılında 6'ya düşmüştür.

h) Hacı Muharrem Medresesi

Hacı Muharrem Mahallesi'nde yer almaktadır. Hacı Yunus Efendi ismindeki hayır sahibi bir zat tarafından yaptırılmıştır. 1898-1902 yılları arasında müderris olarak Hacı Mustafa Efendi görev yapmaktadır. Ancak medresenin 1898 yılında talebesi yok iken, 1899 yılında 2 talebesi olmuştur. 1900 ve 1901 yıllarında talebe sayısında büyük bir artış olmuş ve 12'ye yükselmiştir. Ancak 1902 yılında talebe sayısı 3'e düşmüştür.

i) Zat Ağa Medresesi

Zat Ağa Medresesi Çömlekçi Mahallesi'nde yer alan medreselerden bir diğeridir. Medrese Gökçüzade Ahmed Efendi ismindeki bir zat tarafından tesis edilmiştir. Medresenin 1898 ve 1899 yılındaki müderrisi Halil Efendi'dir. Medresenin 1898 ve 1899 yıllarındaki talebe sayısı aynı olup, 22'dir. 1900 ve 1901 yıllarında medresenin müderrisi Gökçüzade Ahmed Efendi olup, talebe sayısı 24'tür. 1902 yılında ise müderris Hacı Ahmed Efendi olup, talebe sayısı 34'e yükselmiştir.

j) Pazar Medresesi

Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan bir diğer medrese Pazar Medresesi'dir. Pazar Medresesi Manisalı Mustafa Efendi ismindeki bir zat tarafından tesis edilmiştir. Medresenin tesis tarihi hakkında bilgi olmamakla birlikte 1773 tarihli bir belgede⁷³⁸ bu medreseden bahsedilmektedir. Bu sebeple Turgutlu'nun en eski medreselerinden birisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Medresenin 1898 ve 1899 yıllarında müderrisi Mustafa Niyazi Efendi'dir. Medresenin 1898 yılında 5 olan talebe sayısı, 1899 yılında büyük bir artış göstererek 55'e yükselmiştir. 1901 ile 1902 yılları arasında müderris Müftü Mustafa Efendi'dir. Talebe sayısı bu tarihlerde oldukça azalmış olup, 18'e düşmüştür.

⁷³⁸ Belge için Bkz. BOA, C. MF., 6/294.

Tablo 79: Turgutlu’da Bulunan Medreseler

Sıra No	Medresenin Adı	Bulunduğu Mahalle
1	Dereköy Medresesi	Yenice Mahallesi
2	Alankuyu Medresesi	Çömlekçi Mahallesi
3	Zat Ağa Medresesi	Çömlekçi Mahallesi
4	Limoncu Medresesi	Menteş Baba Mahallesi
5	Hacı Zeynel Medresesi	Orta Mahalle
6	Hacı Muharrem Medresesi	Hacı Muharrem Mahallesi
7	Koltuk Medresesi	Camii Cedit Mahallesi
8	Paşa Medresesi	Camii Cedit Mahallesi
9	Kuduzoğlu Medresesi	Camii Kebir Mahallesi
10	Pazar Medresesi	Cami Kebir Mahallesi

3. Mektepler

a) İlköğretim Düzeyinde Erkek Mektepleri

İbtidai mektepleri, Osmanlı klasik çağının sıbyan mektepleridir. Tanzimat sürecinde rüşdiye mekteplerinin açılması ile birlikte, bu mekteplere talebe hazırlayan sıbyan mekteplerine de “ibtidai mektepleri” adı verildi. Klasik dönem dediğimiz dönemde sıbyan mekteplerinin amacı, Kuran-ı Kerim okutmak, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayetleri, duaları ve yazı yazmayı öğretmektir.⁷³⁹ Araç ve gereçler ise oldukça yetersizdi. Sıbyan mekteplerindeki eğiticiler ise genelde medrese çıkışlı müderrislerdi. Ancak bunlar sayıca az olduğu için birçok yerde imam, müezzin, kayyum gibi kişiler asli görevlerinin yanında sıbyan mekteplerinde eğiticilik görevlerini de yürütüyorlardı.⁷⁴⁰

Büyük şehirlerin mahallelerinde ve köylerde açılan sıbyan mektepleri, okuma çağına gelen 5-6 yaşlarındaki çocukların devam ettikleri eğitim kurumları idi. Vakfiyelerde “Darü’t-talim”, “Muallimhane”, “Mekteb”, “Mektebhane” ifadeleriyle anılan bu eğitim kurumlarının öğretmenlerine muallim, muallimlerin yardımcısına

⁷³⁹Yücel Gelişli, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü),” Türkler, C.XV, Ankara 2002, s.36.

⁷⁴⁰ Bayram Kodaman, A.g.e., s.57.

kalfa denirdi. Mekteplerde, elifba, hüsn-ü hatt, kıraat, Kuram-ı Kerim, ilmi hal, tecvid gibi derslerin yanında, hesap, ahlak gibi dersler de verilmekteydi.⁷⁴¹ Bu mektepler varlıklarını vakıf gelirleri ve hayırseverlerin bağışlarıyla devam ettirirlerdi. .

Tanzimat döneminde diğer eğitim kurumlarında yapılan düzenlemeler, sıbyan mektepleri için de yapılmıştır. Bu bağlamda 1845 yılında yayımlanan Hatt-ı Hümayun ile ilk ciddi değişim hareketi başlamıştır. Abdülmecid tarafından yayımlanan bu Hatt-ı Hümayun’la sıbyan mekteplerinin eğitim süresi 4 yıl olarak belirlendi. 7 yaşına giren çocuklar için zorunlu hale getirildi. Ayrıca sıbyan mekteplerine öğrencilerin devamının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması hususunda gayret gösterilmesi ifade edildi.⁷⁴²

1857 yılında Maarif Nezareti kurulunca eğitim alanındaki ıslahat hareketleri de başladı. Bu ıslahatlar yüzeysel ıslahatlardı. 1868 yılında “Darü’l-Muallimin-i Sıbyan”ın açılması bu okullar hususunda yapılan en önemli yeniliktir.⁷⁴³ Asıl köklü düzenlemeler 1869 Maarif Nizamnamesi’nin yayınlanmasından sonra gerçekleşti. Nizamnamede her mahalle ve köyde bir sıbyan mektebinin açılması öngörülmüyordu. Sıbyan mekteplerinin inşa, temizlik ve öğretmen masrafları halk tarafından karşılanacaktı. Nizamnameye göre, kızlar ayrı, gayrimüslimler ayrı ve Müslüman sıbyan mektepleri de ayrı ayrı olacaktı. Kızların 6-10, erkeklerin ise 7-11 yaşları arasında mektebe devam etmesi zorunlu idi. Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan birisi kızlara diğeri de erkeklere ayrılacaktı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin sıbyan mektepleri için en önemli getirdiği husus, sıbyan mekteplerinde eski usullerinin terk edilerek, yeni programlara başlanması için ilk adımın atılmış olmasıdır. Bu hususta takip edilen yöntem iki çeşittir. Bunlardan birincisi sıbyan mekteplerinin yanında yeni modern anlamda ibtidai mekteplerinin açılması, diğeri ise mevcut sıbyan mekteplerinin usul-ü cedid üzerine ders veren kurumlar haline getirilmesiydi.⁷⁴⁴ Böylece eski tip sıbyan mekteplerinin uygulanan programlarla ibtidai mektepler haline dönüştürülmesi amaçlanmıştır.

⁷⁴¹ Bayram Kodaman-Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", 150. Yılında Tanzimat, Ankara 1992, s.480.

⁷⁴² Hasan Ali Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s.58-59.

⁷⁴³ Bayram Kodaman, "II. Abdulhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul 1993, s.463-466.

⁷⁴⁴ Bayram Kodaman, A.g.e., s.464.

II. Abdülhamid döneminde yeni açılan ve Maarif Nezaretine bağlı olan ilkokullara Mekâtib-i İbtidaiye, İbtidâî Mektebler, Usûl-i Cedîde Mektepleri denilmekteydi. Evkaf nezaretine bağlı olan ve eski durumlarını koruyan mektepler ise yine sıbyan mektepleri veya usûl-i atîka mektepleri olarak anılmaya devam etmiştir.

1872 yılında açılan İbtidai-i Numûne Mektebi ile de tatbikata geçilmiştir. Böylece ilköğretim düzeyinde ikili bir sistem ortaya çıkarmıştır. Bu ikilik ilköğretimde görünüşte Sıbyan Mektebi ve İbtidai Mektebi olarak, temelde ise usul-ü atika ve usul-u cedide olarak birkaç yıl devam etmiştir. Bu okullardan Maarif Nezareti'ne bağlı olanlar, Mekatib-i İbtidaiye, İbtidai Mektebler, Usul-ü Cedide Mektepleri ismiyle anılırken, Evkaf Nezareti'ne bağlı olan ve eski durumlarını koruyan mektepler Sıbyan Mektepleri ve Usul-u Atika Mektepleri şeklinde ifade ediliyordu.⁷⁴⁵ 1882 yılından sonra Maarif Nezareti bu ikiliği ortadan kaldırmak için bütün mektepleri İbtidai Mektepler haline dönüştürmek için çaba sarf etmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra devlet salnameleri ve diğer vesikalarda “Sıbyan Mektebi” tabiri yerine “İbtidai Mektebi” tabiri kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁴⁶

1879 yılında Maarif Nezareti bünyesinde oluşturulan Mekatib-i Sıbyaniye Dairesinin ismi, 1881 yılında Mekatib-i İbtidaiyye Dairesi olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin anlamı artık Maarif Nezareti'nin ilköğretimde usul-ü cedid üzere eğitim ve öğretim yapan okullara ağırlık vermesidir. Bir diğer amaç ise, “Sıbyan Mektepleri” tabirinin zihinlerden silinip, “ibtidai” kelimesi ile ilköğretime yeni bir anlayış getirmektir.⁷⁴⁷

1891 yılında yapılan düzenlemeyle şehirdeki İbtidai Mektepleri üç seneye indirilmiştir. Köylerdeki mekteplerin ise yine eskiden olduğu gibi dört yıllık eğitim sürelerini aynen devam etmiştir.

1891 yılında şehirlerdeki ibtidai mekteplerde uygulanan program ve görülen dersler şu şekilde idi:⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a), Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s.196.

⁷⁴⁶ Kodaman, A.g.e., s.68.

⁷⁴⁷ Erdoğan, A.g.m., s.212.

⁷⁴⁸ Cahit Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.II, İz Yayıncılık, s.68.

Tablo 80: 1891 Yılında Şehirlerdeki İbtidai Mekteplerde Uygulanan Program ve Görülen Dersler

Dersler	1. Sene	2. Sene	3. Sene
	Ders Saati	Ders Saati	Ders Saati
Elifba	12	-	-
Kuran-ı Kerim	12	6	5
Tecvid	-	6	3
İlmihal	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmanî	-		2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Muhtasar Tarih-i Osmanî	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-i Osmanî	-	-	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-ü Hatt	1	2	2

Burada da görüldüğü gibi uygulanan programda genel olarak dini dersler ağırlıktadır. Tarih ve coğrafya dersleri sadece 3. sınıfta ikişer saat okutulurken, hesap yani matematik dersi bütün sınıflarda okutulmaktadır.

Vilayetlerde ilköğretim alanındaki gelişmeler II. Abdülhamid döneminde hız kazanmıştır. Bunun en büyük amacı Müslüman halkı cehaletten kurtarmaktır.

Bu konulardaki yapılan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:⁷⁴⁹

Maarifin devletin her bir tarafına yayılması ancak ibtidai mekteplerin açılması ile mümkün olacaktır. Bu sebeple taşradaki maarif müdürlükleri ve maarif meclisleri ibtidai mekteplerinin açılması ve sayısının çoğaltılması için sık sık uyarılmıştır. Bunda takip edilecek metodun ise, halka okuma, yazma, hesap ve dört işlemi öğretecek ibtidai mekteplerin açılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu okulların açılmaması halinde, zeki çocukların ecnebi okullarına gitme durumu ile karşı karşıya geleceği ifade edilmiştir. Burada dikkati çeken bir diğer husus da Türk dilinin ortak bir ilim dili haline getirilmesinin amaçlandığıdır. Bunu gerçekleştirmek için, Müslüman ve gayrimüslim çocukların beraber gidebilecekleri ibtidai mekteplerinin açılmasının zarurietini sık sık dile getirilmiştir.

⁷⁴⁹ Kodaman, A.g.e., s.77.

Turgutlu'da mekteb-i ibtidaiyenin açılışı 1887-1888'li yıllardadır. Çünkü bu tarihlerden önceki salnamelerde Mekteb-i Rüşdiye hakkında bir takım bilgiler bulunmakta iken, Mekteb-i İbtidaiye hakkında ilk bilgiler 1887 yılı salnamesinde yer almaktadır. Burada yer alan bilgilere baktığımız zaman Turgutlu Mekteb-i İbtidaiyyesi'nin oldukça büyük ve talebe sayısının kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü burada belirtilen tarihte muallim-i evvel olarak Mustafa Efendi, İbrahim Efendi, Mehmed Efendi ve bir başka Mustafa Efendi muallim olarak vazife yapmaktadır.⁷⁵⁰

1888 yılında muallim-i evvel Mustafa Efendi, İbrahim Efendi ve diğer Mustafa Efendi muallim olarak görev yaparlarken, Mehmed Efendi'nin ismi geçmemektedir. Bu tarihte Bevvab olarak Süleyman Ağa göreve başlamıştır.⁷⁵¹ 1889 yılında herhangi bir değişiklik yoktur. Aynı kişiler görevlerine devam etmektedirler.⁷⁵²

1894 yılında muallim-i evvel olarak yine Mustafa Efendi görev yapmaktadır. Diğer salnamelerde görülmeyen muallim-i sani ifadesi ilk kez bu salnamede yer almış olup, muallim-i sani olarak yine Mustafa Efendi isminde birisi görevlendirilmiştir. Muallim-i salis Ahmed Efendi olup, bevvab olarak diğer yıllardaki Süleyman Ağa'nın devam ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁵³

1894 yılında diğer görevliler aynen görevlerine devam ederken, bevvab Süleyman Ağa'nın yerine İbrahim Efendi'nin görevlendirildiği gözükmemektedir.⁷⁵⁴ 1895 yılı⁷⁵⁵ ve 1896 yılında⁷⁵⁶ herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1899 yılında muallim-i evvel Mustafa Efendi'nin yerine Ahmed Refik Efendi görevlendirilmiştir. Muallim-i sani Mustafa Efendi ve muallim-i salis İbrahim Efendi görevlerine aynı biçimde devam etmektedirler. Ayrıca bu salnamelerde ilk kez talebe adedi de verilmiştir. Mekteb-i ibtidaiyenin talebe sayısı 260'tır. 1899 yılında da aynı kişiler ve aynı sayılar verilmiştir.⁷⁵⁷ 1901 yılında ise bir ibtidaiye bir de ibtidaiye-i inas yani kız ibtidaiyyesi olduğu belirtilmiştir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁰ 1304 Tarihli A.V.S., s.316.

⁷⁵¹ 1305 Tarihli A.V.S., s.129.

⁷⁵² 1306 Tarihli A.V.S., s.164.

⁷⁵³ 1311 Tarihli A.V.S., s.247.

⁷⁵⁴ 1312 Tarihli A.V.S., s.437.

⁷⁵⁵ 1313 Tarihli A.V.S., s.429.

⁷⁵⁶ 1314 Tarihli A.V.S., s.425.

⁷⁵⁷ 1317 Tarihli A.V.S., s.393.

⁷⁵⁸ 1319 Tarihli A.V.S., s.355.

1902 yılında muallim adedinin dörde çıktığı görülmektedir. Bunlardan Ahmed Refik Efendi ve Muallim-i Salis İbrahim Efendi'nin aynı kişiler olduğu görülürken, Muallim-i Sani'nin Hasan Efendi Muallim-i Rabi'nin de Mehmed Efendi olduğu görülmektedir. Talebe adedi de 261 olarak kaydedilmiştir.⁷⁵⁹

1908 yılında ise ibtidaiyye mektepleri için Turgutlu'da bir hareketlilik gözlenmektedir. Önceki salnamelerde Mekteb-i İbtidaiye olarak geçen okulların, özel isim aldıkları görülmektedir. 1908 yılında Turgutlu'da Hamidiye ve Raşid Efendi isimli iki mekteb-i ibtidaiye bulunmaktadır. Hamidiye Mekteb-i İbtidaiyesinde Muallim-i Evvel Ahmed Cevdet Efendi, Muallim-i Sani Ahmed Refik Efendi, Muallim-i Salis İbrahim Efendi ve Muallim-i Rabi' Abdülkadir Efendi görev yapmaktadır. Bevvab Hacı Hüseyin Ağa'dır. Bu mektebin talebe sayısı 160'tır. Raşid Efendi Mekteb-i İbtidaiyesinde ise Muallim-i Evvel Ali Rıza Efendi, Muallim-i sani Halil Efendi, Muallim-i Salis Hafız Mehmed Efendi ve Muallim-i Rabi' Hafız Hüsnü Efendi'dir. Bu mektebin bevvabı Ali Bey olup, talebe adedi 127'dir.⁷⁶⁰

1907 yılından önce Turgutlu'da Necmü'l-Maarif ismiyle bir ibtidai mektep daha açılmıştır. Daha sonra bu mektep için yeni bir bina satın alınmıştır. Burası gerekli tadilat ve tamirattan geçirildikten sonra mektep olarak 1908 yılında faaliyete açılmıştır. Bu mektebin eski binasının ise bakım gördükten sonra kız mektebi olarak kullanılması uygun görülmüştür.⁷⁶¹ Salnamelerde bu mektebe ait herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Bu mektebin Muallim-i Rabiliğine Nazif Efendi tayin edilmiştir.⁷⁶²

1908 yılında Turgutlu'nun köylerinde 39 adet mekteb-i ibtidaiye olup, bu mekteplerde toplam 580 talebe bulunmaktadır.⁷⁶³

Turgutlu eşrafından ve Meclis-i İdare azasından Müfti-zade Necib Efendi ismindeki bir zat arsasını maarife hibe etmiştir. Arsanın değeri 15.000 kuruştur. Buranın hibe edilme sebebi, halkın da yardımı ile buraya bir mekteb-i iptidai inşa etmektir. 1905 yılında bu arsanın üzerindeki evde ibtidai mektebi açılmıştır.⁷⁶⁴ Yapmış olduğu bu yardımdan dolayı

⁷⁵⁹ 1320 Tarihli A.V.S., s.353.

⁷⁶⁰ 1326 Tarihli A.V.S., s.660.

⁷⁶¹ BOA, MF. M.K.T., 1041/123.

⁷⁶² BOA, MF. M.K.T., 1027/48.

⁷⁶³ 1326 Tarihli A.V.S., s.660.

⁷⁶⁴ BOA, MF. M.K.T., 933/27.

Neşet Efendi dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmanî ile ödüllendirilmiştir.⁷⁶⁵ Bu arsanın tapusu tanzim edilerek Turgutlu'ya gönderilmiştir. Daha önce tanzim edilen geçici ilmühaber geri istenmiştir.⁷⁶⁶

II. Abdülhamid döneminde Turgutlu çevresinde 20 adet mekteb-i ibtidai inşa olunmuştur.⁷⁶⁷

Tablo 81: Yıllara Göre Turgutlu Mekteplerinde Görev Yapan Muallimler ve Bevvablar⁷⁶⁸

YIL Hicri/Miladi	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Muallim-i Salis	Muallim-i Rabi	Bevvab
1302/1885	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi	Mehmed Efendi	-
1303/1886	Mustafa Efendi	Hacı Ahmed Ef.	İbrahim Efendi	Mehmed Efendi	-
1304/1887	Mustafa Efendi	-	İbrahim Efendi	Mustafa Efendi	
1305/1888	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi	Mustafa Efendi		Süleyman Ağa
1306/1889	Mustafa Efendi	Mehmed Efendi	Mustafa Efendi		Süleyman Ağa
1308/1891	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi	Mustafa Efendi		Süleyman Ağa
1311/1894	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi		Süleyman Ağa
1312/1894 -1895	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Ahmed Efendi		İbrahim Ağa
1313/1895	Ahmed Efendi	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi		İbrahim Ağa
1314/1896	Ahmed Efendi	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi		İbrahim Ağa
1315/1897	Ahmed Refik Efendi	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi		-
1316/1898	Ahmed Refik Efendi	Mustafa Efendi	İbrahim Efendi		-
1317/1899	Ahmed Refik Efendi	Hasan Efendi	İbrahim Efendi		-
1320/1902	Ahmed Refik Efendi	Hasan Efendi	İbrahim Efendi	Mehmed	-
1321/1903	Ahmed Refik Efendi	Hasan Efendi	İbrahim Efendi	Mehmed	-
1323/1905	Abdülkadir Efendi	Ahmed Efendi	Hasan Efendi	Edhem Efendi	-

⁷⁶⁵ BOA, MF. M.K.T., 899/56.

⁷⁶⁶ BOA, MF. M.K.T., 104/47.

⁷⁶⁷ 1317Tarihli A.V.S., s.1045.

⁷⁶⁸ Bu bilgiler A.V.S.'den alınmıştır.

Tablo 82: Yıllara Göre Turgutlu Mekteblerinin Öğrenci ve Muallim Sayısı⁷⁶⁹

YILLAR	Öğrenci Sayısı	Öğretmen (Muallim) Sayısı
1302/1885	-	4
1303/1886	200	4
1304/1887	-	3
1305/1888	-	4
1306/1889	-	3
1308/1891	-	3
1311/1894	-	3
1312/1894-1895	-	3
1313/1895	-	3
1314/1896	-	3
1315/1897	216	3
1316/1898	260	3
1317/1899	260	3
1320/1902	261	4
1321/1903	261	4
1323/1905	260	4

Cuinet, 1890 yılında yayımlanan eserinde, Turgutlu’da Müslümanlara ait 44 adet ibtidai düzeyde mektep olduğunu ve bu mekteplerde toplam 800 öğrencinin öğrenim görmekte olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁰ Yazar eserinde, bu mekteplerin kızlara veya erkeklere göre yapıları hakkında ise bir bilgi vermemiştir.

b) Kız Mektepleri

1896 yılında Turgutlu eşrafından Hacı Halil Efendi tarafından Cami-i Cedid Mahallesi’ndeki evi maarife verilmiştir. Bu ev 18.500 kuruş masraf edilerek, tadilatın geçirilmiş ve kız mekteb-i iptidasi haline getirilmiştir.⁷⁷¹ 1901 yılında ise bir ibtidaiye bir de ibtidaiye-i inas yani kız ibtidaiyyesi olduğu görülmektedir.⁷⁷²

İlk defa 1902 tarihli Aydın vilayet salnamesinde inas mektebi hakkında detaylı bilgiler verilmiş olup, muallimesi Akide Hanım olarak kaydedilmiş ve talebe adedinin

⁷⁶⁹ Bu bilgiler A.V.S.’den ve M.N.U.S.’den alınmıştır.

⁷⁷⁰ Cuinet, A.g.e., s.556.

⁷⁷¹ 1317 Tarihli A.V.S., s.1045.

⁷⁷² 1321 Tarihli A.V.S., s.355.

45 olduğu belirtilmiştir.⁷⁷³ 1903⁷⁷⁴ ve 1904⁷⁷⁵ yılında görevli ve talebe sayısında bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Kız Mektebinde de belirtilen yıllarda bir değişiklik yoktur.

Kız mektebinin herhangi bir özel ismi yoktur. 1908 yılına gelindiğinde de, diğer yıllarda olduğu gibi yine inas mekteb-i ibtidaiyesi olarak geçmektedir. 80 talebesi bulunan mektebin muallimesi Server Hanım, bevvabesi ise Ayşe Hanım'dır.⁷⁷⁶

4. Rüşdiyeler

a) Rüşdiye Mektepleri

II. Mahmut devrinde sıbyan mekteblerinin yetersiz olduğu anlaşıncı 1839 yılında bunların ıslahı yoluna gidilmiştir. II. Mahmut dönemine kadar ilköğretim düzeyindeki sıbyan mektepleri ile yüksek öğretim düzeyindeki medrese veya aynı okullar ile medresenin dışında kurulmuş olan askeri okullar arasında bir öğretim kademesi bulunmuyordu. Bu sebeple gerek askeri idadilere öğrenci yetiştirmek ve gerekse iyi memur yetiştirmek amacıyla sıbyan okullarının üstünde bir okul açılması kararlaştırıldı. Daha önce sıbyan mekteplerine “birinci kısım” adı uygun düşünülmüş ise de, II. Mahmud, rüşd çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen “Rüşdiye” ismini uygun görmüştür.⁷⁷⁷ Bu okulların gerek kalitesini ve gerekse sayısını artırmak amacıyla “Mekatib-i Rüşdiye Nezareti” kurulmuş ve buraya bir de nazır tayin edilmiştir.⁷⁷⁸

İdari işleri yeni kurulan bu nezaretçe yapılan rüşdiyeler, 1845 yılında, Muvakkat Maarif Meclisi'nce, sıbyan mekteblerinin üstünde, Darü'l-Fünun'a öğrenci yetiştiren orta dereceli okul olarak belirlenmiştir.⁷⁷⁹ Daha sonraki yıllarda genel ortaöğretimin en alt düzeyindeki okulları haline getirilmiştir.⁷⁸⁰

Bu mekteplerin ilk örneği Mekteb-i Maarif-i Adli'dir. II. Mahmud'un “Adlî” mahlasını taşıyan bu mektepler daha sonra “Rüşdiye” ismini almıştır. Devlet bürokrasisine memur yetiştirmek, mevcut memurların bilgi ve görgülerini artırmak, sıbyan mekteplerine

⁷⁷³ 1320 Tarihli A.V.S., s.353.

⁷⁷⁴ 1321 Tarihli A.V.S., s.344.

⁷⁷⁵ 1323 Tarihli A.V.S., s.332.

⁷⁷⁶ 1326 Tarihli A.V.S., s.660.

⁷⁷⁷ Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, C.I-II, İstanbul 1940, s.384.

⁷⁷⁸ Kodaman, A.g.e., s.91.

⁷⁷⁹ Kodaman-Saydam, A.g.m., s.484.

⁷⁸⁰ Kodaman, A.g.e., s.148.

öğretmen temin etmek, yüksek öğretime öğrenci hazırlamak vb. gibi birçok görevler yüklenilmiş olan bu mektepler, dersleri ve idaresi itibarıyla Avrupa'ya yönelmiş ve sıbyan mekteplerine ana dili ile coğrafya gibi dünya bilgilerinin de girmesini sağlaması bakımından önemlidir.⁷⁸¹

Rüşdiyelerin öğretim süresi, ilk açıldıklarında iki yıl idi, daha sonra dört yıla, 1859 yılından itibaren de altı yıla çıkarılmıştır. Sonra tekrar beş, dört ve üç yıla indirilmiştir. Ders programı da öğretim süresinin artıp eksilmesine göre sürekli değişmiştir. Öğretim süresindeki düşüşte en büyük etken şüphesiz idadilerin açılmasıdır

Rüşdiyelerde görülen dersler ve öğretim süreleri başlangıçta sık sık değişikliğe uğramıştır. Ancak temel olarak hemen her dönemde Kur'an, Akaid, Arabi İlimler, Hesap ve yazı dersleri görülmüştür. 1848'den sonra Farsça, Coğrafya ve Hendese dersleri de ilave edilmiştir.⁷⁸²

1869 Maarif-i Umumi Nizamnamesi rüşdiyeler için birtakım yeni hükümler getirmiştir. Bu hükümler şunlardır:

- a. Beş yüz haneden fazla olan her kasabada birer rüşdiye açılacaktır.
- b. Rüşdiyelerin bütün masrafları vilayet maarif idaresi sandığından temin edilecektir.
- c. Her rüşdiyeye talebe sayısına göre bir veya iki muallim tayin edilecek, ayrıca bir mübassır (gözlemci) ve bir de bevvab adı verilen hizmetli görevlendirilecektir.
- d. Muallim-i Evvel'in maaşı 800, muallim-i saninin maaşı 500, mübaşirin maaşı 250 ve bevvabın maaşı 150 kuruş olacaktır.
- e. Rüşdiyelerde öğretim süresi 4 yıldır.
- f. Rüşdiyeler 1-23 Ağustos tarihleri arasında tatil olacaktır.

Aynı nizamnamede rüşdiyelerde Mebadi-i Ulum-u Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmla ve İnşa, Tertib-i Cedid Üzere Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersîm-i Hutût, İlm-i Hesap, Defter Tutmak Usulü, Mebaid-i Hendese, Umumi Tarih, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Jimnastik derslerinin okutulması karara bağlanmıştır. Ayrıca Rüşdiyelerin bulunduğu

⁷⁸¹ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXVII, s.430.

⁷⁸² Baltacı, A.g.e., s.455.

mahallerde ikinci bir dil ile ticaret merkezlerinde seçmeli olarak Fransızca derslerin verilmesi de uygun görülmüştür.⁷⁸³

Rüşdiye mekteplerinde talebeler sıraya oturacaklar, dersler sıbyan mekteplerinde olduğu gibi her çocuğa teker teker değil, sınıf talebesi kısım kısım ayrılarak çocukların hepsine birden gösterilecekti.

Rüşdiyelerin sayısında 1870 yılından itibaren artış başlamıştır. Özellikle vilayetlerde bu konuda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ayrıca 1878 yılına gelindiğinde 400'e yakın rüşdiyenin eğitici kadrosu da hemen hemen tamamlanmış durumda idi.⁷⁸⁴

II. Abdülhamid döneminin eğitim tarihi açısından en belirgin özelliği, daha önce çok fazla özen gösterilmeyen mektep binalarına gereken önemin verilmesidir. Bu dönemde yeni binalar yapılarak rüşdiyeler buralara nakledilmiştir. Yeni yapılan okul binaları bu okullara olan talebi de artırmıştır.⁷⁸⁵

Ancak 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sırasında rüşdiyelerin çoğu kapanmıştır. Bu sayı savaş başlamadan 400 civarında iken, savaşın devam ettiği günlerde 316'ya kadar gerilemiştir. Berlin anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin kaybettiği Tuna ve Bosna vilayetlerindeki 39 rüşdiyenin daha elden çıkması ile bu sayı 277'ye düşmüştür. Savaşı takip eden yıllarda rüşdiyelerin ıslahına devam edilmiş, yenileri açılmıştır. Bunun sonucu olarak da kısa zamanda sayıca tekrar eski seviyesine yükselmiştir. Fakat 1880 yılından sonra özellikle vilayetlerde idadilerin önem kazanması rüşdiyelere olan itibarı azaltmıştır. 1889 tarihli bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁶

Rüşdiyelere yeni bir şekil verme konusu 1887 yılında Maârif Meclisi Reisi Ali Haydar başkanlığındaki Maârif Komisyonu tarafından tekrar ele alınmıştır. Bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda; rüşdiye tahsilinin iki yıla indirilmesi, idadîlerle rüşdiyelerin birleştirilmesi ve bazı rüşdiyelerin iptidaî mekteplerine dönüştürülmesi gibi kararlar alınmıştır.⁷⁸⁷

II. Meşrutiyet dönemi rüşdiyelerin kan kaybetme dönemidir. Bu dönemde rüşdiye, ilkokul çıkışlıların bilgilerini tamamlayan ve onları orta öğretime hazırlayan bir

⁷⁸³ Kodaman, A.g.e., s.155.

⁷⁸⁴ Kodaman, A.g.e., s.94.

⁷⁸⁵ Demirel Muammer, "Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", Türkler, C.XV, s.55.

⁷⁸⁶ Kodaman, A.g.e., s.101.

⁷⁸⁷ Kodaman, A.g.e., s.106.

yüksek ilkokul durumuna getirildi. Bu öğretim kurumu önce ıslah edilmek istendi. "Numune Rüşdiyeleri" adı altında örnek kurumlar kuruldu. Fransızca, Türkçe ve pratik derslere ağırlık vermeyi amaçlayan bu kurum, tüm Osmanlı unsurlarını bünyesinde toplamayı amaçlıyordu. Hatta 1908'de kapatılan "Darülmualimîn-i Rüşdiye"ler bile yeniden açıldı. Ama bu arada rüşdiyelerin ilkokullarla birleştirme çalışmalarına da devam ediliyordu. 1913 yılı "rüşdiye" adlı öğretim kurumlarının sonu oldu. Önce 29 askerî rüşdiye Maarife devredildi. Bu sırada "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakâtı" yayınlandı ve rüşdiyeler, ibtidailer içinde eritildi. 1910 yılında 458 erkek, 80 de kız Rüşdiyesi vardı.

Rüşdiyeler için yeni programlar düzenlemesi, yeni ve modern anlamda binalar yapılmasına ve sıbyan okullarının üstünde olmalarına rağmen onların müfredatını tekrarlamaktan ileri gidememişlerdir. Daha sonra da verdikleri eğitimin istenilen düzeyde olmaması sebebiyle, orta öğretim kurumlarının en alt seviyesini oluşturmak durumunda kalmışlar. Ancak bu okullar, genellikle orta düzeylerine rağmen XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin ve 1923'te kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici kadrolarını yetiştirmişlerdir.

b) Turgutlu Mekteb-i Rüşdiyesi

Turgutlu'nun ilk mekteb-i rüşdiyesi, 1874 yılının Ocak ayında açılmıştır.⁷⁸⁸ 1879 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde de Turgutlu Kazası'nda bu mekteb-i rüşdiye görülür.⁷⁸⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarına göre bu rüşdiyenin ilk muallimi olarak 1874 yılında, Kasaba (Turgutlu) Kazası Rüşdiyesi'ne muallim-i evvel olarak Gelibolulu Fehmi Efendi'nin tayin edildiğinden bahsedilmektedir.⁷⁹⁰ Yine aynı tarihli bir başka belgede Turgutlu Mekteb-i Rüşdiyesi'nin sülüs muallimi kadrosunun olmadığı, 1873 yılı bütçesinde bu kadronun oluşturulduğu ve keyfiyetin Aydın Vilayeti'ne bildirildiği ifade edilmiştir.⁷⁹¹ 1875 yılında muallim-i evvel yine Fehmi Efendi olup, talebe adedi 80'dir.⁷⁹² Aynı yıl Hüseyin Efendi muallim-i sani olarak buraya tayin edilmiştir.⁷⁹³

⁷⁸⁸ Tepekaya, A.g.e., s.13.

⁷⁸⁹ 1296 Tarihli A.V.S., s.124.

⁷⁹⁰ BOA, MF.M.K.T., 16/63.

⁷⁹¹ BOA, MF. M.K.T., 23/8.

⁷⁹² 1292 Tarihli Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, s.154.

⁷⁹³ BOA, MF. M.K.T., 25/130.

1876 yılında muallim-i evvel olarak Fehmi Efendi'nin yerine Bolulu Mehmed İzzet Efendi tayin edilmiştir.⁷⁹⁴ Mehmed İzzet Efendi "Edirne Ruusu" pâyesine haiz olup, 05 Eylül 1891 tarihinde ruusluk* imtihanını kazanarak, müderris-muallim ünvanını almıştır. Mehmed İzzet Efendi Kasaba (Turgutlu) Kazası Rüşdiyesi Muallim-i Evvellik görevini 1908 yılına kadar sürdürmüştür. Bu tarihte Bodrum Rüşdiyesine tayin edilmiş, ancak burada verimli olamayacağı anlaşıncaya emekliye sevk edilmiştir.⁷⁹⁵

Mehmed İzzet Efendi'nin görevi esnasında yaptığı hizmetler göz ardı edilmemiştir. Yaptığı güzel işlerden ve olağanüstü gayretlerinden dolayı 1887 tarihinde birinci dereceden mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁷⁹⁶

Uzun yıllar görevde kalan Mehmed İzzet Efendi'nin zaman zaman birtakım problemler yaşadığı anlaşılmaktadır. Onu çekemeyenler tarafından sahte diploma ile muallimlik yaptığı hususunda bir takım dedikodular ortaya atılmıştır. Bu sebeple rüusluk belgesi Şeyhülislamlik tarafından istenilmiş ve belge Meşihat Makamı'na gönderilmiştir.⁷⁹⁷ Onunla ters düşenlerden birisi de, güzel yazı dersi öğretmeni Ratib Efendi'dir. Ratib Efendi aynı zamanda İzmir Gazetesi'nde köşe yazarlığı yapmaktadır. Köşesinde Mehmed İzzet Efendi hakkında hakaret içeren yazılar yazmış ve bu durum soruşturma konusu olmuştur.⁷⁹⁸

1894 yılında Mehmed İzzet Efendi hakkında yapılan şikâyet daha önemli bulunmuştur. Hakkında birtakım olumsuz davranışlar sergilediği hususunun yer aldığı bir dilekçe Maarif Nezaretine gönderilmiştir. Bu şikâyetin ardından Mehmed İzzet Efendi'nin tayini Urla Kazası'na çıkmıştır. Ancak Maarif Nezareti bu durumu araştırmak üzere bir müfettiş tayin ederek, Turgutluya gönderilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda iddia olunan suçların asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Mehmed İzzet Efendi Urla'ya gönderilmekten vazgeçilmiştir.⁷⁹⁹

⁷⁹⁴ BOA, MF.M.K.T., 35/139.

*Ruûs , baş anlamına gelen re's kelimesinin çoğuludur. Terim olarak, medrese tahsilini bitirenlerden ruûs imtihanı denilen sınavı başarıyla kazananlara verilen berâtın adıdır. Eskiden beri imtihanı kazananlar, ruûsla beraber ibtidây-ı hâric medreselerinde müderris oldukları için buna ibtidây-ı hâric ruûsu da denirdi. Bkz. Pakalın, A.g.e.,C.II, s.598.

⁷⁹⁵ BOA, MF. M.K.T., 1049/26.

⁷⁹⁶ BOA, İ.DH., 1112/86976.

⁷⁹⁷ BOA, MF.M.K.T., 95/9.

⁷⁹⁸ BOA, MF.M.K.T., 57/98.

⁷⁹⁹ BOA, MF.M.K.T.,199/31.

1897 yılında ise Mehmed İzzet Efendi ile muallim-i sani İsmail Efendi arasında anlaşmazlık zuhur etmiştir. Bu durum Maarif Nezareti tarafından araştırılmış ve bunun sonucunda, gönderilen müfettiş Mehmed İzzet Efendi'nin tenzil-i rütbe yapılarak Akhisar Kazası'na nakli, muallim-i sani İsmail Efendi'nin ise azledilmesini teklif etmiştir. Ancak yapılan bu teklif nezaret tarafından kabul edilmemiştir. Aralarındaki anlaşmazlığın bir an önce giderilmesi tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyenin tutulmaması sonucunda her ikisinin görevlerinden azledileceği bildirilmiştir.⁸⁰⁰

Rüşdiyelerde kitap, harita ve benzeri araç ve gereçler maarif nezareti tarafından karşılanmakta idi. 1877 yılında Kasaba (Turgutlu) Rüşdiyesi'nde öğrenim gören talebeler için istenilen kitap ve haritalar posta ile gönderilmiştir. Bu bağlamda gönderilen kitaplar, Nişancı Tarihi, Risale-i Selase, Jurnal Varakası'dır. Haritalar ise, Asya ve Avrupa haritalarıdır.⁸⁰¹ Ancak yıllar içinde özellikle haritaların yıprandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Kasaba (Turgutlu) Kazası Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Asya ve Avrupa haritalarının yıllar içinde yıprandığı için yenilerini talep etmiştir. 1888 tarihinde bu haritaların yenisi gönderilmiştir.⁸⁰²

1903 yılında Kasaba (Turgutlu) Rüşdiyesi'nin tefrişatı yenilenmiştir. Bu babda özellikle sıraların eski ve kullanılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Sıraların Aydın Valiliği tarafından yeniden yaptırılması için ödenek ayrılmıştır. Sıraların dışında lazım olan diğer araç ve gereçlerin mahallinde temini için ayrılan bu ödenekten istifadesi istenmiştir.⁸⁰³

Turgutlu Rüşdiyesinin açıldığı yıllarda fazla ilgi görmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple buraya ayrılan tahsisat da düşük tutulmuştur. Diğer rüşdiyelere senelik bin kuruş para gönderilirken buraya altı yüz kuruş gönderilmiştir. Ancak 1877 yılında talebe sayısı artmıştır. Bu sebeple bahsi geçen tarihten sonra buraya ayrılan tahsisat, diğer rüşdiyeler seviyesi olan bin kuruşa çıkarılmıştır.⁸⁰⁴

Kasaba (Turgutlu) Rüşdiyesi'ne halkın rızası alınmadan bir Yahudi çocuğu kaydedilmiştir. Bu çocuğun okula devam etmesi halinde, mekteb-i ibtidaîyyeden buraya çocukların okumak için gelmeyeceği ve öğrenim gören mevcut talebelerin de okulu

⁸⁰⁰ BOA, MF.M.K.T., 388/64.

⁸⁰¹ BOA, MF. M.K.T., 52/132.

⁸⁰² BOA, MF.M.K.T., 124/21.

⁸⁰³ BOA, MF. M.K.T., 727/44.

⁸⁰⁴ BOA, MF. M.K.T., 47/146; MF. M.K.T., 48/91.

bırakacağı endişesi taşındığı için, durum maarif meclisine sorulmuştur. Konu maarif meclisinde görüşülmüş, eğer çocuğun kötü bir hali yoksa okula devam etmesi, eğer kötü halleri var ve bu durumdan Müslüman halk rahatsız ise, çocuğun ailesine güzellikle izah edilerek okuldan uzaklaştırılması yönünde görüş belirtilmiştir.⁸⁰⁵

Turgutlu Rüşdiyesi'nde görev yapan muallim ve diğer görevliler ise şu şekildedir:

b.a) Muallim-i Evvel

Muallim-i evvel olarak görev yapanlardan isimleri tespit edilebilenler, Gelibolulu Fehmi Efendi⁸⁰⁶ (1873-1876), Bolulu Mehmed İzzet Efendi⁸⁰⁷ (1876-1910), Ali Efendi⁸⁰⁸ (1910-1911)'dir. Bunlardan Bolulu Mehmed İzzet Efendi 1876 tarihinden 1910 yılına kadar 34 yıl görev yapmıştır.

b.b) Muallim-i Sani

Hüseyin Efendi⁸⁰⁹ (1875-1879), Abdullah Efendi⁸¹⁰ (1879), Çivrilisululu Ali Efendi⁸¹¹ (1879-1883), Hacı Ahmed Efendi (1883-1889), Hafız Mehmed Efendi (1894-1896), İsmail Hakkı Efendi (1898-1901), İsmail Efendi (1901-1908)'lerdir.⁸¹²

b.c) Sülüs Muallimi

Hüseyin Rüştü Efendi (1873-1881), İzzet Efendi (1887) ve Mustafa Niyazi Efendi (1898)⁸¹³ ise sülüs muallimi yani güzel yazı öğretmeni olarak görev yapmıştır. Bunlardan Hüseyin Rüştü Efendi 1881 yılında vefat etmiş ve görevini bir müddet muallim-i evvel yapmıştır. Muallim-i evvele bu ek iş için yarım maaş daha fazladan ödenmiştir.⁸¹⁴

⁸⁰⁵ BOA, MF. M.K.T., 39/95.

⁸⁰⁶ Fehmi Efendi'nin ismi 1292 yılı Devlet Salnamesi'nde ve BOA, MF.M.K.T., 16/63'de geçmektedir.

⁸⁰⁷ Bu zatın ismi dönemin Aydın Vilayeti Salnameleri'nde ve BOA, MF.M.K.T., 35/139'da geçmektedir.

⁸⁰⁸ BOA, MF.M.K.T., 1131/28.

⁸⁰⁹ BOA, MF.M.K.T., 25/130.

⁸¹⁰ Bu zatın ismi salnamelerde Abdullah olarak geçerken, arşiv belgelerinde Sadullah olarak geçmektedir. Bkz. BOA, MF.M.K.T., 56/71.

⁸¹¹ Ali Efendi, kendisinden bir yıl muallim-i sani olarak görev yaparken vefat eden Abdullah Efendi'nin yerine tayin edilmiştir. Ali Efendi, Darü'l-muallimîn'den mezun olmuştur. Bkz. BOA, MF.M.K.T., 63/115.

⁸¹² Burada yer alan muallim-i sanilerin isimleri ait oldukları yıllara ait Aydın Vilayeti Salnameleri'nden tespit edilmiştir.

⁸¹³ Tarihli M.N.U.S., s.933.

⁸¹⁴ BOA, MF.M.K.T., 70/95.

b.d) Rika Muallimi

Ratib Efendi⁸¹⁵ (1876), Kasım Efendi⁸¹⁶ (1885), İbrahim Efendi (1886), İsmail Efendi⁸¹⁷ (1887-1892), Ahmed Efendi⁸¹⁸ (1892-1894), Mustafa Sabri Efendi⁸¹⁹ (1894-1904)'lerdir.

b.e) Bevvab

Bevvab olarak tespit edilen iki isim vardır. Bunlar, Hacı İsmail Efendi (1888-1894) ve Hacı Ali Ağa (1894-1908)'lardır.⁸²⁰

Tablo 83: Turgutlu Rüşdiyeleri'nde Yıllara Göre Öğrenci Sayıları⁸²¹

Yıllar Hicri/Miladi	Öğrenci Sayısı
1292/1875	80
1300/1883	78
1301/1884	83
1302/1885	103
1315/1897	71
1316/1898	65
1317/1899	68
1318/1900	67
1319/1901	70
1321/1903	63
1323/1905	63

Tablo incelendiği zaman görüleceği üzere Turgutlu Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı pek fazla değildir. En çok öğrenci 1885 yılında olup 103'tür. Bir diğer husus ise yıllar içinde öğrenci sayısının fazlalaşması yerine azalmasıdır. Talebe sayısının belirlenebildiği ilk tarih olan 1875 yılında 80 olan öğrenci sayısı, yıllar içerisinde azalmıştır. Bu sayı 3 öğrenci artışı ile 1884 yılında 83 ve 1885 yılında da 23 artış ile 103 olmuştur. Bunun haricindeki senelerde öğrenci sayısı hep 80'nin altındadır.

⁸¹⁵ BOA, MF. M.K.T., 45/96.

⁸¹⁶ Kasım Efendi, İbrahim Efendi ve İsmail Efendi'nin isimleri ilgili yılların Aydın Vilayeti Salnameleri'nden tespit edilmiştir.

⁸¹⁷ İsmail Efendi 1891 yılında görevinden istifa etmiştir. Bkz. BOA, MF.M.K.T., 138/8.

⁸¹⁸ Turgutlu tahrirat katibi iken, İsmail Efendi'nin istifasından sonra bu göreve tayin edilmiştir. Bkz. A.g.b.

⁸¹⁹ İlgili yılların Aydın Vilayeti Salnameleri'nden tespit edilmiştir. En uzun süre görev yapan rik'a muallimdir.

⁸²⁰ İsimler ilgili yılların Aydın vilayeti Salnameleri'nden tespit edilmiştir.

⁸²¹ Sayılar ilgili yılların Aydın Vilayeti Salnameleri'nden ve Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnamelerinden alınmıştır.

Cuinet, 1890 yılında Turgutlu’da rüşdiye düzeyinde bir Müslüman mektebi olduğunu ve bu okulda 35 öğrencinin bulunduğunu belirtmektedir.⁸²²

5. Turgutlu Gayrimüslim Mektepleri

a) Gayrimüslim Mekteplerinin Tarihî Gelişimi

Gayrimüslim topluluklar tarafından açılan okullar “azınlık okulları” veya Osmanlı’daki tabiriyle “cemaat okulları” olarak adlandırılmaktadır. Müslüman olmayan kesim tarafından açılan bu okulların faaliyete geçmeleri, yabancı devletler tarafından açılan okullardan daha öncedir.

Osmanlılar zamanında gayrimüslimler tarafından kendilerine ait özel okulların açılması İstanbul’un fethine kadar gitmektedir. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethetmesinden sonra, yayımladığı fermanla gayrimüslimlerin din ve vicdan hürriyetinin serbest olduğunu belirtmiş. Böylece zaten önceden de var olan din ve vicdan hürriyeti serbestliği yenilenmiş olmuştur. Gayrimüslimler hakkında verilen bu fermanla onların okul açıp açmama hakkında bir hüküm içerip içermediği hususunda kesin bir kayıt yoktur. Ancak dini ibadetlerini serbestçe yapmaları hususunda bir takım hükümler içeren bu fermanla, gayrimüslimlerin ayinlerini ve adetlerini yerine getirme hakkı verildiği kesindir. İşte bu durum da onların okul açmalarına bir dayanak olmuştur. Başlangıçta dini gerekçeler ileri sürülerek ruhban okulları adı altında açılan gayrimüslim okulları, zaman içerisinde örgün eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan azınlık okullarına dönüşmüşlerdir.⁸²³

Gayrimüslimler tarafından açılan okullar ile yabancı devletler tarafından açılan okullar birbirlerinden farklıdır. Gayrimüslim tarafından açılan mektepler, Osmanlıların “ekalliyet” olarak tabir ettiği Ermeni, Rum, Musevi kökenli Osmanlı vatandaşları tarafından açılan okullardır. Osmanlı tebaası tarafından sayılmayan, yani yabancı kişiler ve devletler tarafından açılan okulları “yabancı okul” olarak kabul etmek, doğru bir değerlendirme olacaktır.

⁸²² Cuinet, A.g.e., s.556.

⁸²³ M. Hidayet Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, ss.17-30.

Islahat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan azınlık unsurlar, sanayi eğitimi ve genel eğitim verebilecek türde okullar açma hakkını elde ettiler. Fermanın eğitimle ilgili maddeleri, Osmanlı Devleti'nin eğitim ve kültür alanındaki parçalanmasına sebep oldu. Devletin içindeki bu azınlık unsurlar, Avrupalı devletlerin desteklerini de alarak ülkenin her tarafında okullar açtılar.⁸²⁴ Gayrimüslimler tarafından açılan okullar devlet denetiminin dışındaydı. Denetimsiz kalan bu okullarda bir takım art niyetli teşebbüslerde de artış görüldü. Bu teşebbüsleri ortadan kaldırmak, en azından azaltmak amacı ile 1886 tarihinde Maarif Nezaretine bağlı olarak “Mekatib-i Gayrimüslime” ve “Ecnebiye Müfettişliği” kuruldu. Fakat yine de istenilen denetim sağlanamadı.⁸²⁵

1856 Paris anlaşmasına konulan bir madde ile Avrupa devletlerinin denetim ve gözetimi kabul edilmesiyle birlikte özellikle kültür, eğitim ve öğretim haklarından bu okullar tam manasıyla yararlanmaya başlamışlardır. Bunun akabinde Avrupalı devletlerin maddi ve manevi destekleri ile geniş çapta eğitim faaliyetlerine girişmişler, memleketin her tarafında milli ve dini özel okullar açmaya başlamışlardır.⁸²⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, yabancı devletler ve Osmanlı tebasına mensup gayrimüslimler tarafından açılan okullar hususunda birtakım hükümler içeriyordu. Bunların en önemlisi gayrimüslim okullarının devletin kontrolü altına girmesini yasalaştırmasıdır. Bu nizamname ile gerek şahısların, gerek azınlıkların ve gerekse yabancı devletlerin açtığı okullar, özel okulların tabi olacakları esaslara uymak durumundaydılar.⁸²⁷ Bu sayede Kanun-u Esasi'de yabancı okulların teftişine ilişkin oluşmuş olan boşluk, doldurulmuş ve bu gibi okulların kontrolsüz çoğalması önlenmiştir

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan azınlık okullarının toplam sayısı 2.305'tir. Bunlar içerisinde Ermeni okulları 863 okulla birinci sırada yer almaktadır. Hemen arkasından 660 okul ile Katolik okulları ikinci sırada bulunmaktadır.

⁸²⁴ Halit Ertuğrul, “Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancılarla İlgili Yapılan Hukuki Düzenlemeler”, Askeri Tarih Bülteni, S.47, Yıl 1999, ss.27-35.

⁸²⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Eğitim ve Bilim”, Editör: E. İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C.I, Feza Gazetecilik, 1999, İstanbul, s. 300.

⁸²⁶ Erdoğan, A.g.m., s.198.

⁸²⁷ Erdoğan, A.g.m., s.208.

Bunları 392 tane Protestan okulu, 240 tane Rum okulu ve 150 tane de Yahudi okulu ile diğer ekalliyetler izlemektedirler.⁸²⁸

Muhtelif salnameler ve arşiv kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Turgutlu Kazası'nda Ermeni, Rum ve Yahudi mektepleri bulunmaktaydı. Fakat bu okulların açılışı ile ilgili resmi bilgiler mevcut değildir.

a.a) Rum Okulları

Turgutlu Kazası'nda bulunan Rum Mektebi, Kuşadası ve Tevabii Metropolitliği adına ruhsatlıdır. Ruhsat tarihi 1 Ağustos 1893 olarak kaydedilmiştir. Mektebin derecesi rüşdiyedir. Ancak mektebin açılış tarihi 1873'tür. 1898 yılı maarif salnamesinde kız ve erkek bölümleri ayrı ayrı kaydedilmiştir. Erkek bölümünün öğrenci adedi 130, kız bölümünün ise 100'dür.⁸²⁹ 1899 yılı salnamesinde erkek bölümünde herhangi bir öğrenci adedi verilmezken kız bölümünün öğrenci adedi ise 127 olarak kaydedilmiştir. Bir yıl içinde 130 erkek öğrencinin tamamının okulu bırakması zor bir ihtimal olarak görünmektedir. Bu sebeple salnamenin dizgisi esnasında bir yanlışlık olma ihtimali büyüktür. Çünkü 1900 maarif salnamesinde erkek öğrenci adedi 130, kız öğrenci adedi ise 100'dür.⁸³⁰

Rüşdiyelerden başka Turgutlu'da ibtidai derecesinde bir erkek ve bir kız olmak üzere iki Rum okulu bulunmaktadır. 1897 yılında ise kız mektebinde 3 öğretmen ve 90 öğrenci ve erkek mektebinde ise 4 öğretmen ve 100 öğrenci mevcuttur.⁸³¹ 1898 yılında bu mekteplerin 130 erkek ve 100 kız olmak üzere toplam 230 öğrencisi vardır.⁸³² Yine bu tarihte kız mektebinde 3 öğretmen, erkek mektebinde ise 4 öğretmen bulunmaktadır.⁸³³ 1899 yılında öğretmen ve öğrenci sayılarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. 1900 yılında 120 erkek ve 100 kız olmak üzere 220 öğrenci bulunmaktadır. 1902,1903 ve 1905 yıllarında da öğrenci ve öğretmen sayıları aynı şekilde verilmiştir. 1908 yılında ise öğretmen sayıları aynı olmakla beraber, öğrenci sayılarında değişiklik

⁸²⁸ Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, Nesil Yayınları, İstanbul 2002, s.131.

⁸²⁹ 1316 Tarihli M.N.U.S., ss.930-933.

⁸³⁰ 1318 Tarihli M.N.U.S., s.1045.

⁸³¹ 1315 Tarihli A.V.S., s.445.

⁸³² 1316 Tarihli M.N.U.S., s.931.

⁸³³ 1316 Tarihli A.V.S., s.445.

olmuştur. Bu tarihte erkek mektebinde 140, kız mektebinde ise 85 olmak üzere toplam sayı 225 olmuştur.⁸³⁴

Tablo 84: Muhtelif Yıllara Ait Rum Okullarının Öğrenci Sayıları⁸³⁵

Yıllar Hicri/Miladi	Okulun Derecesi	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı
1316/1898	Erkek Rüşdiyesi	-	130
1316/1898	Kız Rüşdiyesi	-	100
1318/1900	Erkek Rüşdiyesi	-	130
1315/1897	İbtidai (kız)	3	90
1315/1897	İbtidai (erkek)	4	100
1316/1898	İbtidai (kız)	3	100
1316/1898	İbtidai (erkek)	4	130
1317/1899	İbtidai (kız)	3	100
1317/1899	İbtidai (erkek)	4	130
1318/1900	İbtidai (kız)		100
1318/1900	İbtidai (erkek)		120
1323/1905	İbtidai (erkek)	4	110
1323/1905	İbtidai (Kız)	3	90
1326/1908	İbtidai (kız)	3	85
1326/1908	İbtidai (erkek)	4	140

Vital Cuniet de eserinde 1890 yılında Turgutlu'daki Rumlara ait okullar hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, Rumlara ait iki Rüşdiye düzeyinde okul bulunmakta olup, bu okullar toplam 36 öğrenciye sahiptir. Bundan başka, ibtidai

⁸³⁴ 1326 Tarihli A.V.S., s.659-660.

⁸³⁵ Sayılar ilgili yılların Aydın Vilayeti Salnameleri'nden ve Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnamelerinden alınmıştır.

düzeyde 3 erkek ve 3 kız mektebinden bahsedip, erkek öğrencilerin sayısını 170, kız öğrencilerin sayısını ise 160 olarak belirtmiştir.⁸³⁶

a.b) Musevi Okulları

Turgutlu’da bulunan Musevilere ait rüşdiyenin adı Alyans Mektebi’dir. Rüşdiye derecesindedir. Hem kız hem de erkek öğrenciler için açılmıştır. Bu rüşdiyenin açılış tarihi 1892’dir. “Ruhsatname muamelesi derderst-i icradır” ibaresi ile ruhsatının bulunamadığı ifade edilmektedir. Ruhsatname sahibi Henri Anziki’dir. 1898 yılında 38 erkek ve 24 kız olmak üzere toplam 62 öğrencisi mevcuttur. 1899 yılında yine 38 erkek ve 24 kız öğrencisi bulunmaktadır.⁸³⁷

Musevi Cemaatine ait rüşdiyeye ait başka bir bilgi bulunmamaktadır. 1899 yılından sonra yayımlanan gerek Aydın Vilayeti Salnameleri ve gerekse Maarif-i Umumiye Salnameleri’nde bilgi yoktur.

Musevi Cemaatine ait bir de İptidai düzeyinde mektep bulunmaktadır. 1898 ve 1899 tarihlerinde bu mektebin 38 kız ve 24 erkek olmak üzere 62 öğrencisi vardır.⁸³⁸ Aynı yıl bu mektebin 4’te öğretmeni mevcuttur.⁸³⁹ 1900 tarihli salnamede Rum ve Ermeni mekteplerine ait bilgiler verilmiş iken bu mektebe ait bilgi verilmemiştir. 1902 yılında ise bu mektebin yine 4 öğretmeni bulunurken, öğrenci sayısı kız ve erkek toplam 80’dir.⁸⁴⁰ 1903, 1904 ve 1905 yıllarında sayılar değişmemiştir.

Tablo 85: Musevilere Ait Okulların Yıllara Göre Öğretmen ve Öğrenci Sayıları⁸⁴¹

Yıllar Hicri/Miladi	Okulun Derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci sayısı
1316/1898	Rüşdiye (Karışık)		62
1317/1899	Rüşdiye (Karışık)		62
1316/1898	İbtidai	4	62
1316/1898	İbtidai	4	62
1320/1902	İbtidai	4	80
1323/1905	İbtidai	4	80

⁸³⁶ Cuinet, A.g.e., s.556.

⁸³⁷ Bilgiler ilgili yılların Maarif Nezareti Salnameleri’nden alınmıştır.

⁸³⁸ 1316 Tarihli M.N.U.S., s.931.

⁸³⁹ 1316 Tarihli A.V.S., s.445.

⁸⁴⁰ 1320 Tarihli M.N.U.S., s.1043.

⁸⁴¹ Sayılar ilgili yılların Aydın Vilayeti Salnameleri’nden ve Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnamelerinden alınmıştır.

Cuinet'e göre ise, Yahudilere ait iki okul bulanmakta ve bu okullarda toplam 70 öğrenci öğrenim görmektedir.⁸⁴²

a.c) Ermeni Okulları

Turgutlu'da Ermeni Cemaatine ait iki tane rüşdiye bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Nersisyan Mektebi'dir. Bu mektebin derecesi rüşdiye olarak kaydedilmiştir. Mektebin açılış tarihi 1840 olarak verilmektedir ki, bu tarih oldukça eski bir tarihtir.⁸⁴³ Mektebin ruhsatname tarihi ile ilgili herhangi bir tarih verilmemiştir. Mektebin 1898 yılında 30 erkek ve 20 kız olmak üzere 50 öğrencisi bulunmaktadır.⁸⁴⁴ 1899 yılında da öğrenci sayısında da değişiklik olmamıştır. 1900 yılında sayılar yine değişmemiştir.⁸⁴⁵

Tablo 86: Ermenilere Ait Okulların Yıllara Göre Öğretmen ve Öğrenci Sayıları⁸⁴⁶

Yıl Hicri/Miladi	Mektebin derecesi	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1316/1898	Rüşdiye (Nersisyan Mektebi)	-	50
1317/1899	Rüşdiye		50
1318/1900	Rüşdiye		50
1316/1898	Rüşdiye (Cevahirciyan)		82
1316/1898	Rüşdiye (Cevahirciyan)		82
1315/1897	İbtidai (kız)	1	25
1315/1897	İbdtai erkek	1	50
1316/1898	İbtidai kız	1	22
1316/1898	Erkek ibtidai	1	28
1321/1903	Kız ibtidai	1	22
1321/1903	Erkek ibtidai	1	28
1323/1905	Erkek ibtidai	1	50
1323/1905	Kız ibtidai	1	25
1326/1908	Kız ibtidai	1	12
1326/1908	Erkek ibtidai	1	28

⁸⁴² Cuinet, A.g.e., s.556.

⁸⁴³ 1316 Tarihli M.N.U.S., s.931.

⁸⁴⁴ A.g.s., s.932.

⁸⁴⁵ 1318 Tarihli M.N.U.S., s.1147.

⁸⁴⁶ Sayılar ilgili yılların Aydın Vilayeti Salnameleri'nden ve Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnamelerinden alınmıştır.

Turgutlu'daki bir diğer Ermeni Okulu Cevahirciyan Mektebi'dir. Bu mektep de rüşdiye derecesinde bir okuldur. Okulun açılış tarihi Nersesyan Mektebi'ne göre oldukça yeni olup, 1890'dır. Bu mektebin de ruhsatname bilgisi bulunmamaktadır. Bu okul yeni olmasına rağmen öğrenci sayısı daha çoktur. 1898 yılındaki öğrenci sayısı 45 erkek ve 37 kız olmak üzere toplam 82'dir. 1899 ve 1900 yıllarında da yine aynı rakamlar verilmiştir.

İptidai düzeyde ilk Ermeni mektebi 1893 tarihinde kız ve erkek mektepleri aynı olmak üzere Zeytincik Mahallesi'nde açılmıştır.⁸⁴⁷ Bu tarihten önce Ermenilere ait iptidai mektebi bulunup bulunmadığına dair bir bilgi yoktur. 1897 yılında ise erkek mektebinde 1 muallim ve 50 öğrenci, kız mektebinde ise 1 kadın öğretmen ile 25 öğrenci bulunmaktadır. 1898 yılında bu mekteplerin 28 erkek ve 22 kız olmak üzere 50 öğrencisi bulunmaktadır.⁸⁴⁸ Erkek ve kız mekteplerinde birer olmak üzere toplam 2 öğretmen görev yapmaktadır. 1903 yılında da yine 28 erkek ve 22 kız öğrenci ve 2 öğretmen görev yapmaktadır.⁸⁴⁹ 1908 yılında ise öğrenci sayısı 28 erkek ve 12 kız olarak kaydedilmiştir. Öğretmen sayısı değişmemiştir.⁸⁵⁰

Cuinet, 1890 yılında Ermeniler'e ait bir ibtidai düzeyinde okul bulunduğunu ve bu okulda 50 öğrencinin öğrenim görmekte olduğunu belirtmektedir.⁸⁵¹

6. Turgutlu Çırak Mektebi

1824 yılında ilk tahsilin mecburi olması meselesinde çıkan fermanda, esnaf çıraklarının durumuna da değinilmiştir. Bu fermanda, çocukların ergenlik çağına gelmeden, İslam'ın şartlarını ve temel ilmiyal bilgilerini öğrenmeleri daha sonra bir ustanın yanına çırak verilmeleri belirtilmiştir. Temel bilgilerini alan çocuklara bir tezkere verilmesi istenmiştir. Esnaftan yanlarına alacakları çıraktan mutlaka bu bilgileri aldığına dair tezkereyi görmelerinin gerektiği belirtilmiştir. Bu emre aykırı harekette bulunan anne-baba veya esnafın kadı tarafından cezalandırılacağı ifade edilmiştir.⁸⁵²

⁸⁴⁷ BOA, MF. M.K.T., 153/157.

⁸⁴⁸ 1316 Tarihli M.N.U.S., s.932.

⁸⁴⁹ Sayılar ilgili yılların maarif salnamelerinden alınmıştır.

⁸⁵⁰ 1326 Tarihli A.V.S., s.660.

⁸⁵¹ Cuinet, A.g.e., s.556.

⁸⁵² Ertan Gökmen, "Aydın Vilayetinde Çırak Mektepleri", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C.IV, S.2, Ankara 2006, s.142.

Çırak Mekteplerinin açılması Saruhan Sancağı Mutasarrıfı Cavit Paşa'nın öncülüğünde olmuştur. Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın Manisa'yı ziyareti sırasında, Cavit Paşa'nın bu mekteplerle ilgili yaptıklarını beğenmiş ve bu mekteplerin vilayet dâhilinde, aynı program kapsamında mekteplerin yaygınlaştırılması için talimatname çıkarmıştır.⁸⁵³

1895 yılı Aydın Vilayeti Salnameleri'nde, çırak mekteplerinin teşkili hususunda bir talimatname yayımlanmıştır. Talimatnamede her kasabada esnafın yanlarındaki çıraklık eden çocuklara mahsus çırak mektepleri açılması istenmiştir. Mekteplerde bir muallim-i evvel ve muavin tayin edilecektir. Çırakların günlük bir saat ders görmesi esastır. Herhangi bir çırak mektebe gelmez ise, muavin vasıtası ile çocuğun mektebe gelmesi sağlanacaktır. Eğer esnaf çırağını göndermek istemezse cezalandırılacaktır. Bu ders üç sene devam edecektir. Bu üç sene zarfında Kuran-ı Kerim, temel dini bilgiler, dört işlem, tarih ve coğrafya dersleri gösterilecektir. Mektebin tabii ihtiyaçları ve görevlilerin ücretleri esnaf tarafından karşılanacaktı.⁸⁵⁴

Bu talimatnameye muvafık olarak 1896 yılında Turgutlu'da çıraklık mektebi açılmıştır. Bu mektebin açılma sebebi salnamelerde, farz olan dini ilimlere ait temel bilgileri öğrenmek, günlük gelir ve giderlerini yazıp, hesap edebilecek derecede yazı ve hesap dersi görmek olarak açıklanmıştır.⁸⁵⁵ 1905 yılında 1 adet çıraklık mektebi olduğu belirtilmiş, ancak buraya devam eden öğrenci sayısı hakkında bir bilgi verilmemiştir.⁸⁵⁶

7. Turgutlu Kütüphanesi

1841 yılında Turgutlu'da "Paşa Camii Kütüphanesi" ismiyle bir kütüphane kurulmuştur.⁸⁵⁷ Bu kütüphane Cami-i Cedid Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kütüphanenin kurucusu Hacı Hüseyin Ağa isminde bir hayırseverdir. Hacı Hüseyin Ağa, Turgutlu'nun büyük ailelerinden birisine mensup olup, babasının ismi Hasan Ağa'dır.⁸⁵⁸ Kol Ağası-zade Hacı Hüseyin Ağa, yaptırdığı kütüphaneye, bir de vakıf tesis

⁸⁵³ 1313 Tarihli A.V.S., s.513

⁸⁵⁴ 1313 Tarihli A.V.S.,s.529-530.

⁸⁵⁵ 1314 Tarihli A.V.S., s.512.

⁸⁵⁶ 1323 Tarihli A.V.S., s.223.

⁸⁵⁷ 1317 Tarihli M.N.U.S., s.1036-1037, Salnamelerde kütüphanenin açılış tarihi 1257 (1841) tarihi verilirken, kütüphaneye ait vakfiyede 1846 tarihi verilmektedir. (Bkz. Gökmen, A.g.m., s.81.)

⁸⁵⁸ Ertan Gökmen, Turgutlu Hüseyin Ağa Kütüphanesi, C.B.Ü, SBD, C. IX, Sayı 1, Manisa 2011, s.79.

etmiştir.⁸⁵⁹ Vakfiyesinde kütüphane için yapılacak harcamalar ve vakfın gelir kaynakları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Kütüphanede bulunan kitap adedi 637'dir. Kütüphanenin bulunduğu yer şimdiki İstiklal Mahallesi olarak anılan, Camii Cedid Mahallesi'nde Beşir Efendi Camii'nin⁸⁶⁰ yanıdır.⁸⁶¹ Kitap sayısı 1901 yılında 777 olarak kaydedilmiştir.⁸⁶² 1882 vilayet salnamesinde kütüphanedeki kitap adedini 5000 cilt olarak vermiştir.⁸⁶³ Ancak, bundan sonraki yıllardaki kitap sayılarına bakılarak, bu sayının abartılı olduğunu anlamak mümkündür.

C- Turgutlu Doğumlu Devlet Memurları

1. Hasan Ratib Efendi

Mustafa Behçet Efendi'nin oğludur. 1859 senesinde Turgutlu'da doğmuştur. İzmir Mekteb-i Rüşdiyesi'nden mezundur. İzmir Meclis-i Temyiz Mübeyyizliği, Turgutlu Kasabası Meclis-i Deavi Kâtipliği, Turgutlu Kasabası Tahrirat Kâtipliği, Turgutlu Kasabası Tahrir-i Nüfus Memurluğu, Turgutlu Kasabası Müstantık Muavinliği, Salihli Kazası Bidayet Mahkemesi Müstantık Muavinliği görevlerinde bulunmuştur.⁸⁶⁴

2. Mehmed Eşref Efendi (Hoca-zade)

Hacı Hüseyin Efendi'nin oğludur. 1866 senesinde Turgutlu'da doğmuştur. Turgutlu İbtidai ve Rüşdi Mekteblerini bitirdikten sonra, Dersaadet'te imtihanla Darü'l-Muallimin Rüşdiyesi'ne kayıt olmuştur. Bir taraftan burada okurken bir taraftan da Fatih Dersiamlarından Kavalalı İbrahim Edhem Efendi'den de sarf ve nahiv derslerini almıştır. Fransızca bilmektedir. Dıraç Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliği, Edirne Vilayeti dâhilinde Dimetoka Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliği, Söke Mekteb-i Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliği, Edirne Müderrisliği, Menemen Rüşdiyesi Muallim-i

⁸⁵⁹ V.G.M.A., D.N.210, s.106, K.N.739

⁸⁶⁰ Beşir Efendi Camii, Turgutlu Belediyesi tarafından istimlak edilerek yıktırılmış ve arsası "Sevinç Meydanı" adı verilen meydana eklenmiştir. (Bkz. Sadık Karagöz, Manisa İli Kütüphaneleri, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara 1974, s.58-59.)

⁸⁶¹ Gökmen, A.g.m., s.80.

⁸⁶² 1319 Tarihli M.N.U.S., s.444-445.

⁸⁶³ 1300 Tarihli A.V.S., s.713.

⁸⁶⁴ BOA, DH. SAİD.d., 9/871.

Evvelliği memuriyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra İzmir Darü'l-Muallimin Muallim-i Evvelliğine terfi etmiştir. Bir müddet burada müdür muavinliği de yapmıştır. Daha sonra Şam Darülmuallimin Müdür Muavinliğine tayin olmuştur.

Aksam-ı Selaseye Münkasım, Usul-ü İmla, Sualli Cevablı Maksut Tercümesi, Tahrir-i Fi... Osmanî isimli eserleri kaleme almıştır.⁸⁶⁵

3. Mehmed Tefvik Efendi

Zaptiye Süvarilerinden müteveffa Ömer Ağa'nın oğludur. 1855 senesinde Turgutlu'da doğmuştur. Sıbyan mektebinde esas-ı İslamiye ilimlerini, medresede bir miktar Arapça ile Farça ve özel hocalardan da hesap (matematik) okumuştur. Sırasıyla Kasaba (Turgutlu) Kazası Mal Kalemi, Kasaba (Turgutlu) Kazası Belediye Kâtipliği, Kasaba (Turgutlu) Kazası Mal Sandık Emaneti, Kasaba (Turgutlu) Kazası Mal Müdürlüğü Vekâleti, Kasaba (Turgutlu) Kazası Mal Müdürlüğü, Alaşehir Mal Müdürlüğü, Kasaba (Turgutlu) Kazası Sandık Eminliği, Kırkağaç Kazası Mal Müdürlüğü, Kasaba (Turgutlu) Kazası Aşar Memurluğu, Menemen Kazası Mal Müdürlüğü Muavinliği, Urla Kazası Mal Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.⁸⁶⁶

4. Ahmed Cevdet Efendi

1879 senesinde Turgutlu Kasabası'nda doğmuştur. Molla Malatyalı Hüseyin Ağa'nın oğludur. İzmir Mekteb-i İdadi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede eğitim görmüştür. Rumca ve Fransızca bilmektedir. Sivas Vilayeti Maiyet Memurluğu, Kangal Kazası Aşar İhale Memurluğu, Sivas Darü'l-Sanayiü'l-Hamidi Mektebi Müdürlüğü ve Hesap Muallimliği, Merzifon Kazası Kaymakam Vekilliği, Sivas Suşehri Kaymakamlığı, Koyulhisar Kazası Kaymakamlığı, Bor Kazası Kaymakamlığı, Adilcevaz Kazası Kaymakamlığı, Maçka Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur.⁸⁶⁷

5. Çınar Oğlu Hüseyin Hüsnü Efendi

Birinci takımdan Kasabalı Müteveffa Halil Ağa'nın oğludur. 1878 senesinde Turgutlu'da doğmuştur. Mahalli Sıbyan Mektebinde ve Mekteb-i Rüşdiye'de tahsil görmüştür. Kasaba (Turgutlu) Kazası Düyun-u Umumiye İdaresi Urganlı Aşar

⁸⁶⁵ BOA, DH. SAİD.d., 99/187.

⁸⁶⁶ BOA, DH. SAİD.d., 103/78.

⁸⁶⁷ BOA, DH. SAİD.d., 122/29-30.

Memurluğu, Salihli Düyun-u Umumiye İdaresi Memurluğu Aşar Kâtipliği memurluklarında bulunmuştur.⁸⁶⁸

6. Ahmed Sezai Efendi

Urla Kazası Mal Müdür-ü Sabıkı Ahmed Tahir Efendi'nin Oğludur. 1881 yılında Turgutlu'da doğmuştur. Urla Kazası Mekteb-i İbtidaiyesinde bir müddet tahsilden sonra, İzmir Mekteb-i İdadisi'ne geçerek burada okumuştur. İzmir Ziraat Bankası Şubesi Evrak Mukayyidliği, aynı şubenin Muhasebe Baş Kâtipliği, yine aynı şubenin Hassa-i İlane Kâtipliği, yine aynı şubenin Deavi Mukayyidliği vazifelerinde bulunmuştur.⁸⁶⁹

7. Mahmud Fehim Efendi

Mehmed Efendi'nin oğludur. 1858 yılında Turgutlu'da doğmuştur. Turgutlu Kasabası Sıbyan Mektebi'nde ulum-u diniyyeyi eğitimi alıp, Turgutlu Mekteb-i Rüşdiyesi'nde tahsile başlamış, fakat şehadetname (diploma) almadan mektebi terk etmiştir. Kasaba (Turgutlu) Kazası Muvakkat Aşar Kol Muharrirliği, Kasaba (Turgutlu) Kazası Sandık Eminliği, Kasaba (Turgutlu) Kazası Taşir (?) Müfettişliği, tekrar Kasaba (Turgutlu) Kazası Sandık Eminliği, Turgutlu Kazası Emanet İdaresi Kol Memurluğu, Turgutlu Kazası Belediye Sandık Eminliği görevlerinde bulunmuştur.⁸⁷⁰

8. Ahmed Kemal Efendi

Redif Taburu Mülazım-ı Evveli Necib Efendi'nin oğludur. 1875 senesinde Turgutlu Kasabası'nda doğmuştur. İşkodra ve İzmir Mekteb-i Rüşdiyeleri'nde bir müddet ders okumuş, şehadetname almadan okulu bırakmıştır. Aydın Vilayeti Nif Nahiyesi Ziraat Bankası Oda Mukayyidliği, Kara Beyrut(?) Ziraat Bankası Sandık Muhasebe Kâtipliği vazifelerinde bulunmuştur.⁸⁷¹

9. İbrahim Agâh Efendi

Kasaba (Turgutlu) Telgraf ve Posta Merkezi Müdürü Mehmed Efendi'nin oğludur. 1878'de Kula kazasında doğmuştur.⁸⁷²

⁸⁶⁸ BOA, DH. SAİD.d., 146/52.

⁸⁶⁹ BOA, DH. SAİD.d., 285/124.

⁸⁷⁰ BOA, DH. SAİD.d., 327/129.

⁸⁷¹ BOA, DH. SAİD.d., 41/130.

⁸⁷² BOA, DH. SAİD.d., 151/365.

10. Hamid Hüsnü Efendi

Kasaba (Turgutlu) Telgraf ve Posta Merkezi Müdürü Mahmud Kamil Efendi'nin oğludur. 1879 Kula Kazasında doğmuştur.⁸⁷³

11. Mehmed Tevfik Efendi

Yüzbaşı Müteveffa Ömer Efendi'nin oğludur. 1869 senesinde Turgutlu Kasabasında doğmuştur. Turgutlu Sıbyan Mektebi'nde ilk ilimleri okuduktan sonra, Rüşdiye mektebine gitip, buradan 1883 tarihinde şهادetname ile mezun olmuştur. Mekteb-i fünun-u Mülkiye'nin idadi sınıfında gerekli tahsili tamamladıktan sonra, 1889 tarihinde mezun olmuştur. Arapça, Rumca konuşur. Türkçe ve Fransızca okuryazardır.

Sırasıyla Aydın Sancağı İdadisi Muallimliğı, Sivas Vilayeti İdadisi Muallimliğı, Selanik Vilayeti İdadisi Muallimliğı, Trablusşam Sancağı İdadisi Muallimliğı görevlerinde bulunmuştur.

Bir ara Mısır'a firar etmiş ve iki sene sonra dönmüştür. Cezasını çekmek üzere Rodos'a gönderilmiştir. 1908 yılında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ndeki Mollova Kazası Kaymakamlığına tayin edilmiş. Burada bir takım başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle hapisanelerden kaçan suçluların yakalanması, bazı köylerde ibtidai mekteplerin açılması ve mekteplerin ıslah ve terakkisi yönünde başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Ancak kaymakamlık şifresini şahsi haberleşmelerde kullandığı için, bu görevinden azledilmiş, daha sonra 1909 yılında İmroz Kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir. Bu görevinden de kimse hakkında itimat beslememesi, uyumsuz olması gibi davranışlarından dolayı 1913 yılında azledilmiştir. Bundan sonraki görevi Köprü Kazası Kaymakamlığı'dır. Sivas Vilayeti'nde bulunan bu kazaya 1914 yılında kaymakam olarak tayin edilmiştir. Ancak, işindeki lakaytlığı sonucu olarak, kazada hırsızlığın artması, eşraftan bir takım kimselere imtiyazlı davranması sebebiyle kötülüklerin artması, tarafsız hareket etmemesi gibi sebeplerde 1915 yılında bu görevinden de azlolunmuştur.⁸⁷⁴

⁸⁷³ BOA, DH. SAİD.d., 153/103.

⁸⁷⁴ BOA, DH. SAİD.d., 78/255.

12. Mehmed Sabit Efendi

1889 Kasaba (Turgutlu) Kazası'nda doğmuştur. Babası Kasaba (Turgutlu) Kazası Mektebi muallimlerinden Müderris Hoca İbrahim Efendi'dir. Darü'l-Fünun-u Osmanî Tıp Mektebinden 24 Mayıs 1912 tarihinde rüus alarak mezun olmuştur. Türkçe, Arapça ve Fransızca okuyup yazmaktadır. Demirci Kazası Belediye Tababetliği vazifesinde bulunmuştur.⁸⁷⁵

D- Turgutlu'daki Kitaplar

Muhtelif tereke kayıtlarından Turgutlu'daki birtakım kitaplar tespit edilmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Tefsir-i Kadi *

Osmanlı medreselerinde bu alanda en çok okunan eserler şunlardı: "Kadı Beydâvî": Nasıruddin Abdullah b. Ömer Beydâvî'nin, "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil" adlı tefsiri, "Kadı Beydâvî" veya "Kadı Tefsiri" adıyla biliniyordu.⁸⁷⁶ Tereke kayıtlarında kitabın fiyatı 20 kuruş olarak belirtilmiştir.

2. Kadi Haşiyesi Şihab *

Terekede bu kitabın fiyatı 15 kuruş olarak belirtilmiştir. Bu kitap Kadı Beyzavinin tefsiri üzerine yapılmış bir haşiyedir.

3. Durer-Gurer *

Molla Hüsrev tarafından kaleme alınmış bir eser olup, Hanefi fıkına dairdir. "Dürerü'l-Hukkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm" adlı eseri ile yine kendisine ait "Gurer" adlı kitabının şerhidir. Bu kitap, uzun süre şerhleriyle beraber medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁸⁷⁷ Bu kitabın fiyatı 40 kuruş olarak belirtilmiştir.

4. Şerh-i Buhari *

Buhari, Kütüb-ü Sitte, ismi verilen altı büyük hadis kitabından birisidir. Bu eserin şerhidir. Kitabın fiyatı 25 kuruş olarak belirtilmiştir.

⁸⁷⁵ BOA, DH. SAİD.d., 185/208.

⁸⁷⁶ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVII, S.1, Bursa 2008, ss.25-46.

⁸⁷⁷ Hızlı, A.g.m., s.37.

5. Lügat-ı Ahteri Kebir*

Musluhiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisari tarafından kaleme alınmış lügat tarzı bir eserdir. Birçok yazmaları mevcut olduğu gibi, matbusu da bulunmaktadır.⁸⁷⁸ Tereke kaydında bu kitabın fiyatı ise, 25 kuruş olduğu belirtilmiştir.

6. Şerh-i Meşarik-i Şerif *

İmam Radıyüddin Hasan Sagânî'nin yazdığı “Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye min Sıhâhi'l-Ahbâri'l-Mustafaviyye” adlı eser orta düzeydeki medreselerde okutulmakta idi. Bu eserin birçok şerhlerinin yanında en ünlüsü, “*İbn Melek*” adıyla şöhret bulan İzzeddin Abdülatif er-Rûmî'nin “Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr” adlı eseri olup medreselerde “İbn Melek” diye okutuluyordu. Şerh-i Meşarik-i Şerif isimli kitabın fiyatı 8 kuruştur.

7. Dürer Haşiyesi Vani*

Dürer, isimli eserin Vankulu Mehmed Efendi tarafından yazılmış haşiyesidir. Terekede 15 kuruş olarak belirtilmiştir.

8. Şerh-i Tarikat-ı Remzi*

Bu eser hakkında bilgi elde edilememiştir. Ancak, yanlış yazılma ihtimalini değerlendirerek, Şerhu'l-Risaleti'r-Remzi isimli bir eser bulunmaktadır. Eserin yazarı İsmail Hakki bin Muhammedü'l-Ufi'dir. İki cilt halinde olan bu kitabın fiyatı 20 kuruştur.

9. Fetevay-ı Ankaravi*

Şeyhülislam Mehmed Emin bin Hüseyin Ankaravi tarafından verilmiş olan fetvaların yer aldığı bir eserdir. Tereke kaydında bir cilt halinde bulunan bu eserin fiyatı 15 kuruştur.

10. Nahiv Cümlesi*

Nahiv, Arapçanın cümle yapısı ve kuruluşu konularının anlatıldığı bilim dalıdır. Bu nahiv ilmine ait eserlerin bir arada toplandığı kitaplara da nahiv cümlesi denir. Bu kitabın fiyatı ise 5 kuruş olarak belirtilmiştir.⁸⁷⁹

⁸⁷⁸ www.yazmalar.gov.tr, (Bilgiler 7 Haziran 2012 Tarihinde alınmıştır.)

⁸⁷⁹ Hızlı, A.g.m., s.37.

11. Üskübi Fetevası *

Kör Müftü Mehmed bin Abdullah Üskübi tarafından kaleme alınmış bir eser olup, bu zatın fetvalarını ihtiva eder. Üç cilt halinde yer almakta olan eseri fiyatı 3 kuruştur.

Bunlardan başka şu kitaplar bulunmaktadır:

Tablo 87: Turgutlu'ya Ait Muhtelif Tereke Kayıtlarına Göre Turgutlu'daki Kitaplar

S.N.	Kitabın İsmi ⁸⁸⁰	Cild Sayısı	Kitabın Fiyatı (Kuruş)
1	Mushaf-ı Şerif	1	10
2	Hidaye	1	8
3	İhya-i Ulumuddin	2	15
4	Tercüme-i Yasini- Şerif	1	10
5	Şakaik-i Numaniye	1	8
6	Şerh-i Mutavvel	1	4
7	Kuhustani	1	4
8	Şerh-i Mevakıf	1	15
9	Mugni'l-Lebib	1	5
10	Bedaya mea Haşiye	1	8
11	Üstüvani	1	2
12	Sadrü'ş-Şerife	1	3
13	Mecas-ı Rumi	1	3
14	Hadis-i Erbain	1	10
15	Şerh-i Mevakıf	1	3
16	Lügat-ı Ahter-i Sağır	1	8
17	Şerh-i Besmele-i Şerif	1	1

* Bu kitaplar Turgutlu Voyvadası es-Seyyid İbrahim Ağa'nın tereke defterinden alınmıştır.

⁸⁸⁰ Bu eserler için Bkz. Hoşbilgin, A.g.t.,ss.157-159.

18	Eşbah-ı Nezair	1	2
19	Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ	1	2
20	Mülteğâ'l-ebhur	1	3
21	Fetevay-ı Hayriye	1	3
22	Menâr ibn-i Melek	1	3
23	Kenz	1	1
24	Kuduri	1	2
25	Kavâid-i irab	1	3
26	Tefsir-i Şerif-i Birgivi	1	1
27	Haşîye-i Mutavvel	1	18
28	Tarikat-ı Muhammediye	1	5
29	Camiü'l-Feteva	1	1
30	Şerh-i Vikaye ibn-i Melek	1	3
31	Şîfa-i Şerif	1	6
32	Şemail-i Şerif	1	1
33	Haşîye-i Sadi Çelebi	1	5

BEŞİNCİ BÖLÜM

KASABA (TURGUTLU) DEMİRYOLU

A- Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Faaliyetleri

Demiryolu, taşıtların demir raylar üstünde çalışmasını sağlayan ulaşım yoludur. İlk defa olarak maden ocaklarında tahta kirişlerden başlamış olup, zamanla geliştirilerek günümüzdeki halini almıştır. Başlarda insan ve hayvan kuvvetinden faydalanılarak genellikle tahta veya taş raylar üzerinde taşımacılık yapılmıştır. Daha sonraları bunlar terk edilerek, demirden yapılmış yollar tercih edilmeye başlanmıştır. Tahta ve taşın terk edilerek, demir rayların kullanılması ilk defa İngiltere'de XIII. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁸⁸¹ Bu tarihten sonra demiryollarında hızlı değişimler olmuştur. Özellikle buharın gücünden faydalanılabileceğinin anlaşılmasıyla beraber buharlı lokomotifler devreye girmiştir. 1895 yılında Amerika'da demiryollarında elektrik kullanılmış, daha sonra motorlu trenler ortaya çıkmıştır.⁸⁸²

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapma düşüncesi ilk olarak Abdülmecid döneminde (1839-1861) ortaya çıkmıştır. Sultan Abdülmecid, Vükela'ya yaptığı konuşmada demiryolu yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu fikir Âli ve Fuat Paşalar tarafında da kabul görmüş, onlar da Osmanlı ülkesinde demiryolunun yapılması hususunda, bu fikri desteklemişlerdir.⁸⁸³

Fakat demiryolu yapımı için gerekli teknik bilgi, donanım ve sermayenin olmaması, bu düşüncelerin faaliyete geçmesini engelliyordu. Kırım Savaşı esnasında, demiryolunun olmayışının eksikliği daha çok hissedildi. Bu savaşı takip eden yıllarda Avrupalı sermaye grupları, Osmanlı ülkesinde demiryolu yapımı için imtiyaz istemeye

⁸⁸¹ Vahdettin Engin, Rumeli Demiryolları, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, s.16.

⁸⁸² Engin, A.g.e., s.18.

⁸⁸³ Ahmed Cevdet Paşa, Maruzat, Yayına Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.7.

başladılar. Islahat Fermanı ile Avrupa sermayesinden yararlanılabileceği açıklandığı zaman, hukuki anlamdaki problem de ortadan kalkmış oluyordu.⁸⁸⁴

Osmanlı Devleti'nde, yabancı sermaye ile yapılan ilk demiryolu 1854'te işletmeye açılan İskenderiye-Kahire hattıdır. Bu hat İngilizlerin, Osmanlı ülkesi üzerinden Hindistan yolunu kısaltma çabalarının biri ürünüdür. Bunu, 1856'da imtiyazı verilen Çernova-Köstence hattı izlemiştir. Bu hat 66 km olup, 1860 Ekim'inde tamamlanarak, işletmeye açılmıştır.⁸⁸⁵

Gerek İngiliz ve gerekse diğer Avrupa sermayeli şirketlerce Osmanlı topraklarında döşenen demiryolu hatlarındaki ortak özellik, tamamen kâr amacı güdülerek yapılmış olmasıdır. Demiryollarının geçeceği güzergâhlar belirlenirken, özellikle nüfus yoğunluğu fazla, toprakları verimli ve Avrupa ile kolay ulaşımı olan zengin bölgeler tercih edilmiştir.⁸⁸⁶ Böylece iç kesimlerde yetişen tarım ürünlerinin ve değerli madenlerin demiryolları vasıtasıyla limanlara ve daha sonra kendi ülkelerine kolaylıkla ulaştırılması amaçlanmıştır. Önce İzmir'den Kasabaya kadar, sonra Kasaba'dan Alaşehir'e ve Alaşehir'den de Uşak-Afyonkarahisar'a kadar uzanan hat ve bunlara bağlanan diğer demiryolları bu durumu açıkça göstermektedir.

Anadolu'da başlayan ilk demiryolu hattı ise İzmir-Aydın demiryoludur. Bu hattın imtiyazı 1856 Eylül ayında İngilizlere verilmiştir.⁸⁸⁷ İngilizlerin bu bölgede bir demiryolu ağı kurma düşüncesinin temel sebebi, bölgenin hammadde kaynağı olarak değerlendirilmek istenmesidir. Çünkü İzmir limanı, Osmanlı Devleti'nin en önemli limanlarından birisiydi. Son derece verimli bir hinterlandın tek çıkış noktası idi. Bu durum dış ticaret için oldukça elverişli bir ortam meydana getiriyordu.

İmtiyazın verilmesinin hemen ardından demiryolu inşaatı başladı. Fakat bir takım anlaşmazlıklar yüzünden bu yolun inşaatı planlanandan uzun sürdü. Ancak sultan Abdülaziz döneminde 1866 yılında tamamlanabildi. Demiryolunun Aydın-İzmir arasındaki bu kısmının toplam uzunluğu 73 km'dir.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu..., s.301.

⁸⁸⁵ Çadırcı, A.g.e., s.303.

⁸⁸⁶ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, Ankara 1982, s.20.

⁸⁸⁷ Şevket Pamuk, "Türkiye'de İlk Demiryolu: İzmir-Aydın", Toplumsal Tarih, C.I, S.5, Mayıs 1994, s.35.

⁸⁸⁸ Çadırcı, A.g.e.s.303.

B- İzmir-Kasaba Demiryolu

1. Tarihi Gelişimi

Anadolu demiryollarının birinci kısmı olan Aydın-İzmir hattının tamamlanmasından sonra İzmir-Kasaba hattının yapılması için çalışmalara başlandı. Bu kısmın yapılması da yine İngilizler için önem arz ediyordu. Çünkü bu bölge zengin maden kaynakları ve tarımsal ürünler bakımından oldukça zengindi. İkinci durak olarak seçilen Turgutlu, Gediz havzasının zirai mahsulünün toplandığı en büyük yerleşim yerlerinin başında gelmekteydi. Ege yöresine has üzüm ve incir gibi tarım ürünlerinin yanında yağı, dericilik sanayisinde kullanılan meşe palamudu da bu demiryolu hattı ile İzmir'e getirilecek ve buradan başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa devletleri ve Amerika'ya kolayca ulaştırılabilecekti.

4 Temmuz 1863 tarihinde İzmir-Kasaba hattının imtiyazı Edward Price adlı bir İngiliz'e verildi.⁸⁸⁹ Hemen çalışmalara başlayan Price, 800.000 İngiliz Lirası⁸⁹⁰ sermayeli bir şirket kurdu. Şirketin ismi "İzmir'den Kasabaya Olan Demiryolu" olup, kumpanyanın ikameti İzmir'de olacaktı.⁸⁹¹ Yapılan anlaşma ile bu sermaye % 6 faizle hükümet tarafından teminat altına alındı. Anlaşmanın hükümlerine göre, şirket brüt gelirinin yarısını masraf olarak çıkacak, kalan miktar 2.310.000 Franktan az olursa, bu açık hazine tarafından karşılanacaktı.⁸⁹²

Kasaba demiryolunun inşası için de yine 99 yıl müddetli % 6 kâr garantili bir imtiyaz verilmişti. 1863 yılında alınan imtiyazla, 1864 yılında İzmir Valisi Mustafa Paşa'nın katıldığı bir törenle inşaat başladı.⁸⁹³ İzmir-Kasaba arasındaki 92 km.lik bu bölüm iki sene içerisinde hazır hale getirilmiştir.⁸⁹⁴ Devlet yapılacak olan bu demiryolu için, komiser olarak Miralay Reşad Bey'i görevlendirmiştir.⁸⁹⁵ Bu yolun İzmir'den Menemen'e kadar olan bölümü 31 km 850 m olup, inşası tam olarak 30 Temmuz 1865

⁸⁸⁹ Bülent Varlık, 19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No:15, Ankara 1976, s.19.

⁸⁹⁰ Sermaye, her biri yirmişer liralık kırk bin hisseden oluşuyordu. Bkz. BOA, İ.MVL, 429/22270.

⁸⁹¹ BOA, İ.MVL, 492/22270.

⁸⁹² Varlık, A.g.e., s.21.

⁸⁹³ A. Lütfi Balamir, "İzmir-Kasaba Demiryolunun Satın Alınması", Demiryolu Dergisi, Yıl. 5, S.5, Mayıs 1933, s.8.

⁸⁹⁴ Murat Özyüksel, Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s.54.

⁸⁹⁵ BOA, MVL, 47/664.

tarihinde bitirilmiştir. Menemen'den Manisa'ya kadar olan bölüm ise 34 km 250 m'dir. Bu bölümün inşası ise 25 Ekim 1866 yılında tamamlanmıştır. Son kısmı olan Manisa-Kasaba arasındaki yol ise 27 km. 250 m.dir. Bu kısmın inşası 22 Ocak 1867⁸⁹⁶ yılında sonlandırılmış ve şirket tarafından inşa edilmiştir.⁸⁹⁷ İzmir ile Manisa arasındaki demiryolu üzerinde, Menemen, Emirâlem, Hamidiye ve Horozköy'de, Manisa-Kasaba arasında ise Çobanisa'da birer küçük istasyon da inşa edilmiştir.

Demiryolunun bitirilmesinin devlet tarafından oldukça önemsendiği anlaşılmaktadır. Bunu demiryolunu inşa eden mühendislerin ödüllendirilmesi ve demiryolunun törenle açılması bize bunu açıkça göstermektedir. Kasaba-İzmir arasındaki demiryolunu inşa eden mühendisler⁸⁹⁸ devlet tarafından mecidiye nişanı verilerek, mühendisler taltif edilmiştir.⁸⁹⁹ Ayrıca, inşaat sona erdikten sonra büyük bir tören tertip edilerek, resmi açılış yapılmıştır. Resmi açılışa komiser olarak Aristidi Bey, yardımcı olarak da Meclis-i Maabir azasından Hasan Efendi tayin edilmiştir.⁹⁰⁰

Osmanlı Devleti, demiryolunun devamlığını sağlamak için senelik kırk bin lira kefalet akçesi vermeyi taahhüt etmişti. Ancak, demiryolu zarar etmediği için, bahsi geçen kefalet ücreti hemen hemen hiç ödenmemiştir. Bu demiryolunun Kasaba'dan Alaşehir'e doğru uzatılması gündeme gelmiştir. Bundaki temel amaç, demiryolu vasıtasıyla, demiryolunun gideceği memleketlerin gelişmesini temin etmektir. Kasaba'dan Alaşehir'e kadar yapılacak olan bu yolu da aslında İzmir-Kasaba Kumpanyası'nın üstlenmesi planlanmıştır. Hatta bu konuda imtiyaz bile alınmıştır. Fakat kumpanya demiryolunun inşası için gerekli parayı tedarik edemediği için, hükümet gerekli olan üç yüz seksen bin lirayı temin ederek, yolu kendi yapmayı planlamıştır.⁹⁰¹ Bu kısım 75 km⁹⁰² olup, hizmete açılış tarihi 1 Mart 1875'tir.⁹⁰³ Turgutlu-Salihli arasında Urganlı, Ahmetli ve Sart, Salihli-Alaşehir arasında ise Yeşilkavak, Dereköy ve Alkan'da küçük istasyonlar inşa edilmiştir.

⁸⁹⁶ Rumi takvimlerde aylar Mart'dan başladığı için, salnamede bu tarih 22 Kanun-u sani 1866 olarak verilmiştir.

⁸⁹⁷ 1314 Tarihli A.V.S., s.113.

⁸⁹⁸ Demiryolunun baş mühedisi Mösyö Prays isminde bir zattır. Bkz. BOA, İ.DH., 38028/546.

⁸⁹⁹ BOA, İ.DH., 37835/544.

⁹⁰⁰ BOA, A.MKT. MHM., 93/349.

⁹⁰¹ BOA, İ.MMS., 44/1826 (10 Mayıs 1288).

⁹⁰² Arşiv belgelerinde bu kısım 75 değil, 76 km olarak belirtilmiştir. Bkz. BOA, İ.MMS., 44/1826.

⁹⁰³ 1314 Tarihli A.V.S., s.113.

Osmanlı Hükümetinin kumpanyanın ekonomik sıkıntısından yararlanarak, demiryolun işletmesini ele geçirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı hükümeti, kendisinin yapmayı planladığı 76 km yolun, şirkete bedelsiz olarak devrini ve on altı sene devlete hiçbir ödeme yapmadan yolun tamamının işletme hakkını elinde bulundurmasını teklif etmiştir. On altı senenin sonunda ise, eski ve yeni yolların tamamının hükümete devrini istemiştir. Bu mesele şuray-ı devlette tartılmış,⁹⁰⁴ Osmanlı Devleti, bu demiryolunun satın alınması için Demiryolları Müdürü Hayri Bey, başkanlığında bir de komisyon teşkil etmiştir.⁹⁰⁵ Hatta İzmir'den Kasaba'ya kadar mevcut olan demiryolu hattının hükümete devri ve bu hattın İzmir'den Alaşehir'e kadar uzatılması ve tamamının işletilmesine dair, Nafia Nazırı Edhem Paşa ile kumpanyanın temsilcisi Mösyö Samul Belis arasında bir de mukavelename imzalanmıştır.⁹⁰⁶ Ancak bu teklifin kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

İzmir-Kasaba Demiryolu'nu 1893 yılına kadar, yukarıda bahsi geçen İngiliz şirketi işletmiştir. Fakat 17 Şubat 1893 yılında, işletme hakkı Osmanlı Bankası tarafından desteklenen Belçika Asıllı “International Sleeping Car Company” adıyla bir şirket kuran George Nagelmackers isimli kişiye bırakılmıştır.⁹⁰⁷ Bu kişi her ne kadar Belçika asıllı olsa bile, Fransızlardan büyük destek görmüştür. Özellikle Fransız büyükelçisi Paul Cambon bu kişiye vermiş olduğu desteği gizlememiştir.⁹⁰⁸ Hattın işletilmesine ilave olarak Alaşehir'den başlayıp Afyonkarahisar'a kadar yapılacak, demiryolu hattı da bu kişiye verilmiştir.⁹⁰⁹ Ancak, elde ettiği bütün bu imtiyazları, merkezi Paris'te bulunan “Ottomane du Chemin de fer de Smyrne-Cassaba et Prolongements” isimli şirkete satmıştır.⁹¹⁰ Böylece İngiliz tekeline gibi görünen Osmanlı demiryolları inşaat imtiyazı Fransızlara geçmiş oluyordu.

Mecmua-i Umur-u Nafia'da İzmir'den Alaşehir'e kadar olan demiryolu hattının yapımı ile ilgili bilgiler şu şekilde verilmiştir.⁹¹¹

⁹⁰⁴ BOA, İ.MMS., 44/1826.

⁹⁰⁵ BOA, İ.HUS, 4/Ra 002.

⁹⁰⁶ BOA, İ.MMS., 44/1826, s.11.

⁹⁰⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Smyrne_Cassaba_%26_Prolongements (Bilgiler 20 Mart 2012 Tarihinde alınmıştır).

⁹⁰⁸ Varlık, A.g.e., s.31.

⁹⁰⁹ A.D. Velay, Türkiye Mali Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978, s. 154.

⁹¹⁰ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, Ankara 1995, s.466.; Varlık, A.g.e., s.31.

⁹¹¹ M.U.N., S.8, Yıl 1302, s.338.

Tablo 88: İzmir Alaşehir Demiryolu Hattının Güzergâhı

Mevkilerin İsimleri	Yapılış Tarihi	Mesafesi	
		Kilometre	Metre
Basmahane	20 Temmuz 1865	11	
Çiğli		6	
Ulucak		7	500
Menemen		7	250
Emiralem	25 Ekim 1865	7	250
Hamidiye		17	250
Horosköyü		7	
Manisa		3	500
Çobanisa	27 Ocak 1866	13	
Kasaba (Turgutlu)		13	500
Orhanlı	1 Mart 1875	12	
Ahmetli		8	500
Sart		10	
Salihli		8	500
Munvak		11	
Dereköyü		10	
Alkan		7	250
Alaşehir		8	750

1885 yılında Kasaba demiryolu hattındaki trende 71 vagon, 147 yük arabası, 15 lokomotif, 83 furgun ve 63 balasit bulunmaktadır.⁹¹² Trenin saatteki hızı ise 25 mil olarak gerçekleşmektedir.⁹¹³

⁹¹² M.U.N., S.8, Yıl 1302, s.340.

⁹¹³ 1302 Tarihli A.V.S., s.66.

2. Kasaba Demiryolu Mukavelenamesi

İzmir-Kasaba Demiryolu için muhtelif tarihlerde mukavelenameler düzenlenmiştir. Biz bunlardan 1888 Aydın Vilayeti Salnamesi'nde yer alan mukavelenin önemli gördüğümüz maddelerini değerlendirmekle yetineceğiz.

Bu akit Osmanlı Devleti adına katılan Nafia Nazırı Zihni Paşa ile Kumpanya adına hareket eden Mösyö Handi Kemb arasında imzalanmıştır. İmzalanan bu mukavelenamenin önemli maddeleri şunlardır:

İzmir' den Kasaba ve Alaşehir' e kadar olan hattaki yerler ve şartnamenin hükümlerine göre hareket etmek üzere Manisa civarında bir noktadan, Soma civarındaki bir noktaya kadar yaklaşık 92 kilometrelik bir hattın inşası ve işletilmesi istenmişti. Bu hattın başlangıcı ve sonu olan noktaların haritaları incelenerek, onaylanacaktı. Bu hat, 3 kısımdan meydana gelecekti. Birinci kısım Manisa'dan Akhisar'a ve ikinci kısım Akhisar'dan Kırkağaç'a ve üçüncü kısım ise Kırkağaç'tan Soma'ya kadar olacaktı. Kumpanya, masrafı ve zararı kendisine ait olmak üzere, fermanın verilmesi tarihinden itibaren altı ay içinde işlere başlanılmasını ve haritaların onay tarihinden sonra iki yıl içerisinde de belirlenen yol inşasını yapmayı taahhüt etmiş sayılacaktı. Nafia Nezareti demiryolunun idaresini ve işletmesini komiserler aracılığıyla kontrol edecekti. Teftiş ve kontrol masrafı için kumpanyaya verilen süreden itibaren, yıllık Nafia Nezareti'ne kilometre başına iki buçuk lira verilecekti. Demiryolu için gerekli arazi kumpanya tarafından alınacak ve yapım süresinden bir ay önce teslim edilecekti. Hükümetin ikinci hattın inşasını isteme hakkı da olacaktı. Demiryoluyla ilgili her türlü aracın getirilmesinde gümrük resmi alınmayacaktı. Demiryolunun yapım işi sona erdikten sonra, kumpanya inşa edeceği hatların masrafı ve zararı kendisine ait olmak üzere, gelirin yüzde ellisine karşılık olarak işletebilecekti. Kumpanya, fermanın kendisine bildirdiği tarihten itibaren bir ay içinde, Bank-ı Osmanî'den temin ederek veya piyasa fiyatıyla tahvil alarak, 300 lira kefalet akçesi verecekti. Bu mukavelename süresinin sonunda hükümet sahip olduğu hukuka dayanarak, İzmir - Kasaba ve Alaşehir demiryollarını idaresine alacaktı. Fen memurlarından başka, demiryolunun memur ve çalışanları mümkün olduğu kadar Osmanlı Devleti tebaasından olacaktı. Bunlar hükümetin belirlediği ve kabul ettiği kıyafeti giyecekler ve fes takacaklardı. Kumpanya

demiryolu çevresinde istediği takdirde maden araştırmasına girecek ve bulduğu takdirde bunları işleyebilecekti.

Kumpanya gerekli gördüğü yerlere istihkâm duvarları yapabilecekti. Buraların inşa masrafı ise devlet tarafından ödenecekti. Ayrıca, yol yapım aşamasında bulunacak tarihi eserler, ilgili nizamname kapsamında değerlendirilecekti.

Kumpanya eğer isterse masrafı kendisine ait olmak üzere, demiryolu güzergâhında telgraf hattı çekebilecekti.

Kasaba Demiryolu Kumpanyası'nın sahip olduğu hakları Anonim Osmanlı Şirketi'nden başka, hiçbir kimseye veya hiçbir kumpanyaya bırakma hakkı yoktu (28 Mayıs 1888).

3. Kasaba Demiryolunun Şartnamesi

a) 1863 Tarihli Kasaba Demiryolu Şartnamesi

Kasaba demiryolunun muhtelif tarihlerde yapılmış olan şartnameleri bulunmaktadır. Bu husustaki ilk şartname 1863 yılında hazırlanmış olup,⁹¹⁴ şartnamenin tarihi 27 Mayıs 1863'dür. Bu İzmir'den Kasaba'ya kadar yapılacak olan demiryolu için hazırlanan ilk şartnamedir. Şartname beş kısım ve yetmiş dört maddeden oluşmaktaydı.

Birinci kısım demiryolunun inşası ile ilgili hususları açıklamaktadır. Buna göre, bu demiryolu hattı İzmir'de başlayacak, Menemen ve Manisa'dan geçtikten sonra Kasaba'da son bulacaktır. Şirket, imtiyazın başladığı tarihten itibaren dört ay çersinde 1/100.000 ölçeğinden küçük olmamak kaydıyla hazırlayacağı haritayı hükümete takdim edecektir. Yolun geçeceği yerlerin uzunlamasına kesitleri de resimleri de yapılacaktır. Kumpanya şirketi hükümete takdim ettiği plan üzerinde hiçbir değişiklik yapma hakkına sahip olamayacaktı.

Demiryolu için tedarik edilecek arazi iki hatlı demiryoluna yetecek kadar genişlikte olacaktır. Bu bağlamda hat üzerinde inşa edilecek kemer ve köprülerde de bu husus dikkate alınacaktı.

⁹¹⁴ BOA, İ.MVL, 492/22270.

Önemli bir diğer madde ise, demiryolu civarında bulunan akarsular hakkındadır. Akarsuların üzerinde bulunan köprü ve kemerlere herhangi bir zarar verilmeyecek, çok gerekli olursa, akarsuların yatakları değiştirilebilecekti. Ancak bunda dikkat edilecek husus, akarsuyun bulunduğu mahallin havasını bozmadan yapılmasıydı.

Bunlardan başka, demiryolunda kullanılacak olan malzemelerin özellikleri, demiryolu çubuklarının enleri ve boyları hakkında bilgiler, güzergâh boyunca yapılacak duraklar, meydana gelme ihtimali olan kazalar için alınması gereken önlemler, yerleşim yerleri yakınlarından geçen demiryolunun etrafına hayvan ve insan geçemeyecek derecede duvar veya çitlerin yapılması bu kısmın diğer maddelerini oluşturmaktadır.

İkinci fasıl, demiryolunun korunması ve işletilmesi ile alakalıdır. Demiryolunun korunması ve gerekli emniyetin sağlanması için her türlü masraf şirket tarafından yapılacaktır. Bu hususta Devlet-i Âliye ile kumpanya beraberce bir nizamname düzenleyecektir. Bunun haricinde düzenlenecek özel nizamlar mutlaka devletin tasdikinden geçecekti.

Yapılan demiryolunun gerekli bakımdan ve tamirden geçip geçmediğinin, işletilmesi sırasında herhangi bir aksaklık olup olmadığının tahkikatı, “hükümet tarafından yapılacaktır”, ibaresi de bu fasılda yer almaktadır.

Üçüncü kısım, demiryolunun imtiyaz müddeti ve kefalet ücreti hakkındadır. Buna göre, demiryolunun imtiyaz müddeti doksan dokuz sene olup, hükümet tarafından verilen ferman tarihi itibarıyla süre başlayacaktır. İmtiyaz süresinin bitiminde, demiryolunun işletilmesi devlete ait olacak ve kumpanya tarafından yapılan her türlü bina devlete teslim edilecektir. Ayrıca, imtiyazın verilmesinden altmış sene sonra, devlet isterse, demiryolunu satın alabilecekti.

Haritaların kabul ve tasdikinden sonra bir sene zarfında demiryolunun inşasına başlanılamaması halinde, kumpanyanın her türlü imtiyazı sona erecek ve bu şartname hazırlanmamış gibi olacaktı. Kumpanyanın vermiş olduğu kefalet akçesi de Hazine-i Celile’ye ait sayılacaktı. Ayrıca, demiryolunun belirtilen süreler içerisinde bitirilememesi, yukarıda sayılan maddelerin yerine getirilememesi durumunda demiryolu, o zamana kadar yapılan her şeyi ile birlikte Devlet-i Âliye’nin olacaktı.

Dördüncü kısım, tarifelere ait olup, demiryolunun yapılıp, hizmete açılacağı sırada, kumpanya ile devlet tarafından müşterek belirlenecekti. Devletin gerek asker ve gerekse mühimmat sevkiyatında belirlenen ücretlerin yarısı alınacaktı.

Devlet mahpus ve mahkûmlar için özel vagon yaptırma hakkına sahipti. Bunlarla yapılacak her türlü mahpus ve mahkûm sevkiyatında ücret verilmeyecekti. Ancak, bunları götürecek olan, asker ve diğer koruma görevlileri için, belirlenen ücretin yarısı verilecekti.

Devlete ait postalar ve bu postaları götüren kişiler ile telgraf hatlarının işletilmesine görevli olan memurlardan da bir ücret talep edilmeyecekti. Ayrıca, her durakta postahane olarak kullanılmak üzere bir oda tahsis edilmesi mecburdu.

Şartnamenin son ve beşinci kısmı ise bazı hususi maddeler hakkındadır. Bu bağlamda, demiryolunun inşası sırasında gerekli olan ve Devlet- Âliye’de bulunan taş, kereste, maden kömürü, demir gibi malzemelerden vergi alınmayacaktı. Demiryolunda çalışacak işçi ve memurlar kumpanya tarafından seçilecekti ve demiryolu çevresindeki her türlü maden, orman ve taş ocaklarını, isterse kumpanya işletebilecekti.

b) 1888 Tarihli Kasaba Demiryolu Şartnamesi

Kasaba demiryolunun bir diğer şartnamesi 1888 yılında hazırlanmıştır. Bu şartnamenin tarihi 28 Mayıs 1888 ‘dir.⁹¹⁵

Bu şartnamede bir önceki gibi beş fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl, tasarılar, inşaat, imalat, alet ve edevatları açıklamaktadır. Burada demiryolunun güzergâhı hakkında hazırlanacak detaylı haritanın çizilmesi, istimlâk edilecek arazinin mahiyeti, yol yapım esnasında açılacak olan çukurların doldurulma şekli, yol yapılırken kullanılacak olan malzemelerin cinsi ve kalitesi, demiryolunun geçeceği istikametteki köy ve kasabalarda demiryolunun iki tarafına duvar veya parmaklıklar yapılması, güzergâh üzerinde yapılacak olan köprülerin mahiyeti hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.

İkinci fasıl ise, hattın idaresi hakkındadır. Bu fasılda, kumpanyanın demiryolunun üzerinde ve hareket esnasında meydana gelebilecek her türlü kazalara

⁹¹⁵ Şartnamesinin aslı için Bkz. BOA, İ.MMS., 99/467. Şartname 4 varak, 8 sayfadan oluşmaktadır. Burada önemli görülen maddeleri özetlenerek verilmiştir. Şartnamenin bir sureti 1307 Tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinin 336-351 sayfaları arasında da yer almaktadır.

karşı alacağı tedbirler, demiryolundan elde edilecek gelirlerin hükümete bildirilme şekli yer almaktadır.

Üçüncü fasıl ise, demiryolunun icrası hakkındadır. Bu fasılda, kumpanyanın demiryolunu işletme hakkını kaybettikten sonra yapacağı iş ve işlemler, gerek demiryolunu inşası sırasında ve gerekse daha sonra inşa edilmiş olan her türlü bina ve odaların işletme hakkının sonrasında bedelsiz olarak hükümete devri hususu yer almaktadır.

Dördüncü fasıl, yolculardan ve taşınan mallardan alınacak ücret hakkındadır. Bu fasılda yer alan bilgilere göre, demiryolu taşımacılığında alınacak ücretler mutlaka hükümetin izniyle gerçekleştirilecektir. Demiryolu taşımacılığına zam yapılacağı zaman bir ay önce, indirim yapılacağı zaman ise üç gün önce mutlaka ilan edilecektir. Bu fasılda alınacak olan ücretin miktarı hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre, fiyatlar adam başına ve kilometre hesabına göre yapılacak olup, birinci mevki 31 para, ikinci mevki 24 para ve üçüncü mevki 17 para olarak tespit edilmiştir. Üç yaşına kadar olan çocuklar kucakta oturtulması şartıyla parasız olarak yolculuk yapabileceklerdir. Üç yaşından yedi yaşına kadar olan çocuklardan ücretin yarısı alınacak olup, bunlara da bir kişilik yer tahsis edilecektir.

Yolcular 30 kg olan şahsi eşyalarını yanlarına alabileceklerdir. Yarım ücret veren çocukların ise yük hakkı 20 kg'dır. Kilosu hafif ancak hacmi büyük eşyalardan ücret alınacaktır. Alınacak ücret ise, her 100 kg için yirmi paradır.

Demiryolunda taşınacak olan köpeklerde şartnameye girmiştir. Buna göre, taşınacak her bir köpek için km başına dört para ücret alınacaktır.

Demiryolu üzerinden gönderilme ihtimali olan kıymetli taşlar, mücevherler, altınlar ve gümüşler için de fiyat biçilmiştir. Bunlardan alınacak ücret, kilometrede on liralık kıymet üzerinden, iki para ücret alınacaktır.

Gönderilecek olan arabalar içinde ücret tahsis edilmiştir. Buna göre iki tekerli arabalar, normal seyreden trenlerle gönderilir ise 47, seri hareket eden trenlerle gönderilirse 94 para; dört tekerli arabalar, normal hareket edenler ile gönderilirse 67, seri hareket eden trenlerle gönderilirse 134 para ödenecekti. Bu ücretler 8 km üzerinden hesaplanacaktı.

Hayvanlar için alınacak ücret hayvanların cinsine göre belirlenmişti. Buna göre, öküz, inek, boğa, deve, beygir gibi koşum hayvanları için kilometre başına, seri hareket için 54, normal hareket için 27 para alınacaktı. Dana, merkep ve domuzdan seri için 18, normal için 9 para; koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlardan seri için 8, normal için 4 kuruş ücret alınması esastı.

Demiryolu üzerinden gönderilen her türlü eşya sigortalanmaktadır. Buna göre, beş yüz kuruş kıymetinde olup, seyr-i adi ile gönderilen mallardan 1 kuruş 20 para, seyr-i seri ile gönderilen mallardan ise 4 kuruş; bin kuruş kıymetinde yolcu eşyasıyla araba ve her türlü hayvan gönderiminde ise 3 kuruş sigorta bedeli alınacağı belirtilmiştir.

Şartnamenin beşinci faslı herhangi bir neviye dâhil edilemeyecek, muhtelif maddeler hakkındadır. Bu fasılda, bir savaş esnasında, hükümetin her türlü askeri birlik ile mühimmatı ve hayvanları göndermek istediği zaman bir zorluk çıkarılmayacak, ayrıca yukarıda belirtilen ücretlerin yarısı alınacaktır. Yine devlet eliyle gönderilen tüm mahkûm ve tutuklulardan ücretin yarısı talep edilecektir. Gerekli hallerde bunlar için hususi vagon tahsis edilecektir.

Devlete ait kurşun ile kaplanmış çantaların nakli esnasında kumpanya şirketi yine kolaylık gösterecek, gerekli hallerde hususi bölmeler tahsis edecektir.

4. Kasaba Demiryolu Görevlileri

İzmir-Kasaba Demiryolu'nun Kumpanyasında görevli sayısı yıllar içerisinde değişiklik göstermektedir. 1879 ve 1880 yıllarında Devlet-i Âliye tarafından tayin edilen bir komiser, direktör, direktör yardımcısı, mühendis, muhasebeci, sandık emini, imalat müdürü, başmüfettiş ve iki de diğer görevliler olmak üzere toplam on görevli bulunmaktadır.⁹¹⁶ Komiser olarak vazifelendirilen kişinin ismi Marko Siyan olup, muhtemelen İngiliz kökenlidir. Her bir duraktaki görevlilerin isimleri de ayrı ayrı belirtilmiş olup, Turgutlu'da görevli durak memurunun ismi Mösyö Ofter'dir.

1885 yılında ise, yine bir komiser, bir mühendis, bir sandık emini, bir telgraf müfettişi, bir muamelat müdürü, bir kontrol memuru, bir muhasebe memuru, bir

⁹¹⁶ Görevlilerin isimleri için Bkz. 1296 Tarihli A.V.S., s.70.

başmakiniist ve bir de edevat memuru olmak üzere yine on görevli bulunmaktadır.⁹¹⁷ Bu tarihteki komiser Müslüman olup, ismi Hüsni Efendi'dir.⁹¹⁸

1889 yılında, 1885 yılından farklı olarak, Devlet-i Âliye tarafından tayin edilen bir başkomiser (Robloski Efendi) bulunmaktadır. Ayrıca bir komiser yardımcısı tayin edilmiş, muhasebe memuru, gelir ve gider muhasebecisi olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. Bir de amelehaneler müdürü olarak bir görevli daha tayin edilmiştir. 1885 yılındaki başmakiniist bu yılda yoktur. Bu yıldaki görevli sayısı on ikidir.⁹¹⁹

1896 yılında görevlerde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Demiryolu heyetine bir genel müdür verilmiştir. Aynı zamanda şirketin vekili de olan kişinin ismi L. Şeno'dur. Bir de bu makama yardımcı tayin edilmiş olup, onun ismi Mösyö P.Guden'dir. Bu yıl ayrıca nakliyat memuru ve tamirat mühendisi atandığını görüyoruz. Fakat yeni memur ve görevlilerin olmasına rağmen heyetin sayısı sekize düşmüştür.⁹²⁰

Bu çalışanlardan başka sonraki yıllarda bir de tercümana ihtiyaç duyulmuştur. 1905 yılında tercüman olarak Süleyman Mihri Bey görülmektedir. Ayrıca bu tarihte fabrikalar memuru diye yeni bir görevli yazılmıştır.⁹²¹

5. Kasaba Demiryolundan Elde Edilen Gelir

Demiryollarından elde gelirleri muntazam olarak bulmak mümkün olmamıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri ve Aydın Vilayeti Salnameleri bu gelirleri tespit etmekte kullandığımız iki temel kaynak olmuştur. Bulabildiğimiz bilgiler de bize demiryolunun geliri hususunda fikir vermek bakımından önemlidir.

Kasaba demiryolunun, 1871 senesi Ocak ayından, Haziran ayının sonuna kadar birinci altı aylık hâsılatı, 3.501.381 kuruş, masraf 2.278.486 kuruştur. Safi hâsılat ise, 1.222.900 kuruştur. İkinci altıncı ayda ise, 3.750.974 kuruş hâsılat, 2.308.214 kuruş masraf ve safi hâsılat 1.442.160 kuruş olarak elde edilmiştir.⁹²²

1879 yılında, kabaca senelik gelirin 15.000 kuruş ve tahmini olarak taşınan yolcu sayısının da kırk bin kişi olduğu belirtilmektedir. Bu hat üzerinde, 15 adet

⁹¹⁷ 1302 Tarihli A.V.S., s.68.

⁹¹⁸ 1302 Tarihli A.V.S., s.68.

⁹¹⁹ 1306 Tarihli A.V.S., s.80.

⁹²⁰ 1314 Tarihli A.V.S., s.112.

⁹²¹ 1323 Tarihli A.V.S., s.78.

⁹²² BOA, İ.MMS., 45/1886.

lokomotifin çalıştığı ve gelirin yüzde kırk beşinin masraflar için kullanıldığı,⁹²³ geri kalan kısmının ise safi hâsılatı meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

1882 senesi geliri İngiliz Lirası cinsinden verilmiştir. Buna göre, 144.886 İngiliz Lirası gelir elde edilmiş olup, bunun 70.141 İngiliz lirası masraf olarak kaydedilmiştir.⁹²⁴ 70.745 İngiliz lirası kar edildiği ortaya çıkmaktadır. 1885 yılında gelir 138.621, gider ise, 57.559 İngiliz lirası olarak belirtilmiştir.⁹²⁵

Yukarıdaki veriler hicri yıla göre ve İngiliz Lirası cinsinden verilmiştir. 1875-1885 yılları arası, miladi yıl olarak ve yine İngiliz Lirası cinsinden verilmiş olup, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁹²⁶

Tablo 89: Yıllara Göre İzmir-Kasaba-Alaşehir Hattından Elde Edilen Gelir

YIL	Toplam Gelir	Gider	Safi gelir
1875	93388	47627	45761
1876	113787	56245	57542
1877	126607	59558	67149
1878 ⁹²⁷	125107	57513	67594
1879	122965	56699	66266
1880	128687	59080	69607
1881	118869	55958	62891
1882	111114	55989	55125
1883	143355	70144	73211
1884	160244	63286	96938
1885 (1)	59688	25343	34345
1885 (2)	23094	14210	18884
(1) 1885 yılının Ocak Ayının başından Haziran sonuna kadar 6 aylık bilgileri içerir.			
(2) 1885 Yılıının Temmuz, Ağustos, Eylül ayları bilgilerini içerir.			

⁹²³ 1296 Tarihli A.V.S., s.140.

⁹²⁴ 1302 Tarihli A.V.S., s.68.

⁹²⁵ 1303 Tarihli A.V.S., s.77.

⁹²⁶ 1875-1885 Yılları arasındaki veriler 1304 Aydın Vilayeti Salnamesinden alınmıştır. Bkz. 1304 Tarihli A.V.S., s.163.

⁹²⁷ 1878 yılında İzmir-Kasaba demiryolunun geliri Charles Issaawi'nin kaleme almış olduğu "TheEconomicHistory of Turkey" isimli eserinde detaylı olarak açıklanmıştır. Eserde gelir 125.108 Sterlin olarak verilmiştir. Bunun 60.122 Sterlini masraf olup, net gelir 64.986 Sterlindir. Gelirin 33.132 Sterlin'i yolcu taşımacılığından, 87.536 Sterlin yük taşımacılığından ve 4.438 Sterlin'i de yolcuların fazla bagajlarından elde edildiği açıklanmıştır. Ayrıca, yükler hakkında bilgi verilmiş olup, toplam 95.730 ton yük taşındığı, bunun 32.11 tonunun hububat, 5.415 tonu tohum, 2.411 tonu pamuk, 27.090 tonun meşe palamudu, 28.701 tonun ise diğer yükler olduğu belirtilmiştir. Bkz. Mustafa Saatçi, "İzmir-Kasaba Demiryolu, 1878", Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997, s.71.

1894 yılı geliri ise 18.069.793 kuruştur. Bunun 3.780.317 kuruşu yolculardan, 14.289.476 kuruşu da eşya taşımacılığından kazanılmıştır.⁹²⁸ 1895 yılında yolculardan 3.814.347 kuruş, eşyadan ise 11.254.739 kuruş olmak üzere toplam 15.069.078 kuruş gelir elde edilmiştir.⁹²⁹ 1896 senesi geliri 13.950.475 kuruştur. Bunun 3.638.348 kuruşu yolcu taşımacılığından, 10.313.127 kuruşu ise eşya taşımacılığından kazanılmıştır.⁹³⁰ 1899 yılında yolculardan elde gelir 5.208.580 kuruş, eşya naklinden elde gelir ise 17.171.259 kuruş olup, toplamda 20.379.839 kuruştur.⁹³¹

Tablo 90: Yıllara Göre Yolcu ve Eşya Taşımacılığından Elde Edilen Gelir⁹³²

Yıl	Yolculardan Elde Edilen Gelir	Eşya Taşımacılığından Elde Edilen Gelir	Toplam /Krş.
1894	3.780.317	14.289.476	18.069.793
1895	3.814.347	11.254.739	15.069.078
1896	10.313.127	3.638.348	13.950.475
1899	5.208.580	17.171.259	20.379.839

⁹²⁸ 1312 Tarihli A.V.S., s.137.

⁹²⁹ 1313 Tarihli A.V.S., s.22.

⁹³⁰ 1314 Tarihli A.V.S., s.113.

⁹³¹ 1317 Tarihli A.V.S., s.87.

⁹³² Bu tablo verileri belirtilen yıllara ait A.V.S.'den alınmıştır.

6. Yolcu Taşıma Ücreti

İzmir-Kasaba demiryolu taşıma ücretlerinde farklı zamanlarda düzenlemeler yapılmıştır.

Tablo 91: İzmir-Kasaba Demiryolu Taşıma Ücretleri⁹³³

Durak İsmi	Gidiş Dönüş Bileti/Krş.			Normal Bilet/Krş.		
	1. Mevki	2. Mevki	3. Mevki	1. Mevki	2. Mevki	3. Mevki
Karşıyaka	8	6	5	5	4	3
Çiğli	20	15	9	13	10	6
Ulucak	27	21	14	18	14	9
Menemen	36	27	18	24	18	12
Emir-i âlem	42	33	24	28	22	16
Hamidiye	60	48	36	40	32	24
Horozköy	69	54	41	46	26	27
Manisa	72	57	42	48	38	28
Çobanisa	87	69	51	58	46	34
Kasaba	102	82	60	68	55	40
Urganlı	116	93	68	77	62	45
Ahmedli	125	101	74	83	67	49
Sart	135	110	80	90	83	53
Salihli	144	117	84	96	78	56
Munvak Kahvesi	156	126	92	104	84	61
Dereköy	168	135	99	112	90	66
İlhan	176	141	104	117	94	69
Alaşehir	180	150	108	122	100	72

Ücretler kumpanya tarafından belirleniyor ve hükümetin tasdikine sunuluyordu. Hükümetin tasdikinden sonra, ücretler yürürlüğe giriyordu. Bazen bu ücretlerin beğenilmediği de oluyordu. 1909 yılında, kumpanya tarafından düzenlenip, hükümetin onayından geçen tarife, özellikle tüccarlar tarafından pahalı bulunmuştu. Bu sebeple, tüccarlar istedikleri kârı elde edemeyeceklerini düşündüklerinden, ticari malları sevk

⁹³³ 1302 Tarihli A.V.S., s.69.

etmemeye başlamışlardı. Bu durum ilgililerin dikkatini çekmiş, Ticaret ve Nafia Nezaretleri'yle irtibata geçilmiştir.⁹³⁴

7. Demiryolu Hattında Meydana Gelen Kazalar

1878 yılında, bu demiryolu hattı güzergâhı boyunca yolcuların karıştığı, bir ölümlü kaza olmuş, bunun dışında yaralanma olayı içeren bir kaza ise meydana gelmemiştir. Ancak aynı yıl, demiryolu idaresinde çalışan görevlilerin karışmış olduğu kazalarda, bir yaralanma ve üç de ölüm vuku bulmuştur.

1879 yılında ise yolcuların karıştığı herhangi bir kaza meydana gelmemiştir. Ancak, yine demiryolunda görevli memur ve diğer idare biriminde çalışanların karışmış olduğu kazalarda, beş kişi yaralanmış ve üç kişi de ölmüştür. Bunun haricinde, yolculuk esnasında, demiryolu üzerinde gezinen kişilerden altı kişi dikkatsizlikleri sonucu yaralanmıştır. Bunlar arasında ölüm olayı bulunmamaktadır.

1880 yılında yolcular ve çalışanların karışmış olduğu herhangi bir kaza meydana gelmemiştir. Ancak, trenin seyri sırasında demiryolu üzerinde bulunan kişilerin karıştığı kazalarda, iki kişi ölmüştür.

1881 yılında ise meydana gelen kazada yolculardan bir kişi yaralanmış ve demiryolu üzerinde tren çarpması sonucu bir kişi de vefat etmiştir. Bu sene içerisinde memurların karışmış olduğu bir kaza bulunmamaktadır.

1882 yılında yine 1880 yılında olduğu gibi yolcular ve görevlilerin karışmış olduğu bir kaza bulunmamaktadır. Ancak, demiryolu üzerinde meydana gelen diğer kazalarda, üç kişi ölmüş ve bir kişi de yaralanmıştır.⁹³⁵

Gerek demiryolu şirketleri ve gerekse devlet, bu kazaların azalması yönünde çalışmalarda bulunmuşlardır. Kazaların araştırılması için bölgeye bir heyet gönderilmiştir. Heyet, Kasaba-Manisa arasında yaptığı incelemelerinin sonucunda, vagonların arada sırada hattan çıkarak kaza yapmalarına sebep olarak, vagonların hareket mekanizmalarında bir takım eksikliklerin olduğunu ileri sürmüştür.⁹³⁶

⁹³⁴ BOA, DH. MKT., 310/65.

⁹³⁵ M.U.N., S.8, Yıl 1302, s.237.

⁹³⁶ BOA, DH. MKT., 40/1543 (10 Muharrem 1306).

Tablo 92: Muhtelif Yıllarda Demiryolunda Meydana Gelen Kazalar ve Sonuçları

Yıl	Meydana Gelen Zarar
1878	İki ayrı kazada 1 yolcu ve 3 görevli hayatını kaybetmiş, 1 görevli de yaralanmıştır.
1879	Demiryolu görevlilerden 5'i yaralanmış ve 3'ü de hayatını kaybetmiştir.
1880	İki ayrı kazada trenin çarptığı iki kişi ölmüştür.
1881	İki ayrı kazada bir yolcu yaralanmış ve trenin çarptığı bir kişi hayatını kaybetmiştir.
1882	Trenin çarpması sonucu 3 kişi hayatını kaybetmiştir, 1 kişi de yaralanmıştır.

8. Yapılan Nakliyat

1879 senesinde taşınan yolcu sayısı, 518.642 kişidir. Ticari mal ve diğer eşya olarak taşınan yük, 1.587.708 kantardır. Yine hükümetle demiryolu arasında imzalanan şartname gereği, kumpanyanın yarı fiyatına taşımaya mecbur tutulduğu askerlerde, demiryolu vasıtasıyla nakledilmiştir. Bu sene içerisinde demiryolundan yararlandırılan asker sayısı, 19.414'tür. Büyükbaş veya küçükbaş taşınan sayısı, 30.143 adettir.

1881 yılında taşınan yolcu sayısı 531.979'dir. Taşınan yük 1.533.024 kantardır. 13.375 asker demiryolu üzerinden sevk edilmiş olup, taşınan hayvan sayısı ise 36.844'tür.

1882 yılında 508.934 yolcu ve 2.251.764 kantar yük taşınmıştır. Bu yıl içerisinde 9.319 asker, demiryolu vasıtasıyla sevk edilmiştir.⁹³⁷ Ayrıca 35.030 adet büyükbaş ve küçükbaş hayvan nakledilmiştir.⁹³⁸

1883 yılında taşınan yolcu sayısı, 558.306'dır. Taşınan eşya sayısı ise 138.183 tondur.⁹³⁹ 1892 yılında taşınan kişi sayısı dokuz yıl içerisinde oldukça artmıştır. Bu yılda taşınan yolcu sayısı, 1.254.617'dir. Yük taşımacılığında ise daha büyük gelişme görülmekte olup, toplam taşınan yük, 2.863.825 kantardır.⁹⁴⁰ 1893 yılında yine bir

⁹³⁷ Bu veriler Nafia Mecmuasından alınmıştır. Bu yıllara ait veriler 1302 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nde 554.959 yolcu ve 125.098 kantar eşya olarak verilmiştir. Bkz.1302 Tarihli A.V.S., s.66.

⁹³⁸ M.U.N., S.8, Yıl 1302, s.239.

⁹³⁹ 1303 Tarihli A.V.S., s.66.

⁹⁴⁰ 1309 Tarihli A.V.S., s.137.

önceki yıla göre artış gerçekleşmiştir. Bu yıl içerisinde toplam, 1.466.008 yolcu ve 2.537.698 kantar yük taşınmıştır.⁹⁴¹

Görüldüğü üzere yıllar geçtikçe demiryolunun önemi çevrede daha iyi anlaşılmış, gerek yolcu taşımacılığında ve gerekse yük taşımacılığında büyük artışlar görülmüştür. Bu durum demiryolunun geçtiği bütün hatlar boyundaki yerleşim birimlerinin ve Turgutlu'nun hem ticari yönden gelişmesine ve hem de buna paralel olarak nüfusun artmasına sebep olmuştur.

Tablo 93: Muhtelif Yıllarda Demiryolu Üzerinden Yapılan Yolcu, Asker, Hayvan ve Yük Nakliyatı

Yıl	Yolcu Sayısı	Asker Sayısı	Hayvan Sayısı	Yük (Kantar)
1879	518.642	19.414	30.143	1.587.708
1881	531.979	13.375	36.844	1.533.024
1882	508.934	9.319	35.030	2.251.746
1883	558.306	-	-	138.183 (ton)
1892	1.254.617	-	-	2.863.825
1893	1.466.008	-	-	2.537.698

9. Demiryolu'nun Turgutlu'ya Etkileri

Bir yerin gelişmişlik düzeyi, ekonomik faaliyetlerle doğru orantılıdır. Ekonomik faaliyet olan yerde de nüfusun artması kaçınılmaz bir gerçektir. Biz de İzmir-Kasaba Demiryolu'nun Turgutlu'ya etkilerini ele alırken, şehrin nüfusunun artışındaki değişimi baz almayı uygun bulduk. Bu doğrultuda Turgutlu'ya demiryolunun geldiği 1866 yılının öncesi ve sonrasına ait nüfus değerlerini, sosyal ve iktisadi etkenler dâhilinde, mukayese ederek değerlendirdik.

Turgutlu, İran'dan gelen ticaret kervanlarının güzergâhı üzerinde bir noktada bulunmaktaydı. XVII. yüzyılın ortalarında, Anadolu'ya gelen Fransız tüccar Jean Baptiste Tavernier, Turgutlu'ya da uğramış ve burada bir gece kaldıklarını belirterek, bu durumu da İran'dan gelen deve kervanlarının, dinlenmek ve deve değiştirmek için bir

⁹⁴¹ 1313 Tarihli A.V.S., s.112.

tam gün Turgutlu’da kalmak zorunda kalmalarıyla açıklamıştır.⁹⁴² Demiryolunun Turgutlu’ya gelmesine kadarki süre içerisinde de yolcu ve yük taşımacılığında, deve kervanları çok önemli bir rol oynamıştır. Doğudan gelen kervanlar, Salihli, Sart, (Ilıca) Urganlı ve Kasaba üzerinden (Nif) Kemalpaşa, İzmir-Pınarbaşı doğrultusunu izlemekte ya da Kasaba’dan Manisa, Menemen güzergâhına gitmekteydi.

XIX. yüzyıl sonlarında, karayoluyla Turgutlu ile İzmir arasındaki ulaşım imkânı hakkında biraz bilgi vermek gerekirse, 1890 yılında, İzmir, Bornova, Nif (Kemalpaşa), Kasaba arasındaki yolun 70.650 metre olduğu, bunun 44.845 metrelik kısmının toprak, 25.805 metresinin şoseli (taşlı) yapıda bulunduğu ve bu güzergâha 65 köprü ile bir kasis⁹⁴³ inşa edildiği belirtilmektedir.⁹⁴⁴ Nagata, XIX. yüzyıl başlarında, Turgutlu ile İzmir arasındaki ulaşımın 10 saat sürdüğünü ifade eder ki⁹⁴⁵ muhtemelen yüzyılın sonlarına doğru için de, hemen hemen bu süre geçerlidir. Nitekim XIX. yüzyılda genel anlamda, yük ve yolcu taşımacılığı at arabaları ve deve kervanlarıyla yapılmakta ve bu durum çok daha kısıtlı yolcu ve yük taşıma kapasitesi ile beraber, çok fazlaca da zamana mâl olmaktadır. Tabii ki, motorlu kara taşıtlarının, daha o sıralar henüz kullanılmaya başlanılmadığı için, demiryolu inşasının, ne kadar büyük bir önem arz ettiği daha iyi anlaşılabilir.

Demiryolu hattı Turgutlu’ya 22 Ocak 1866 tarihinde ulaşmış ve Kasaba demiryolu hattının Alaşehir’e kadar uzatılması tarihi olan 1875 yılına kadar, “son durak” görevini üstlenmiştir. Demiryoluyla birlikte Turgutlu, daha hızlı gelişmeye başlamış ve kısa bir müddet içerisinde “şehir” hüviyetine girmiştir.

Muhtemelen Turgutlu’ya telgraf hattının gelmesi, demiryolu inşası sürecinde hızlı bir şekilde haberleşme ihtiyacının zuhur etmesinden dolayı, bu döneme yakın bir zamana tekabül etmiştir. Bizim ulaşabildiğimiz bu konudaki ilk bilgi ise, 1882 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi’nde geçmektedir. Bu salnamede, Turgutlu telgraf ve posta

⁹⁴² Tavernier, A.g.e, s.123.

⁹⁴³ O dönemde “kasis”in anlamı, bir inişle bir rampanın arasında suyun birikmesini önlemek için, “bir yolun doğrultusunu dik kesen bir yandan öbür yana geçen ark”. Bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.1099.

⁹⁴⁴ 1306 Tarihli A.V.S., s.121.

⁹⁴⁵ Yuzo Nagata, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları ..., s.11; 1883 yılına ait Aydın Vilayeti Salnamesi’nde, bu süre 12 saat olarak belirtilir. Bkz. 1300 Tarihli A.V.S., s.109.

memurunun Eyüb Efendi olduğu belirtilmektedir.⁹⁴⁶ Sonraki yıllara ait salnamelerde de telgraf ve posta memurlarının isimleri verilmiştir.

Cuinet, 1890 yılı Turgutlu'sundan bahsederken, kasaba demiryolu hakkında da bilgiler verir. İstasyonun, yerleşim yeri merkezine, 1 km'lik mesafede, bir karayolu ile bağlı olduğunu belirtir.⁹⁴⁷ Turgutlu şehir merkezine yakın doğu istikametinden geçen bu demiryolu, zamanla şehri kendisine çekmiş, yerleşim yeriyle istasyon arasını, evler ve dükkânlar doldurarak, bu mesafe kapanmıştır.

İster tarım, ister ticaret, isterse de sanayi sektörü için olsun, İzmir gibi metropole sahip bir demiryolu güzergâhının, geçtiği bölgeleri, bu noktalar da cazibe merkezi haline getirmesi kaçınılmazdır. Turgutlu ve çevresine ait mahsulâtın ve üretiminin de, bu demiryolu vasıtasıyla, nakliyesinin yapıyor olması, Turgutlu'nun mühim bir durak ve toplama merkezi haline gelmesini sağlamıştır. Bu hususla alakalı 1885 yılı Aydın Vilayet Salnamesi'nde durum şu şekilde açıklanır: "İzmir'den Alaşehir'e kadar temdid edilen (uzatılan) demiryolu, Manisa ile civarında, gerek ticaret ve gerekse ziraatın terakkisine (artmasına) hayliden hayli hizmet etmiş ve mevkıflere (istasyonlara) civar olan mahaller, kesb-i ümran eylemişlerdir (bayındırılarak saadete erişmişlerdir)".⁹⁴⁸

Hızı, güvenliği ve sunduğu konforuyla o dönem rakipsiz olan bu ulaşım yolundan, yerli ve yabancı yolcuların yararlanması, Turgutlu'yu bir uğrak noktası haline de getirmiş, şehrin tanınması ve bu nevi avantajlarının bolluğu, ticarî ve sınaî işkolu yatırımlarını da buraya çekmiştir.

Turgutlu'nun, Saruhan Sancağı'nın 1842 tarihli Nüfus Ceride Defteri'ne göre yaklaşık olarak nüfusu, 6934'tür. Demiryolunun açıldığı tarihten sonraki tespit edilebilen ilk nüfus ise 1879 yılına aittir. Demiryolunun faaliyete başladığı tarihten 13 yıl geçmiş ve nüfus 9.959'a yükselmiştir.⁹⁴⁹ 1842 yılından 1879 yılına kadar geçen 37 yıllık sürede nüfus % 15,7 oranına artmıştır. Artış oranı yılda binde 4,4 olarak gerçekleşmiştir.

1890 yılında ise, Turgutlu nüfusu 14.701'dir. Nüfus 11 yılda 4.742 kişi artmıştır. Bu da yıllık nüfus artışının binde 14,1 olduğunu gösterir. Bu noktada tabii ki demiryolu

⁹⁴⁶ 1299 Tarihli A.V.S., s.86.

⁹⁴⁷ Cuinet, A.g.e., s.554.

⁹⁴⁸ 1302 Tarihli A.V.S., s.242.

⁹⁴⁹ 1296 Tarihli A.V.S., s.134.

ulaşımının Turgutlu'ya gelmesiyle nüfusun artışı arasında önemli bir bağ olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bahsi geçen bu yıllarda bilhassa 93 Harbi neticesinde bölgenin göç almış olabileceğini de göz ardı etmemeliyiz.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Konumuzun temelini oluşturan Turgutlu, Gediz Nehri'nin suladığı verimli arazi üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Önemli bir ihracat ve ithalat merkezi olan İzmir'e yakınlığı, Turgutlu'nun coğrafi önemini bir kat daha artırmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında, tesis edilen Kasaba Demiryolu, Turgutlu için ayrıca bir önem arz etmektedir.

Coğrafi konumunun bu denli kıymetli oluşu, Turgutlu'yu yerleşim yeri olarak bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Elimizdeki bilgilere göre, Turgutlu'nun, Türkler tarafından iskânının, Saruhanoğulları Beyliği döneminde başladığını söylemek mümkündür. XIV. yüzyılın başından itibaren Turgutlu Saruhanoğulları'nın idaresinde olduğunu bilmekle beraber, ancak tam anlamıyla bu dönemi aydınlatacak denli yeterli düzeyde, bilgi ve belgeye sahip değiliz.

XVI. yüzyıl başlarında Turgutlu tarihi ile ilgili bilgiler muhtelif kaynaklarda yer almaya başlamaktadır. Bu dönemde, Yengi Nahiyesi'nin merkezini Turudlu Köyü teşkil etmekte olup, bu durum XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

XVII. yüzyıl, Turgutlu'nun gelişme dönemidir. Bu yüzyılda, “Yengi” ismi unutulmaya başlamış ve Turgutlu ön plana çıkmıştır. Şehir, bu dönem, hem nüfus hem de ekonomik anlamda büyük gelişme göstermiş ve nüfusu 7.000'e yaklaşmıştır. Ekonomik faaliyet olarak, çiftçilik ön plandadır. Turgutlu'da “Pazar” kurulmaya başlanması da, yine bu dönem içerisinde.

Muhtelif kaynaklarda XVIII. yüzyılda, Turgutlu kaza merkezi olarak zikredilmektedir. O dönemde Anadolu'nun birçok yerinde görülen ve yerel yönetim şekli olan “voyvodalık” Turgutlu'da da mevcuttur.

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı idaresinde kurulan “Muhassıllık” kurumu, Turgutlu'da da uygulanmıştır. İsmi tespit edilebilen tek muhassıl Mehmed İzzet Bey olmuştur. Bunun haricindeki, muhassıllar hakkında bir bilgi edinilememiştir.

Tanzimat'ın ilk yıllarında uygulanmaya başlayan kaza müdürlüğü Turgutlu'da da karşımıza çıkmaktadır. 1853 tarihinden önceki bir tarihte müdür olarak Abdülhamid

Efendi tayin edilmiştir. 1863 yılına kadar kaza müdürü olarak görev yapanların isimleri ise şu şekildedir: Hasan Tahsin Efendi, Arif Ağa, Hacı Hüseyin Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Selim Ağa, Hafız Ahmed Efendi, Yahya Bey ve Ali Rıza Efendi...

1864 yılından sonra, kaza müdürlerinin yerine kaymakamlar tayin edilmeye başlanılmıştır. Ancak Turgutlu'da görev yapan kaymakamların tamamını tespit etmek mümkün olmamıştır. Tespit edilebilen kaymakamlar, Ahmed Sezai Efendi, Hacı Hasan Ziya Efendi, Mustafa Şükrü Efendi, Cemal Bey, Affan Bey, Hüseyin Hüsnü Bey, Ali Rıza Bey, Mustafa Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Said Bey, İsmail Hakkı Bey, Şevket Bey, Mehmed Cemal Bey, Mehmed Şakir Efendi, Ahmed Lütfü Bey, Mehmed Saadettin Bey, Eşref Efendi ve Rıfat Efendi'dir. Bu kaymakamlar 1879 yılı ile 1908 yılları arasında görev yapmışlardır.

Turgutlu'daki belediye teşkilatı 1872 yılında kurulmuştur. Yine diğer görevliler de olduğu gibi, belediye reislerinin tamamını tespit etmek mümkün olmamıştır. 1879 yılı ile 1908 yılı arasında muhtelif tarihlerde görev yapan belediye reisi sayısı 7 olup, isimleri Hacı Hasan Efendi, İsmail Efendi, Bekir Efendi, Sururi Efendi, Akif Efendi, Bekir Hilmi Efendi ve Neşet Efendi'dir. Ayrıca belediyede sandık emini, katib, tabib gibi görevliler de bulunmaktadır.

Turgutlu'da görev yaptığı tespit edilebilen naibler ise şunlardır: Şerif Efendi, Yahya Efendi, Ahmet Himmeti Efendi, Mehmed Efendi, Mehmed Vehbi Efendi, Mustafa Asım Efendi, Hasan İsmet Efendiyi, Mustafa İzzet Efendi, Mehmed Rasih Efendi, Tevfik Efendi, Halil Hamdullah Efendi, Ahmed Asım Efendi, Ali Rıza Efendi ve İsmail Hakkı Efendilerdir. Bunların görev tarihleri 1879 yılı ile 1908 yılları arasındır. Adli teşkilat kurumu olarak ise meclis-i deavi ve ticaret mahkemeleri bulunmaktadır.

Temettuat defterlerine göre Turgutlu'daki tarım arazilerinin toplamı 34.047,5 dönümdür. Bu miktarın büyük bir bölümü, mezru araziler grubunda yer alırken, diğer kısmı gayr-i mezru arazi, yonca bahçesi, bağ, çayır ve bahçe olarak değerlendirilmektedir. Ekili dikili arazilerde başta hububat ürünleri (buğday, arpa, burçak) olmak üzere, baklagiller, sanayi bitkileri, üzüm yetiştirilmektedir.

Hayvancılık faaliyeti olarak, büyükbaş hayvan (manda ve inek), koyun, öküz, katır, beygir, kısarak, merkep ve deve yetiştirilmektedir. Bunun yanında az da olsa, arıcılık faaliyeti görülmektedir.

Eğitim kurumları olarak Turgutlu oldukça zengindir. Bu bağlamda eski usul üzere devam eden Dereköy, Alankuyu, Zat Ağa, Limoncu, Hacı Zeynel, Hacı Muharrem, Koltuk, Paşa, Kuduzoğlu ve Pazar Medreseleri yer almaktadır. Bunun yanında, modern anlamda, ilköğretim düzeyinde erkek ve kız erkek mektepleri de bulunmaktadır.

Ortaöğretim düzeyindeki rüşdiye mektebi ise, 1874 yılında açılmıştır. Bu mektebin öğrenci sayısı, yıllara göre 103 ile 63 arasında değişmiştir. Gayrimüslimlerden Rum, Ermeni ve Yahudilere ait, hem ilköğretim hem de, ortaöğretim düzeyinde mektepler bulunmaktadır.

Turgutlu'nun nüfusuyla alakalı resmi bilgileri barındırması bakımından elde edilebilen, en eski ve en net nüfus verileri 1842 yılına ait olup, kişi sayısı tahminen 6934'tür. Bunların 5870'i Müslüman, 1034'ü gayrimüslim 30'da Müslüman Kıbtîdir. 1844 yılında ise, 6391'i Müslüman, 322'si Ermeni, 444'ü Rum, 389'u Yahudi ve 37'si de Müslüman Kıbtî olmak üzere toplam nüfus yaklaşık 7583 kişi olarak hesaplanmıştır. Sonrasında 1890 yılında, Turgutlu nüfusu 14.701 olarak verilmiş ve yıllar içerisinde nüfus buna yakın rakamlarla devam etmiştir. Çalışmamızın tarih bakımından üst sınırı olan 1908 yılında ise nüfus, 14.759 kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turgutlu'nun zâviye ve vakıflar bakımından da zenginliği dikkati çekmektedir. Bilinen en eski zâviye 1519 tarihinde kurulmuş olan Menteş Baba Zâviyesidir. Tespit edilebilen zâviye sayısı 19, vakıf sayısı ise 52'dir. Bunların bazılarının sadece isimlerine ulaşılabilmişken, büyük bir çoğunluğunun ise hangi amaç doğrultusunda tesis edildiği hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bunlar daha çok, cami ve mescidlere ait vakıflardır. Bunun yanında, hayır işleri için tesis edilen vakıflar da bulunmaktadır. Ayrıca, Fatma Hanım, Aişe Hanım, Zeynep Hoca gibi kadınlar tarafından tesis edilmiş vakıfların varlığı da dikkat çekmektedir.

Muhtelif kaynaklarda 26 adet cami ve mescid ismi tespit edilmiştir. Bunların büyük bir çoğunluğu bu gün ayakta değildir. Bazılarının yeri tespit edilebilirken, ekseriyetinin hiçbir izine rastlanılamamıştır.

Küçük ve tipik bir Anadolu kasabası görünümünde olan Turgutlu'da incelediğimiz dönem içerisinde birçok meslek erbabı bulunmaktadır. Mesleklerin büyük bir kısmını ziraat ve hayvancılıkla ilgili meslekler oluşturmaktadır. Bunun yanında giyim-kuşamla, dokumacılıkla, yiyecek-içecek maddelerini üreten ve satanlarla,

inşaatçılıkla, taşımacılıkla, temizlikle, kamu hizmetleriyle, ticaret ve fiziki güç ile ilgili meslekler de Turgutlu'da yer alan diğer bir meslek gruplarıdır.

İncelediğimiz dönem içerisinde Turgutlu'da, bir takım tabii afetler de yaşanmıştır. Bu bağlamda, bizim tespit edebildiklerimiz, 4 deprem, 5 çekirge istilası, 2'de sel baskınıdır. Bunlardan başka, Turgutlu'da, salgın hastalıklar ve yangınlar da görülmüştür. Ayrıca sayıca az da olsa, Turgutlu'da, halkın hafızasına işlenecek etkide, eşkıyalık faaliyetlerine de rastlanılmıştır.

Anadolu'nun en eski demiryollarından birisi olan Kasaba-İzmir Demiryolu'nun inşası, Turgutlu'yu ekonomik ve sosyal olarak etkilemiştir. Bu demiryolu 22 Ocak 1866 tarihinde açılmıştır. Hat, bu dönemde yabancı şirketler tarafından işletilmiştir. Demiryolu'nun Turgutlu'ya en büyük etkisi ise nüfus yönünden olmuştur. Turgutlu nüfusu 1879 yılından, 1890 yılına kadar % 14,1 oranında artış göstermiştir. Buna paralel, zaman içinde demiryolu sayesinde Turgutlu, ekonomik olarak da gelişim sağlamıştır.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

AE.SMHD.I (Ali Emîrî I. Mahmud)
A.MKT (Sadâret Mektûbi Kalemi)
A.MKT. MHM (Sadâret Mektûbi Kalemi Mühimme Kalemi)
A.MKT.MVL (Sadâret Mektûbi Kalemi Meclis-i Vâlâ)
A.MKT. UM (Sadâret Mektûbi Kalemi Umûm Vilâyet)
BEO (Bâbîâli Evrâk Odası)
C.ADL (Cecdet Adlîye)
C.EV (Cevdet Evkâf)
C.MF (Cevdet Maârif)
C.ML (Cevdet Mâliye)
D.BŞM.MHF (Bâb-ı Defter Başmuhâsebe Muhallefât)
DH. MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi)
DH. SAİD.d (Dâhiliye Nezâreti Sicili Ahvâl Defteri)
Ev.d (Evkâf Defteri)
HAT (Hatt-ı Humâyûn)
HR.MKT (Hâriciye Nezâreti Mektûbi Kalemi)
İ.AS (İrâde Askerî)
İ.DH (İrâde Şûrâyı Devlet)
İ.HUS (İrâde Hususi)
İ.MMS (İrâde Meclis-i Mahsus)
İ.MVL (İrâde Meclis-i Vâlâ)
İ.TAL (İrâde Taltifât)
KK (Kâmil Kepeci)
ML.VRD.TMT (Varidât Muhâsebesi Temettuat Defteri)
M.VL (Meclis-i Vâlâ)
MF.MKT (Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi)

ML.CRD (Ceride Muhâsebesi)

V.G.M.A. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Y.PRK.ASK (Yıldız Perâkende Evrâkı Askerî Maruzat)

B- Osmanlı Türkçesi İle Yayımlanmış Eserler

AYDIN Vilayeti Salnameleri, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1311, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326.

DEVLETİ Âliye Salnameleri, 1307, 1309, 1310, 1311, 1312, 1318, 1320, 1322, 1324.

MAÂRİF Nezâreti Umûmiye Salnameleri, 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

SAMİ, Cevad, Nevsal-i İktisadi, (Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiyye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye ve sair ahvalinden bahs), İzmir 1323.

DÜSTUR, I. Tertip, I, s.617.

MECMUA-İ Umur-u Nafia, Sayı; 8, Yıl 1302, s.338.

SAMİ, Şemseddin, Kamus-u Türkî, İstanbul 1317.

TEXİER Charles, Küçük Asya, Maârif Nezâreti Neşriyatından, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1923.

VEFİK, Abdurrahman, Tekâlif Kavâidi, Matbaa-i Kader, Dersaadet 1328.

C- Süreli Yayınlar

AHENK, S.958, 5 C 1317/10 Ekim 1899.

AHENK, S.961, 8 C 1317/13 Ekim 1899.

CERİDE-İ HAVÂDİS, S. 478-492, 24 Ca 1266/7 Nisan 1850-10 N 1266/20 Temmuz 1850.

GEDİZ, S.16, Manisa 1938.

HİZMET, S.314, 20 Ca 1307/11 Ocak 1890.

İKDÂM, S.1874,16 Ca 1317/21 Eylül 1899.

İKDÂM, S.1892-1898, 5-11 C 1317/11-17 Ekim 1899.

İKDÂM, S.1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

NAFİA MECMUASI, Yıl 1303, S.8, s.237.

TAKVİM-İ VEKAYİ, 15 Mart 1325.

TAKVİM-İ VEKAYİ, 14 Şubat 1842, S.238.

T.C. Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, İktisadi, İctimai Malumatı Cami Mecmuad, 1932.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, S.3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

TERCÜMAN-I HAKİKAT, S.6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

D- Kitaplar ve Makaleler

AFYONCU, Erhan “Osmanlı Devleti’nde Tahrir Sistemi”, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.VI, Ankara 1999.

AKÇA, Bayram, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Turgutlu”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997.

AKGÜNDÜZ, Ahmet – ÖZTÜRK, Said, Darende Temettuat Defterleri, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, C.I, İstanbul 2002.

AKGÜNDÜZ, Murat, Osmanlı Medreseleri(XIX. Asır), Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri, C.II, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

AKKUTAY, Ülker, Enderûn Mektebi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984.

AKTAN, Coşkun Can, “Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.52, Şubat 1998.

AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a), Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

ALGÜL, Hüseyin, “Turgutlu Evliya Menkıbeleri”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997.

ATASOY, Veysel, Türkiye’de Mahalli İdarelerin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

AYAR, Mesut, “1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Devam Eden Etkisi”, History Studies International Journal of History, Volume 2/2, 2010.

AYDIN, M. Akif, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi” Türkler, C.X, Editör Salim Koca, Ankara 2002.

BALAMİR, A. Lütfi, İzmir-Kasaba Demiryolunun Satın Alınması, Demiryolu Dergisi, Yıl 5, S.5, Mayıs 1933.

BALTACI, Cahit, “Osmanlı Devletinde Eğitim Öğretim”, Türk Ansiklopedisi, C.XI, Ankara 2002.

_____, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C.II, İz Yayıncılık.

_____, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

BARKAN, Ö. Lütfi “Tımar”, İA, C.XII/1, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

_____, “Öşür”, İA, C. IX, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

_____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, Vakıf Dergisi, C.II, Ankara 1942.

BAYKARA, Tuncer, Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

_____, “Kasaba: Selçuklu Çağından Günümüze Bir İskân Yeri Kavramı”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler) Turgutlu 4-5 Eylül 1995.

_____, “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980.

BERKES, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

BİLGİ, Necdet, “Hamza Baba Köyü’nün XIX. Yüzyılın Ortalarındaki Sosyal ve Ekonomik Yapısı (2444 Numaralı Temettuat Defteri’ne Göre)”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2014/69.

_____, “Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Salihli”, Türk İncelemeleri Dergisi, C.XXIII, S.1, Temmuz 2008.

BOZKURT, Hikmet - BAYÇIN, Nazmi, Basılmamış Manisa Tarihi, (Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde bulunan daktilo yazımı nüshasından).

CEVDET PAŞA, Ahmet, Maruzat, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

CİN, Halil - AKGÜNDÜZ, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi, C.I, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989.

CUINET, Vital, La Turquie D’asie (Geographie Administrative), Paris 1894.

ÇADIRCI, Musa, “Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.

_____, Tanzimat Sürecinde Türkiye-Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

_____, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.VIII, S.14, Ankara 1975.

_____, “Tanzimat”, Osmanlı, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

_____, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” Belleten, XXXIV, S.135, Ankara 1970.

_____, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, TTK, Ankara 1991.

_____, Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, TTK, Belleten, Ankara 1989.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, S.5, Ankara 1947.

ÇAĞLAR, İlker Mümin, 273 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005.

ÇAKIR, Coşkun, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

ÇELİK, Şenol, “1659/1660 (H.1070-1071)Tarihli Avarız Defterine Göre XVII. Yüzyıl Ortalarında Turgutlu Kazası”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.16, İstanbul 2007.

ÇİÇEK, KEMAL, Kastamonu Sancağı ve Nahiyyelerinde Şerik Reâya, Osmanlı Araştırmaları C.XIII, İstanbul 1993.

ÇUKUR, Hasan, “Turgutlu ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, Türkler, C.XV, 2002.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

DİNÇSOY, M. Niyazi. Yöremizin Tarihinde Turgutlu’nun Dramı ve Mustafa Kemal Atatürk, Manisa 1922.

DİNLER, Zeynel, İktisada Giriş, Ekin Yayınları, Bursa 1995.

DOĞAN, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXXVII.

DURHAN, İbrahim, “Tanzimat Döneminde Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XII, S.3-4, Erzincan 2008.

EBUL’ULÂ Mardin, “Kadı”, İA, VI, MEB Yayınları, İstanbul 1967.

EKE, Beglü, “Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü”, İÜİF Mecmuası, C.XLIII, Prof. Dr Sabri, F. Ülgener’e Armağan Özel Sayısı, İstanbul,1987.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010.

_____, Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri, Yeni Türkiye, Ocak-Şubat 2000, Yıl 6, S.31.

ERAVCI, Mustafa - KORKMAZ, Mustafa, Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa’da Yaşayan Kültürel İzleri, Manisa Valiliği Yayını, Manisa 1999.

EMECEN, Feridun, “Bir Osmanlı Kasabası’nın Kuruluşu ve Yükselişi” Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler). Turgutlu 1997.

_____, XVI. Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

_____, “Dönüm”, DİA, C.IX, İstanbul 1994.

ENGİN, Vahdettin, Rumeli Demiryolları, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

ERDOĞAN, Havva, “820 Numaralı Temettuat Defterine Göre Tanzimat’ın ilk Yıllarında Mucur ve Hacıbektaş’ın Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.VI, S.1, Yıl 2005.

ERDOĞDU, Teyfur, “Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 52/1-4, 1996.

ERGİN, Osman Nuri Ergin, Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, Eser Neşriyat, İstanbul 1977.

ERGÜL, Teoman, Turgutlu’nun Kısa Tarihi ve Kurtuluş Savaşındaki Yeri, İzmir 1990.

ERGÜN, Mustafa, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islahı Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXX, S.1.2, Ankara 1982.

ERÖZ, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitapevi, İstanbul 1982.

ERTUĞRUL, Halit, Kültürümüzü Etkileyen Okullar, Nesil Yayınları, İstanbul 2002.

_____, “Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancılarla İlgili Yapılan Hukuki Düzenlemeler”, Askeri Tarih Bülteni, S.47, Yıl 1999.

EYİCE, Semavi, “Bedesten”, DİA, C.V, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

FAROQHI, Suraiya, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2010.

FİLİBELİ Ahmed Hilmi, Âmak-ı Hayal, KLMN Yayınları, İstanbul 2011.

GELİŞLİ, Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü),” Türkler, C. XV, Ankara 2002.

GÖKBUĞA, Ferdi, H.1075–1076/M.1665–1666 Tarihli 124 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008.

GÖKBUNAR, Ali Rıza, “Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği”, CBÜ, İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi, C.XI, S.I, Manisa 2004.

GÖKÇEN, İbrahim, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar II, CHP Manisa Halkevi Yayını, Manisa 1950.

_____, 16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan’da Yörük ve Türkmenler, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.

_____, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950.

_____, XVI ve XVII. Asırda Saruhan Zâviye ve Yatırları, İstanbul 1946.

GÖKMEN, Ertan, “Aydın Vilayetinde Çırak Mektepleri”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, C.IV, S.2, Ankara 2006.

_____, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Alaşehir’de Tarım ve Hayvancılık”, Akademik Bakış Dergisi, C.3, S.6, 2010.

_____, “Saruhan Sancağı’nda Temettuat Tahriri” Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, S.45, Yıl 2008.

_____, “Turgutlu Hüseyin Ağa Kütüphanesi”, C.B.Ü, SBD, C. IX, Sayı 1, Manisa 2011.

_____, Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Demirci Kazası, Demirci Belediyesi, İzmir 2007.

_____, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1914)”, Belleten, C.LXXIV, S.269, Nisan 2010.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.32, 1979.

GÜNAY, Mehmet, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Turgutlu Kasabası”, Sosyal Bilimler Dergisi, C.IX, Ekim 2011.

- GÜRAN, Tevfik, Osmanlı Tarım Ekonomisi, Türk İktisat Yıllığı, S.1, İstanbul 1987.
- _____, Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), T.T.K Yayınları, Ankara 1989.
- _____, “Tarım Politikası (1839-1913)”, Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı, C.XXXII, Mart- Nisan 2000, Yıl: 6, Ankara.
- _____, “XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, (Der. Halil İncik, Şevket Pamuk), Ankara 2000.
- _____, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, XVII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- HIFZI Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, Tanzimat, C.I, İstanbul 1999.
- HINZ, Walter, İslam’da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.
- HIZLI, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XVII, S.1, Bursa 2008.
- HOŞBİLGİN, Meral, 228 Nolu Manisa Şeriye Sicili Defteri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2003.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Eğitim ve Bilim”, Editör: E. İhsanoğlu, Osmanlı Medeniyeti Tarihi C.I, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999.
- İNALCIK, Halil - PAMUK, Şevket, Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2001.
- _____, “Mahkeme”, İA, C.VII, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- KALLEK, Cengiz, Cengiz Kallek, “Kile”, DİA, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- KARAGÖZ, Sadık, Manisa İli Kütüphaneleri, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara 1974.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.VIII, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- _____, Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943.
- _____, Osmanlı Tarihi, C.VI, TTK Yayınları, Ankara 2010.

- _____, Osmanlı Tarihi, C.V, TTK Yayınları, Ankara 1970.
- KARLUK, Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul 2010.
- KARPAT, Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- KAYA, Kemal, “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XXVI, S. 41, Ankara 2007.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Mahalle İmamları ve Yerel yönetimli ilişkisi, İslam Geleneğinden Günümüz Şehir ve Yerel Yönetimler, C.I, İlke Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, Osmanlı’da Vergi Sistemi, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.
- KELEŞ, Erdoğan, “Tanzimat Dönemi’nde Rüşvetin Önlenmesi için Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)” Tarih Araştırmaları Dergisi, S.24, 2005.
- KOÇER, Hasan Ali, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), MEB Yayınları, İstanbul, 1992.
- KODAMAN, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- _____, “Kalkınmada Çağdaş Devletlerin Görevleri”, Cumhuriyetin Tarihi ve Fikri Temelleri ve Atatürk, SDÜ. Yayınları, Isparta 1999.
- _____, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", 150. Yılında Tanzimat, Ankara 1992.
- _____, ” II. Abdulhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C.XII, Çağ Yayınları, İstanbul 1993.
- KUBAN, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”, Vakfılar Dergisi, C.VII, İstanbul 1968.
- KURMUŞ, Orhan, Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, Bilim Yayınları Ankara 1982.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Tanzimat Dönemi Erzurum’un Nüfus Durumu”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (1976–1977), S.7–8, İstanbul 1977.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redîf-i Asâkir-i Mansûre”, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi, S.12, 1981-1982.
- MARDİN, Şerif, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- MEŞE, Kübra Işıl, Turgutlu Tarihi Kent Dokusunun İncelenmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.
- MİROĞLU, İsmet, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1560) Ankara 1990.

- MİZANCI Mehmet Murat, Turfanda mı Turfa mı?, Beyaz Balina Yayınları, I. Baskı, Haz. Kerim Çetinoğlu, İstanbul 2005.
- MUŞMAL, Hüseyin, “Tanzimat Reformlarının Uygulanması Hakkında Konya Valisi Selim Paşa’ya Verilen Talimat-ı Seniyye” Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.19, 2008.
- NADAROĞLU, Halil, Mahalli İdareler; Teorisi, Ekonomisi, Uygulaması, Beta Yayınları, İstanbul 2001.
- NAGATA, Yuzo, Çev. İlker Külbilge, “Türkiye’de Tanzimat Öncesi Dönemde Ayanların Bölgesel Gelişimdeki Rolü: Karaosmanoğulları Ailesi Hakkında Bir Çalışma”, Manisa Araştırmaları Dergisi, C.II, Manisa 2002.
- _____, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, TTKY, Ankara 1997.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Zâviye” İ.A., C. XIII, MEB Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, “Zâviyeler”, Vakıflar Dergisi, S.12, Ankara 1978.
- OĞUZ, Süleyman, Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885), Ankara 1986.
- ORHONLU, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
- ORKON, Cenap Refik, Manisa Coğrafyası, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1937.
- ORTAYLI, İlber, DİA, “Belediye”, C.5, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, Amme İdaresi Dergisi, C.IX, S.1, Ankara 1976.
- _____, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- _____, Tanzimat’tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Hil Yayınları, İstanbul 1985.
- ÖZÇELİK, Selahattin, XIX. Yüzyılda Honaz Kazasında Sosyal ve Ekonomik Hayat, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.
- ÖZDEMİR, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk yarısında Ankara, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “Kapitilasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. LIII, S.2, Ankara 2004.

- ÖZTÜRK, Said, “Temettuat Tahrirleri”, Akademik Araştırmalar Dergisi, S.4-5, 2000.
- ÖZYÜKSEL, Murat, Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Arba Yayınları, İstanbul 1988.
- PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.I,II, III, , MEB Basımevi, İstanbul 1983.
- PAMUK, Şevket, “Türkiye’de İlk Demiryolu:İzmir-Aydın”, Toplumsal Tarih, C.I. S.5, Mayıs 1994.
- PANZAC, Daniel, Osmanlı İmparatorluğunda Veba, çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- PINAR, İlhan, Gezinlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.
- PINAR, Nuriye – LAHN, Elvin, Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu, Bayındırlık Bakanlığı, Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1952.
- SAATÇİ, Mustafa, “İzmir-Kasaba Demiryolu, 1878”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997.
- SATILMIŞ, Selahattin, Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900), Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2012.
- SAVAŞ, Reyhan, 398 No’lu Tapu Tahrir Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2009.
- SAYDAM, Abdullah, Tanzimat Devri Reformları, Türkler, C.VII, Ankara 2002.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.V, S.2, Mart 1996.
- _____, “Yerel Yönetim Metinleri-VI: 1871 Vilâyet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.V, S.6, Ankara 1996.
- _____, “Bir Belge, Yerel Yönetim Metinleri (XV) Daire-i Belediye Meclislerinin Tertibi Hakkında Talimat”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.VII, S.4, Ekim 1998.
- _____, “Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremanetinin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.V, S.4.
- _____,Yerel Yönetim Metinleri VII: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C.V, S.6, Kasım 1996.

- SUNGUR, Mutullah, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve Vilayet Yönetimi” Türkler, C.VI, Ankara 2002.
- ŞEKER, Mehmet, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesine Göre Turgutlu ve Sosyal Hayatı”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997.
- TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- TAŞKIN, Ünal, Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- TEKİN, Saadet, “Temettuat Defterlerine Göre Turgutlu’nun Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)”, Tarih Okulu, S.XII, Ocak-Nisan 2012.
- TELCİ, Cahit, Saruhan Sancağı Bektaşî Zâviyelerinin Arazisi (1826 Tarihi İtibariyle), Manisa, Kasım 1997, Sayı 14.
- _____, “Turgutlu Voyvadası es-Seyyid el-Hac İbrahim Ağa’nın 1809 yılında Zabt Edilen Muhallefatı”, Manisa Araştırmaları Dergisi, C.II, Manisa 2002.
- TEPEKAYA, Muzaffer, Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri, Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları, Turgutlu 2008.
- TOZLU, Selahatin, “Osmanlı Yol Düzenlemeleri”, Osmanlı, C.III, YT. Yayınları, Ankara 1999.
- TURAL, Erkan, “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare - i Umumiye - i, Vilâyât Talimât-nâmesi”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, C.XIV, S.1, Ocak 2005.
- TÜRKAY, Cevdet, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- ULAÇAY Çağatay, “Saruhanogulları” İA, C.X, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- _____, Atçalı Kel Mehmed, As Yayınları, İstanbul 1968.
- _____, XVII. Asırda Saruhan’da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944.
- _____, Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1940.
- _____, XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, İstanbul 1942.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1988.

_____, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ÜLGEN, Ali Saim, “Hamam” İA, V/I, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

ÜNAL, M. Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Kardelen Kitapevi, Isparta 1998.

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

VARLIK, Bülent, 19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu’da Yayılması, Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları No:15, Ankara 1976.

VELAY, A.D., Türkiye Mali Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978.

YAKUPOĞLU, Cevdet, “Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zâviyeler”, International Periodical For The Languages, Volume 3/4, Spring 2009.

YILDIRIM, Recep, “Turgutlu ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi”, Turgutlu Sosyo-Ekonomik Tarihi Sempozyumu (Bildiriler), Turgutlu 1997.

YILMAZ, Caner, H. 1060 – 1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 NO’lu Manisa Şer’iyye Sicili, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2005.

ZACHARIADOU, Elizabeth, Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

E- İnternet Kaynakları

http://en.wikipedia.org/wiki/Smyrne_Cassaba_%26_Prolongements

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Turgutlu>

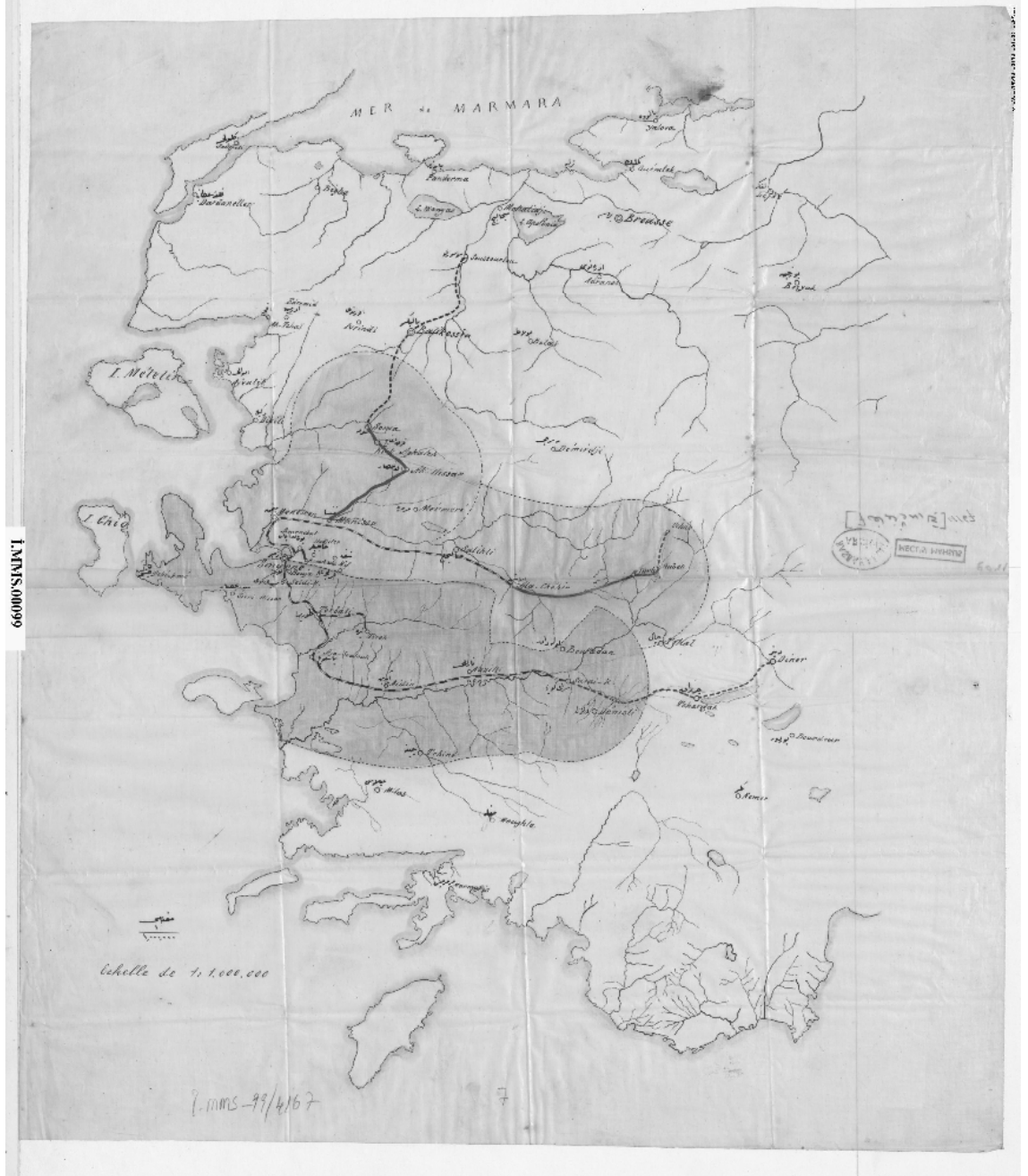
<http://www.hamzababa.com>

<http://www.turgutlu.gov.tr/?s=turgutlu>

<http://www.yazmalar.gov.tr>

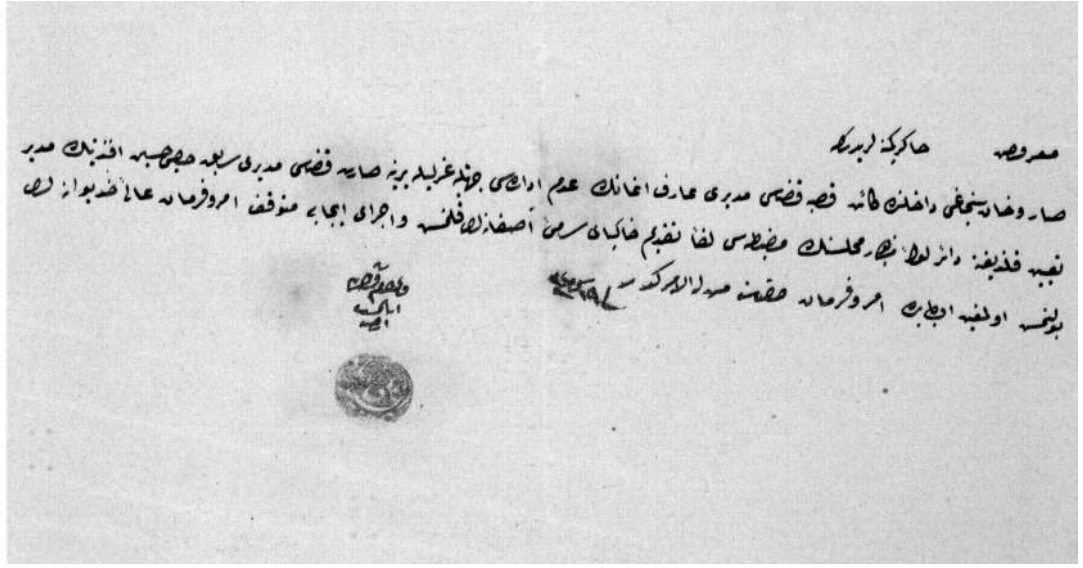
<http://www.hasanmalay.com/index.php/din/kehane>

EKLER

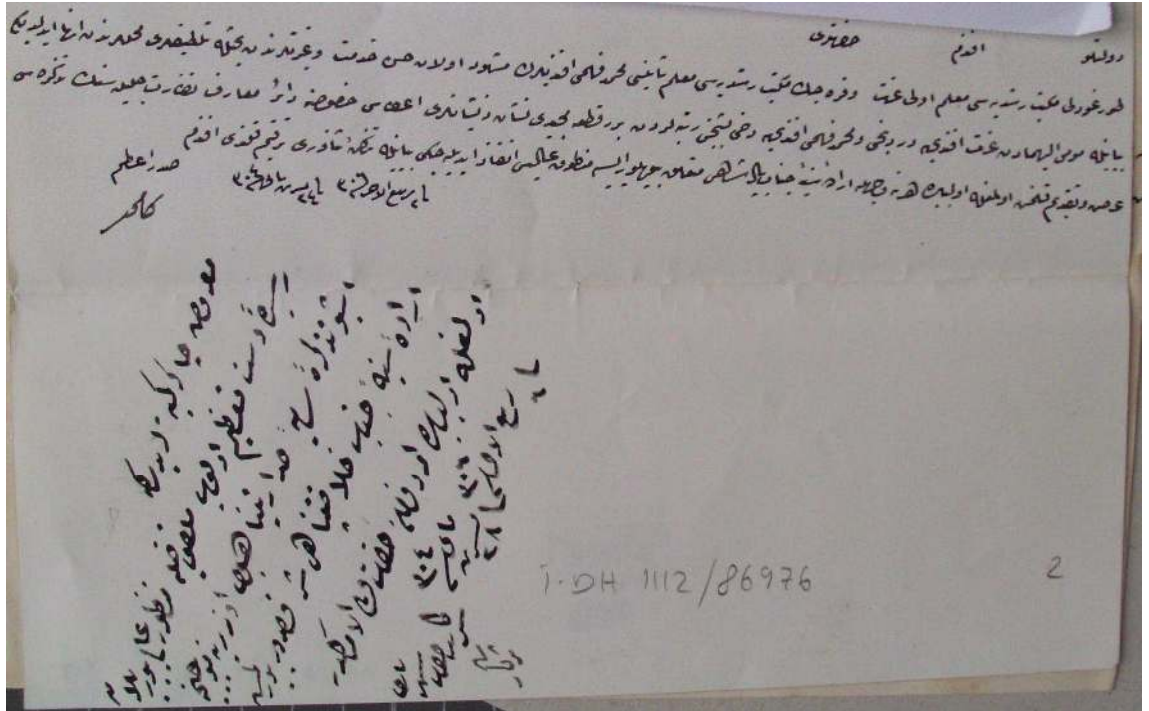

Ek-1: Kasaba Demiryolu ve Diğer Demiryollarını gösteren Harita (B.O.A. İ.MMS.0009)

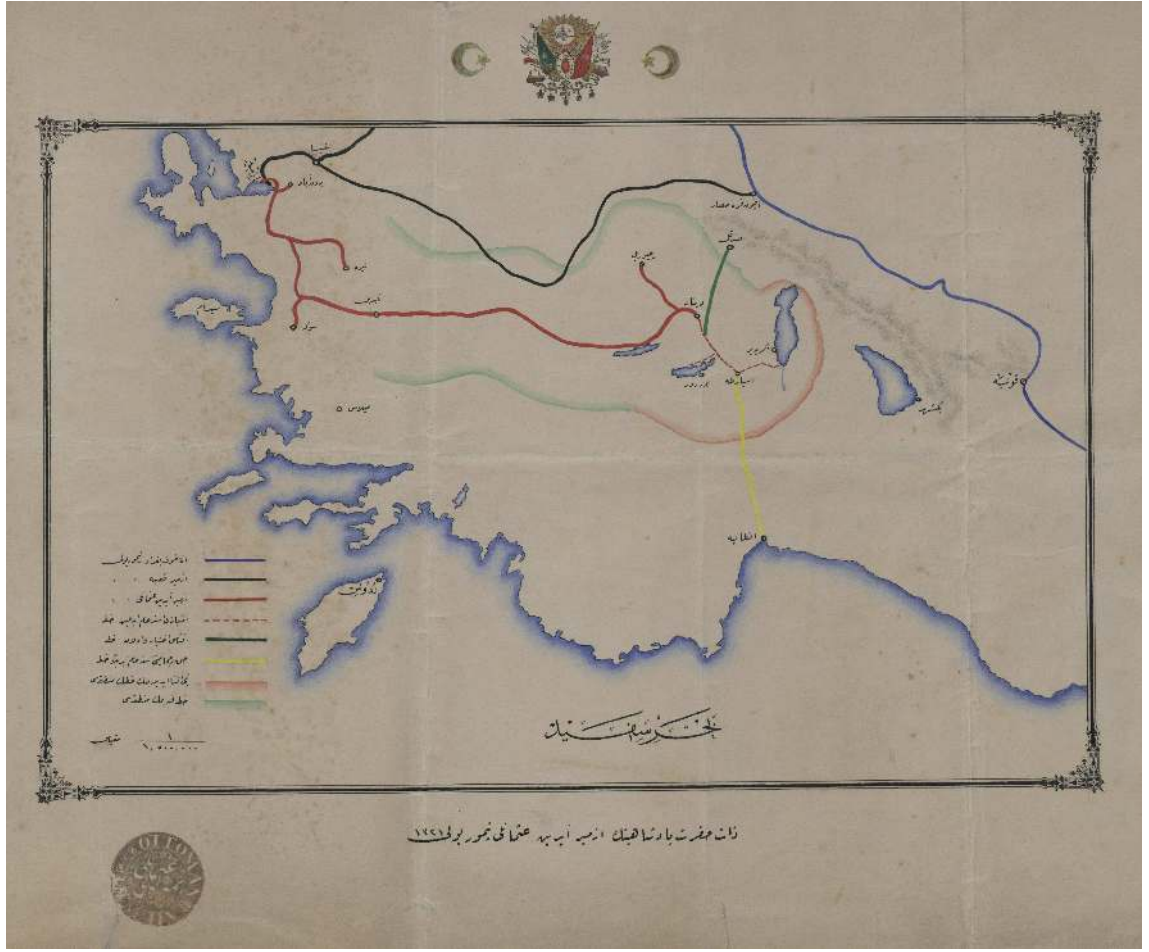
280

Ek-4: Kasaba Kazası Müdürü Arif Ağa'nın görevi yerine getiremediği için, yerine Hacı Hüseyin Efendi'nin tayin edildiğine dair belge (B.O.A, İ.MVL. 356/15545)

Ek-5: Turgutlu Mekteb-i Rüşdiye Muallim-i Evveli İzzet Efendi'nin Taltifine Dair Belge (B.O.A, İ.DH-1112/86976)

Ek-7: Kasaba Demiryolu'nun 1905 yılına ait bir haritası (B.O.A., HRT.-1771)